E. RÄNGEL

KULLIMAJA MARTA

ELLINOR RÄNGEL

KULLIMAJA MARTA

ELLINOR RÄNGEL

KULLIMAJA MARTA

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
1 9 5 6

Käesoleva sajandi algul kerkis Riia äärelinna üksikuid hiiglasuuri kivimaju. Üksildaselt lagendikul seistes või kõrgele üle ümbruskonna madalate puumajade ulatudes paistsid nad kaugele. Nagu valged majakad tähistasid nad lähedalasuva vabriku olemasolu. Need ei olnud lossid, vaid rahatuusade poolt tööliste jaoks ehitatud üürikasarmud. Omanikud ise elasid linna paremates kvartalites ja ilmusid oma majja ainult kord või kaks kuus, et üüriraha vastu võtta. Rohkem neil huvi maja vastu polnud, oli ju valitseja või õigemini kojamees see, kes tegelikult maja elu ja korra üle valitses ja peremehe ees täit vastutust kandis. Oli ta siis hea või halb, kuid ta polnud ikkagi peremees ise ja töölised eelistasid just sellepärast neid suuri kasarmuid, olgugi et väiksemates majades, kus peremees hommikust õhtuni jälgis üüriliste ja nende laste igat sammu, oli ehk mõnevõrra vaiksem elada.

Üks selliseid kuuekordseid üürikasarmuid asus raudteeülesõidukoha lähedal põiktänavas. Oma kahe pika külgtiivaga tungis ta järgmisse põiktänavasse. Maja õu kolme kõrge, akendega tikitud seina vahel oli poolpime ja sünge oma asfalteeritud kattega, kolme nagu kimpu seotud äbariku kasega õue keskel ja mustaks tõrvatud prügikastiga ühes nurgas. Õue lahtine külg avanes põhja, nii et päikest nähti siin vähe. Selle suure üürikasarmu peremehe nimi oli Anderson, kuid maja tunti Kullimaja nime all, kuna selle lähemal haljasalal — kolmel kõrvuti seisval kalmistul — elutses palju öökulle.

Kullimaja asustasid peamiselt lätlased, kuid siin elas ka palju teistest rahvustest perekondi. Enamik kortereid

olid ühetoalised või tuba köögiga, ainult tänavapoolses „suures paraadnas“ olid kahe- ja kolmetoalised korterid. Neis ei elanud kes teab kui suured „saksad“ — mõni meister, raamatupidaja, joonestaja —, aga nad pidasid endid sakslasteks ja vältisid igati kokkupuutumist maja lihtrahvaga. „Suur paraadna“ oli Kullimaja arvukale lasteperele keelatud territoorium. Seda valvas kojamees Jansons, kelle jaoks oli tuba otse sissekäigu kõrval. Suurema osa päevast istus ta akna juures ja parandas saapaid. Kui tal aga majas või mujal õiendusi oli, asus tema kohale naine, liigutades vilkalt kudumisvardaid. Kullimaja lapsed ei kippunudki nii väga sinna keelatud maailma, ainult vahel harva, parajal hetkel, vajutasid nad mõnele kellanupule, mis nii ahvatlevalt seisid reas ukse kõrval. Sakste akende all tiirlesid nad aga küll ja küll, sest sinna Jansonsi võim enam ei ulatunud.

Sündmusrikas päev

„Näe, Marta ka puurist välja lastud!“ hüüdis Mitka ja vilistas läbi hammaste. „Su hoidja on ju alles koolis, kuidas ema julges sind meie hulka lasta?“

„Ema ütles, et täna on ilus ilm, sina oled jälle kodus ja pead mind valvama. Kui Kazjuk tuleb, siis ära enam valva. Ema läks ära ja võti on mati all.“

Kõik peale Mitka puhkesid naerma. Mitka oli hämmastunud. See oli esimene kord, kus tema kätte usaldati koguni elus laps, kes oli alati olnud tema vanema venna Kazjuki kantseldada.

„Tule siia, titake, anna oma käsi ja ma viin sind, kuhu sa soovid,“ ütles ta viimaks tõsiselt ning võttis Marta tillukese puhta käe oma määrdunud kämblasse.

„Lähme rööbastele kõndima,“ nõudis Marta. See oli nagu signaal ka teistele lastele, kes püsisid õues ainult vanemate range manitsuse tõttu. Robinal tormati kangi alt välja ja joosti kilgates üle tänava raudtee poole, mis asus Kullimaja vastas olevate trammikuuride taga.

Kõrge raudteetamm oma längus nõlvaga ja ka rööpapaar olid Kullimaja lastele kõige armsamaks mängupaigaks. Siin oli valge, avar, võis korjata lilli, süüa „kassijuustu“ [1] ja näidata oma osavust võistluses, kes suudab kauem relsil kõndida. Vahiputka koos selles istuva keelajaga oli eemal. Sealt hargnes peatee, mis viis kaugele, kaugele, suurde ja lastele tundmatusse maailma. Selles umbses sopis aga liikusid ainult vähesed manöövrivedurid üksikute vagunitega. Vedurijuht andis siia sõites alati

[1] Taim väikeste juusturatta-taoliste viljadega.

pika vile. See oli oodatud ja põnev hetk. Lapsed lahkusid kiiresti rööbastelt ja veeretasid endid nõlvalt alla, et sealt vaadata, kuidas maa müdisedes läheneb kõrgel üleval auru ajav ja sisisev must koletis, tõmmates jõuga enda järel aheldatud vange — vaguneid. Aastaid oli see liin olnud Kullimaja laste käsutuses. Nüüd raudtee juurde jõudes aga nägid nad imestusega, et rööbastel seisab rong lahtiste vagunitega ja mehed kühveldavad maha prahti, mis veereb ilusale haljale nõlvale.

„Vaat kus uudis!" hüüdis Mitka pahaselt. „Mis õigus on neil meie rohelist platsi rikkuda! Ma neile veel näitan."

„Näita jah, meie ka näitame," kinnitasid teised.

Kõik olid niisugusest lubamatust teost vapustatud. Ervin unustas isegi alatise leivanärimise ja Aljoša kordas endale nina alla: „Vangi nad panna. Kõik vangi." Aljošale oli see ülima õigluse mõisteks, sest võõrasema, kes teda oli peksnud ja näljutanud, istus nüüd ühe poevarguse pärast vanglas ja Aljoša oli sellega väga rahul.

Vabriku viled hakkasid huugama. Mehed hüppasid vagunitelt alla, algas lõuna. Vaikides võeti nõlvale heidetud kuue taskust tumedasse või kirjusse rätikusse seotud lõunaleib ja kohvipudel. Istuti murule ja hakati sööma.

Lastesalk seisis oodates paigal. Mitka kui eestvedaja otsis sõnu, millega alustada.

„Noh, lapsed," hüüdis noorevõitu mees silmi kissitades ja suud matsutades. „Kas tulite appi või?"

„Ei, meie tahame teada, mis õigusega teie meie elu rikute?" küsis Mitka võimalikult täismehe kombel.

„Ajate meie ilusa nõlva prahti täis," lisas Ervin kaeblikult.

„Selle eest pannakse teid vangi — kõik halvad inimesed pannakse vangi," pahvatas Aljoša ühe hingetõmbega.

„Halvad pannakse vangi ja head türmi — minu isa on türmis," ei tahtnud Martagi teistest maha jääda.

Mehed hakkasid naerma.

„Õige, väike tüdruk," ütles hallipäine vanamees. „Ka minu poeg on türmis — revoluutsia eest, vahva poiss. Ja meie peale ei maksa teil küll pahandada — me täidame ainult käsku."

„Kelle käsku?“ nõudis Mitka pahaselt.

„Ülemate käsku. Raudteetammi teeme vastupidavamaks, paneme uued liiprid ja ajame selle haru sadamani välja. Siin hakkavad liikuma rasked kaubarongid.“

„Siis pole küll midagi teha,“ nõustus Mitka. „Aga kas te ei teaks meile näidata mõnda kindlamat kohta, mis ei aeta täis ja kus on tingimata ka rööpad?“

Vanamehele nähtavasti meeldis see määrdunud paljaste jalgadega, rebenenud püksipõlvedega ja musta tiheda juustekahluga ettevõtlik poiss.

„Sinust saab kord tubli mees, sa oled kombekas laps,“ ütles ta naeratades.

„Pole ime. Mu vend Kazjuk on kõrgesti koolitatud.“

„Ja sina ise?“

„Tsipakene vähem. Mul mõnikord tükib päevi vahele jääma. Nii ilusa maikuu ilmaga, nagu täna, on ometi ülekohus seinte vahel kopitada. Ja üldse on kevadel õppimine kehv värk,“ katsus Mitka oma avameelsust vabandada.

Kissis silmadega mees vaatas ringi ja ütles:

„Tea nüüd teile siin midagi soovitada. Salamandra taga on küll jupp teed, mida praegu enam ei kasutata, aga sinna on tükike maad.“

Mitkal oli kohe selge, millest jutt.

„Tean! Vabrikuvärav toodi siiapoole Salamandrat ja seal taga jäi priiks oma paarkümmend sülda rööpaid ja vana vagun. Sellest jätkub meile esialgu. Vagunit aga pole meil seniajani üldse olnud. Aitäh!“

Mitka tänas uue mängukoha näitajat ja vanameest kättpidi, nagu nõuab viisakus, ja lastekari hakkas vadistades ja hüpeldes liikuma, Mitka Martaga muidugi kõige ees.

„Sellest vagunist teeme suvemaja, ja kes tahab, hakkabki siin elama. Salamandra järv on kohe külje all. Tore suvituskoht,“ seletas Mitka asjatundlikult, kui nad kohale olid jõudnud.

„Vagunisse mahub meid paljukesi,“ arvas Aljoša, „ja kärbseid pole kah!“

Rebekka, kes oli lonkinud omaette, tuli nüüd teiste juurde.

„Esimene asi — trepp," seletas ta asjalikult, ronides vagunisse.

See oli vana lagunenud vrakk, katus auklik, seintes suured praod, põrand pehkinud ja katkine, rattad roostehambast läbi puretud ja lopergused, kuid laste silmis sobis vagun suvemajaks suurepäraselt. Nad istusid mustale põrandale ja imetlesid oma suvila ukseta avausest Salamandra järve ja kalda ligidal õõtsuvat paati.

„Kahju, et me suvilal ust ei ole," arvas Ervin. „Kui me siia oma söögi ja muu kraami toome, siis mereröövlid viivad kõik ära — Salamandralt paistame neile selgesti silma."

„Vaata, Salamandra särab ja laev kiigub," näitas Marta tema kõrval istuvale Rebekkale.

„Aga kui torm lahti läheb, siis ta vahutab, lained on nagu mäed ja vesi süsimust. Ma olen seda mitu korda näinud. Siis on Salamandra hirmus." Rebekka fantaasia kaldus kõike süngetes värvides nägema.

Missugune oli aga Salamandra järv tegelikult? Samanimelise vabriku müüri ääres oli suur lomp, kuhu voolasid vabriku õlised uhteveed. Tema pinnal õõtsus vana küna, mille poisid olid ei tea kust siia vedanud. Küna oli paljusõlmelise nööriga kinnitatud kaldasse torgatud teiba külge. Mõni harv puhmas ja nõgesemets vabriku müüri ääres, paar madalat põõsakest lombi läheduses, ümberringi liival vabrikusuitsust tahmunud hõre rohi — see oligi Salamandra kogu oma ilus ja uhkuses.

„Ma parandan vaguni ära, ehitan ahju sisse ja hakkan siin talvelgi elama," arvas Mitka pärast pikka järelemõtlemist.

„Mina ka," lausus Ervin vaikselt.

Mitkal ja Ervinil oli täna mõlemal popipäev. Neid ootas õhtul keretäis ja nad püüdsid end lohutada mõttega, et kui nad siia koliksid, siis oleksid need kodused sekeldused ja pahandused olemata... Mitka võttis isa püksirihma kui paratamatuse alati vapralt vastu ja käis seejärel jälle mõned päevad usinasti kooliteed. Ervin aga karjus juba rihma nägemisel nii, et maja kajas, ja tuli järgmisel päeval paari tunni järel koolist koju suure kõhuvaluga, mis pärast lõunat imelikul kombel kohe kadus.

„Aga nüüd tööle. Kõigepealt teeme heina ja paneme siia vagunisse kuivama. Homme otsime lauatükke ja naelu ja lööme põrandaaugud kinni," tegi Mitka ettepaneku.

„Just nii," kinnitas Ervin. „Kõigepealt peab koht olema, kus pärast tööd süüa ja puhata, ja tegemist on palju, kui me suurt remonti hakkame tegema."

Ervini isa oli Salamandras remonditööline ja seepärast tarvitas poiss sõna „remont" väga meelsasti ja rõhutades.

Lapsed kitkusid usinasti rohtu, unustades aja. Rebekka oli kõigist osavam. Tema väledad jalad jõudsid kõikjale, pikad sõrmed haarasid vaevata rohtu. Marta ei tahtnud teistest maha jääda ja tiris palehigis mättaid juurte ja mullaga. Ervini erimeel söögi suhtes liigutas end.

„Varsti peaksid puhuma torud, sest mu kõht on hirmus tühjaks läinud, et hakka või rohtu sööma," hüüdis ta äkki.

Kõik tundsid korraga samasugust tühjust kõhus nagu Ervingi. Töö lõpetati paugupealt ja hakati Kullimaja poole liikuma. Marta välimus oli muutunud tundmatuseni: juuksed, kõrvad ja kingad olid mulda täis, nägu nagu korstnapühkijal. Mindi pooljoostes. Mitka tiris ühe käega Martat, teisega hoidis püksitrakse, millede nöörbid ei olnud nii hoogsale tööle vastu pidanud.

„Mitka, ära mine nii ruttu," palus Marta. „Ma ei jõua enam joosta."

„Oi sa mu kullatükk, unustasin, et oled väikseke! Pidage! Meil on ju laps kaasas. Kuule, Marta, ma võtan sind kukile, aga sina hoia minu püksitrakse."

„Ei," tõrjus Marta. „Ma kukun ju maha. Ainult Kazjuk võib mind kanda, tema on väga suur."

Kõik tasandasid Marta pärast sammu. Aljoša oli Kullimajas tuntud kiirkäija ja talle ei meeldinud see sugugi. Ta torises omaette vanamehelikult.

„Lapsed ei peaks suurtega kaasa jooksma, nad mängigu ainult õues."

„Meil ka mõni õu," tõmbas tema kõrval sammuv Rebekka suu põlglikult kõveraks. „Must asfalt, kõik pime ja külm — justkui hauas."

Kullimaja läheduses tuli neile vastu Kazjuk, pikakasvuline kitsa tõmmu näoga gümnasist. Marta nägi teda kaugelt ja pani sibama, unustades kogu oma väsimuse.

„Kazjuk, meil on suvemaja ja omad rööpad!" hüüdis ta juba eemalt. „Võta mind kukile ja vii ruttu trepist üles. Ma tahan nii kangesti süüa."

Kazjuk vangutas pead. „Istume enne trepile ja raputame su kingad mullast tühjaks. Põlletasku ka."

Marta istus kuulekalt trepile. Kui kingad olid jälle jalas, viis Kazjuk Marta koridoris oleva veekraani juurde ja pesi ta näo ning käed puhtaks.

„Nii, nüüd oled sa jälle natuke minu Marta moodi," ütles ta häälega, milles oli juba kuulda murdeaja helireedelit. „Mis me siis nüüd teeme?"

„Istume õue prügikastile ja sa räägi muinasjuttu."

„Aga sa tahtsid ju süüa?"

„Ei, kui sa mulle muinasjuttu räägid, siis ei taha."

„Sööma pead ikka, oota, ma toon sulle midagi," ja Kazjuk jooksis pikkade sammudega trepist üles. Tagasi tuli ta suure leivakääruga, millele oli isegi võid peale määritud. „Nii, nüüd lähme prügikastile. Sina sööd ja mina räägin. Millest me algame?"

„Sellest tüdrukust, kes oli vaene, keda kuningas tahtis naiseks ... noh ..."

„Ja kes kuningale naiseks ei läinud. Nii tahtsid sa öelda?"

„Jah, kes ei läinud ja oli ilusam kui tähed taevas."

Marta ei teadnud prügikastist kaunimat kohta, kui Kazjuk tema kõrval istus ja muinasjuttu vestis.

„Ei, ta ei läinud hanedega aasale. Läks oja äärde ... Ei, kuningas oli vana ja ka inetu. Sa unustasid, et inetu," parandas Marta aeg-ajalt.

Sellal, kui Kazjuk Martale muinasjuttu rääkis ja Marta oma võileiba näsis, olid teised juba kiiresti kodus söömas käinud ja uuesti kogunenud, et mängu jätkata. Nad siirdusid tänavapoolse osa „suure paraadna" ette, et vaadata, kuidas sakste pool ka elatakse. Mitka tahtis teistele tõestada, et alumisel korral elunevad Fischeri preilid peavad alati akna juurest lahkuma, kui tema, Mitka, sinna ilmub.

„Ma ei meeldi neile, meist keegi ei meeldi, aga kardavad meid siiski.“

Mitka tegi kahele tüdrukule, kes lahtise akna läheduses istusid ja tikkisid, veidraid grimasse, tantsis ühel jalal, kasvatas tiritamme ja lõpuks laulis veel laulukese:

„Kloostriaias nutab neiu,
hoiab närbund roosi käes.“

Aknale ilmus proua Fischeri kitsas koltunud nägu. „Silmapilk kaduge siit, kaltsakad!“ hüüdis ta vihaselt, tõmbas akna kinni ja kardinadki ette.

„Kas ma ei ütelnud,“ võidurõõmutses Mitka, tõmmates oma püksitraksid pingule. „Nüüd aetakse need vaesed preilnad klaveri taha. Raske elu. Alati toas ja valve all.“

„Üldse, see „suur paraadna“ on nagu kirik või kloostер või nii,“ lausus Aljoša, kel paremat võrdlust pähe ei tulnud, mõtlikult, siludes oma küpse rukki värvi juukseid.

Lapsed jäid paigale, tahtes veenduda, kas Mitka klaverimängu-ennustus peab paika või mitte. Läks tükike aega ja siis hakkas tõepoolest kostma raiuv klaverimäng neljal käel, millele üks, kaks, kolm, neli valjult kaasa loeti, arvatavasti proua Fischeri enda poolt, et tütred taktist välja ei langeks.

„Noh, nüüd usute mind,“ teatas Mitka rahuldustundega. „Vaesed preilikesed! Vii jeets? Andarbeit, klaviir [1]. Pühapäeval papa-mammaga kirikusse ja jälle kool, andarbeit, klaviir.“

„Aga küll nad söövad hästi,“ kõlas Ervini peenike hääl, kelle arvates söömisel oli kõige suurem tähtsus maailmas.

„Ma ei usu,“ vangutas Rebekka pead.

„Miks?“ imestasid teised.

„Neid on viis inimest ja elavad ainult kahes toas. Fischerid on ainult poolsaksad! Küsime Martalt, tema peab teadma.“

Rebekka jooksis kiiresti teiste ees õue.

„Marta, kas Fischerid söövad hästi?“

„Ei tea, aga kartuleid praevad küll kokovariga [2], mitte

[1] Wie geht es? Handarbeit, Klavier (saksa k.) — Kuidas läheb? Käsitöö, klaver.

[2] Taimerasva tolleaegne nimetus.

võiga nagu suured saksad. Hirschid praevad võiga, ema teab kõik ja ütles . . ."

Nähes endale suunatud pilke, tundis Marta äkitselt häbi ja hakkas näppima oma heledaid patsikesi, mis olid kõrvade juurest nii kõvasti palmitud, et seisid peast eemal nagu sarvekesed, punase paelaga seotud otsad ülespidi.

Järsku märkas Mitka tuttavat kogu kangi all. Ta lidus minema. Mõne hetke pärast oli ta tagasi ja hakkas Kazjuki nina all vurrina tiirutama.

„Kazjuk, mööda läks, mööda läks!"

„Mis asi, viilija? Nahatäiest sa niikuinii ilma ei jää."

„Just nahatäis läkski mööda. Isal algas vist täna öine vahetus. Praegu nägin teda minemas. Oih!"

Mitka rõõm oli kirjeldamatu.

„Aga mina olen kodus," ütles Kazjuk vanema venna üleolekuga.

„Eh, sind ma ei karda. Sinule ma hakkan vastu, ega sa pole isa."

Ja juba ta lippaski Ervini juurde, kes seisis ukse ees hapu näoga, vesihallid silmad kurvad. Kuulnud Mitka rõõmuteadet, Ervin ainult ohkas:

„Aga minu isa alles tuli ja vist jääbki koju."

Pärast tööst kurnatud emade ja isade kojutulekut kostis Kullimajas alati nuttu ja kisa. Laste vanemad sõimlesid, süüdistades vastastikku üksteise lapsi: mitte nende laps ei teinud seda või toda, vaid just teiste laps. Kuid lõpptulemuseks oli ikka, et nii süütu kui ka süüdlane sai nahatäie, oli tal õigus või mitte. Peaasi, et kõik oleksid karistatud kas või juba ette järgmise päeva vallatuste eest.

Äkki teritasid lapsed kõrvu: eemalt kuuldus kurbi muusikahelisid.

Ervini näolt oli murelikkus otsekui luuaga pühitud. „Matused!" hüüdis ta heleda häälega, nii et hoov kajas. „Varsti on nad siin!"

Palju matuseronge möödus Kullimajast ja neid vaatasid nii noored kui ka vanad. Maeti aga mõnda pritsimeest, siis tekkis majas eriti suur sagimine. Trammikuuride nurga juurde voolas kokku terve Kullimaja noorsugu, moodustades kartust äratava rügemendi. Oodati kannatlikult, kuni möödus toreda orkestriga matuserong.

Otsekohe asuti sõiduteele leinajate järele. Suuremad kandsid väiksemaid süles või kukil, nii et higi nõretas, kuid sellest hoolimata sammuti vapralt kalmistu väravani, kus jäädi lillemüüjate ja kerjuste juurde ootama, millal matused läbi on ja kruusasel teel hakkavad paistma läikivad kiivrid ning veel läikivamad pasunad. Kui orkester tänaval rivistus, hüüdis Rebekka, kõige pikem salgas:

„Viis ritta, viis ritta. Nii, nüüd! Kõik marsitaktis — üks, kaks, üks, kaks!"

Pritsimajani, kus orkester laiali läks, oli kalmistult umbes veerandtunni tee. Traditsiooni kohaselt mängis orkester tagasiteel lõbusaid marsse nagu „Vanad sõbrad", „Kodumaa-igatsus" ja „Sepikoda metsas". See veerandtundi orkestri taga marssimist oli Kullimaja lastele suureks elamuseks, millest keegi ei tahtnud ilma jääda.

Seekordki kogunes mõne minuti jooksul trobikond lapsi trammikuuride nurga juurde, tõugeldes ja rüseldes, et paremini näha. Kõik tardusid imestusest. Avanev pilt oli uudne, ennenägematu. Ei, see maetav küll pritsimees ei olnud. See oli kindlasti mõni kindral, sest surnut saatis tema viimsel teekonnal sõjavägi, võimas sõjaväeorkester ja ratsapolitsei. Lapsed, ehk küll kõheldes, asusid oma tavalise harjumuse järgi rongi lõppu ning sammusid seal vaikselt ja arglikult. Järsku, kõigile ootamatult, ilmusid matuserongi ees ratsutanud politseinikest kolm-neli laste juurde, et kontvõõraist „leinajaid" laiali ajada. Vihisedes langesid piitsahoobid lastele — hoolimatult, toorelt.

Ka sel õhtul kuuldus Kullimajas palju nuttu ja kaeblemist, kuid see oli hoopis erinev tavaliste õhtute kasvatusabinõudest. Vanemate näod olid mornid ja täis viha. Mõnigi laps võeti esimest korda hellitavalt sülle, mõndagi peakest silitas esmakordselt kare isakäsi.

Liina oli sel päeval Fischerite juures pesu pesemas. Kui ta õhtul hilja koju jõudis, väsinud ja nukker, ei julgenud Marta teda enam omalt poolt kurvastada. Ta heitis hiirvaiksena voodisse ema selja taha magama, aga und ei tulnud. Marta tundis ikka veel hirmu, aga Kazjuk oli öelnud: „Sellest vaiki, muidu ei pääse sa enam ühelegi

matusele!“ Vaesel Kazjukil oli terve pea verine... Ta asus Marta ette, et teda kaitsta, kui ootamatult hoope sadama hakkas. Aljoša näolt tilkus verd ja Mitka kõrv paistetas silmanähtavalt kapsapea suuruseks. Rebekka otsmikule tõmbas piits punase võru.

Lõpuks võitis väsimus ja Marta uinus, kuid uneski kajastus päevane sündmus. Kazjuk oli üleni verine ja ütles Kullimaja lastele: „Te peate minu matusele tulema orkestriga, ja kui te pritsimaja juurde lähete, peate mängima „Vanu sõpru“ ja sina, Marta, käid kõige ees ja kamandad: üks, kaks, üks, kaks.“ Ema ärkas, sest Marta tagus talle jalaga selga.

„Kui sa, Marta, ei oska voodis olla, siis panen sind põrandale magama. Ma pean vara tõusma, suur pesu kuivatada ja triikida,“ tõreles ema.

Marta virgus. „Ütle, ema, miks lõi politsei Kazjukil pea veriseks? Ütle, ema, kas sellepärast, et ma ei ole veel suur, lõi ta mind ainult natuke?“

Liina jäi kuulatama. Ta teadis juba kogu lugu. See oli teda masendanud, kurvaks teinud, aga et Marta keelust hoolimata oli jälle kaasa läinud, see rabas teda.

„Näita, kuhu ta sind lõi,“ käsutas ema. Marta tõstis juuksed kuklalt üles, ema süütas tiku ja nägi selle võbiseval valgusel Marta kaelal suurt tumepunast vorpi. Kui ema jälle pea padjale pani, ütles ta järsult, otsekui politseid õigustades: „Said just parajasti selle eest, et sa sõna ei kuulanud ja ikkagi läksid. Hoiatasin ju mitu korda, et nii väikesel pole rahvamõllus midagi otsida.“

„Aga Kazjuk oli kaasas, ema,“ ütles Marta peaaegu etteheitvalt.

„Jah, kui Kazjuk on kaasas, siis nagu ei tohiks pahandadagi,“ mõtles Liina, ja pannud käed risti rinnale, ohkas ta sügavasti ning uinus sedamaid, sest väsimus oli suurem kui tahe pikemalt mõtelda.

Hommikul määris ema Marta vorbile vaseliini ja ütles: „Sinuga on politsei ainult nalja teinud. Isa aga sai sandarmilt püssipäraga nii kõvasti, et kolm ribikonti on täitsa purud, üks külg vist jääbki kõveraks!“

„Miks isa juba türmist koju ei tule?“ küsis Marta.

„Türmist pole ise tulemist,“ vastas ema süngelt ja rut-

tas välja. Uks keerati lukku. Marta kuulis, kuidas ema kõrvalkorteri uksele koputas ja Mitka ema ütles: „Jah, küll ma vaatan vahel sisse. Kazjuk jäi ka täna koolist ära. Kui tal pea selgemaks läheb, siis saadan teie tuppa õppima."

Marta mõtles üksi jäädes veel tüki aega eilse üle järele ja arutles endamisi: temal on kaelal vorp, Kazjukil on pea verine, aga isal on kolm ribikonti hoopis puruks löödud ... Mida suurem keegi on, seda rohkem peksa saab.

„Villa Maroko"

Ema lamas juba mitmendat päeva voodis ja nõudis järjest juua.

Marta seisatas tihti ema juures, kuulatas tema katkendlikku hingamist ja vaatles nägu, mis oli haigusega nagu kaunimaks muutunud. Ema muidu nii kahvatud palged aina õhetasid ja huuled veretasid justkui pihlakamarjad.

„Ema, sa saad ju terveks ja jäädki nii ilusaks," ütles nüüd tahtmatult Marta, kes muidu hoidus oma salajasemaid mõtteid ema kohta avaldamast.

Liina avas silmad:

„Ja-jah ... homme olen päris terve," lohutas ta rohkem iseennast kui Martat. „Aga nüüd ole hea laps ja mine ütle Ervini emale, et ta siia tuleks. Ma tahan temaga rääkida."

Varsti astus tuppa pikk vimmas naine, suurtes heledate ripsmetega hallides silmades ehmunud pilk.

„Ma arvasin, asi on päris hull," lausus ta Liina ette seisma jäädes. „Kui juba sina kutsud, siis ..."

„Kulla Selma," ütles Liina vaikselt, „ole hea inimene ja mine pandimajja. Ma ise praegu mitte ei jaksa." Ta tõmbas sõrmest laulatussõrmuse, ulatas selle Selmale ja palus võtta kummutisahtlist ka muhvi.

„Täna ikka veel siruli ja mine tea, kuidas hommegi. Marta on hommikust saadik söömata. Kui pandimaja on kinni või ei võta asju vastu, siis vii muhv vanakraamikauplusse. Arvasin küll, et selle proua Gärtneri päranduse hoian Martale. See on kallis nahk. Aga olgu. Kui jumal tervist annab, saab jälle edasi."

Nad sosistasid omavahel veel veidi ja Ervini ema läks

ära. Marta vaatas igatsevalt aknast välja. Nende tuppa ei paistnud iialgi päikest. Praegugi helkis tema säras kogu loodus. Lahtisest aknast voolas tuppa sooja õhku. Kevad oli laotanud oma ilu kõikjale, isegi taeva sügavsiniseks värvinud.

Mõne tunni pärast tuli Ervini ema tagasi, soe leivapäts korvis, paberis kuus vesikringlit ja veerand naela võid. Ta oli saanud pantida nii sõrmuse kui ka muhvi. Ülejäänud raha peitis Liina padja alla.

Vaadeldes Martat, kelle pilk viibis nagu naelutatult toidul, ütles ema hellitavalt: „Sõö, tütrekene, kringlit ja määri võid peale. Sul on ju täna sünnipäev. Said kuue aastaseks.“ Ja vaikselt, vaikselt veeres pisar, teine, kolmas padjale. Ema pööras näo seina poole.

„Ema, kas ma varsti saan niisama suureks nagu Kazjuk?“ küsis Marta äkki.

„Saad, mu laps, sinagi niisama suureks ja võib-olla veel suuremakski.“

„Kas mina ka siis koolis käin?“

„Jah, kui mul vaid tervist jätkuks ja isagi koju tuleks,“ ütles ema ohates. „Aga nüüd ära enam päri, hakka parem sööma.“

Marta mugis hoolega kringlit, pakkus emalegi, aga ema tahtis ainult vett. Selma tuli ja tõi Martale kruusiga kakaod ja emale taanikuninga tilku.

„Palka saame alles ülehomme, muidu oleksin sünnipäevalapsele ka kompvekke toonud,“ lisas ta kahetsedes. „Pean ruttama, sest Velta on must nagu notsu ja nõuab küürimist. Pesi Salamandra lombis oma nukku ja kukkus sisse.“

„Kaks aastat tagasi uppus sinna Maldutise Veera ära. Vaata ette, Marta, et sa üksi lombi juurde ei lähe,“ ütles ema pärast Selma lahkumist ja ta silmad vajusid uuesti kinni.

Lõuna paiku koputas Kazjuk nende uksele.

Marta avas kohe ukse, mille ta oli mängides lukku keeranud.

„Kas su ema on veel väga haige?“ küsis Kazjuk tasa, nähes, et ema magab.

„Jah, väga, ta ei joonud isegi kakaod,“ vastas Marta sosinal.

„Teised on juba „Marokos“, ma tahtsin sind ka kaasa võtta.“

„Mine pealegi, Marta. Ilm on vist väga ilus,“ ütles ema, avades pooleldi silmad.

„Aga kas sa saad üksi jääda, ema? Kes sulle juua annab?“

„Pane kruus veega siia,“ näitas ema käega toolil seisvale tühjale kruusile.

Kui nad toast väljusid, keeras Marta, nagu ema oli käskinud, ukse lukku ja pani võtme mati alla.

„Nüüd olen mina suur ja ema väike,“ seletas ta Kazjukile, kui nad trepist alla läksid. Tema arusaamise järgi oli endastmõistetav, et suured lähevad ära ja väikesed jäävad luku taha.

Marta kõmpis Kazjuki kõrval ja mõtles, et ta oleks pidanud ema juurde jääma — äkki ema ajab veekruusi ümber ega saa enam juua. Ta nägi enda ees ema värisevat kätt, mis ennist oli kruusist vett tekile loksutanud.

„Kazjuk, ema ei saa sugugi voodist tõusta — kukub tagasi ja käsi väriseb. Aga kui ta juua ei saa?“

„Pole viga, meie ema läheb teda kindlasti vaatama.“

Marta rahunes. Ta hakkas Kazjuki käest kinni hoides ja ühel jalal hüpates edasi liikuma. Mure oli selleks korraks unustatud. Vagunile lähenedes märkasid nad ukseava kohal suurt võililledest pärga. Seal seisis: „Villa Maroko“. Mitka vaatas üle vaguniukse, tõmbus hetkeks tagasi ja astus siis tähtsa näoga trepile.

„Tere tulemast, tere tulemast „Villa Marokosse“!“

Ta põlved välkusid nagu tavaliselt, paljad jalad olid otsekui tõkatiga üle tõmmatud, aga ta tundus kuidagi pidulik olevat. Isemeelsed juuksed liibusid täna taltsalt vastu pead ja läikisid nagu „Immaliniga“ viksitud.

„Mitka, sa oled täna kõvasti oma pead harjanud,“ hüüdis Marta.

Kazjuk haaras pahaselt Mitkal kõrvast kinni.

„Sa oled minu sahtlis tuhninud, jõnglane!“

„Ai, ai, lase lahti, kus ma siis su sahtlis, sa ise unustasid pumati lauale ja nüüd teab ka isa, et sa salaja oma pead määrid.“

„Mitte sugugi salaja. Kõik suuremad poisid siluvad pumatiga oma juuksed pea ligi.“

Küllap Mitka oli vist kogu pumatipulga enda ilustamiseks ära tarvitanud, sest juuksed olid pea külge nagu liimitud.

„Eks me õhtul aruta," ähvardas Kazjuk ja vaatas üle ukse sisse. Ta oli üllatatud. Martal aga läksid silmad imestusest lausa pärani. Põrand oli kaetud lõhnava heinaga ja värskete kirevate lilledega üle puistatud. Paarkümmend last seisid rivistatult — tüdrukutel peas võija tõrvalilledest punutud pärjad, poistel värvilisest paberist päkapikutorbikud. Ainult Mitka ei raatsinud oma siledat lõhnavat pead torbiku alla varjata, pealegi täitis ta peokorraldaja osa. Seinu ilustasid lillekimbud, lae all rippusid kirjud paberilindid. Ühes nurgas seisis püsti asetatud kast ja sellel mõrases savikruusis suur kimp karikakraid. Kast kujutas ilmselt väikest kappi, tema sisemust varjasid etteriputatud paberiribad. Teises nurgas oli väikese linikuga kaetud postament, millel asetses fuksia. Marta oli kogu ümbritseva ilu vaatlemisse nii süvenenud, et ta võpatas, kui Mitka käeviipe peale laulma hakati:

„Martake, väikseke, läks maailmareisile.
Kirjuta, tervita, ära kauaks jää.
Ema nutab kõvasti, kui sa'i tule tagasi.
Kirjuta, tervita, ära kauaks jää."

Siis võttis Rebekka postamendilt fuksiapoti ja ulatas Martale.

„Teil on ainult pelargoonia, see aga on ehtne punane fuksia. Kasta iga päev ja valva, et lehetäid peale ei tuleks."

Marta tegi sügava kniksu ja vaatas siis abitult Kazjuki otsa. Niisugune toredus ja niisugune kingitus, ja ema igatses juba ammu fuksiat! Kõigil oli see uhke lill, ainult neil mitte. Suur rõõm pani südame põksuma, naeratus levis üle näo, aga kohmetus oli nii suur, et Marta seisis liikumatult nagu raidkuju teiste imetlevate pilkude all. Kui nad teda koos fuksiaga küllalt kaua olid vaadelnud, ütles Mitka:

„Kõik see, mis sa siin näed, oli Rebekka mõte. Tema ema on rikaste perekonnast ja seal oli vist peaaegu niisama tore nagu praegu siin. Rebekka oli kõike seda oma

emalt kuulnud ja ka seda, et lill peab seisma postamendil, aga mitte aknalaual, nagu meil Kullimajas."

Rebekka ema pärines tõepoolest rikkast juudi perekonnast, kuid, abiellunud lihtsa läti lukksepaga, jäi perekonnast väljatõugatuks.

Mitka tõstis postamendi Marta ette. Ervin luges paberilt maha:

„Noorusaastad õnnelikud
mööduvad kui kevadveed.
Varsti oled põdur, vana,
otsid kepi najal teed."

Ervin tõmbas sügavasti hinge. Lugemine oli temalt võtnud kogu jõu. Isegi helekollaste ripsmetega silmad olid pingutusest pungil.

„Kas pole ilus luuletus, Marta?" küsis Rebekka.

„Väga ilus," vastas Marta rõõmust särades.

„See oli meie salmialbumis," lausus Rebekka, kes oli väga uhke oma ema salmialbumile. „Ja Ervin õppis pähe."

„Paberilt luges maha," parandas Mitka kohe.

Marta palus Kazjukit fuksia postamendile tagasi panna, sest pott oli suur ja raske.

„See postament on samuti sulle," märkas nüüd Aljoša teatada.

„Kust te saite? Ostsite?" küsis Marta ja hakkas tunnete küllusest nohisema.

„Ei ostnud me üldse midagi," seletas Mitka õhinal. „Fuksia kauplesime välja kojamehelt Jansonsilt, neil on mitu. Ja postamendi andis samuti tema — see oli aastaid pööningul vedelenud ja üks jalg katki. Me parandasime jala ära, nühkisime liivapaberiga vana värvi maha ja värvisime roheliseks. Sinu isa on türmis ja sellepärast kingime sulle ja mitte Aljošale, kellel on tuleval nädalal sünnipäev."

„Ma ei tahagi postamenti," teatas Aljoša tõsiselt. „Lilled ja niisugune kraam on naiste jaoks!" Sai ta ju varsti üheteistkümne aastaseks nagu Rebekkagi ja seepärast oskas juba parajal kohal kodus kuuldud sõnu korrata. Oma vanuse tõenduseks istus ta Rebekka kõrvale, tedretähnilist nina vastu varrukat puhtaks pühkides.

Ervin, kes ei suutnud enam kiusatusele vastu panna, lükkas kasti paberiribadest „ukse“ lahti ja tõi sealt esile söögikraami, mille kindlakäeliselt ära jaotas. Igaüks sai väikese, suhkruga üleriputatud, piparkoogitaignast kringli, peotäie päevalilleseemneid ja näputäie rosinaid. Marta sai kaks kringlikest ja teistest rohkem rosinaid. Lapsed olid kõige paremas meeleolus. Poisid hakkasid varsti omavahel jõudu katsuma. Ervini väike õde Velta, kes nagu ikka oma nukuga kohal oli, kasvatas ühes nurgas tiritammi ja õpetas seda kunsti ka oma nukule. Kazjuk uuris postamendi jalga ja leidis, et logiseva jala alla klopsitud tükk on laiem kui õigus, kohe näha, et on „remonditud“.

Rebekka asetas pidulikult Martale pähe kirju pärja ja viis ta teiste keskele istuma. Kõik läbielatu oli Martat sügavasti liigutanud ja ta istus väga vaiksena ning mõtlikuna.

„Miks sa nii vaikne oled, Marta?“ küsis Kazjuk õrnalt.

„Miks on see „Villa Maroko“ ja mitte „Hildegard“, nagu see villa, kus tädi Anna saksad suvel elavad?“

Isegi Velta tuli selle küsimuse juures oma nurgast välja.

„„Malokos“ on palav,“ seletas ta, oma nukku kaenlas hoides. „Kazjuk teab. Tema ütles, „Villa Maloko“, meie ka.“

„Kas „Villa Hildegardis“ ei olegi suvel nii palav?“ uudishimutses Marta teada.

„On küll, aga „Maroko“ vastu ei saa.“ Mitka tumedad silmad välkusid. „„Maroko“ on kõige kuumem koht maailmas. Ja sama liivane kui meil siin. Kazjuk ometi ei valeta.“

„Ah nii,“ lausus Marta arusaavalt ja noogutas peaga.

Kazjuk vaatas korraks üle ukse ja ta silmad lõid sädelema. Lähenes Zelenski.

„Isa! Kui tore, et sa ikkagi tulid.“

Neid sõnu kuuldes puges Mitka kiiresti kaugemasse nurka teiste selja taha. Koolist ta täna küll ei puudunud, aga „Maroko“ remondiks oli ta kodunt viimase kui naela ja lauatüki ära tassinud, samuti õlivärvipurgi poolikuks teinud. Ja just õlivärvi loata puudutamine oli rangelt keelatud. Et isa vabadel hetkedel Kullimaja elanikele

toole, laudu ja muid esemeid parandas ning tube värvis, siis oli ta kindlasti juba märganud, mis kõik puudub.

Pikk sihvakas Zelenski, tõmmu nagu ta pojadki, astus vagunisse, kannel kaenlas.

„Tere, lapsed! Tulin, et teie seltsis veidi lõbutseda ja laulda. Kui palju teid siin koos on! Ah sina, tegelane, mis sa seal nurgas kükitad? Roni, roni aga välja! Ma ei tulnud ometi teie pidu rikkuma, et sinuga arveid õiendada," hüüdis ta kõlava bassihäälega. „Seekord ei tarvitanud sa mu vara ja rikkust kurjasti. Ma saan ju aru, ka teie, lapsed, tahate rõõmsad olla, tahate ehitada ja luua. Jah, tore on teil siin lillede keskel."

Lilled olid kunagi tema suur armastus olnud. Mõisa aednikupoisina oli ta neid kasvatanud, aretanud, nende eest õrnalt ja väsimatult hoolitsenud, kuni mõisnik välismaalt ülemaedniku tõi ja viimane teda enam lillede lähedalegi ei lasknud. Ja nüüd oli ta rööpaseadja raudteedepoos. Ümber ainult liiv ja söetolm, mis pani silmad alatasa kipitama ja punetama.

Majalapsed armastasid teda, sest ta polnud kunagi sünge ega pahur.

Istunud laste hulka, küsis ta lõbusalt naeratades:

„Aga millega te pillimeest ka kostitate?" Tema suur pihk täitus kiiresti rosinate ja päevalilleseemnetega, kõik segamini.

„Kringlid on juba kõik ära söödud." Seda ütles muidugi Ervin.

„Ma annan sulle ühe," sirutas Marta Zelenskile kringli. „Teise viin emale. Mulle anti kaks. Ema on väga haige. Ei tõuse üldse üles."

Zelenski näksas veidi Marta kringli küljest:

„Hea laps. Aitäh. Käid vist vähe väljas? Oled nõnda kahvatu."

„Mitu korda olen käinud Kazjukiga ja mitu korda Mitkaga. Mitka tõmbas mind ükspäev nööriga vaguni katusele."

„Ma parandasin katust, aga pidin ju samal ajal lapsel silma peal hoidma — teisiti kuidagi ei saanud," õigustas end Mitka.

Zelenski vaatas etteheitvalt Kazjukile. Ta oli oma vanemale pojale pärast Marta isa vahistamist selgeks

teinud, et Martat ei tohi jätta müürilillekesena tuppa hääbuma. See oleks suurim ülekohus naabrite vastu. Kazjuk oli küll puigelnud ja seletanud, et häbeneb liikuda titaga käekõrval, kel pealegi veel kleidike seljas ja pudipõll ees. Iseasi, kui mõni poisipõnn. Isa lõpetas seletuse aga käsuga ja peagi imestati, kui Kazjuk ilmus kuhugi ilma Martata. Viimasel ajal aga olid teised huvid tema kohustust seganud. Ta käis koolivendadega sõudmas ja kurni mängimas. Sinna ei saanud ometi sellist väikest tüdrukutirtsu kaasa võtta.

„Isa," ütles Kazjuk tasa. „Varsti lõpeb kool, siis..."

Isa noogutas nõusolevalt.

„Aga nüüd, lapsed, laulame midagi. Kas laulame õige läti rahvalaulu: „Kur tu teci, kur tu teci, gailiti mans?" [1]?"

Kõik lapsed laulsid innuga, isegi väike Velta lõi vapralt kaasa, ümisedes seal, kus sõnu ei teadnud. Laul järgnes laulule. Aljoša ja Mitka, Kazjuk ja Rebekka tantsisid teiste suureks lõbuks vaguni ees isegi „Tuudalin, tagadin'i".

Kui koju hakati minema, löödi „Villa Maroko" ukseavale neli lauda, et ükski võõras sinna sisse ei tungiks. Aljoša lubas järgmisel päeval omaleiutatud viguri järgi lauad traadiga nii kinnitada, et neid saab vaguni katusele tõmmata ja, kui vaja, jälle alla lasta. Aljoša kandis fuksiat, Mitka postamenti, Ervin astus uhkeldades, kannel kaenlas.

Rebekka ja Kazjuk sammusid Zelenski kõrval. Toimus tõsine jutuajamine.

„Ma saan aru," seletas Zelenski veenvalt, „Rebekka jäi orvuks just koolimineku ajal, ema lamab haigena voodis, puudub raha koolipanekuks. Meie päevil kirjaoskamatuna üles kasvada aga on niisama hea kui silmadeta elada. Kui algus käes, küll siis läheb, kes rühkida tahab; kes ei taha, noh — osaku vähemalt oma nime alla kirjutada, et mitte kolme risti teha."

Rebekka läks näost tulipunaseks, mida ei suutnud mahendada isegi tema punakalt helkivad juuksed. Ta tundis häbi, sest ta polnud ise midagi ette võtnud, et tähti õppida. Kazjuk ei saanud aru, kuhu isa sihib.

---

[1] Kuhu tõttad, kuhu tõttad, kukekene? (läti k.).

„Varsti on koolis vaheaeg ja kus oleks veel parem õppida kui mitte „Villa Marokos“. Siis on villal kohe suur väärtus juures. Õpetades teisi õpid ka ise.“

Nüüd taipas Kazjuk, et isa mõtleb temale kui õpetajale, ja vaatas oma saapanina silmitsedes altkulmu Rebekkat ning ütles lõpuks pikkamisi mõtlikult:

„Kui oleks rohkem õpilasi, oleksin nagu päris õpetaja, aga ainult üht õpetada ja veel tüdrukut . . .“

„Õpilastest sul puudu ei tule, kui aga ise viitsid,“ vastas Rebekka järsult.

See oli Kazjukile liig.

„Ma lähen suvel raudteetöökotta õpipoisiks ja viitsin ikkagi õpetada, aga et õpilasi palju kokku jookseks — Kullimajas seda karta ei ole.“

„Leidub, ja kui palju veel,“ ägestus Rebekka, arvates, et Kazjuk on uhke oma gümnasistivormile ning suurele koolile ega taha nendesugustega tegemist teha.

Kazjuk aga nõustus, kui Rebekka vähemalt neli õpilast leiab.

„Aljoša on kohe esimene. Ta on küll aasta aega õppinud, aga ei oska õieti veeridagi. Aljoša on puupea,“ seletas Rebekka. Ta lubas vähemalt kaheksa õpilast leida, aga siis olgu Kazjuk hästi vali ja „Marokos“ olgu päris kooli moodi kord.

Nad jõudsid maja juurde. Zelenski võttis Marta sülle ja kandis trepist üles. Marta oli päevastest erutustest päris väsinud.

Kui Marta oma toa ukse lahti keeras ja tuppa astus, istus ema voodiservale.

„Mul on juba parem. Homme katsun tööle minna. Taanikuninga tilgad aitasid. Ja onu Mihkel saatis sulle kaardi ja viis rubla. Taevas õnnistagu teda.“

Marta uuris postkaarti, mis kujutas ujuvaid luiki peegelsiledal järvel. „Polegi roosid, ainult luiged,“ lausus ta pettunult ja pani kaardi kõrvale. „Ema, nüüd ma jään sinu juurde, kuni sa terveks saad. Meil on nüüd ilus fuksia ja postament kah. Mitka toob kohe.“

Liina huuled aga sosistasid:

„Viis rubla! See on ju peaaegu kuu üüriraha! Ma kartsin juba, et seekord tõstetakse meid küll uulitsale.“

Ta heitis pikali ja jäi varsti rahulikult ja sügavasti

magama. Marta puudutas ema otsmikku ja ütles sisenevale Mitkale:

„Katsu. Polegi enam kuum."

Marta käskis Mitkal ja Aljošal käia kikivarvul, nagu tegi seda Kazjuk. Poisid asetasid postamendi akna ette ja lahkusid vaikselt.

„Küll näed, Marta, raha teeb su ema terveks," ütles Ervini ja Velta ema, kui ta õhtul veel korraks sisse astus, et haiget vaadata. „Sellega on suur murekoorem langenud."

Marta mõtles hulk aega, kuidas saab väike kuldraha terveks teha, ja imestas järgmisel päeval, et ema tõusis tõepoolest voodist üles ja saigi terveks.

Kogu suve kees „Marokos" ja selle ümbruses vilgas elu. Vihmase ilma puhul kihas villa nagu mesipuu. Mängiti ja tülitseti, õhtu eel aga räägiti tondilugusid, mis panid võbisema ja kiskusid juuksekarvad püsti juba üksnes eemalt paistvate kalmistute tõttu. Juhtus veel tuul tõusma, mis rebis plekist katuse paiku, vihistas läbi villa ja tõstis kõrgele Salamandra laineid, siis saadeti Velta, kes ei teadnud veel tontidest midagi, esimesena vagunist välja. See julgustas juba kõiki tema järel koduteele asuma.

Kazjuki kool töötas üle ootuste edukalt. Kaheteistkümne-aastase poisikese visadust tuli lausa imetleda. Kolm korda nädalas kogunes „Marokosse" kümnest tüdrukust ja poisist koosnev rühm, kaenlas tahvlid ühes nööri otsas rippuvate krihvlitega. Kazjuk püüdis jäljendada oma ajalooõpetajat Abolenskit, keda kõik gümnasistid austasid ja armastasid. Kui ta istus oma „kateedris" — suure kasti taga, jalad kasti sees —, libises vasak käsi aeg-ajalt üle juuste ja silmad vaatasid mõtlikult üle õpilaste peade kaugusesse.

Rebekka ja Aljoša olid kõige paremad õpilased. Neile järgnes Marta, kes sügiseks juba veerides venekeelset aabitsat luges. Mitka ei puudunud ka kunagi, kuid tema oli rohkem „direktor" kui õpilane. Iga kord oli kolm tundi. Kodust kaasa toodud ärataja rippus seinal ja Mitka helistas kella, kui tund läbi oli. Kuigi „Maroko" kooli mindi õhtupoolikul, sest Kazjuk töötas enne lõunat

õpipoisina raudtee-depoos, olid lastel leivatükid kaasas, et vaheaeg oleks nagu päriskoolis. Klassipäevikut pidas Kazjuk täpselt, ja kui kool lõppes, kirjutas ta igaühele tunnistuse, kus oli märgitud ka puudutud tundide arv. Oma allkirjale „K. Zelenski" püüdis Kazjuk teha samasugused konksud, nagu olid Abolenski allkirjal. Pärast tunnistuste jagamist peeti pidulik aktus, kus lauldi „Jumal, keisrit kaitse sa" ja päris lõpuks vana läti rahvalaulu, mida lapsed väga armastasid: „Saulit tece tecedama, es paliku paveni" [1].

Kui Kazjuk sel õhtul koju tuli, hüüdis isa väriseva häälega:

„Poiss, poiss, ma poleks uskunud, et sa nii visa oled. Pea meeles — visadus viib elus sihile!"

Mitka ei lausunud sõnagi, aga otsustas kasvada niisama visaks nagu vend. Iseloomu kasvatamiseks kisub ta endal nüüd iga päev salaja viis juuksekarva peast. Seda olevat lapsepõlves teinud Napoleon või keegi teine suur väepealik; igatahes on see väga valus, aga tulemusest räägib ajalugu...

Pärast mitu päeva kestnud vihmasadu ruttasid Kullimaja noored jälle suure hooga „Maroko" poole. Seal ei käidud kunagi üksikult, vaid alati suure trobikonnaga.

Laste üllatus ja kohkumus oli suur. Nende villast polnud jälgegi. Kas jälle mõni kuri ülemus oli käsu andnud?

Tüdrukud nutsid kurvastusest, korjates paberilindikesi, Aljoša tõmbas kahtlaselt ninaga. Mitka kratsis kukalt, kiskus siis nii, et silmad märjaks läksid, mõned juuksekarvad peast ja pöördus teiste poole, üht kätt rinnal, teist seljal hoides:

„Väepealikud ei kohku ega tagane iial. Nad võidavad või surevad — lipp käes. Ja vaadake, meie Kullimaja lipp lehvib kõrgel ja seda kindlust ei võida ükski kuri ülem. Siin on võõras maa — võtku, aga Kullimaja — katsugu vaid. Veriselt maksame kätte. Näete kõik seda lippu, mida me peame kaitsma. Hurraa! Hurraa! Hurraa!"

Kuigi Kullimaja katuselt ei paistnud ühtegi lippu, nägid seda ometi kõik. Isegi Velta ütles:

---

[1] Õhtupäike veereb looja, vari varsti katab mind (läti k.).

„See lipp on kullast kootud.“
Kõik hüüdsid kolmekordse „hurraa“ ja Mitka sammus oma salga ees võidukas marsis Kullimaja poole, et seda kaitsta.

Kui Aljoša jälle kooli läks, leppisid nad Rebekka eestvõttel kokku, et õpivad Aljošaga kooliülesandeid ühiselt. Rebekka oli selge peaga ja ühine õppimine aitas Aljošatki tublisti edasi. Kazjuk käis nüüd enne lõunat koolis ja töötas siis hilisõhtuni depoos. Isa tahtis, et poeg õpiks ameti selgeks, sest ei või teada, kui kaua tal endal veel võimalik on tööd teha — silmad muutuvad üha tuhmimaks.

Kazjuk oli vapper, kuigi ta vahel kooliülesannete juures magama jäi ja mõnikord ohates venna poole vaatas, kelle üheksa-aastane elu oli paradiis tema omaga võrreldes.

Marta istus nüüd palju rohkem luku taga kui varem. Ta oli täielikuks müürililleks muutunud, kuid teda ennast see ei häirinud. Ta ei tundnud üksindust, sest tädi Anna oli talle kinkinud suure ilusa nuku koos vankriga. Nad jalutasid tihti oma Wöhrmanni pargis [1], mis asus suure kummipuu ja fuksia all. Et loodust elustada, oli ta kummipuu külge kinnitanud isegi jõulupuu klaaslinnukese pika sabaga, mis siristas vahel nagu kanaarialind, vahel laksutas nagu ööbik, nii nagu mäng nõudis.

[1] Wöhrmanni park — vana vallikraavi ümbrus Riias.

Esimene teenistus

Ühel õhtupoolikul küüris ema Marta käsi ja nägu sellise hoolega, nagu oleks tal käte vahel sakste pesu. Juuksedki võeti kõvasti käsile: enne suur kamm, siis tihe kamm, siis veel harjaga üle. Marta kannatas seda kõike vapralt, pidid nad ju minema „suurde paraadnasse", proua Hirschi poole. Talle pandi selga puhas kleit ja ette lumivalge põll. Ka ema ise riietus pühapäevaselt ja võttis kätte puhta taskurätiku just nagu armulauale minnes.

Proua Hirsch elas kolmandal korral. Marta imetles ilusat kollast kirjakasti tema uksel ja mõtles, et kui tal palju raha on, ostab ta endale kindlasti niisuguse. Kui siis onu Mihkel talle jälle sünnipäevaks kaardi saadab, keerab ta tillukese võtmega kasti lahti, võtab kaardi välja ja keerab uuesti lukku.

Kulus tükk aega, enne kui proua Hirsch helistamise peale ukse avas. Algul tõmmati see ainult praokile, sest kett oli seespool veel ees.

„Ah, väike Marta mammaga," hüüdis ta ja tõmbas keti ukse eest.

Proua Hirsch viis nad kööki, kus riiulitel oli nii palju läikivaid vaskkastruleid, et Martale näis, nagu säraks kogu köök nende kuldses läikes. Maas oli põrandariie ja lauda kattis valge vahariie. Nii uhket kööki nägi Marta esimest korda.

„Tee ometi kniksu," müksas ema teda. Marta tegigi kniksu, ja kui proua Hirsch oma käe välja sirutas, tegi Marta sedasama, et prouat ka kättpidi teretada.

„Rumal tüdruk," ütles ema ja andis Marta käele laksu.

„Suudle proua kätt!“ Marta ei tundnud kõiki neid sakste kombeid. Miks pidi ta selle võõra tädi kätt suudlema? Ja laks käele tuli nii ootamatult, et pisarad vägisi silmi tükkisid, ning üks veereski proua Hirschi sõrmustele, kui Marta tema kätt suudles.

Proua Hirsch krimpsutas valge puudrikorraga kaetud lihavat nägu ja ruttas kraani juurde.

„Pühkige ommeti tüdruku nina puhtaks, Liina,“ ütles ta etteheitvalt. „Kohe minu käe peal ... ah, kui paha laps!“

Marta nina oli täna ülearugi puhas, aga et pisarad ikka veel silmist veeresid, sai ta emalt jällegi müksu.

„No küll on inimeselaps, muudkui silmad peos. Ole ometi viisakas, kes sulle halba on teinud?“

Proua Hirsch pakkus Liinale istet, Marta jäi ema kõrvale seisma, neelatas ja vahtis maha.

„Oh, Martakesel täna mitte hea tuju,“ ütles proua Hirsch teeseldud sõbralikkusega, lükates käega oma paruka kõrbenud lokke kõrgemale otsmikule. „Kohe teeme sulle tuju parem.“

Ta avas toa ukse ja hüüdis:

„Bobi, Bobi, komm her! [1]“ Kööki jooksis noor elav koer, kes võõraid nähes peatus, ukse lähedale põrandale laskus ja umbusklikult saba liputades külalisi silmitsema hakkas.

Proua Hirsch võttis riiulilt pitsidega ääristatud karbikese, avas selle ja ulatas Martale šokolaaditüki:

„Tehke Bobiga üks sõprus, ta armastab magus.“

Marta näitas Bobile šokolaaditükki. Rohkemat polnudki tarvis. Ühe hüppega oli koer Marta juures, kargas käppadega vastu rinda ja haaras maiuspala. Marta pidi peaaegu maha kukkuma.

„Nicht so stürmisch [2], Bobi!“ hüüdis proua Hirsch naerdes ja pöördus Liina poole: „Oo jaa, mina usub, et Marta meeldima Bobile hästi ja Marta käima temaga õrnalt ümber. Nii, Martakene, sina saad tulema homme täpselt kell viis. Sa saad nüüd Bobiga iga päev jalutama kaks tundi. Arst ütles, Bobil tarvis olema rohkem õhku.

---

[1] Tule siia! (saksa k.).

[2] Mitte nii tormiliselt! (saksa k.).

Selle eest sina saama minu käest iga päev viis kopikat. Gut [1]?“

„Tänan,“ ütles Marta viisakalt ja tegi sügava kniksu, vaadates ise hirmunult selja taha, kus Bobi tema põllepaelu rebis.

„Niht türmis, Bobi,“ ütles ta tõsiselt ja väljus koos emaga.

„Meile ta šokolaadi ei andnudki,“ ohkas Marta ukse taga.

„Aga selle eest annab proua Hirsch sulle leivaraha,“ vastas ema.

Kaks nädalat juba oli Marta Bobiga jalutamas käinud. Martalt nõudis suurt jõupingutust hoida Bobi ketti nii tugevasti, et koer teda oma tahtmise järgi ei tiriks. Ta polnud väga suur, see Bobi, kuid hästi söönud ja isemeelne.

Iga päev pani Marta oma korjanduskarpi viis kopikat. Kui onu Mihkel talle selle karbi viiendaks sünnipäevaks kinkis, oli seal sees kaks rubla, aga selle oli ema kohe välja võtnud, sest rahast oli pidevalt puudus. Nüüd aga oli karbis jälle 70 kopikat. Igal õhtul, kui Marta uue viiekopikalise juurde pani, kõlistas ta karbikest suure mõnuga. Varsti on rubla täis. Kazjuki koolis oli Marta ka arvutamist õppinud. Siis palub ta ema käest võtme, avab karbi, võtab raha välja, loeb üle, viib poe-Paula kätte ja saab vastu ühe hõberubla. See on juba suur raha.

Algul jalutas Marta Bobiga proua Hirschi poolt määratud tänavatel üksi. Kuid peagi hakkas tekkima saatjaskond. Bobi äratas tähelepanu ja igaüks nurus Martalt luba Bobit natuke maad keti otsas talutada. Marta ei andnud ketti käest, sest proua Hirsch oli seda kõvasti keelanud ja ema oli korduvalt öelnud:

„Bobiga jalutamine on töö, sest selle eest saad sa raha. Ja tööd peab alati hoolega tegema, muidu ei jõua elus edasi. Õuel mürgeldamise eest hoiaksin sind luku taga, aga kui töö nõuab, siis tuleb minna.“

Ühel ilusal päeval aga kogunes juba terve salk maja nurga taha, kuhu proua Hirschi valvas silm enam vaa-

[1] Hästi (saksa k.).

tama ei ulatunud. Lapsed olid nagu kokku rääkinud, et Martat tuleb kiusata. Nad nurusid, et Marta lubaks neil koera talutada, nimetasid teda pahaks tüdrukuks, tõotasid, et ei mängi temaga enam eluilmaski, mitte ükski. Marta aga hoidis kramplikult ketist kinni. Ta oli ahastuses. „Ma ei või, ma ei tohi. See on töö."

Mitka, kes oli teiste ees hoobelnud, et Marta annab kohe Bobi temale, kui ta seda aga tahab, nägi imestusega, et Martat polegi nii kerge võita. Mitka otsustas välja mängida viimase trumbi. Ta ütles hooletult, nagu muuseas:

„Mina sulle ühtki paberist paati enam ei valmista ja et sa nii uhke oma töö peale oled, siis istu igapäev toas, kuni Bobiga jalutama lähed, sest ma keelan isegi Kazjukil sinuga sõbrustamise ära."

Marta huuled hakkasid tukslema, silmad tõmbusid niiskeks.

„Võta, Mitka, kett, aga vaata, et sa Bobit ilusasti hoiad."

Vaevalt aga oli kett Mitka käes, kui ta valju hüüdega „Kes jõuab meile järele?" koos koeraga jooksu pani, teised õhinal kannul. Marta jäi üksi maha, trampis jalgadega ja karjus: „Mitka, tule kohe tagasi, Mitka, ma kaeban su emale." Keegi ei kuulnud teda. Äkki hakkas ta süda kõvasti vasardama. Tehes pöörde, kihutasid jooksjad lombi poole. Nagu tuul sööstis Marta otseteed üle raudteenõlva. Ta kukkus mitu korda, ta käed ja põlved olid marraskil. Lapsed karjusid läbisegi: „Võta, Bobi, püüa!" Hulk kive ja kaikaid lendas lompi, siis laskis Mitka kas kogemata, koera järsust tõmbest või nimelt keti lahti ja Bobi tormas koos ketiga vette.

„Bobi upub!" hüüdis lõõtsutades kohalejooksnud Marta kileda häälega ja viskus vette, enne kui keegi üldse taipas, mida ta hüüab.

Kaks heledat patsi laotusid õlikorraga kaetud veele. „Bobi, Bobi," kiljus Marta ahastavalt ja sumas koerale järele. Tekkis vaikus. Isegi Velta katkestas alatise vadistamise nukuga. Marta karjatas läbilõikavalt ja tema pea kadus hetkeks sogasesse vette.

„Poisid, Marta ju upub!" hüüdis Ervin hirmunult.

Nagu välk olid Mitka ja Aljoša küna juures. Bobi

ujus, roigas hammaste vahel, võidukal ilmel Martast mööda kalda poole. Tuge otsides haaras Marta Bobi ketist. Mitka ja Aljoša jõudsid künaga kohale. Marta tiriti paati, Bobi aga, kes Marta tõmbest korra vee all oli käinud, jätkas lustakalt teekonda kalda poole.

Kaldale jõudes istus Marta üleni värisevana maha. Bobi aga püherdas liivas ja haukus kui meeletu, et mis te vahite, visake veel midagi.

„Ole vait," käratas Aljoša. Siis teatas ta tähtsalt: „Noh, vaat kus oleks alles lugu olnud, kui meie Mitkaga oleksime nagu teisedki seisnud maa külge tinutatult ja lasknud Martal rahulikult ära uppuda."

„Aga mina hüüdsin esimesena, et Marta upub," lausus Ervin haavunult. Lapsed vaatasid uhkusega kangelastele. Ainult Mitka oli teistest eemale tõmbunud ja vaikis, süüdlaslikult maha vaadates.

„Nad mõlemad on kole mustad ja tahavad puhtaks pesta," seletas pisike Velta, hoides, nagu alati, kaenlas oma nukku, keda ta järjekindlalt pesi, nii et nuku nägu oli lausa auklik.

Mitka ligines nüüd arglikult, käes „töökuub", nagu ta oma vintsutatud pluusi nimetas.

„Marta, võta riided ära, need on läbimärjad, ja pane minu töökuub selga," ütles ta vaikse alandliku häälega, ulatades oma pluusi Martale. Mitka keha katsid nüüd ainult narmendavad traksidega püksid, mida hoidis eest koos suur valge haaknõel.

„Koer ei upu kunagi," seletas Velta. „Minu Traks ujub pesukausis valges ja pimedas. Koer ei upu kunagi."

„Ka elus koer ei upu nii kergesti," ütles Ervin. „Sa seda vist ei teadnud, Marta, et kohe vette hüppasid."

Kõik hakkasid nüüd agaralt Martat lahtiriietumisel abistama. Aljoša võttis tal jalast kingad ja sukad, Ervin aitas kleiti üle pea tõmmata. Mitka haaras ühe suka ja hakkas puhastama Bobit, kes kuulekalt tema süles lamas. Velta kuivatas oma põllega Marta pead. Väike naaskel Villi aga oli ammu teiste juurest kadunud. Tema oli see mees majas, kes kohe suurtele teatama jooksis, kui lastega midagi lahti oli. Kui palju nahatäisi ta selle eest teistelt oli saanud, kui palju lubadusi andnud, et enam ei kaeba, aga põnevusejanu jäi iga kord võitjaks. Kui

Martal juba Mitka töökuub seljas oli ja Ervini piitsanöör vööna ümber, liikus maja poolt lombi juurde salkkond suuri, Villiga eesotsas.

„Oi sa tont, keelekandja oma armeega juba tuleb," ütles Mitka põlastavalt. „Mina sellest värgist enam osa ei võta." Ta pani Bobi maha ja putkas Salamandra vabriku müüri äärsesse põõsastikku.

„Mitte kunagi ei saa me oma asju ajada ilma Villi pasundamiseta." Aljoša krimpsutas põlglikult nina ja järgnes kiirel sammul Mitkale.

„Ervin, lähme meie ka sinna põõsasse. Saame veel vitsu suurte käest!" rääkis Velta, kuid vend oligi juba teel sinna, jättes õe saatuse hoolde.

Kui Kullimaja suured pärale jõudsid, leidsid nad eest ainult Marta, Velta ja Bobi, kes parajasti põõsastikust välja jooksis, midagi jälle hammaste vahel. Ka proua Hirsch jõudis hingeldades kohale.

„Nad polegi uppunud!" Villi oli pettunud. „Aga ma nägin ometi ju oma silmaga, et kaks laipa ujus vee peal," katsus Villi end õigustada.

Bobi jooksis oma kandamiga otse perenaise juurde, tikkides proua valgele kleidile oma poriste käppadega tumedat mustrit.

„Bobi... Ah!" kiljatas proua Hirsch ehmatusest ja tema lokid otsmikul lõid värisema. „Mein Gott, see on ju hobuse surnud kont, mis sul suus on." Suure tegemisega sai Villi kondi Bobi hammaste vahelt kätte. „Sina tubli poiss olema," ütles proua Hirsch ja ulatas talle vaevatasuks kolm kopikat. „Kui sina suurem oleks olema, mina annaks Bobi sulle jalutada." Proua Hirsch võttis koera sülle ja silitas teda õrnalt. „Minul haige süda... Mu kallis, kallis Bobi. Sa elus. Sa elus."

Järsku pöördus ta Marta poole:

„Küllalt. Maksab rohkem, võtab vanem inimene. Ära enam tule!" Ja kallist rasket kandamit õrnalt rinnale surudes eemaldus ta hingeldades.

Villi teade, et Marta ja Bobi on uppunud, tabas Liinat pesupali juures. Hetkeks ta tardus, siis aga sööstis nagu meeletu õnnetuskohale. Martat elusana nähes peatus ta. Põlvedest kadus jõud ja ta puhkes nutma.

Villi astus Marta juurde.

„Ma ise ometi nägin, kuidas sa uppusid," lausus ta etteheitvalt.

„Sa jooksid ju poole pealt kaebama!" Marta silmades polnud enam nukruse jälgegi. Kullimajas põlati kaebajaid, seda kuulis ta nii vanematelt inimestelt kui ka oma mängukaaslaste suust. Ta hüüdis vihaselt Kullimajas tuntud sõna „keelekandja", mida saatis kaks heledat laksu vastu Villi põske. Villi ehmatas tummaks, sõrkis siis aga töinates oma ema juurde.

„Marta lõi mind! Marta lõi mind!"

Villi oli alati õiguse saanud ja ema kurtis järjest kõigile, et tema lapsele tehakse ülekohut. Nüüd aga tutistas ta ise poissi ja andis isegi paar müksu.

„Paras sulle. Valega koju joosta. Niiviisi inimesi ehmatada. Vaata Marta ema nägu, valgem kui lubjasein."

Marta polnud veel siiamaani kellelegi haiget teinud, aga nende esimeste laksude eest ei saanud Liina talle kuri olla. Kuid teda hämmastas, et Marta sellega üldse hakkama sai, Villile aga oli see tema arvates seekord teenitud palk. Ta koguni naeratas omaette, korjas siis Marta asjad kokku ja ütles:

- „Lähme, Marta!"

„Ervin on paha poiss, jättis mind üksi siia. Mina tulen kah," ütles Velta ja mähkis oma nuku põllesse. Ta võttis Martal käest kinni, nagu tahtes teda talutada.

„Mina olen palju vette kukkunud," seletas ta Martale. „Aga jalad pole alt ära läinud. Ema ütleb, kui vees jalad alt ära lähevad, siis inimene sureb. Sul ka ei läinud — jalad on alles."

Liinat rahustas Velta sädin, juhtides mõtted mujale. See kolme ja poole aastane tüdruk askeldas oma nukuga päevad läbi üksinda, teised temaga peaaegu üldse ei tegelnud, ja ei jäänud ta ei hobuse ega jalgratta alla, ei kadunud ka kodunt. Martat aga tuli selles vanuses tihti otsida. Niipea kui Kazjuk ta silmist laskis, oli ta õuest väljas ja läinud. Liinas valmis otsus.

„Marta, sa oled juba suur tüdruk. Kaks nädalat olid koguni teenistuseski. Homsest peale ma sinu pärast teisi enam ei tülita ja sind luku taga ei hoia. Ainult ära trepikäsipuudel sõitma hakka — all on sügav auk ja surm kindel. Ja mängi Veltaga, ta on sulle hea hoidja."

„Olen jah. Meie elame madalal — trepiauku ei olegi.“ Velta nägi oma ema ja jooksis minema.

Kui Mitka töökuue järele tuli, milleta ta tuppa ei julgenud minna, lõi Liina käed kokku. Mitka nägu oli kriimustusi täis ja nii määrdunud, et ainult tumedad silmad paistsid nagu rosinad piparkoogitaignas.

„Kätte saime Villi. Niisugune keelekandja. Nüüd paneb ta küll oma ameti maha ... kardavoiks kasvab niikuinii, aga siin enam ei piuksu.“

„See vaene poiss sai siis kolmekordselt.“ Liina nägu tõmbus muigele — ta ei saanud Mitkat nähes tõsiseks jääda.

„Ja kuidas veel ... ma ei lasknud teisi jaolegi, muidu oleksime talle lõpu peale teinud. Aga päris tegemist oli põrgulisega. Veeresime maas, ta kratsis mu nägu ja hammustas mul mõlemad käed katki. Nina kallale kippus ... sunnik, aga siis alles andsin talle. Nüüd jooksis emale kaebama. Päris lament veel tuleb. Aga ma ei karda.“

„Halb poiss oled sa ikkagi,“ hüüdis Marta oma Wöhrmanni pargist kummipuu ja fuksia alt. „Võtsid mul teenistuse ära. Nüüd ma ei saagi poe-Paula käest suurt hõberaha.“

Mitka ohkas.

„Ma vannun, Marta, et ma enam iialgi sulle pahandusi ei tee ja kaitsen sind väljas kõikide kurjade inimeste eest.“

„Ema ütles, et võin nüüd ise teha, mis mulle meeldib, ja hoidjat pole üldse enam vaja. Olen suur.“

Mitka vaatas küsivalt Liina poole, et kuidas siis see kõik nii järsku tuli. Liina aga valas vaikides vett kaussi.

„Pese nägu puhtaks, Mitka. Su emal on süda haige. Saab veel rabanduse, kui sind niimoodi näeb.“

Mitka mõtted olid segi löödud. Ta oli kartnud, et tema koerustüki pärast pannakse Marta nüüd lõplikult luku ja riivi taha, aga saa sa neist suurtest üldse aru. Igatahes raske kivi langes poisi südamelt. Kõhkluseta avas ta oma korteri ukse, kus teda kaugeltki lillekimbud ei oodanud.

Isa

Ühel hilissügise hommikul, kui Marta silmad avas, nägi ta, et voodi äärel istub onu Mihkel Paidest. Marta rõõmustas alati onu Mihkli tuleku üle, sest siis oli rohkem rääkimist ja ka emal oli parem tuju kui muidu. Onu Mihkel oli väga hea, sest ta ei unustanud kunagi Marta padja alla peitmast tahvlit kõige paremat šokolaadi Gala-Peter. Nüüdki kobas Marta padja alt ja leidis kohe šokolaadi üles. Onu Mihkel oli Marta arvates väga rikas, sest tal oli kõhu peal kuldne uurikett, seljas ilus ülikond ja kaelas kõva krae ning lips. Iga kord tõi ta sumadanitäie vanu riideid. Ema proovis siis üht ja teist Martale ja endale, rääkides sealjuures, et kui siia paik panna, siin koiaugud kinni nõeluda, siit kitsamaks võtta, siis saab sellest Martale päris ilus palitu, või kui siit jätkata ja teisest riidest talje vahele pista, saab endale kleitki.

Marta teretas onu, murdis siis tahvlist tüki, pani onule suhu, emale teise tüki, endale ka, ülejäänu mähkis aga hoolikalt hõbepaberisse.

„See jääb isale, kui ta türmist koju tuleb. Kas sa tead, onu Mihkel, et mu isal pole enam kolme ribikonti? Sandarm lõi nad täitsa sodiks."

„Ega sandarm seda niisama naljaks teinud," ütles onu Mihkel rohkem endale kui Martale ja läks pliidi juurde, kus Liina kohvi keetis. „Gustav peaks juba lahti saama. Oli tal vaja selle treigiga möllata. Mis maailmarihtija see vaene inimene on? Kas viies aasta veel väike elukool oli? Aga säh sulle — vägisi kipub võlla. Naine ja laps — noh, need olgu hädas ja sugulased aidaku!"

„Mis loevad naine ja laps," lõi Liina käega. „Unustas vahel isegi puid lõhkuda, muudkui ninapidi raamatus. Revolutsioon olevat tähtis asi, see võtvat rikastelt raha ja võimu, püüdis ta mullegi seletada. Seal see revolutsioon nüüd on: peksti vaeseomaks, oli türmihaiglas, nüüd pandi vist uuesti istuma, sest aeg on täis, aga koju ei ole veel tulnud. Ei tea, kes niisugusele mässajale enam tööd annabki. Ja oli hea koht Pohli juures, vahel sai ületundegi teha."

„Noh, meilgi Eestimaal niisuguseid vanderselle küllalt. Minugi juures on mitu sihukest saksa käinud, et „pai meister, võta tööle — oled ju ise ka töömees". Vaata, et teeb su veel paljaks ja kaob. Kui Gustav tuleb, siis saada ta kohe minema. Otsigu endale enne töö, siis alles tulgu ausate inimeste sekka. See on minu nõu sulle, õde," ütles onu Mihkel veendunult.

„See on ka minu plaan. Mis ma veel temaga peale hakkan, kui hädavaevalt jõuan Martat ja ennast toita, jõud kaob vägisi käest." Ema hõõrus silma, nagu oleks sinna puru sattunud.

Marta oli vahepeal voodi korraldanud, oma nuku Triina toolile istuma pannud ja hakkas riietuma. Ka tema mõtted viibisid isa juures, olgugi et ta teda ammu-ammu polnud näinud, tema nägugi ei mäletanud. Enamikul lastel siin majas olid isad: hommikul läksid, õhtul tulid; laupäeval aga tõid raha ja andsid lastele kommide ostmiseks vaskseid kopikaid. Pühapäeval aga läks peaaegu kogu Kullimaja, söök kaasas, välja rohelisse, tihti kaugele Kišezera ehk Kiisajärve äärde. Isad pikutasid, emad ajasid omavahel juttu ja lapsed mängisid. Marta kuulis teistelt, kui hea on rohelises olla ja mis seal kõik tehakse. Kui neil isa jälle kodus on, siis lähevad nemadki ja ta paneb Triinale uue kleidi selga. Nüüd ema ei luba Triinat isegi õue viia, ütleb: „Teised kisuvad ta sul käest."

Kui ema teda sööma kutsus, ütles Marta kindlalt: „Isa peab koju tulema! Mina tahan isa koju. Kui meil isa poleks, aga meil on ju isa nagu teistelgi. Rebekkal küll ei ole, aga tema isa on surnud ja ei saa enam kunagi, kunagi nende juurde tulla."

Marta silmad läksid suureks, kui ta nägi, et isegi rosinatega sai ja või on laual.

„Justkui jõulud," ütles ta naeratades ja hakkas sööma.

Onu Mihkel astus sumadani juurde, võttis sealt suure klaaspurgi ja pani lauale.

„Sööge murelisahvti kah."

Venna kingitus tegi Liinale headmeelt. „Kas oli sul tänavu aias ka palju marju?" küsis ta lahkelt.

„Polnud viga," vastas onu Mihkel rahulolevalt, „sai päris priske noosi, aga see sahvt siin on veel mullune."

Onu Mihkel oli rätsep. Algul tegi ta kaupmehe jaoks nõndanimetatud „laagritööd". Siis hakkas ta sekka ka kantud riideid ostma, kohendas neid ja käis laatadel müümas. Äri läks hästi ja talle meeldis kauplemine. Miks mitte oma töökoda lahti lüüa? Ta võttis kaks selli. Praegu oli tal Paides juba rätsepatöökoda ja valmisriiete putka laadal. Tal oli ka pisike maja aiaga. Riias käis ta aastas paar korda, et suurlinna rõivamoode uurida ja oma tuttavat aednikku külastada.

Marta sai alustassi peale keedist ja hakkas seda lusikaga sööma, hammustades kõrvale rosinasaia.

„Gustav ehk õpib nüüd ka rahast lugu pidama, kui ta tükk aega peab tööd nurumas käima ja lõpuks mõne näruse koha saab," ütles onu Mihkel.

„Ah!" ohkas Liina, „raamatute ostmist ei jäta ta ka siis maha. Treial on ju meistrimees, kas see võib siis sakstest taha jääda. Mõni joob raha maha, tema laristab raamatute peale."

„Kus need raamatud siis on?" Onu Mihkel vaatas toas ringi.

„Tookord, kui siin otsiti, võeti mõned kaasa ja teised müüsin täikal maha, häda vahib ju igast nurgast vastu."

„Tädi Anna ütles, kui ta siin käis," segas Marta ennast vahele, „et onu Mihkel võiks meid palju rohkem aidata, aga ta on koi."

„Vait!" põrutas Liina, „lapsed peavad suu, kui vanad inimesed räägivad."

„Aga ema, sa ju ise ütlesid, et onu Mihkel sureb ennem oma varanduse otsa ära, kui raatsib Martale ükskord uue palitukese tuua."

„Sa valetad, Marta!" hüüdis Liina nüüd punastades, võttis siis Martal kleidikraest kinni ja tõstis ta nagu õletuusti nurka. „Seisa seal, kuni ilusti andeks palud." Ja

Mihkli poole pöördudes: „Vaata, kuidas laps teiste ulakate seas valetama õpib. Päevad otsa omapead!“

Onu Mihkel silus mõtlikult oma kollaseid harjasetaolisi vurrukesi ja ei lausunud tükk aega sõnagi. Liina aga hakkas õhinal Gustavi õest Annast rääkima, kes sakste juures teenis.

Onu Mihkel tõusis pikkamisi laua juurest, võttis moosipurgi, sidus hoolikalt paberi peale ja pani purgi sumadani tagasi.

Marta seisis nurgas, silmad tilkusid tal ja nuuksudes ajas ta sosinal oma Triinaga juttu.

„Ära sa, Triina, kunagi vanade inimeste ees räägi. Pea suu kinni ja vasta ainult siis, kui kästakse. Muidu sa valetad, pead nurgas seisma ja ei saa kõhtu sahvtigi täis süüa.“ Tükk aega kestis toas piinlik vaikus.

„Kui kaua sa Martat tahad nurgas seista lasta?“ küsis lõpuks onu Mihkel.

„Ta peab andeks paluma,“ vastas Liina. „Kui sa, Marta, andeks palud ja tõotad, et sa kunagi enam ei valeta ja onu Mihklit ilusti tänad kõikide asjade eest, mis ta sulle alati toob, siis võid nurgast välja tulla.“

„Ma tänan sind, onu Mihkel, kõikide ilusate asjade eest ja ma . . .“ ütles Marta tasa.

Ta tahtis veel midagi öelda, aga ainult huuled liikusid, sõnu ei tulnud.

Marta silmad vaatasid täis etteheidet kord ema poole, siis jälle onu Mihklile. Viimane tundis vajadust kord üle hulga aja olla suuremeelne ja tunda mõnu teiste tänust.

Ta võttis Marta hoiukarbi, siis tagumisest püksitaskust väikese rahakoti, sealt kuldraha ja laskis selle kõlinal karpi.

„Ma panin Marta karpi kümme rubla. Selle eest saad talle siis kord ometi ka uue palitu osta. Martake, tule nüüd onu Mihkli juurde!“

Marta arvas alati, et tema ema ei oska teiste ees nutta. Nüüd aga sündis ime. Ema hakkas valju häälega nutma ja põimis oma käed ümber onu Mihkli kaela.

„Kallis vend,“ seletas ta läbi nutu. „Sa ei tea, kui raske mul on. Kõik asjad on pandimajas, isegi õmblusmasin. Ma ei jõua nii palju teenida, et me kahekesi süüagi saaksime. Ma olen nii halvaks muutunud, et

siunan Gustavit, tema raamatuid, sind, Annat ja Marta saab rohkem riielda kui süüa."

Marta oli juhtunust päris kangestunud. Ta seisis ikka veel nurgas ja pidas aru. Siis aga, niisama äkki, nagu oli alanudki, katkes ema nutt ja ema hakkas kibekiiresti nõusid pesema.

Onu Mihkel läks uuesti sumadani juurde, tõstis moosipurgi jälle välja, võttis ka paki võid, kümmekond muna, tüki sinki ja pani kogu selle kraami lauale.

„Liina, ma lähen nüüd linna ... Marta võiks ka trammiga sõitma tulla. Lõunakraam on siin. Vaata!"

„Hea küll, hea küll, minge aga pealegi," vastas Liina pilku tõstmata.

Alles nüüd tuli Marta nurgast välja, läks tasakesi ema juurde ja puudutas tema seelikut.

„Ema, anna mulle andeks, et ma valetasin," sosistas ta, vaadates suurte siniste silmadega ema poole üles.

„Sa ei valetanud, Marta, ja andeks pole sul midagi paluda," ütles Liina kareda häälega, kusjuures ta märg käsi libises nagu kogemata üle Marta pea.

Kui Marta juba riides oli ja mööda tuba keksles, onu Mihkel aga veel oma lipsu kohendas, koputati uksele.

Liina hüüdis pliidi juurest: „Sisse!"

Uks avanes ja lävele ilmus Martale võõras mees.

„Tere!" ütles mees vaikselt, keerutades näppude vahel nokkmütsi.

Liina vaatas talle kaua otsa.

„Gustav," ütles ta siis koduselt, lihtsalt ja tema näo üle libises hetkeks õnnelik naeratus. „Mis sa uksel seisad? Sa oled ju omas kodus. Kohv on ka veel soe."

„Noh, Gustav," ütles ka onu Mihkel, „tere! Habe sul nii suureks kasvanud nagu metsmehel. Ega vist habemenuga sinna lossi kaasa antud?"

Marta uudistas kaua võõrast meest, siis lähenes talle arglikult, vaatas veel kord otsa, viimaks puudutas tema kättki. Siis pöördus ta Liina poole ja küsis tasa:

„Ema, kas see ongi viimaks meie isa?"

„Jah, Martakene," vastas Gustav ja tõstis sülle oma tütre, kelle ta oli koju jätnud nelja-aastasena.

Koolitee

Vastu Uus-Gertrudi kirikut asetses laia värava kohal musta raudsesse filigraani kuldsete gooti tähtedega kootud suur silt: „M. von Frey progümnaasium".

Proua Fischer oli Liinale seda kooli soojalt soovitanud. Ärgu Liina mõelgu, et Marta edaspidi kuskile lastekasvatajaks saab, kui ta põhjalikult saksa keelt ei tunne. Algteadmisi on Martal saksa keeles juba nii palju, et ta õppetöös maha ei jää. Peale selle asub see kool võrdlemisi lähedal, sinna võetakse vastu ka tööliste lapsi, ja, mis peaasi, õppemaksu võib tasuda osade kaupa.

Gustav püüdis küll Liinale vastu vaielda, et lapse võiks parem vene või läti kooli panna, aga Liina teatas lühidalt:

„Koolimaks tuleb niikuinii minu kaela ja need aastakesed, mis mina teda koolitada jõuan, olgu selleks, et tüdruk vähemalt lastepreiliks saaks."

Ja nii juhtuski, et Marta igapäevane koolitee kulges Uus-Gertrudi kiriku ja Kullimaja vahet. Esimestest koolipäevadest sööbis talle kõige enam meelde klassijuhataja preili von Hinzenstern. Kõhn ja pikk, kandis ta musti tähekujulisi kõrvarõngaid ja peas takust rulli, mille üle jooksid hõredad juuksed nagu pillikeeled. Martale näis, et tema klassijuhataja armastas Jeesust ilmselt rohkem kui jumalat, sest hommikupalvuse järel, kus ta jumalat oli palunud tsaari ja tema perekonna eest, tänas ta pärast „aamenit" ristipandud käsi veel eraldi Jeesust kõige hea eest ja palus tema kaitset, et algav koolipäev hästi lõpeks.

Õppekeele küsimus ei teinud muret. Ehkki Kullimaja

ühendavaks keeleks oli läti keel, räägiti seal ka vene, saksa ja leedu keelt. Gustavit aga häiris mõte, et selles saksa koolis surutakse Marta „peenemate" tüdrukute ja ka õpetaja poolt nurka kui alamast seisusest vanemate laps.

Marta õppis usinasti. Suure hoole ja täpsusega täitis ta oma kooliülesandeid, vihikutel ja raamatutel olid alati puhtad pruunist paberist kaitsekaaned ümber. Pinal klõbises rõõmsalt ranitsas, kui ta hommikuti trepist alla jooksis. Kuid igal hommikul kostis trepil järele ema muutumatu hüüd:

„Kui sa, Marta, hästi ei õpi ja mõne tembuga hakkama saad, siis, pea meeles, on kallil koolitamisel lõpp."

Isa, kui ta järjekordselt tulemusteta tööotsingult koju tuli ja nägi Martat raamatute kohal kummardumas, silitas oma tütre pead, öeldes:

„Õpi, laps, õpi hästi. Haridus on kõige kallim vara maailmas. Jah, see on vara, mida sult keegi ei saa võtta. Isegi sandarmi püssipäral pole jõudu seda purustada."

Marta püüdis koolis, mis ta suutis. Kodus toimetas ja talitas jõudumööda, nii et emagi ütles kord tunnustavalt:

„Kui ikka lapsel jalad all ja temast juba abi näed, on elu tükk maad kergem."

Gustav vaatles oma tütart ja mõlgutas teistsuguseid mõtteid. Marta kõhn kogu sinises kleidis valge kraega, must põll ees, tema asjalik tõsine nägu, kui ta koolist tuli ja kiiresti ümber riietus, et lõunat tegema hakata — kas niisugune peaks olema kaheksa-aastase lapse elu? Küsimus oli seda valusam, et tema kui isa oli nii vähe suutnud oma perekonna koormat kergendada.

Nagu aimates oma isa mõtteid, põimis Marta vahel äkki käed ümber isa kaela, peitis pea tema lõua alla ja püüdis teda lohutada.

„Isa, kui nad sulle tööd ei anna, siis ära sina ise kurb ole. Sa ei olnud ju varguse pärast vangis. Kazjuk seletas mulle kõik. Sa tahtsid..." Mida isa tahtis, ei osanud ta sõnastada, sest Kazjuki jutud isast olid olnud Marta mõttekäigule liiga keerulised. Talle oli selge ainult see, et isa oli kannatanud hea, ausa teo pärast.

„Isa, sa pead veel otsima, kuni leiad õige vabriku-

peremehe, kes kohe näeb, et sina tahtsid head, aga halvad inimesed panid su türmi ja lõid vigaseks."

Gustavi hallid silmad tihedate luitunud kulmude all muutusid selletaoliste lohutuspüüete juures läikivaks, peaaegu niiskeks.

„No-noh, Martakene," tavatses ta öelda. „Vigane ei ole ma kaugeltki, ja meie päevad on kord veel nii ilusad, et Kolhagi kadestab."

See ajas Marta naerma.

„Nikolai on ju tsaar ise, tema ja tsaarinna pildid ripuvad koolisaalis seinal, ja kui nende perekonnas nimepäevad on, siis peetakse saalis suurt palvust."

„Aga võib-olla tuleb päev, ja nende pildid ei ripu enam seintel."

Martat täitis see kohkumisega.

„Kas siis pannakse asemele Saksamaa keiser Wilhelm?"

„Miks sa nii mõtled?"

„Meil koolis direktriss, Hints ja von Betenhof räägivad, et Wilhelm on maailmas kõige võimsam, teda armastavad kõik inimesed. Direktrissi korteris on temast laest maani pilt. Mina ei taha Wilhelmit, isa."

„Mis sul tema vastu siis on?" küsis Gustav muiates.

„Siis läheb Fischerite, Hirschide ja kõigi suure paraadna inimeste elu veel paremaks — nad on ju sakslased, ja Kazjuk ütles, et Wilhelm armastab ainult sakslasi. Ja koolis torgib siis Anni Vermus mind selja tagant veel rohkem sulega. Ta visati Töchterschulest ulakuse pärast välja. Meie kool võtab ju kõiki vastu ... Ja keegi Annit ei keela. Mu patsipaelad määris ta ka tindiga kokku."

„Sa ütle tollele Hintsile!"

„Ei aita. Hints näitab näpuga, ise naerab ... Oi, Ännchen, Ännchen, das macht man nicht [1]. Ja kui veel Wilhelm tuleb, isa ..."

„Ära karda, laps. Ta ei tule kunagi."

„Siis on hea! Veera Samoilova, noh, see tüdruk, kes istub minu kõrval, ütles mulle, et kui Anni oma üleannetusi ei jäta, siis kirjutame keisrile palvekirja. Veera

[1] Seda ei sobi teha (saksa k.).

ütles, et Vermustel on ainult suur pagariäri, mõisat ei ole, nii et keiser tuleb meile kindlasti appi. Veera isa räägib alati, et kui on juba mõis, siis keisrile kirjutada pole enam mõtet. Keiser ei tee siis väljagi."

„Kui õnnis on lapsepõlv!" mõtles Gustav, meenutades oma elu algust. Isa oli tal mõisamoonakas. Väikeses toas elas üksteistkümmend hinge. Suvel käidi poolalasti järve ääres, talvel lasti palja jalu jääl liugu, ja neid mänge, mis leiutati! Siis käis kord mingi tõbi läbi maja, viis kahe nädalaga kuus last minema. Kui suureks jäi tuba, kuidas nad õde Anna ja vend Mardiga ei osanud enam ühtki mängu leida. Üksteise järel lahkusid nad veel üsna lastena kodunt, et tööd ja leiba otsida. Ja ometi muutus süda alati soojaks, kui ta oma kodu, vanemaid ja õdesidvendi meelde tuletas.

Ka Martale jääb kõik, mis teda siin on ümbritsenud, kauniks unustamatuks mälestuseks, kui kord aastad on maha lihvinud kõik mineviku teravad nukid.

Isaga kahekesi olles Marta muudkui päris ja seletas, saabus aga töölt ema, tuli temaga kaasa nagu kogu eluraskus. Marta püüdis siis ema igati aidata: võttis tal kingad jalast, tõstis supitaldriku lauale. Kuid sageli jäi supp söömata, ema viskus voodisse ja lausus kibestunult:

„Ma ei jõua enam. Rinnus torgib ja selg valutab... Ja mis me homme sööme? Iga kuu see kallis üür! Maksad ära, ja juba hakkab uus maksupäev sind kollitama."

Gustav oli juba ligi poolteist aastat kindla tööta. Mõttetu kõmpimine mööda vabrikukontoreid, siis lootusrikas algus väikeses töökojas, kus peagi juhuslik töö abijõu jaoks otsas, üksikud rahateenimise võimalused sadamas.

Marta püüdis hästi õppida, et vanemad sellestki headmeelt tunneksid. Ometi ei lähe alati kõik nii hästi, nagu tahetakse.

Klass oli vene keeles maha jäänud.

Von Hinzenstern kui klassijuhataja pidas oma moraalseks kohuseks päästa klassi au. Tihti istusid hommikuti varem kohale käsutatud 10—15 õpilast tema ees esimestes ridades ja kordasid vene keelt. Kord jõudis Marta varem kooli. Ta istus vaikselt oma kohale, hakkas ranitsast raamatuid välja võtma ja kuulas abitundi

pealt. Hinzenstern kordas ees ja õpilased masinlikult tema järel:

„Tollko, skollko, neskollko pišetsa tšeres mäki snakk.“

Kui kordamine oli läbi, tõstis Marta käe.

„Mis õpilane Mets soovib?“ küsis von Hinzenstern vene keele häälduse pingutusest õhetava näoga.

„Ma tahtsin öelda, et...“ Marta sattus segadusse, „et ... õige on ... toljko, skoljko, njeskoljko.“ Ta istus kiiresti kohale ja ei tõstnud enam pilku. Kõik vaatasid tema poole. Marta oli hoopis unustanud, et tegemist on õpetajaga, ja kohkus, et ta oli julgenud õpetajat parandada.

„Mis sa tahtsid öelda, Mets, kõnele selgelt?“ küsis von Hinzenstern rangelt ja tema läikivad mustad kõrvarõngad hakkasid võbisema.

„Ma... ma,“ kogeles Marta püsti tõustes, „ma unustasin, et olen juba koolis. Palun vabandage, preili von Hinzenstern.“

„Istu!“ ütles preili von Hinzenstern lühidalt, kuid klass naeris ja Hintsi nägu muutus laiguliseks. Õpetamine jätkus näiliselt rahulikult, kuid õpetaja pilk puuris Martat nagu oherdiga. Marta tundis seda vaistlikult, ilma et oleks tõstnud silmi.

„Tule õpetajate tuppa, Mets,“ ütles ta, kui oli lõpetanud, ja nad läksidki, Hints ees ja Marta järel.

Kui Marta mõne minuti pärast jälle klassi tuli, külvati ta üle küsimustega. „Mida seal öeldi, mis Hints tahtis, miks ta kutsus?“

„Ta laskis mul kümme korda korrata: toljko, skoljko, njeskoljko, kordas neid ise järele ja ütles siis: „Sinu vene keel on veel liiga pehme, mine klassi ja ära taha õpetajast targem olla.“ “

Kellahelin teatas hommikupalvuse algust. Koridoris kuuldus tuttavaid samme.

„Ššš... Tollko tuleb!“ Kuid samal ajal avanes uks ja Marta pinginaabri Veera Samoilova hääl helises veel selgelt klassis.

Hints punastas üle terve näo. Palvuse lõpetanud, teatas ta lühidalt ja lõikavalt:

„Hommikupalvuse segamise eest jääb Mets peale tunde kooli,“ ja lahkus klassist.

Kõik läksid koju. Jäänud üksi klassi, oli Martal vangi tunne, aga ta ei nutnud, kuid ka õppimisest ei tulnud midagi välja. Nii põnev oli uurida akna läheduses kasvaval lõhmusepuul askeldavate musträstaste tegevust, kes oma puuri virgasti laastukesi, kõrrekesi ja lehekesi kandsid. Siis nägi ta rõõmsalt oksalt oksale hüplevat oravat, kes ei mõelnudki puurile läheneda, vaid istus puuri lähedale oksale ja tõstis esimesed käpad silmade juurde. Küll ta hõõrus ja pesi oma silmi! Kuid musträstas pidas teda vist ohtlikuks ja hakkas oravat taga ajama, püüdes teda nokaga lüüa. Orav tiirles nagu spiraal ümber puu, ikka allapoole, allapoole, ja kui Marta akna avas, lippas orav juba järgmisele puule. Musträstas aga lendas tagasi pesa juurde, lastes kuuldavale pika võiduka vile.

„Oh!“ hüüdis Marta rõõmuga. Tal oli nii hea meel, et orav vigastamata pääses ... Klassiuks avanes ja sisse astus Margarete von Frey, direktriss ise, ühtlasi ka kooli omanik. Ta juuksed olid lumivalged, nägu roosa ja ümmargune. Direktriss naeratas alati, kuid keegi ei julgenud talle isegi hüüdnime anda, nii suur oli austus tema vastu.

„Õpilane Mets, sa võid nüüd koju minna. Sa ei ole ju paha tüdruk, õpid hästi, oled viks ja korralik. Mispärast sa siis täna palvust segasid?“ Marta ei osanud midagi vastata. „Noh, hea küll, mine siis kohe. Sinu ema tuli sind otsima. Püüa võimalikult vähem oma vanemaid kurvastada,“ lisas ta noomivalt.

Kuuldes, et ema ootab, läksid Marta jalad nagu tina täis. Ta ei jooksnud trepist alla nagu alati, ta tahtis, et trepp oleks väga pikk, paljude astmetega. Ta tundis, et on emale ootamatult südamevalu valmistanud.

Ema istus aias pingil, pearätt libisenud kaelale, lühike must jakk eest lahti, käed lõdvalt rüpes. Emale lähenedes nägi Marta, et ta on pingile magama jäänud. Marta istus ema kõrvale, kuulatas Gertrudi kiriku aeglasi kellalööke. „Jälle on keegi surnud ja teda viiakse mulla alla,“ mõtiskles Marta. Ta istus seal vaikselt, ja alles siis, kui kojamees tuli, et kooliaia väravat lukustada, ütles ta tasa:

„Ema, me peame siit ära minema.“

Ema võpatas ja oli silmapilk jalul.

„Jumal, kui kaugel juba päike, ja pesu ikka veel auru all. Säh võti, söök on praeahjus.“ Ta nagu ei näinudki Martat, tõmbas ruttu räti pähe, sidus lõua alla sõlme, nööpis jaki eest kinni, ja tema kõhn väheldane kogu kadus inimeste voolu.

Marta oli kurb, et ema talle ühtki etteheidet ei teinud. Ta ei teadnud isegi, mispärast, aga see rumal nutt kippus jällegi kurku.

Kui Marta Kullimaja juurde jõudis, askeldas Mitka linnupuuriga, lüües sellesse viimaseid naelu. Martat nähes peatas ta vasara.

„Su ema otsis sind taga. Kus sa olid? Mind petta ei saa. Kohe näost näha, et istusid kinni.“

„Jah,“ vastas Marta, „esimest korda.“

„Siis sa saad õhtul küll kere peale. Oh, pole midagi, kui palju nahatäisi olen mina saanud selle sunniku kinnistumise pärast! Aga kas tead, kus Kazjukiga juhtus alles lugu?! Tema pärast kutsuti koguni isa kooli ja ainult õpetaja Abolenski päästis Kazjuki. Muidu oleks ta koolist lennanud nagu õllepudeli kork.“

„Kazjuk on midagi paha teinud? Sa valetad, Mitka.“

„No jumala eest, ei valeta. Mul oli juba nii hea meel, et ometi ükskord ka Kazjuk saab isalt nahatäie. See pole ju üldse naljaasi, mis ta tegi.“ Mitka hääl muutus sosinaks. „Ta maalis keisrile postkaardil looriga ja sulgedega naistekübara pähe ja saatis klassis ringi. Ikka keiser ju, selle eest pannakse veel türmigi.“

Martal jäi hing kinni.

„Kas ... kas nüüd ikka siis pannakse Kazjuk türmi?“ küsis ta katkendliku häälega, silmades hirmunud pilk.

„Türmi, türmi, no vaat kui rumal sa oled. Kus siis türmi pannakse, kui ta isa käest keretäitki ei saanud. Nojah, oleks see mina olnud ...“

„Aga sa, Mitka, ütlesid eile, et sa pole enam ammu peksa saanud?“

„Rihmaga mitte, kuid mind sakutatakse nüüd juustest, kõrvust, nagu oleks see parem. Mõtlesin, et lasen juuksed maha ajada, aga siis jäävad ainult kõrvad.“

Marta ei teadnud, kumb on parem, sest rihmaga polnud ta veel tutvust teinud.

„Aga mis eest sina kinni istusid: joonistasid ehk keis-

rinnale vurrud nina alla?“ küsis nüüd Mitka imestunult.

„Ei, ma olin ninatark, nagu õpetaja ütles. Sina aga ära ole uudishimulik. Tee parem oma linnupuur valmis, näed, linnukesed lendavad ja otsivad pesa,“ lausus Marta ja lippas trepikotta, et mitte pikemalt seletama hakata. Ta teadis, et kui Mitkale rääkida, siis on lugu varsti laiali ja kõik narrivad teda.

Trepist üles minnes nägi ta, et keegi istub trepiastmel, süles kirjusse rätti köidetud pamp.

„Isa, sina oled kodus! Kas sa juba kaua ootad?“

„Jah, tükike aega. Võtit mati all polnud. Kuidas sa nii hilja koolist tuled, Marta?“

„Isa, mind jäeti täna kinni.“

„Noh!“ ütles isa ainult ja nad astusid tuppa. Isa laskus väsinuna taburetile. Ta nägu oli kurnatud, põsed lohus ja silmad aukus.

„Sa jääd nüüd meie juurde ... jääd ju, isa? Need pikad nädalad ilma sinuta olid nii kurvad.“

Marta põimis oma käed ümber isa kaela ja surus ennast tema rinna vastu.

„Ei, kulla laps, minu jaoks Riias enam tööd ei leidu. Proovisin täna rongilt tulleski. Pole vaja. Pole vaja. Pole vaja. Ma käisin nüüd kodumaal ja tuleval nädalal hakkan Paides ühes väikeses töökojas tööle.“

„Elama lähed onu Mihkli juurde, eks ole, isa? Tal on ju maja ja ta on hästi rikas!“

„Ei, Marta, onu Mihkel pole mulle paarimees. Ma asun selle töömehe juurde, kellega türmis sõpradeks saime. Tema oli seal juba ammu enne mind. Nüüd sattusime jälle kogemata kokku. Ka tema oli kaua ringi hulkunud, aga lõpuks siiski tööd saanud. Esialgu jätkub mullegi. Ah jaa, ka sulle tõin ma midagi.“

Ta näppis rätisõlmed lahti ja ulatas Martale raamatu.

„Sa oled ju eestlane, Marta. Sa pead oma emakeelt ka lugeda mõistma. Tõin sulle aabitsa. Kui ema unustanud ei ole, siis palu, et ta sind eesti keeles kirjutama õpetaks.“

Marta sirvis aabitsat ja püüdis lugeda. Ta ju rääkis eesti keelt, aga lugemine oli hoopis raskem. Rõhud tulid valesti, ja „õ“ täht segas, segasid ka pikad vokaalid.

„Kazjuk loeb isegi poolakeelseid raamatuid," seletas ta isale, kelle hallid terase pilguga silmad jälgisid Marta liigutusi ja näoilmet.

„Aga nüüd räägi mulle, Marta, kuidas sul koolis läheb ja kuidas te läbi tulete? Rahapuudus on muidugi suur?"

„Sa olid ju nii kaua ära, isa, et ma kõike korraga ei oska rääkida. Aga emal on jah suur mure. Puud on otsas ja minu kooliraha on maksmata. Nüüd küsitakse juba iga päev."

Gustav tõmbas käega üle oma ruugete juuste, pilk rändas nõutult mööda tuba. Teine käsi soris taskus ja tõi sealt välja kaks paberis kompvekki.

„Säh, tütar!" Marta võttis kompvekid vastu, pistis need põlletasku. Õrnalt silitas ta oma lapsekäega isa karedat põske ja vaatas ainiti talle otsa.

„Isa, vaata, ma polegi enam nii kõhn, ega ole ju," hüüdis Marta järsku rõõmsalt.

Isa, kes oli kogu aja jälginud murega oma tütre kõhna nägu, sinakaid viirge silmade all, üllatus tütre äkilisest hüüdest ja lohutas:

„Sa pole sugugi kõhn, Martakene, ja kui ma nüüd Paidest hakkan raha saatma, siis lähed sa varsti nii paksuks — nagu . . ."

„Nagu Ervin viimasel ajal? Ervinit naeravad kõik. Nii paksuks ma küll ei taha minna. See oleks hirmus."

Isa jäi mõttesse. Marta läks laua juurde ja hakkas hoolega aabitsat vaatama. Nii ei pannud ta tähelegi, kuidas isa varnast oma ainsa puhta ülikonna võttis ja pampu sidus.

„Ma tulen varsti tagasi, Marta," ütles ta naeratades. „Ma lähen veidi välja."

„Ära sa kauaks jää, isa. Kui sa Paidesse sõidad . . ."

Isa oli uksest väljas, enne kui Marta lause lõpetada sai.

„Kui me ükskord isa juures Paides elama hakkame, siis peab mul ju eesti keel selge olema," mõlgutas Marta oma mõtteid ja süvenes uuesti aabitsasse.

TRÜ Raamatukogu

Esimene kübar. Tädi Anna

Liina vahetas pärast Gustavi Paidesse sõitu korterit — nad elasid nüüd Zelenskitest paremat kätt ja neil oli endise ühe eluruumi asemel tuba ja köök. Suuremasse korterisse kolimise nõu andis Liinale Kazjuki ja Mitka ema, „Olga Tasane", nagu teda majas hüüti tema äärmiselt tagasihoidliku iseloomu ja erakluse pärast.

„Kui sa toa välja üürid ja ise köögis elad, tuleb odavam kui omaette korter."

Liina ei kahetsenud seda vahetust. Algul elas tema juures üks lukksepp, keda Liina ka passis. See aga sai varsti töölt lahti ja sõitis kaugele Uraali taha õnne otsima.

Siis kolis tema juurde valaja Kitsingi lesk Minna oma tütre Adeelega. Minna töötas kodus.

Liina elas nüüd Martaga köögis, pugenud riidest kardina taha, et teistel mitte silma all olla. Minna juurde vooris kundesid hommikust õhtuni.

„Liina, Marta, kübar on valmis. Tulge järele!" hüüdis ühel õhtul Minna üle toaukse kööki.

Ema ja Marta astusid tuppa, mis oli täidetud siidilappide, pitsiribade ja naiste ning laste kübaratega. Minna osavad sõrmed valmistasid imekauneid käsitaskuid, pitspluuse ja peakatteid.

Kuna palja peaga üldse ei käidud ja Marta juba mütsikese jaoks liiga suur oli, siis tellis ema talle esimese kübara. Minna oli peamõõtu võttes lubanud kübara teha sellise, et nad rahule jäävad.

Marta oli juba mitu päeva elevusega kübarale mõel-

nud. Ja nüüd ta süda lausa tagus. Oli see ju tema esimene kübar.

Laual seisis ootamatult kaks kübarat. Üks oli väike ümmargune õlgkübar roosa paelaga, teine aga laia äärega, roheline pael peal ja punased kirsid rippumas kõrva kohal. Viimane paelus otsekohe Marta pilgu. Nagu kiusuks ütles Minna, et valigu nüüd ise, mõlemad on ühe hinnaga. Marta haaras ilma pikemata laualt kirssidega kübara, pani pähe ja läks peegli ette. Küll oli ta enda meelest nüüd ilus! Ema tahtis talle teist kübarat pähe proovida, kuid Marta hoidis mõlema käega kirssidega kübarast kinni ja surus seda tugevasti pead ligi:

„Mina tahan ainult seda kübarat. See on nii ilus."

„Jah, see kübar passib sulle väga hästi," kinnitas Minna. „Laps ei ole ometi vanainimene, et ta peab nii nudi olema nagu sina, Liina."

„Pane teine kübar pähe," nõudis ema, Minna sõnu tähele panemata jättes.

„Ei, ei, ei!" hüüdis Marta äkki sellise trotsiga, et emagi hämmastus. „Ei, ma ei pane seda teist pähe, minule meeldib see, too roosa paelaga pott on tita kübar, ma pole enam tita, ma ei taha seda kübarat!"

„Minu Adeelele meeldib ka see kirssidega kübar. Kui sa Martale ei võta, siis annan Adeelele. Oh, need lapsed on kõik ühesugused," vangutas Minna pead. „Adeele ütles samuti, et see roosa paelaga olevat tita kübar. Aga, Martakene, emale rõõmuks proovime ka teist, ega see ei tähenda, et pead seda kandma."

Turtsaka näoga, pikale veninud alahuulega, talus Marta, et Minna tal kirssidega kübara peast võttis ja poti pähe pani. Ta oli aga niivõrd seesmist protesti täis, et oleks kübara peast tõmmanud ja põrandale visanud. See oli tema meelest mitte ainult tita kübar, vaid ka inetu.

„Käib küll," teatas ema rahulikult, vaadates Martat igast küljest. „Me võtame selle."

„Ei, ei taha!" Marta tõmbas pottkübara peast ja viskas selle põrandale.

„Sa ise otsid nahatäit ja täna sa sellest ei pääse," lausus ema ärritusvärinaga hääles. „Lapsest ei saa nüüd

enam jagu, laps kasvab üle pea! Tõsta silmapilk kübar üles!"

„Ei tõsta, ma tahan toda kirssidega kübarat!" hüüdis Marta uuesti, põimis siis äkki käed ümber ema puusade ja hakkas ägedasti nuuksuma. „Ma teen kõik, ema, mis sa tahad, ma tapan kas või kuke ära, kelle onu Mihkel sulle sünnipäevaks saatis, aga luba see ainus kord, et saan seda, mis mulle meeldib, see ainus kord! Kallis emakene, võta see kirssidega kübar! Ta on nii ilus ja ta ei ole ju kallim tollest potist."

Liina märkas Minna näos kahjurõõmu Marta kanguse üle ja ta muutus veelgi kindlamaks oma otsuses.

„Võta kübar üles ja lähme," käsutas ta niisuguse häälega, et Marta silmapilkselt vaikis, kübara põrandalt üles tõstis ja lauale pani.

„Võta kaasa!" põrutas Liina nüüd juba nagu pikne.

Marta võttis kuulekalt roosa paelaga poti, nuuksus omaette ja vaatas Adeelet, kes peegli ees kirssidega kübarat pähe proovis. Ema maksis raha. Minna aga naeratas Martale:

„Sul oleks hädapärast isa koju vaja. Kui Adeele nii jonniks, ma ei teaks, mida peale hakata. Õnneks on ta mul nii tulihea laps, et..."

Liina muigas.

„Vitsu oskan ka mina anda, veel paremini kui Gustav, ja oma lapsest koolitan edevuse kohe alguses välja... Meiesugustele on edevus hukatuse algus."

Kui Marta emaga ära läks, ütles Minna leebe häälega oma tütrele:

„Parem ära kanna seda kübarat, Adeelekene! Meie oleme ka vaesed."

Ta ohkas nagu naljaks ja Adeele ruttas oma täidlast nooruslikku ema embama.

Minna surus tütrekese vastu rinda ja ta põskedelt hakkasid veerema suured pisarad.

„Vabrik neelas sinu isa, Adeelekene. Ah, kuidas ma teda armastasin! Aga ma pean sulle midagi üles tunnistama, Adeelekene. Härra Peterson ütles mulle hiljuti, et mina olen tema õnn, tema unenägude unistus. Härra Peterson on peen mees, Jakši ärijuht; ta on mulle nii palju kundesid soovitanud. Mis arvad sina, mu tütre-

kene, kas lähen talle mehele või veame edasi oma haledat elu siin hirmsas Kullimajas?"

„Kas sa härra Petersoni ka armastad?" küsis Adeele asjalikult, oma tedretähnilist nõpsnina püsti ajades.

„Lapsed nii ei küsi, Adeelekene, aga ma võin ju vastata. Ma ei tea, kas teda armastan, sinu isa mälestus on veel liiga värske, tema õnnetu surm masinarataste vahel nii kohutav. Ma ei mõelnud üldse, et muudan kunagi oma elu, aga kui härra Peterson mulle trammis nii kõvasti kleidisabale astus, et riie kärises, mõistsin ma kohe, et siin on saatusega tegemist. Ta tõi mu voorimehega koju, ma ei saanud ju lõhkise šlepiga linnas liikuda, ja ta suudles mu kätt. Sina oled veel laps, sa ei tea, kui suur austus see on, kui üks peen härra suudleb lihtsa valaja lese kätt."

„Kas ta ei kirtsutanud nina, et sind Kullimaja ette sõidutas?"

„Ei, peened inimesed teevad näo, nagu ei näeks nad midagi... Ja kui ilus korter tal on: kaks suurt tuba ja üks pisike köögi kõrval, sinu jaoks just kui loodud. Tüllkardinad akende ees, plüüšmööbel."

Adeele nägu läks pilve ja ta sinisilmadesse ilmus luurav pilk.

„Aga mina ei teadnudki, et tema juures kodus oled käinud, ja veel varjad minu eest. See pole sinust kena!"

Õrn kaval naeratus hakkas mänglema Minna ilusa punetava suu ümber.

„Adeelekene, nii ei räägita oma emaga. Sa ei ole ometi Marta. Härra Peterson jutustas mulle kõik täpselt ära."

„Kunas?"

„Jäta, Adeelekene. Noh siis, kui me kinos käisime. Ulata mu rahakott. Lippa poodi ja too meile laupäeva õhtuks veidi kompvekke."

Seda ei lasknud Adeele endale kaht korda öelda. Ta ulatas Minnale rahakoti, kauples välja raha terve naela „tsarski" kompvekkide jaoks ja, olles juba uksel, hüüdis kelmikalt:

„Aga sa luiskasid mulle ikkagi, Minnakene!"

Minna tundis headmeelt oma tütre taibukusest. Heatujulisena astus ta õõtsuval sammul peegli ette. Sealt

vaatas vastu ümarik, „aristokraatselt“ kahvatu nägu lohukestega põskedel ja suuri tumedaid kirsse meenutavate silmadega; tuhkblond juus oli maitsekalt keeratud kõrgeks laineliseks soenguks. Minna oli oma peegelpildiga täiesti rahul. Vaimus nägi ta ennast läikivas siidmantlis astumas Jakši ärri, kus kõik sellid tema ilmumisel aupaklikult looka vajuvad ja ruume läbib sosin: „Ärijuhi härra Petersoni ilus proua saabus.“

Sel ajal, kui Minna ja Adeele toas kompvekke sõid ja tulevikulosse ehitasid, kulges köögis hoopis proosalisem elu. Kübar, see roosa paelaga pott, seisis kummutil, ema tegi tuld pliidi alla, Marta istus kardina taga voodiäärel ja ootas vitsu. Ta vaatas läbi akna taevast, kus kõrgel rändasid rahutud pilved nagu villamäed. Mõned neist venisid pikaks, pikaks nagu nool, teised võtsid kord kassi või koera kuju, kord muutusid tohutuks elevandiks. Sealsamas kerkis esile palmidega saar.

„Kui ma ära suren, siis rändan sellel pilvel, kus on palmid peal,“ unistas Marta. „Taevas olen ingel, aga kindlasti ilma kübarata, heledad lokid lehvivad siis tuules ja tiivad sahisevad vaikselt.“

„Marta!“ See ema karm hüüe lõpetas unelmad.

Marta tuli kardina tagant ja astus ema juurde.

„Jah, ema.“

„Ulata mulle sealt seinalt püksirihm.“

Marta suu hakkas tukslema, kui ta rihma võttis ja emale ulatas. Ta tahtis algul taganeda, kuid jäi siis lahtise pliidiukse ette seisma. Varjud mänglesid tema kõhnadel säärtel ja kleidi alumine äär võbises. Liina vaatas Marta värisevat kogu, ei lausunud sõnagi, ainult viskas veel paar puud pliidi alla.

„Ütle nüüd ise, mis ma sinuga pean tegema?“ küsis ta lõpuks, käsi kokku pannes.

„Ma ei tea,“ sosistas Marta. „Löö, löö mind päris surnuks, ema! Ma ei tea, miks ma nii kangesti seda ilusat kübarat tahtsin.“

„Nüüd hakkab seda kübarat kandma Adeele,“ usutles ema edasi.

„Las ta kannab, mul ükskõik,“ sosistas Marta ja tõmbas ninaga.

„Olgu! Mis ma sust, kondipurust, teiste lõbuks ikka

taguma hakkan. Vaata, siin on su karistus — see jäägu eluks ajaks meelde!"

Liina tõmbas korraks kulunud rihmatüki läbi kareda peo ja viskas selle tulle. Marta seisis pliidi ees ja vaatas, kuidas nahk sisinal kõverdus, siis uuesti pikaks venis ja lõpuks söestudes tukkide vahele vajus. Marta taandus vaikselt uuesti kardina taha, nuuskas järjest nina ja nuttis hääletult.

„Oleks isa kodus," ohkas ta. „Isa seletaks mulle ära, miks ma nii tegin. Isal võtaksin ümber kaela kinni. Emal ei julge."

Kui Minna tuli kööki õhtusööki tegema, ütles ta Liinale väikese pilkevarjundiga hääles:

„Meie Adeelega ootasime ja ootasime, millal köögis pill lahti läheb, aga jäime lõbust ilma. Marta on ikka kangekaelne küll, isegi nahatäie juures ei nuta."

„Kas on väga kahju?" küsis Liina vastu ja tõstis oma toidupoti kõrvale, et Minnale pliidil ruumi teha.

„Muidugi. Lapsest on kahju. Mis tast nii saab, sa ise pärast kannatad."

Kardina taga oli kõik vaikne. Liina läks vaatama, kas Marta juba magab. Jah, Marta lamas riietes voodil, käed rinnale kokku pandud ja silmad suletud.

„Oh, kulla laps, ma ei ole su vastu kaugeltki nii karm kui elu minu vastu," sosistas Liina valuliselt.

Äkki põimusid ta kaela ümber kaks sooja kätt.

„Emakene, mu kallis, ainus emakene."

Oli pühapäev, Marta ja ema pidid tädi Annale külla minema, Minna ja Adeele aga Kiisajärvele härra Petersoniga paadisõitu tegema. Minna oli ehtinud ennast nagu laulatusele minekuks: valge maani kleit, lühikeste varrukatega pitsmantel, küünarnukkideni ulatuvad pitskindad ja käes osavasti paigatud päikesevari. Peas laiaäärene tüllkübar. Adeele oli üleni roosas. Liina kandis mustjas-halli ruudulist kleiti ja Annale kunagi sakste poolt kingitud kõrget tornkübarat. Martal oli seljas valge kleit ja peas roosa paelaga pottkübar. Tükike maad läksid nad ühiselt, lapsed ees, emad järel. Kirik oli äsja lõppenud ja neile sõitsid vastu pruutpaarid kalessides, õnnelikkudel pruutidel mirdipärjad ja loorid peas ning suured

lillekimbud süles. Voorimehetroskades istusid auväärsemad linnakodanikud. Isegi üks auto möödus põristades ja turtsudes, tekitades lausa paanikat: hobused perutasid seda imelooma nähes ja rahvas seisatas, et vaadata põrgumasinat, mis liigub ilma hobuseta ja rööbasteta. Ka Fischerid tulid neile vastu. Kõigil perekonnaliikmetel, peale Fischeri enda, oli lauluraamat käes. Liina teretas neid aupaklikult ja Marta tegi kniksu. Vaevalt märgatav peanoogutus proua Fischerilt oli vastuseks. Härra Fischer leidis möödumisel siiski mahti oma paksude kulmupuhmaste varjust Minnale soosiva pilgu saatmiseks, mille Adeele kohe kinni püüdis.

„Minna," ütles ta teeseldud pahameelega, „sinuga ei või kuhugi minna, kõik vahivad ainult sind."

„On sul aga silmad," edvistas Minna. „Oota, oota, küll mõne aasta pärast nähakse ainult sind ja mind ei pane enam keegi tähele. Ah, kui kiiresti vanadus küll kallale kipub!" Minna ohkas südamepõhjast.

„Ära karda, Minna. Mina oma tedretähnidega ja väikeste silmadega ei kasva kunagi ilusaks."

„Mis sa sellise naaskliga küll teed," ütles Minna Liina poole pöördudes. „Oma aastate kohta nii tark just nagu täiskasvanu. Laps muidugi ei saa aru, aga Adeelel on ilus figuur ja kuldsed juuksed. Tast saab kindlasti ihaldatav tüdruk."

Liina vaatles ees astuvat pikka tüdrukut ja ei leidnud tema juures mingit figuuri. Tavaline kolmeteistkümneaastane väljaveninud tüdrukuvolask, kes ei tea, kuidas oma pikkade jalgadega astuda. Juuksed olid tema meelest samuti päris tavaliselt punakad, veidi nagu liiga tuhmidki.

Marta kõndis Adeele kõrval vaikides.

„Väga kahju, et sinu ema ei olnud nõus kirssidega kübaraga. Minna oleks mulle samasuguse teinud. Siis kõnniksime nagu õed."

„Ma ei taha sind õeks," vastas Marta järsult.

„Miks? Oled sa kade minu kübarale?"

„Ei. Aga ma ei taha. Ja miks sa oma ema Minnaks kutsud?"

„Minna ise tahtis nii. Ta ütles, et kui ema ja tütar on mõlemad noored, peavad nad olema nagu sõbrannad, siis

on see niimoodi ilus. Minnale ei saaks ma kunagi enam ema ütelda, see on nii veider. Ja milleks ema? Ta oli ju isale ka Minna."

Marta ei saanud Adeele targutamisest põrmugi aru. Kui tema hüüaks oma ema Liinaks ja isa Gustaviks — siis kaoks ju Metsade perekond, ja üldse oleks suur segadus.

Eemalt lähenes lühikestel jalgadel veeredes ja läikiva nupuga keppi keerutades ümmarguse peaga, heledate vurrudega ja näpitsprillidega mees. Teda silmates jooksis Minna Adeele juurde, haaras tal käest ja nad ruttasid Martast ja Liinast ette.

„Härra Peterson!" hüüdsid ema ja tütar nagu ühest suust otsekui taevailmutist nähes ja kiirustasid sammu.

Ema müksas Martat, et olgu vait, ja nad möödusid kolmikust hetkel, mil härra Peterson oma kiilaspealt panama kergitas ning siis kummardudes Minna kätt suudles.

„Kui naljakas mees, ja vaata, ema, millised püksid, justkui vihmaveetorud."

„No kas sa pead suu," sosistas ema. Kui nad juba kaugemal olid, hakkas ta noomima. „Muidu kisu sult sõnu välja, nüüd nagu jeeriku pasun, kisad üle terve tänava. Mul endal jäi ka suu ammuli, aga kas ma häält tegin! Mis see meie asi, kui naljakas keegi on ja kes kellega tutvust peab."

„Aga mina ei oleks küll lasknud tal oma kätt suudelda," sädistas Marta.

„Sinu kätt ei tahagi keegi suudelda. Ja härra Peterson pole niisama lihtne mees — meiegi käärid on suurest Jakši poest ostetud ja tema on seal ärijuht."

„Kas sina, ema, laseksid härra Petersonil oma kätt suudelda?"

Liina parem käsi tõmbus vaistuliselt käisesse.

„Mul ei tuleks uneski niisugust küsimust pähe, ilmsi rääkimata. Vastamiseks aga puudub aru hoopis. Ja üldse, mis sina topid oma nina asjadesse, mis lastesse ei puutu."

Kesklinnas, saksa teatri lähedal, pöördusid Marta ja ema ühe suure maja kangialusest sisse, sammusid mööda

järsku kitsast tagatreppi teisele korrale ja koputasid. Tädi Anna avas ukse.

Anna Mets, Gustavi õde, oli von Bergide juures keetjaks. Nad astusid kööki, mis oli palju toredam ja uhkem kui proua Hirschi oma. Seina külge oli kinnitatud ilus väike kohviveski. Suures klaasustega kapis seisid välismaalt toodud alumiiniumkastrulid ja kannud. Tädi Anna ei jõudnud ära kiita neid uut sorti nõusid, mis nii kergesti puhtaks lähevad. Von Bergidel põles tubades isegi elekter, ainult köök ja tädi Anna „kamorka", nagu ta oma urgast nimetas, olid jäetud odavama, petrooleumi-valgustuse peale.

Anna juhatas oma külalised kamorkasse ja süütas lambi, sest akent sel ruumil polnud. Ema istus Anna kõrvale voodile ja Marta väikese laua ette taburetile.

„Küll on hea, et ikka tulite! Ütlesin prouale, et mul vist tulevad külalised. Ta oli täna päris kenas tujus ja käskis teile puljongit ja pirukat anda."

Tädi Anna võttis oma valge põlle eest ja tanu peast ning hakkas lauda katma, ise kavalalt silma pilgutades.

„Proua arvab, et ma niisama usklik olen nagu endine keetja, kes olevat leiba närinud ja saiast sakstele kuivikuid teinud, ja nii ta siia sakste saiakanikate otsa surigi, kuid minu juures proua eksib rängasti."

Ta tõstis voodi jalutsis olevast ahjukapist välja suure käntsaka kanapraadi hautatud riisiga ja näitas voodi all olevale kohvrile:

„Seal on tubli portsjon sidrunikreemi. Selle panen pärast lauale."

Liina keeras tule õige väikeseks, et keegi ei näeks, mis neil ees on. Anna ei istunudki, käis valvurina ringi ja kuulatas järjest, kas proua köögiuksele ei ilmu.

Kui nad olid ka kreemi ära söönud, hingas Liina vabanenult ja keeras tule suuremaks.

„Hea ta oli, see kõhutäis, aga niisugune varguse hind küljes, et värisema võtab."

„Tühja kah," lausus Anna, nõusid kiiresti pestes. „Viis minutit värisemist, aga terve nael töörammu juures — tasub ära."

Ta liikus kiiresti, oli ümar ja rõõsk, veidi pungis silmad andsid talle imestunud ilme ja allapoole tõmbuvad

suunurgad jätsid hetkel, kui ta naeratama hakkas, mulje, et ta hakkab nutma. Ta ei nutnud aga kunagi. Kui ta oli tööst liiga väsinud või kui tal oli sakstega arusaamatusi olnud, mõtles ta veidi omaette, lõi käega, et „tühja kah", ja õiendas edasi. Oma venna Gustaviga oli tal sarnasust vähe, ainult kõrge kumer laup ja jonnakalt esile tungiv lõug meenutasid sugulust. Ta oli veidi üle kolmekümne ja vallaline. Kui mõni pilkavalt küsis, miks ta vanapiigaks on jäänud, oli tal alati vastus valmis:

„Ma ei ole veel sugugi vana, aga minu eluteele pole siiamaani keskmist juhtunud. Ikka on ta kas marujoodik või marukarsklane või ei oska tantsida."

Martal oli tädi Anna juuresolekul alati rõõmus ja kerge olla. Ka siin tädi urkas oli nii mõnus. Kõrge pehme voodi, kuhu võid sügavale, sügavale vajuda, ja see ilusatest riidetükkidest tehtud vaip voodi kohal seinal tekitasid nii sooja ja hea tunde. Siin olid veel vanad tuttavad — roheline plüüšalbum ja fotod vasktraadist keerukalt punutud raamides kõrgetel traatjalgadel, mis alt hargnesid laiali nagu vurrud. Ühel oli tädi Anna valges leerikleidis, teisel Marta kolmeaastasena istumas kõrge tulba otsas ema ja isa vahel. Juurde oli tekkinud aga üks uus pilt.

„Ema, vaata, onu Mihkli pilt on ka siin. Vaata, ta on saterkuues ja tsilindris. Päris vürst kohe! Meil seda pilti ei olegi."

„Ah, viguri pärast saatis esimeseks aprilliks," ütles Anna punastades ja küsis juttu teisale juhtida katsudes: „Kas Gustav ka kirjutab?"

„Ei!" Liina ohkas. „Gustav pole enam mitu kuud kirjutanud. Saatis kakskümmend rubla ja siis kadus teadmata kuhu. Ega see head tähenda. Pole vist tööd või on juhtunud midagi veel halvemat."

„Ei kao Gustav kuhugi," lohutas Anna. „Mässulised vaimud on just nagu umbrohi, mis ei kao. Oli tal vaja seda nuhtlust teile kaela tuua. Oma vend, aga kütaksin tal naha nii kuumaks, et aitab."

„Tädi Anna, sa räägid isast nüüd just nii, nagu onu Mihkel, kui ta meil käis. Varem olid sa isa poolt," lausus Marta, sirvides albumit.

„Ära räägi vahele, kui vanad kõnelevad," manitses ema, siis pöördus ta Anna poole.

„Tänavu kevadel Mihkel ei käinudki Riias. Pidi teine ikka tulema."

Annal oli Liina juttu valus kuulata. Ta heitles endaga tükk aega. „Käis küll," ütles ta lõpuks. „Käis mindki vaatamas. Peatus oma koolivenna, noh, selle aednik Toomi juures. Ma ei saanud ega saanud sulle öelda — iga kord tuli nagu klomp kurku."

Liina näo üle libises vari.

„Ah nii... Lootsin ikka, et ta mind veel õeks peab ja aitab Marta tänavuaastase kooliraha viimase osa ära maksta. Aga olgu peale."

Martale torkas südamesse, et tema ristiisa onu Mihkel oli Riias käinud ja neid ei külastanud.

„Oijah, meil on aeg hakata kodu poole liikuma," ütles Liina püsti tõustes. „Marta, pane kübar pähe."

„Oodake veel raasike, ma lähen kööki."

Jumalagajätul peitis Marta äkki pea Anna seeliku voltidesse ja läbi nutu rääkis katkendlikult:

„Tädi Anna, sina oled... sina pead ikka meie juurde jääma... Muidu ei ole meil enam kedagi, mitte kedagi... Onu Mihkel..."

See oli heasüdamlikule Annale liig. Tema huuled kooldusid nagu naeruks, aga siis purskusid silmist pisarad.

„Kulla laps, ma olen ja jään ikka sinu truuks tädi Annaks ja sina oled mulle lapse eest. Oled, tahad olla? Mul endal pole ju last!"

„Kui te kaua kavatsete pisarais ujuda, siis lähen üksi minema," lausus Liina naljatlevalt. Mõte, et ka Anna võiks eemalduda nende elust, oli teda päris painama hakanud.

Tädi Anna pühkis silmad kuivaks ja juba ta naeris ning tegi galoppi Martaga üle köögi. Kui külalised trepi alumiste astmeteni jõudsid, kuulsid nad selja taga müdinat ja köögiukse sulgemist. Kõvasti kinni seotud toidupakk veeres alla. See polnud esimene kord, et juba varem valmispandud pakk niimoodi järele lendas.

„Kui mina olen köögis, siis ma ei vastuta selle eest, mis samal ajal trepil sünnib," seletas tädi Anna alati Liinale, kes pahandas, et ta nii teeb.

„Ma ei varasta kuldpeekreid ega hõbelusikaid, mu majapidamisarved on täpsed kopika pealt ja rasvas ujuvad mu saksad niikuinii... Kui nad neid pakke näeksid, siis nad muidugi arvaksid, et nad on paljaks riisutud. Ma pole usklik, aga siiski — „õndsad on need, kes ei näe". Ja ärgu nad kunagi nähku veeringuid, mis nende tuhandete küljest pudenevad."

Kui ema ja Marta koju jõudsid, oli mõlemal päris pühapäeva tunne. Marta vaatles juba usaldavalt oma pottkübarat ja lausus:

„Ema, kas sa ei märganudki, et Fischeri kõigil kolmel tütrel olid peas samasugused potid, ainult sinise paelaga, ja Elviire on ometi juba preili."

„Nägin küll. Vaata nüüd, kas ma tahtsin siis halba, pealegi peab meiesugune aastaid üht kübarat kandma. Adeele oma aga on ühepäevaliblikas ja kui sa homme kooli lähed, siis vaata korraks Murandat. Ta seisab, nagu alati, piip suus oma vanarauaputka uksel, aga mis tal peas on? Uus kirssidega kübar."

„Aga Muranda on ju tohoh!"

Marta südamest kadus viimanegi kibestusekübe. Nüüd tahtis ta õige ruttu õue pääseda, et ka teised tema uut kübarat näeksid. Tädi Annagi oli kiitnud ja lubas järgmiseks suveks Martale sinise kübarapaela kinkida.

Liina ei tahtnud algul nõustuda, aga lõi siis tädi Anna kombel käega.

„Tühja kah, mine pealegi. Aga vaadake, et te seal pähe proovima ei hakka. Määrite ära ja kisute viimaks lõhkigi."

„Ei, ema, ma luban ainult eemalt vaadata," hüüdis Marta ja jooksis rõõmsalt välja.

Liina aga harutas toidupakki, mille paberi vahele oli surutud riidetükikesse mähitud kuld-viieline.

„Annale ei tohi sõnagi lausuda, kohe võtab kas või särgi seljast ja annab teisele," pidi Liina mõtlema ja ohkas.

Jõululaupäev

Jõululaupäev. Marta istus kardina taga ja luges muinasjuttu seeriast „Es war einmal“ [1]. Ta oli nagu välja lülitatud üldisest saginast ja elevusest, mis majas valitses. Martal polnud sel aastal jõuludega midagi tegemist, sest ema läks ära, kui Marta veel magas, ja tagasi tuleb ta alles vastu ööd. Lauale oli ema jätnud tüki leiba ja klaasi teed.

Algusest peale kujunes Liina ja Minna vahekord kindlaks: lapsed mängigu õues koos, kui tahavad, aga kodus elab kumbki pere oma elu. Sellest vist tuligi, et köök lõhnas albertbiskviidi ja saia küpsetamisest, aga Minnal ei tulnud mõttessegi, et kardina taga istub laps, kelle suu jookseb vett.

Toauks oli lahti ja Marta nägi, kuidas Adeele ehtis kuuske klaasmunakeste, küünalde ja inglijuustega. Kapi otsast paistis savikauss piparkookidega, mis juba möödunud nädalal küpsetati. Kõik pitsi- ja siidiribad olid laualt kadunud, nagu polekski selles toas päevast päeva tööd tehtud. Kui Minna petrooleumikannuga poodi jooksis, tuli Adeele kööki ja küsis tasa:

„Oled sa üksi?“

„Jah,“ kostis Marta.

„Marta, ma kardan, et Minna leiab mu kingituse üles,“ ütles Adeele. „Kas ma võin selle sinu juurde peita, et ta enne kuuse süütamist seda ei näeks?“

„Peida, kui tahad. Siia ta otsima ei tule,“ vastas

[1] See oli kord (saksa k.).

Marta ükskõikselt, siis aga küsis uudishimutsedes: „Mis sa oma emale kingid?“

Adeele vaatas salapäraselt ringi, nagu võiks Minna teda kuulda, ja sosistas Martale kõrva sisse:

„Ilusa pitsäärtega uue päikesevarju, sest vana oli juba räbal. Peitsin ta kapi taha, aga ta on ju suur ja torkab silma.“

„See on kallis asi!“ vangutas Marta pead. „Sul pidi küll palju raha olema.“

Adeele lipsas tuppa, tõi paberisse pakitud varju ja nad peitsid selle ühiselt voodikoti sisse, ja et asi kindlam oleks, nõelus Marta isegi lahtivõetud koti otsa kinni.

„Tead, me käisime härra Petersoniga täna poodides. Tema ostis, et mina kingiksin selle Minnale, ja ta ise kingib Minnale punaste kividega käevõru. Ära sa aga jumalapärast kellelegi kingitustest hinga, isegi Liinale mitte, muidu on jõulurõõm rikutud. Ei tea küll, mis härra Peterson mulle toob? Minna kingib mulle uue kleidi, ma sain aru, aga härra Peterson? Arvan, et hulga šokolaadi. Ma tahaksin küll meelsamini kõrgete kontsadega kingi, aga vaevalt, et ta, vana togu, sellele tuleb.“

Minna saabus hingeldades poest ja hakkas kärmesti lampi puhastama.

„Kas teie endile jõulupuud ei toogi?“ küsis ta, kuuldes kardina taga raamatulehe pööramist.

„Ema ütles, et kuuse jaoks pole ruumi, ja ta ei tule ise enne ööd, läks suure paraadna sakste juurde. Ratneritel on maalt sugulasi ja ema on köögis abiks,“ vastas Marta.

„Ta toob sulle sealt kindlasti häid palu, Marta. Ratnerite pidusöögid on majas kuulsad. Oh sa, vaeseke,“ lisas ta kahetsevalt juurde. „Kutsuksin sind meilegi jõulupuule, aga härra Peterson tuleb. Oi, ma pean ruttama, härra Peterson lubas voorimehega tulla ja meid kirikusse sõidutada.“

Köögist lahkudes ütles ta: „Täna on teie kord kööki pesta. Prügipang vii alla ja tõsta siis kardina taha, et härra Peterson seda hirmsat pange ei näeks.“

Marta hakkas hoolega kraamima, pühkis tolmu, pesi põranda harjaga valgeks ja läks siis prügipange õue viima. Nagu alati, pidi ta kõigest jõust prügikasti kaant

tõstma, et seda kuidagi kergitada. Kunagi aga ei jätkunud tal jõudu kaant kaua hoida. See libises pärast pange tühjendamist alati kõva paugatusega tagasi. Tihti avanes siis prügikasti kohal oleva katusekambri väike aken ja „tinaturka-Mann" karjus kähiseva häälega:

„Kas teil pole häbi teiste närve rikkuda. Mina maksan üüri nagu teiegi!"

Marta teadis väga hästi, et Mann ei maksa üldse üüri, sest tema isa, vana Abels, pühkis tänavat ja õue ning neil oli prii korter.

Nüüd aga oli Manni aken kleebitud ja ta näitas üle väikese kuuse ainult rusikat.

Trepist jälle üles minnes oli Martal tegemist, et mõni teda pikali ei jookseks. Uksed paukusid, lapsed sagisid, mehed tulid, kes saunast, viht kaenlas, kes, ise juba taarudes, viina- ja õllepudelitega. Naised aina voorisid käia poe vahet ja trepp oli pudenenud kuuseokkaid täis. Kuidagi oma ukse juurde jõudes kuulis Marta kõrvaltoast Mitka kõva häält: „Aga ma ütlen sulle, Kazjuk, ma tõesti ei teadnud, et kui arhierei [1] kooli tuleb, siis peavad kõik reas tema eest mööda minema ja tema kätt suudlema. Mina mõtlesin, et peab nuusutama, sellepärast nuusutasingi."

Marta naeratas, kujutledes, kuidas Mitka nuusutab arhierei kätt ja arhierei imestab, miks see poiss ainult kummardus tema käe kohale.

Hakkas pimenema. Marta valas ka oma lampi petrooleumi, aga tuld veel ei süüdanud, vaid istus voodi äärele ja heietas oma mõtteid. Ta kuulis, kuidas Adeele jooksis trepist alla ja Minna käis järjest ust avamas, kas ehk Adeele teda juba ei hüüa. Viimaks läks ka Minna ära ja Marta jäi üksi. Ta vaatas aknast välja. Sadas pehmet laia lund.

Marta silme ette kerkis ühe kaupluse aknale väljapandud Petlemma sõim. See oli värvipiltidest kokkupandav ja lahtivõetav jõulukingitus, mida võis osta. Väga puhas ilus laut, kus lamas sõimes Maria ja Joosepi poeg Jeesus Kristus. Loomad imetlesid teda ja kolm hommiku-

[1] Arhierei — kreeka-katoliku kiriku kõrgem vaimulik.

maa tarka olid tulnud tervitama. Jeesusel oli väike püha sära ümber pea, Marial aga palju suurem.

Martat hakkas äkki rõhuma ebaharilik vaikus majas. Ta avas ukse. Ei ühtki häält. Ta pani kõrva vastu Zelenskite ust, et kuulda kõnelemist. Vaikus.

„Õigus, Kazjuki isa on ju tööl, rongid pühi ei pea, ema sõitis Pihkvasse oma õetütre pulma ja poisid on kindlasti hulkuma läinud. Igal pool on ju nii palju tulesid. Kirikud säravad, suured kuused seisavad kahel pool altarit, kuni tipuni küünlaid täis."

Marta hakkas kiiruga riietuma, et säravate küünalde juurde pääseda. Ukselt pöördus ta tagasi, avas kummutilaeka, soris seal veidi ja võttis välja suure musta karusnahkse muhvi, millel ilutses tulipunane siidroos. Ta pani võtme mati alla, surus käed sügavasti muhvi sisse ja leidis, et niiviisi näib pidulikum küll ja on ka palju soojem. Kirikus oli Marta viibinud väga harva. Ema käis seal ainult siis, kui Kullimajast kedagi leeritati või laulatati. Ta ütles, et tema võib oma jumalaga ise rääkida ega tarvitse selleks teistega koos teda paluda. Isa ei käinud üldse kirikus ja piiblit neil ei olnudki, oli ainult ema leeriajast pärinev lauluraamat. Kui esmaspäeviti koolis küsiti, kas Marta pühapäeval vanematega kirikus oli käinud, oli Marta alati hädas. Esimesel korral vastas ta umbropsu: „Enne on saksa, siis alles eesti jutlus. Me pärast saksu nende paha lõhna sisse küll ei lähe." Seda oli ta väga halvasti teinud, aga talle anti andeks, sest ta oli siis veel nii noor ja rumal. Nüüd ütles ta juba päris julgesti, et emal polnud aega, isa on ära sõitnud, või siis päris häbenemata: „Käisime küll, aga istusime taga, ei olnud kuulda, mis õpetaja ees rääkis."

Tänaval liikus palju inimesi, voorimehed sõitsid piitsa plaksutades, elektritramm tilises, tuubil täis suuri ja väikesi. Kaupluste akendel ilutsesid toredad mänguasjad, hõbe ja kuld, keskel uhked kuused ja lumememmed. Siinsamas seisis ka Gertrudi kirik säravate akendega. Marta astus sisse. See oli rahvast puupüsti täis, trügimine oli erakordne ja ta kiiluti varsti suurte vahele nii kõvasti, et hingamisest puudu tuli. Mõte, et ta paneb käed kokku ja palub jumalat, et neil oleks rohkem ruumi, kas või kogu köök ainult eneste jaoks, ei saanud teoks. Üks käsi

oli muhvis, teine sirgena vastu külge ja kui ta kätt ette-poole tahtis tõmmata, vaatas üks naine talle pahaselt otsa:

„Edasi siit niikuinii ei pääse. Seisa rahulikult või kasi välja."

Marta püüdis nüüd endale tagurpidi-käiku anda. Keegi mees tema lähedal taganes samuti, et pühakojast välja pääseda. Ta tõstis lõpuks Marta õhku ja ütles:

„Andke teed suure muhviga väikesele preilile."

Marta maabus kiriku trepiastmetel ja jäi nõutult seisma. Mees, kes ta välja tõstis, küsis:

„Kas vanemad jäid sisse?"

„Ei," vastas Marta, „ma tulin ise jumalat paluma, aga ei saanud."

„Miks sa siis ei saanud?"

„Polnud ju ruumi. Igal pool on nii vähe ruumi. Häid jõulupühi!" Ta naeratas võõrale ja eemaldus, käed sügavasti muhvis.

Paljud möödujad vaatasid ta kõhna kogu, luitunud riideid, tõsist nägu ja kallist muhvi. Ta heitis kiiresti ka ise pilgu oma muhvile, kas rüsinas viimaks roos pole kaduma läinud. Roos punetas aga endiselt omal kohal.

Eemalt kostsid valjud tuttavad hääled.

„Hei, Aljoša, tasemini, ära põruta."

„Ei, dubinuška, uhnjem!" — see oli Mitka hääl.

Marta seisatas. Tõepoolest, liginesidki Kullimaja poisid Aljoša isa suure puuvedamise kelguga. Marta imestas, et Aljoša isa oli kelgu poiste kätte usaldanud. Seda ei olnud senini kunagi juhtunud.

„Mida te seal veate?" küsis ta, kui nad tema kohale jõudsid.

„Vana Abelsit," teatas Mitka. „Ta tõi pööningult puhast särki, trepp oli kuuseokkaid täis, need on ju libedad ja Abels kukkus, murdis käeluu, veeres veelgi allapoole, pea on tal katki ja sees vist ka palju segamini. Ta ei rääkinud üldse midagi, läksime Manni juurde, et viigu oma isa trepilt ära, Mann aga vastu, et see pole kellegi isa, kes tänavat pühib, selle eest raha saab, temale aga kopikatki ei anna ... ja vanal on raha, ta teab," teatas Mitka ühe sõõmuga.

„Me ei saanud ju Abelsit trepile surema jätta," ütles

nüüd Kazjuk, „ma katsusin ta otsmikku, see oli veel soe, ja siis kutsusime Aljoša. Tema isa lubas suure nurumise peale oma kelgu.“ Aljoša lisas: „Minu isa ütles ka, et viige haigemajasse, on inetu, kui vanamees kallil jõululaupäeval trepil ära sureb. Ise ta meiega ei tulnud, ütles, et lastelt võetakse ehk rahata vanake kergemini vastu.“

„Abels magab ju põrandal oma vana palitu peal ja Mann küünistaks igaühel silmad peast, kes tema voodit puudutaks. Kust te koti, teki ja padja võtsite?“ küsis Marta, sest tekk näis talle väga tuttavana. Kazjukil oli nagu häbi.

„Ära pahanda, Marta,“ ütles ta vaikselt, „aga neid asju keegi majas ei andnud, igaüks ütles, et Abelsil on täid. Meil on küll voodiriided ja kõik puha, aga vaatasime Mitkaga ... häbi on inimest nii viletsalt haigemajja viia. Meie ema haiged käed ei tee ju kuigi palju ... Õled pudenevad kotist, tekid on nagu vanavammused. Koputasime siis teie uksele. Keegi ei vastanud. Me Mitkaga vaatasime, kas võti on mati all, oligi. Läksime sisse ja võtsime ise teie voodist koti, padja ja teki.“

„Ilma küsimata, nagu vargad,“ pahandas Marta. „Ja meid võivad täid ära süüa?“

„Sinu emal on terved käed, ta jõuab kõik korras hoida,“ rahustas teda Kazjuk. „Meie ema sõrmed on haigusest kronksu tõmbunud, nagu sa isegi tead.“

„Kui Marta tahab, et Abels ennast surnuks külmetaks, siis koorime ta lahti. Kaua me siin tänaval seisame ja arutame. Haigemajani on veel tükk maad.“ Aljoša astus otsustavalt kelgu juurde ja hakkas Abelsilt tekki ära võtma.

„Jäta, Aljoša! Ma tulen kaasa,“ ütles Marta poolnutuselt, „aga kõndida ma küll enam kaugele ei jõua, jalad on läbimärjad, mul pole ju kalosse.“

„Ongi hea, kui sa Abelsi kõrval istud,“ arvas Kazjuk, „tuul on tõusnud ja tõstab kogu aeg tekki õhku.“

Marta istus kelgule. Kazjuk surus tal jalad teki alla peaaegu vastu Abelsi rinda ja sõit jätkus. Marta hoidis käed oma suures muhvis ja mõtles: isal oli õnne, ta pandi türmi haigemajja, see oli prii. Ema ütles tookord: „Jumal tänatud, et isa ilma peale ei jäetud. Kes oleks

jõudnud tema haigemaja eest maksta?" Nagu kuuleks ta Marta mõtlemist, küsis Abels nõrga häälega: „Kes siin on?"

„Mina, Marta, sa ju tunned mind, Abels?"

„Miks ma ei tunne," vastas Abels. „Kui sa väiksem olid, tirisid sa mitu korda minult luuda, tahtsid õue pühkida . . . Oi, valus on!"

„Poisid, ärge nii traavige!" hüüdis Marta. „Abelsil on ju valus." Siis pöördus ta jälle Abelsi poole:

„Ära räägi, onu Abels, külmaga! Sa võid kopsupõletiku saada. Õpetaja ütles koolis, et suud ei tohi külmaga lahti hoida!"

„Võta mu rinnalt, särgi alt mu rahakott, Marta. Seal on 52 rubla, 2 rubla jätke endile ja 50 rubla andke arsti kätte, et mind terveks tehtaks nagu inimest kunagi. Vast jääb arstimisest ülegi. Ma pole kunagi haigemajas olnud." Abels rääkis seda poolsosinal, katkendlikult, siis vaikis hoopis.

Marta kobas tema rinnal ja leidiski rahakoti. See oli haaknõelaga särgi siseküljele kinnitatud.

„Ma teen, nagu sa käsid, onu Abels. Aga kuidas on sul täidega, kas on palju? Teised räägivad, et on."

„Ei, kulla laps, neid elukaid mul küll ei ole," vastas Abels tasa. „Minu naine oli ju pesunaine nagu sinu emagi, Marta. Puhtus on mul veres."

„Siis on küll kindel, et sul täisid pole!" ütles Marta veendunult.

Nad jõudsid haigla ette, kus neid umbusklikult vastu võeti.

„Mis rahadega seda haiget siis arstitakse?" küsis kohe paks onku, arvatavasti arst ise. „Ja jõululaupäeval tulete?"

„Omade rahadega arstitakse Abelsit," teatas Marta. „Siin on 50 rubla ja kaks jääb toojatele."

Arsti nägu muutus kohe lahkemaks: „See on hoopis teine asi," ütles ta. „Ei tea, kust põrgust neid rahasid muidu nõutama hakata."

„Küsi kviitung, et niipalju sisse makstud," sosistas Abels, peoga higist otsmikku pühkides.

„Palume kviitung, et haige Abelsi eest on sisse makstud 50 rubla," nõudis Marta.

„Kelle nimele see kviitung siis kirjutada?“ küsis arst üllatunud ilmel. „Vaata aga vaata! Alles lapsed teised, kuid rahaasjad juba täiesti selged.“

„Marta Metsa nimele, sest tema kätte usaldas Abels oma raha,“ vastas Kazjuk.

Arst kirjutas paberi valmis ja andis Martale:

„Palun, ilusa roosi omanik,“ ütles ta naeratades.

Marta vaatas roosile, siis tõmbas selle muhvi küljest ära.

„Palun, härra tohter.“ Ta ulatas arstile roosi. „Häid jõulupühi ja tehke vana Abels täiesti terveks, ta on meie Kullimaja inimene ja kõik peavad temast lugu.“

Sanitarid panid Abelsi raamile ja viisid ära.

Algas tagasitee. Marta ja Mitka istusid kelgule, Aljoša ja Kazjuk olid hobused, vahel tegid nad traavi, vahel galoppi, vahel jäid hoopis seisma, hirnusid ning kaapisid ja siis kirus Mitka täiel häälel:

„Nõõ, te pikasabalised saatanad!“

Äkki ei kuulanud hobused enam sugugi sõna ja pöördusid põiktänavasse, kus peatusid jõululaadal, mis täna oleks pidanud küll jumalateenistuse ajaks lõppema, kuid äri on äri ja karussell tiirles endise hooga.

Lapsed olid nüüd ju rikkad. Nad vahetasid kaks rubla kahekümneviiekopikalisteks, jaotasid need omavahel ära ja siis läks lõbu lahti. Käidi karussellil sõitmas, osteti halvaad ja kompvekke. Marta ostis emale kingituseks kümme pesupulka.

Aljoša kord oli kelku valvata. Ta oli Mitka välja vahetanud ja Mitka tiirles karussellil juba vist neljandat korda. Kazjuk ja Marta tulid pesupulkade ostmiselt ja nüüd oodati ainult veel Mitkat, et alustada koduteed.

Kazjuk ütles lõpuks: „Mitkat ei maksa meil ootama jääda. Tal on niisugune iseloom, et kui tal on kopikas taskus, siis ei saa ta enne rahu, kui kõik on läbi.“

„Minu isa on just samasugune,“ seletas Marta, asudes jälle oma kohale kelgule. „Aga minu isa ostab raamatuid, karusselli ja viina peale ta ei kuluta.“

Nad hakkasid juba liikuma, kui kuuldus kiiresti lähenevat kuljustehelinat.

„Mina olen keskmine, juhtiv hobune,“ hüüdis Mitka juba kaugelt. „Ma ostsin kuljused. Laske mind nüüd

aiste vahele.“ Ta asus poiste keskele ja hüüdis hoogsalt: „Hei, troika!“ Kelk hakkas vuhinal Kullimaja poole veerema. Kellukesed tilisesid lõbusalt. Sadas jälle pehmet lund. Marta aga hoidis kõigest jõust kelgust kinni, et mitte uperpalli välja lennata. Sõit oli nii tore, et Marta lausa kilkas.

Kui Kullimaja paistma hakkas, hüüdis Marta ülemeelikult:

„Poisid, peatuge veidi, tõmmake natuke hinge ja siis laulame oma Kullimajale.“

Kassikontserdiga, mis pidi olema laul „Oh, kuusepuu“, sõitsid nad maja ette.

Marta muutus äkki väga rahutuks ja hakkas energiliselt voodikotti soputama.

„Ta on nüüd nii puru, tükke ka enam ei ole. Jumal, mis küll saab? Adeele päikesevari!“ karjatas Marta.

Kazjuk puhkes naerma.

„Rahulikult, rahulikult, Martakene! Paraplii on elus ja terve. Päästetud.“

Marta ei tahtnud algul uskuda, kuid et ütleja oli Kazjuk, siis kadus kahtlus ja ta nägu lõi särama.

„Aitäh, Kazjuk. Jõulud oleksid olnud hirmsad. Nii kallis vari,“ ütles Marta.

„Ega's alati Kazjuk maailma heategija pole,“ segas ennast Aljoša kõnelusse. „Vahel on ka teised. Adeele oli Mitkale rääkinud, et härra Peterson kingib Minnale päevavarju. Ja kui Mitka leidis, et voodikoti sees on mingi kõva asi, ja nägi, et see on päevavari, oli tal pilt selge. Ta viis päevavarju Minna tuppa, lõi lahti ja sidus toolikorju külge. Meie Kazjukiga tegime kähku patjadest ja mantlitest ilusa daami paraplii alla istuma. Küll nad vist ehmatasid!“

Mitka ei lasknud Martal enam suud avada. Ta tilistas oma kellukesi ja kisendas kõigest jõust:

„Rahu olgu maa peal ja inimestel hea meel.“

Kui Marta kööki astus, kuulis ta toas elavat jutuajamist. Tähendab, suurt pahandust enam ei tule. Varsti tuli Minna kööki peotäie piparkookidega.

„Häid pühi, Martakene! Sa tegid meile nii uhke nalja. Härra Peterson ütles, et see on lihtsalt, oot, mis see oligi? Ah jaa — lihtsalt krambambuli.“

Voodil oli jälle madrats sees ja tekk peal ning Marta ise istus õhetava näoga laua juures, kui ema uksest sisse astus.

„Noh, Martakene, kõht on sul muidugi hirmus tühi, hommikul ei jäänud muud kui tükike kuiva leiba. Ma tõin üht-teist, võta, haruta lahti. Oh, kuidas need sakste jõulud küll su nii ära väsitavad, et vaevalt suudad trepist üles ronida!“

Marta vaatas kaasatoodud söögipalasid ja ütles:

„Ema, täna on ilus jõululaupäev. Ma räägin sulle kõik, aga madratsi, teki, padja ja muhvi pärast sa ei tohi pahandada.“

Ema kuulas tükk aega Marta jutustamist, aga kui Marta kümme pesupulka ja 30 kopikat voodi ette lauaäärele pani, pidi ta koguni naeratama ja nii rahulik hea uni tuli.

Marta aga vaatas uuesti ja uuesti salmialbumit, mis tema äraolekul koos šokolaaditahvliga lauale oli tekkinud. Albumi esimesel leheküljel seisis pühendus:

Naabri-Martale mälestuseks ühe isa ja tema kahe poja poolt.

Stanislav Zelenski, tema pojad Kazimir ja Dmitri.

24. detsembril 1912. a.

Siis võttis Marta paberi ja sulepea ning hakkas isale kirja kirjutama. Kui mõni tund hiljem kuu pilve tagant välja ujus, valgustas ta kustunud lampi ja Marta heledat pead, mis oli vajunud kätele. Ta magas sügavasti ja paberil tema ees seisid ainult sõnad: „Kallis isa! Kui sina kord koju jõuad, siis on jõululaupäev veel palju ilusam kui täna.“

Supelranda

„Ma ei käi enam koolis. Õppimine on nii igav. Peterson on vastik mees. Ta nõuab, et ma teeksin kübaraid nagu Minnagi, kui ma koolis ei viitsi käia. Minna nuttis, kui ma Petersonile näkku ütlesin, et ta on vana ahv ja ma ei luba Minnal temaga abielluda. Igal pool on nii igav, ainult siin Kullimajas ei tunne ma igavust," vadistas Adeele.

Nüüd, kus Minna oli Petersoni juurde kolinud, viibis Adeele palju rohkem Marta juures kui siis, mil nad ühises korteris elasid.

Adeele oli veidi üle neljateistkümne aasta, aga ta pidas ennast juba preiliks ja vaatas endast kolm aastat nooremale Martale kui väikesele tobule, kes usub, et ta käib tema pärast Kullimajas.

Adeele juuksed olid otsmikul sukavardaga säbrutatud, ta kandis maaniulatuvat seelikut, „pürstipael" all, et seelikuäär vastu tänavat ära ei kuluks, ja hõõrus iga natukese aja järel peoga põski, hoolitsedes nii nende jumekuse eest.

Ühel suvisel päeval tuli Adeele jälle Marta juurde, kes oli triikimisega kibedasti ametis.

„Ma sõidan mereranda," teatas Marta rõõmsal häälel. „Saksad lubasid tädi Annal mind üheks nädalaks sinna võtta."

Adeele ei pannud tema sõnu tähelegi. Ta seisatas akna juures, et paremini õuele näha. Marta ei osanud kunagi Adeelega pikemalt vestelda ja sellepärast jätkas ta vaikides oma triikimist. Nii möödus tükike aega.

„Kazjuk tuleb!“ hüüdis Adeele äkki elavalt. „Viimasel ajal näeb teda nii harva.“

„Kazjuk käib ju ometi tööl.“

„Kui ilus ja pikk poiss ta on,“ ohkas Adeele imetlevalt. Varsti koputati uksele.

„Sisse!“ hüüdis Marta.

„Tere, Marta!“ Kazjuk astus kööki. Ta oli tööriietes, õline ja määrdunud näoga.

„Ema on vist välja läinud ja võtme kaasa võtnud. Ma ei leidnud kuskilt.“

Marta võttis konksu otsast võtme ja ulatas Kazjukile.

„Sinu ema ütles, et täna peseb koda tinaturka-Mann, siis on parem, kui ta võtit mati alt ei leia. Ja tead, Kazjuk, ma sõidan täna tädi Annaga randa. Vaata, mul on uus kleit — meresinine. Ema ise värvis tolle valge niisuguseks.“

Kleit oli laotatud toolikorjule.

„Väga ilus kleit,“ kinnitas Kazjuk. „Täiesti sinu silmade karva, Marta. Kauaks sa randa jääd?“

„Terveks nädalaks. Ja pühapäeval tulevad isa ja ema meile külla.“

„Tervist, Kazjuk!“ hüüdis nüüd Adeele, kes oli ennast eesriide taha peitnud.

„Vaata aga vaata, suur preili jälle siin! Ma sulle kätt ei anna, olen liiaks must. Kuidas elu veereb seal peenemas linnajaos?“

„Päris hästi, aga kohutavalt igav on, veel igavam kui kooliskäimine.“

„Pole parata. See on juba teie linnaosa haigus. Meil seda ei tunta.“ Kazjuk tahtis ära minna.

„Aga, Kazjuk, ma sõidan ju täna ära, niipea kui tädi Anna tuleb,“ ütles Marta etteheitega. „Me ei näe teineteist nüüd enam kaua aega.“

„Head suvitamist sulle, Marta, ja puhka hästi. Kui sa tagasi tuled, siis lähme jälle mõnikord koos kaugele Kiisajärve äärde jalutama, sul on siis kindlasti nii palju uut jutustada.“

„Mul on nii kahju, et sina kaasa ei saa tulla, Kazjuk. Aga sa oota mind!“ Marta ulatas Kazjukile käe.

Kazjuk naeratas ja silitas Marta pead.

„Kazjuk, lähme meie Kiisajärvele paadiga sõitma. Ma

olen kohe nõus.“ Adeele pani käe puusa ja lähenes Kazjukile. „Meil on ka kindlasti palju rääkida.“

„Ei usu. Martat aga tunnen tema sündimisest saadik ja olen teda nii palju kukil tassinud. Ema juba kartis, et jään küüru. Mäletan isegi Marta vanemat õde Eevat, kelle haual me aastaid oleme käinud lilli kastmas.“

Kazjuk väljus tagurpidi, sulgedes enese järel ukse.

„Ei tea, miks ta mind nii kangesti kardab?“ küsis Adeele peeglisse vahtides.

„Ta ei karda sind põrmugi,“ vastas Marta imestunult. „Kazjuk peaks kedagi kartma! Sa oled talle võõras, ja sul on pikk seelik nagu poe-Paulal. Sa oled liiga vana Kazjuki sõpruse jaoks.“

Adeele naeris.

„Ah nii! See on ju tore. Või mina olen liiga vana!“

Ta läks peagi ära. Kazjukit ju niikuinii polnud enam tagasi tulemas. Üldse vihastas teda poisi tagasihoidlikkus, aga seda enam poiss talle meeldis.

Kui Adeele oli läinud, võttis Marta triikraua ja puhus seda kõigest jõust pliidi avausse, pani siis uusi süsi peale ja jätkas triikimist laulu saatel „Der Mai ist gekommen“ [1].

Uksele koputati ja vastust ootamata astus sisse ei keegi muu kui proua Fischer. Marta unustas imestusest isegi kniksu tegemata.

„Kas su ema on kodus?“ küsis proua Fischer.

„Ema läks poodi särke viima, palun istuge.“ Marta pühkis põlleotsaga tooli puhtaks ja tõstis selle proua Fischeri kõrvale.

„See kohutav trepp!“ hingeldas proua Fischer ja istus. „Ma ootan natuke ja puhkan. Kuidas koolis läheb, Marta?“

„Tänan! Aastatunnistus oli hea.“

„Kas sul koolis palju sõpru on?“

„Jah,“ vastas Marta viivitades, „on küll. Veera Samoilova ja Anita Spogul. Veeraga istume algusest peale ühes pingis. Anitaga alles esimest aastat, ta on uus.“

„Kes nende vanemad on?“ küsis proua Fischer nagu eksamil.

---

[1] Maikuu on tulnud (saksa k.).

„Veera isa on piiritusevabrikus villija ja Anita isa kingsepp, töötab meistri juures.“

„Ah so, ah so. Von Frey juures õpib ju ka minu ristitütar Ännchen Vermus. Ta on nii elav. Sa muidugi tunned teda? Teda tunnevad kõik!“

„Ta istub minu selja taga,“ vastas Marta mitte just heatujuliselt.

„Te olete viimaks sõbradki?“ Proua Fischeri suu muutus küsimärgiks.

„Ei. Vermustel on suur kondiitriäri, kooliraha makstakse ühekorraga. Ta määrib tindiga mu patsipaelu, ja kui ma tundi vastan, torgib sulega mulle selga. Ei, me pole sõbrad,“ raputas Marta ägedalt pead.

„Ah seda kelmi küll, ah seda vigurivänta Ännchenit,“ ütles proua Fischer õrnalt. „Ta on väga tark tüdruk, aga targad tüdrukud on alati vallatud ja laisad. Suveks võetakse talle jälle preili. Oh, seda vigurivänta tüdrukut! Ei tea, kas Riias jätkub koole, kuni ta kord lõpetab.“

Tuligi Liina, raske riidepakk käe otsas. Ta hingeldas tükk aega, enne kui suutis teretada.

„Tere, proua Fischer! Oi heldeke, miks te ei saatnud mõnda oma tütardest mulle järele, see trepp on nii ränk.“ Ta pani oma paki aknalauale, avas eest jaki, isegi mõned pluusinööbid ja istus.

„Ei tee viga, proua Mets. Ma tahaksin teiega natuke omavahel rääkida,“ ütles proua Fischer, vaadates Martale.

„Palun, tulge tuppa, proua Fischer,“ sõnas Liina lahkesti.

Nende jutt polnud pikk, sest varsti tulid nad tagasi kööki ja proua Fischer surus Liinal koguni kätt.

„Head aega, Martakene,“ hüüdis ta siis ukselt lahkesti ja läks. Liina hakkas pliidi juures õiendama.

„Oh neid poolikuid saksu ja nende asju küll,“ ütles ta rohkem nagu enesele.

„Kas proua Fischer tahab, et sa jälle talle pesu peseksid? Sa ei tohi ju,“ ütles Marta tõsiselt.

„Pesu? ... Ei, kihlusi tahavad pidada ja raha niipalju ei ole. Elviire kihlab ennast täna von Silkeniga või mis ta nimi oli, olevat Pirvitsa vabrikus buhhalter, see Silken. Muidu söövad ilma võita rukkileiba, kartulilõigud peal,

ja lõunaks kondisupilirtsu, aga et see Fischer kantseleis sulge tindi sisse kastab ja käed puhtad on, siis kohe saksad valmis. Nüüd olen minagi äkki „proua Mets", kui raha tahetakse laenata; pesunaiselt ju raha laenata ei kõlba."

„Kas sul siis raha on, ema?"

„Viis rubla oli, kogusin üüriraha. Andsin talle palgapäevani, lubas osta pudeli veini, kooke, ja..." Liina peatus. „Aga ma ei tohtivat kellelegi rääkida, et ta siit laenas, nende au seda ei luba. Vaata siis ette, et sa ei lobise."

„Mina nende juurde küll kunagi laenama ei läheks, ema, olgu kas või igal tütrel oma klaver."

„Seda ei või kunagi ette teada, aga ehk sinu elu, Marta, läheb teisiti ja sa ei saa tunda, mis on laenamine ja pandimaja. Siiamaani oled küll head lapsepõlve näinud: soe tuba, söönud ka kuidagi, hilbud seljas kaunis korralikud, koolis käid ja," ema naeratas, „nüüd lähed veel koguni supelrandagi. Just nagu ei olekski vaeste vanemate laps."

„Aga ma ei tahakski olla ei Fischerite ega Hirschide laps suurest paraadnast. Nad on väga uhked ja üldse on nende elu igav. Fischerite Elsa on neist kõige kenam. On kohe näha, kuidas ta tahaks meiega mängida. Ta lehvitab meile kätt, kui akna juures istub, ja on nii kurb. Ja mis veel eile juhtus, ema! Seisime hulgakesi kolmanda korra kojaakna juures: Mitka, Aljoša, Ervin, Rebekka ja mina. Velta seisis suure paraadna ees ja upitas minu vana Triinat elektrikella nupu juurde. Tal oli see raske, sest need kellad on ju nii kõrgel. Ise jäi ta aga paigale, unustas vist jooksu panna. Siis ilmus Hirschi noorhärra, suits suus ja kepp käes. Velta pani küll plagama, aga kojaakna all sai noorhärra Velta ikkagi kätte. „Du, Luder!" [1] karjus ta. Ta oleks Veltat kindlasti löönud, aga me sülitasime kõik korraga ja Mitka oli kõige osavam. Ta tabas noort Hirschi otse pähe, ise hüüdis veel: „Hirsch, pühi pealagi puhtaks!""

„Marta!" Liina oli jahmunud. „Need on ju uulitsapoisi tembud! Oleks ma seda teadnud, ei pakiks sa

[1] Sina, lontrus! (saksa k.).

praegu asju. Kas sind vähe on õpetatud, noomitud ja püütud kasvatada inimese moodi?! Kas ma poleks mõistnud endale kleite teha ja teiste naistega raudtee ääres õhtupoolikuti istuda, sind aga jätta palja jalu, musta ninaga hoovi peale kasvama, nagu paljudki marakratid siin ringi jooksevad. Tahan sind koolitada, ise nagu hilpharakas, tapetud tervisega ööd-päevad töö juures. Kas ma pole sulle ütelnud, et Mitka- ja Ervinitaolistega ei tohi seltsida, ega's neist õiget inimeselooma saa?! Aga kus sina, vahet üldse pole, kes või mis. Üks ütleb: sülitame — Marta kohe kaasa. Teine ütleb: hüppame aknast alla — Marta kohe esimene, pea ees, lendamas. Kui mõni ütleb: lähme vargile, ega sa viimaks siis ka risti ette ei löö. Teised teevad, kus sina võid maha jääda! Issand jumal, ja niisugune on siis tasu minu vaeva eest!"

Marta pani masinlikult oma värskelt triigitud pesu teiste asjade juurde toolile, ja äkki näis talle, nagu kerkiks must pilv päikese ette. Selliseid sõnu polnud ema veel iialgi öelnud või polnud Marta neid tähele pannud. Teda valdas süütunne, et ema peab tema pärast nii ränka tööd tegema ja oma tervist tapma. Nukruseokas torkas südamesse. Ta ei teadnud, kas ta nüüd sõidab tädi Annaga, ta ei julgenud seda enam küsida, ei teadnud, kas ta võib istuda või peab seisma, nagu ta praegu seisis, käed tegevusetult, pea abitult longus.

„Mis sa seisad nagu post," hüüdis ema järsult. „Anna võib iga minut tulla ja sul pole veel asjadki koos."

Marta tõstis kapi pealt neljakandilise puust kasti alla.

„Käsitöö võta ka kaasa, see ristpistelina ei saa ega saa sul valmis. Selle asemel et käsitööd teha, tarvis lugeda või ulakate lastega akendel sülitamas käia." Marta otsis linikut, liikudes kikivarvul, ja tundis suurt kergendust, kui tädi Anna lõpuks, heatujuline nagu alati, sisse astus.

„Tere, sugulased! Suvitajapreili, mis sinuga on juhtunud? Su nägu on justkui leinaga üle pintseldatud?"

„Suvitajapreilile kuluks niisugune nahatäis ära, et eluaeg meeles seisaks," ütles Liina. „Kui teie noorhärral on kord nägu või pea sülge täis, siis on see meie Marta

töö. Mina teda huligaaniks kasvatanud ei ole, aga seda ta on."

„Sülitamine on väike asi," lõi tädi Anna käega. „Meie noorhärra on mulle küllalt vihaga näkku sülitanud, kui teda vanni toppima pidin, ja tema küünejälgede armid on mul praegugi käevarrel, kuid katsugu keegi talle öelda „huligaan". Kus sellega! Mammi-papi kullatükk."

„Nojah, seda n'd küll, aga tema on rikas," ei osanud Liina midagi paremat ütelda.

Kui Marta oma kraamikastiga juba uksel seisis, küsis Liina: „Kas sa mulle head aega ei ütlegi?"

Marta lähenes emale, andis arglikult käe ja lippas siis kiiresti uksest välja.

Liina pidas veel hetkeks Annat kinni, et Marta suhtes viimaseid näpunäiteid anda.

„Ära Martat hellita! Las kuivatab nõusid, koorib kartuleid, ja vaata, et ta sakste ees sulle häbi ei tee."

„Hea küll, eks me saa igati hakkama ja pikk see nädal siis ära ei ole. Täna juba teisipäev, nii et pühapäevaks tulge Gustaviga tingimata, aga tingimata. Mul on uudist, kuid ma ei ütle veel, sest mine sa tea."

„Püüame, kui vähegi saame," vastas Liina.

Jäänud üksi, ristas ta käed, tõstis pilgu taeva poole ja sosistas valuliselt:

„Mida jõuetumaks jään, seda suuremaks muutub mu mure Marta pärast. Kaitse, taevas ise, mu last kurjuse eest ja kasvata tal kindlat iseloomu, ainult siis pääseb ta vaesuse ja hukatuse käest!"

Kui Gustav koju tuli, tõstis Liina toidukausi lauale ja nad asusid kahekesi sööma.

„Marta läks siis suvitama?" küsis Gustav.

„Läks."

Vaikides lõpetati söömine ja Gustav heitis voodisse, et veidi puhata.

Mõlemad tundsid, et ilma Martata on nagu kõle ja tühi ja et neil pole enam peaaegu millestki rääkida. Liina istus õmblusmasina taha ja tema silma ette kerkis minevik: ta oli teenija, Gustav treiali-õpipoiss, kui nad Riias tuttavaks said, mõlemad vaesed, kuid noored, ja ükski raskus ei tundunud siis ületamatu. Nad ehitasid tulevikku, kus ei olnud ette nähtud kannatusi ega muret

leivapalukese pärast! Ja kui hiljem Gustav teiste mõjul hakkas rääkima streikidest ja vastuhakust ja Liina teda keelas, siis vastas ta alati: kas sul pole meeles meie unistused, need ei täitu iseenesest nagu nõiaväel, nende eest tuleb võidelda. Ja mis sest kõigest sai?!... Liina ohkas.

Gustavi mõtted rändasid omakorda Liina ümber. Ah, kuidas küll inimest muudab ja vormib elu kõige oma viletsuse ja puudusega! Seal ta istub, aastatelt veel noor, veretu näoga, silmis ükskõikne vaade. Jah, varem sai Liina mõnestki asjast aru, kuulas ettelugemist, avaldas vahel oma arvamustki. Uskus, et revolutsiooni võiduga läheb elu lahedamaks, igaühele jätkub tööd ja leiba. Selles usus õmbles ta isegi punaseid lippe... Nüüd aga ei tahtnud ta raamatutest kuuldagi. Kool, see on iseasi, sest siis saab inimene kergema töö peale. Marta haridus ja kasvatus oli ainus siht, mis teda taga kihutas, rassima sundis. Gustavil oli kahju oma elukaaslasest, kuid parandada siin polnud vist midagi. Siiski, nagu prooviks, pöördus ta naise poole:

„Liina, Pohli juures on praegu suurem osa töölisi juba teadlikud inimesed. Elu läheb edasi. Kui nüüd plahvatab uus revolutsioon, siis..."

„See oleks isegi juba suur revolutsioon," katkestas teda Liina, „kui mul poleks enam elus vaja Mihklilt armuandi paluda," ja pani masina nii vurama, et Gustav vait jäi.

Tädi Anna kihlused

Oli vaikne kesksuvine pühapäevahommik. Marta istus võrkkiiges, suur must kass süles. Päikesest kuumenenud männimets levitas magusat vaigulõhna. Puude vahelt paistis sinetav meri. Lained rullusid laisalt rannale, jättes kollakale liivale pitsina laotuvad vahused sõõrid. Lained tulid ja läksid, nagu täites mingi nähtamatu veejumala käsklust. Noolena laskus vette päikese käes hõbetiivalisena läikiv kajakas. Lepatriinu jalutas mööda Marta käsivart ja ritsikas hüppas üle kinganina.

Marta oli õnnelik ja, nagu talle endale hetkeks tundus, väga laisk. Ta ei tahtnud ennast üldse liigutada. Mõtted, need aga rändasid kiiresti-kiiresti. Mõne tunni pärast saabuvad ema ja isa. Kuigi Kazjuki isa oli pikk ja sihvakas, näis Martale, et tema isaga ei saa kedagi võrrelda. Isegi piibusuitsust kollakaks tõmbunud vurrud olid ilusad.

„Vana andis vabriku üle pojale ja sõitis ise reisima. Treialit oli vaja ja mind võeti kohe tööle," oli isa seletanud varsti pärast uut aastat, tulles koju särava näoga.

„Kas Pohli töölised ei teatanud uuele peremehele, kes sa oled?" oli ema ettevaatlikult küsinud.

„Töölised? Mitte iialgi. Meistridki olid vait. Nad vist mäletasid, et kunagi ajasime paar tükki kotti. Ja küllap nad vahepeal omal nahal tunda said, mis tähendab töötada algaja vusseriga."

„Ära nüüd siis kohe ennast kiitma kuku," oli ema kombe pärast öelnud, endal nägu naerune nagu isalgi.

Pärast Minna ja Adeele kolimist härra Petersoni juurde elas Marta nüüd üksi kardina taga. Kui hea oli seal olla! Fuksia seisis samas postamendil. Vahel varjas Mitka ennast tema toas pahanduste eest, vahel käis seal

Rebekka. Too oli Ervini emalt kudumise ära õppinud ja kudus virgasti sukki ja rätte. Kui ta Martale külla tuli, vardad näppude vahel, pidi Marta alati midagi ette lugema. Vahel istusid tema toas isa juures Zelenski ja Ervini kõhn isa ning rääkisid omavahel üsna tasa, aga sõnad „monarhistid" ja „Prantsuse revolutsioon" kostsid sageli Martale kõrvu.

Õmblusmasin oli pandimajast välja toodud, ema õmbles nüüd poodi meestesärke — nad elasid juba „poolest saadik inimese moodi", nagu ema öelda tavatses.

Maja juurest kostvad hääled viisid Marta mõtted Wilhelmi juurde, kellega ta iga päev pidi kaks tundi mängima. Martale oleks see pika ninaga kõhn poisipõngerjas päris hästi meeldinud, kui ta ei oleks olnud nii abitu ja õrn nagu klaasist. Hullem veel kui mõni piripilli-Liisu, — nii kui kukkus, kohe nuttis, hammustas teda sääsk, nuttis jälle. Et ta tädi Annat võis kunagi kriimustada — seda ei saanud Marta kuidagi uskuda. Tal vaesel puudus isegi söögiisu. Mitu korda päevas anti talle rauatilku ja veel mingeid ümmargusi pille. Proua Berg, kes aina siidis sahises, rääkis oma pojaga väga palju söögist. „Wilhelm, sa oled jälle nii plass! Kas tahad kogelmogelit ja maasikaid?" — „Wilhelm, minu kullatükk, mida sa lõunaks tahad? Kas teeme sulle kala? Kas teeme sulle magussöögiks šokolaadikreemi?"

Eile jooksid nad merekaldal ja olid üleni higised, kui suvilasse jõudsid. Marta läks kööki, Wilhelm aga oma ema juurde, kes varsti ärritatult köögi uksele ilmus: „Anna, mu laps on ju nii nõrk! Marta ei tohiks Wilhelmit nii palju jooksutada. Ta peab nüüd jälle voodisse jääma."

Ja Wilhelmi toaaknal lastigi ruloo alla, tädi Anna aga hakkas kiiresti keetma pärnaõieteed ja Marta istus ükskõikselt köögis väikesel pingil, uimane ja unine.

„Ma tahan linna," lausus ta viimaks. „Wilhelm sõi mu käest saiatükigi ära ja oli täiesti terve. Nüüd on ta haige ja mina süüdi."

„Oh sind küll," ütles tädi Anna, „ära pane tähelegi. Mine, kõnni aias, söö tublisti, õhtul lähme jälle suplema. Homme tulevad meile külalised, mis viga suvitada!"

Tädi Anna näolt ei kadunud higi hetkekski. Hommikust õhtuni oli tuli pliidi all, hommikust õhtuni vaaritas ta proua ja poja jaoks süüa ja juua. Üleeile õhtul oli veel härra Berg ka siia sõitnud — siis ei olnud söökidel enam otsa ega äärt ja Marta küsis imestusega:

„Kas siis see härra Berg tõesti nii kohutavalt sööb?“

„Kus sellega,“ vastas selle peale tädi, „ei sööl! Nad nokivad natuke siit, natuke sealt ja homseks tänane toit enam ei kõlba. Aga nad tahavad paljudest sortidest nokkida. Vanamees suur vabrikant, eks siis raha odavalt käes. Talvel käib proua juures kõiksugu tantasid, siis küll palju üle ei jää. Aga nüüd! Tühja kah! Aedniku peres on neli väikest last. Igal õhtul rändan nagu varas korviga sinna — patt oleks ju seda, mis üle jääb, halvaks lasta minna ja ära visata. Söö nüüd sina ka tagavaraks, Martake!“

Kass Marta süles hakkas äkki metsikult kräunuma. Marta polnud märganudki, kuidas Wilhelm oli hiilinud võrkkiige alla, kassi saba pihku haaranud ja seda nüüd kõigest jõust pigistas. Marta lõi kingakontsaga umbropsu kiige alla ja Wilhelm laskis kassi saba lahti. Kass jooksis küll metsiku hüppega minema, aga ta oli valuga Marta kaelale ja käsivartele hulga veriseid kriime tõmmanud. Wilhelm ronis nüüd võrgu alt välja ja hoidis oma kätt, millele Marta kingakonts hoobi oli andnud, ning töinas.

„Sa oled siga!“ hüüdis Marta raevukalt.

„Sa oled kits!“ hüüdis Wilhelm vastu ja haaras Martal juustest. Marta sülitas talle näkku. Wilhelm sülitas vastu. Proua Berg ilmus just õigel ajal kohale, et lahutada kaklejaid.

„Aber [1], Wilhelm,“ ütles ta etteheitvalt. Ta tundis vist oma pojukest ja pani kriimustused Marta kaelal ja käsivartel Wilhelmi arvele. Seepärast ta oligi leplik.

Proua Bergil oli mantel seljas, kübar peas ja ka Wilhelm oli madrusepluusis.

„Jookse Anna juurde, Wilhelm, las ta peseb sul käed ja näo puhtaks, aga tee kiiresti, muidu jääme laevale

[1] aga (saksa k.).

hiljaks!“ Wilhelm kadus majja. Proua Berg peatus Marta ees.

„Martakene, sa võid Wilhelmi toas sohval istuda ja Wilhelmi raamatuid lugeda. Anna on puhas ja sina samuti ei määri Wilhelmi tuba ära. Ma tunnen lapsi.“ Ta noogutas lahkesti ja sammus värava poole.

Wilhelm tuli jälle nutuga.

„Mis sul nüüd siis jälle viga on?“ küsis Marta.

„Ma lõin põlve vastu ust ära,“ virises Wilhelm, sõrkides emale järele.

Tädi Anna ilmus tantsusammul köögist ja keerutas aias edasi. Ta hoidis kätega oma seelikut kõrgemal; seeliku alt paistsid paksuvõitu jalad. Saates oma tantsu lauluga „Mädel klein, Mädel fein“ [1] operetist „Krahv Luxemburg“, mida lauldi igal nurgal, tiirles ta Marta juurde. Marta naeris laginal, ent siiski torkas okas südames. Kas ei võiks ema kordki nii rõõmus ja lõbus olla?

Nähes Marta välimust, peatus tädi äkki.

„Kas Wilhelm?“ küsis ta.

„Ei, kass,“ vastas Marta.

Nad läksid kööki, Marta pesi näo puhtaks, tädi määris kriimud glütseriiniga sisse ja kui Marta oli oma loo jutustanud, hakkas tädi naerma:

„Sa oled küll esimene, kes julges sellele sindrile näkku sülitada.“

„Tema sülitas kah, aga mina olin esimene,“ lisas Marta uhkelt.

„Sellest me emale üldse ei räägi,“ lausus tädi. „Mis sa arvad?“

„Ei, ei, palun tädi, ära räägi. Ma ei tahtnudki seda teha, aga ema saaks valesti aru.“

„Nüüd, Marta, ole, nagu tahad, kõnni kõikides tubades, tantsi, laula. Täna on maja tühi. Proua sõidab tihti pühapäeval linna, sest siis liigub siin palju linna lihtsat rahvast, kes vabal päeval mereranda sõidavad — see ei meeldi ju sakstele, et ka töölised linnatolmust välja tulevad ja päikest ning vett igatsevad.“

Tädi oli kogu öö ülal olnud ja nüüd näitas ta Martale,

---

[1] Väike neid, kena neid (saksa k.).

mis kõik sahvris seisis: tort, vasikapraad, küpsised, tikerberikook ja veel palju muud isuäratavat.

„See on minu külalistele, aga minu enda raha eest tehtud," kuulutas ta uhkusega ja hakkas riietuma, sest nii laev, kuid mis veel tähtsam, ka rong, pidid varsti saabuma. Ta pani isegi korseti selga, ja Marta pidi tagant nöörid nii kõvasti kokku tõmbama, kui ta vähegi jaksas. Ta tiris neid kõigest jõust, kuid tädi palus ikka veel tõmmata. Siis pani tädi lillelise, paljude volangidega kleidi selga ja Martal tuli taburetile ronida, et kaela juurest alates kõik nööbid selja tagant kinni nööpida. Tädi ise ei tahtnud istuda, liialt pigistavat kõik.

„Aga miks pead sa siis seda korsetti kandma?" küsis Marta.

„Kleit on tehtud korseti järgi, muidu ma ei saa ju kleiti kanda," vastas tädi vabandades.

Siis võttis ta purgist kartulijahu, hõõrus üle näo, pühkis näo jälle puhtaks ning peegli ees ennast tiirutades ütles:

„So, nüüd võivad nad tulla."

„Kas sa, tädi Anna, ehid nii ennast isa ja ema vastuvõtuks?" küsis Marta imestunult.

„Oh, kulla laps, sa oled veel väike, et maailma keerulisi asju teada!" vastas Anna, haaras Marta ning keerutas teda ringi nagu vurri. „Aga küll sa varsti näed. Nüüd mine ja vaata meie villat lähemalt."

Marta läks tubadesse, ta kõndis siin kikivarvul, nagu kartes kedagi eksitada. Kõik toad olid uhket mööblit täis. Ta astus Wilhelmi tuppa ja lähenes raamaturiiulile: seal olid kahes reas „Es war einmal" muinasjutud, „Robinson Crusoe", Walter Scott ja palju raamatuid, mida Marta ei tundnud. Ta tahtis istuda plüüssohvale, aga ei istunud: kõik oli liiga tore, et midagi puudutada. Seda võis ainult vaadata.

Kui nüüd äkki muinasjutuprints tuleks ja tema, Tuhkatriinu, kuningannaks teeks ning ütleks: „See on nüüd sinu tuba, ela siin ja ole õnnelik! Sul on oma teenija, kes kõik teeb, ja aardeid nii palju, et võid kuldrahadega ja kalliskividega mängida hommikust õhtuni!"

Marta lahkus kikivarvul toast, sulges enda järel hoolega ukse, jooksis siis läbi rõdu aeda, et prints talle

järele ei jõuaks niisugust pakkumist tegema. Suurte losside ja rikkustega muinasmaailm oli esimesel retkel läbi sakste tubade teda kohutanud.

Tädi Anna seisis aiaväraval ootel. Marta hiilis tasakesi, et teda ehmatada, märkas aga tuttavaid kujusid ja jooksis tuhatnelja neile vastu. Isal oli isegi valge kõva krae kaelas, kuid selle pidulikkust vähendas mitte just vormis nokkmüts.

Anna näo üle libises vari, kuid ta jäi liikumatult värava juurde seisma. Nurga tagant väljus voorimehetroska. „Jumal hoidku!" hüüdis tädi Anna ja ta põsed värvusid sügavpunaseks. „See on tema, arvasin juba, et petab."

„Kes tema?" küsis Liina arusaamatuses.

„Mihkel ikka, kes siis veel muu," ütles Anna õndsa naeratusega.

Onu Mihkel keerutas kõigile tervituseks valget õlgkübarat. Troska peatus.

„Tere siis jah, Anna, ja siin on minu kost." Ta ulatas Annale korraga käe ja sumadani.

Ümmargusena, naerul näoga, kuldne uurikett kuue vahelt kõhul säramas, hõbemonogrammidega jalutuskepp käes, astus onu troskalt.

„Ei noh, pidulik vastuvõtt. Tere, õde, õemees, tere, Marta. Oi, kui suureks sa oled kasvanud! Justkui noor kuusk, kes aastas viskab jalg kasvada."

„Tulge nüüd kõik sisse, heitke ülearused riided seljast, minge aeda või mereranda või kuhu tahate. Aga pidage meeles, poole tunni pärast on laud kaetud," kuulutas tädi Anna teiste ees kööki rutates. Köögi kõrval oli pisike tuba, mis kuulus Annale. Siia pandigi riided.

„Oi, Marta, kui hea sul siin on," ütles isa, kui nad võrkkiige juurde läksid. Isa heitis võrkkiigesse ja pani oma soonelised, õli ja rauaroostega läbi imbunud käed pea alla. „Loodame, et siis, kui sina suureks kasvad, on igal inimesel juba võimalik suvel niimoodi puhata."

Marta hakkas isa kiigutama.

Ema vaikis ja heitis rohule.

„Isa ja ema, küll oleks hea, kui me kõik kolm siin mitu nädalat saaksime olla!"

„Jah, Martakene, õige see ju oleks, aga meie jaoks on

ainult töö. Ainult meie töö kulul saavad need siin vedeleda. Kuid pole viga, tütrekene, eks me näe...“

Isa ei lõpetanud lauset, sest ema küsis:

„Kui kaugel su ristpistelinik on, Marta?“

„Ma pole seda teinudki,“ vastas Marta süüdlaslikult.

„Soo? Aga kas sa tädi Annat ikka aitad, nagu käskisin?“

„Ei, tädi Anna ei tahagi abi ja köök on nii väike ja kuum.“

„Mis sa siis tegid need pikad päevad? Poisiga mängid sa ju ainult paar tundi, rohkem ta vist ei jõuagi?“

„Ma ei tee midagi,“ ütles Marta ja ta õlad vajusid längu, käsi aga õõtsutas seda tugevamini võrku.

„Muutud veel niimoodi preiliks, see pole sugugi kiita.“

Isa ütles poolunise häälega:

„Ah, jäta, Liina! Mõned päevad pole sa last õpetada saanud, nüüd hakkad kohe pihta. Lase tal ometi natukenegi rõõmu tunda vabadusest.“

Ema ei vastanud midagi. Marta liigutas tasakesi võrku, endal nutt peale kippumas, aga ta pigistas huuled kokku ja ainult neelatas — nutuks polnud ju mingit põhjust.

Aiast kostis heledat naeru ja jutuvada. Gustav jäi kuulatama, siis pöördus veidi ärevalt Liina poole:

„Kuule, kas ma eksin või, aga mulle paistab, nagu tahaks see tuvikeste paar pesa ehitama hakata.“ Ta tõusis järsult istukile. „No kuramus, siis tahab see, see... laadasell mulle kahekordseks sugulaseks hakata.“

„Mis see sind nii väga ärritab? Mihkel on ju kõvasti järjel, oleks võinud mõne rikkamagi võtta. Anna on õnnega koos.“

„Võid kindel olla, Liina, et rätsepaäri kõrvale kerkib varsti Paides uus söögimaja. Palgata kokk on kasulikum äri kui mõni paarisajarublane proua eluaeg kaelas.“

„Uu-uu, külalised, tulge lauda!“ hõikas Anna nagu piduperenaine kunagi.

Vaikides mindi laua juurde, millel seisis peale muu söödava veel pudel veini ja teine kristallkümmelit. Gustav oli isegi veidi morn, kui ta õele õlale koputas, vali-

des momendi, mil Mihkel läks kööki korgitõmbajat otsima.

„Anna, kas sa üldse oled kõik tõsiselt järele mõelnud, enne kui käe sellele kehkenpüksile ulatad?“

„Oh, Gustav! Kõik minu kopikad on tema äris ja ma olen tüdinenud sakste orjamisest.“

„Ja arvad sa, et tema orjamine on kergem?“

„Jah, sul võib ju õigus olla, aga oma laps, oma kodu. Ma igatsen kõike seda ja ei taha vanatüdrukuks jääda.“

„Kas Mihkel avab söögimaja?“ sosistas Gustav.

Anna jahmus:

„Kust sina tead? Plaanitsesime küll!“

Anna nägi Mihklit neid uurivalt vaatamas.

„Tahan olla proua ning majaperenaine, vaat sellepärast lähengi mehele,“ ütles ta kõikide kuuldes naljatlevalt.

„Täna peate siis kihlusi või?“ küsis Liina ja naeratas oma vennale, lisades nöökavalt: „Mina just arvasin, et minu rikas vend ei võta kunagi naist, meheõde ka ei lähe mehele ja Marta pärib kord kõik nende varandused.“

„Et sina ja Gustav nii noorelt teineteist leidsite, ega see ei tähenda, et meie juba vanad oleme ja enam elust mõnu tunda ei tahagi,“ ütles onu Mihkel. „Ja mis ikka kõige tähtsam, meie hakkame juba kindlast vundamendist pihta, kindel elu ja kodu surmani.“

Ta täitis klaasid kõikide viisakusreeglite kohaselt, tädi Anna aga tõstis toitu taldrikutele.

„Kindlat vundamenti ega kindlat elu pole isegi keisril, ammu siis . . .“

„Joome siis noorpaari terviseks,“ katkestas Liina Gustavit. Klaasid kõlisesid, päikeses sädelev purpurne vein soojendas ka inimeste hingi. Mihkel tõusis püsti, võttis Anna käe, tõmbas teisega vestitaskust kaks kiviga kihlasõrmust, pani pidulikul ilmel ühe Annale ja teise endale sõrme. Siis suudles ta pühaliku tõsidusega Anna kätt. Gustav ei saanud kuidagi naeruturtsakut tagasi hoida.

„Kunas siis pulmad tulevad?“ küsis Liina, kelle põsed veinist õhetama olid löönud.

„Kuu aja pärast. Õpetajaga on juba räägitud. Tuleval

pühapäeval kuulutatakse kantslist esimest korda maha," teatas onu Mihkel ja valas Gustavile kristallkümmelit.

Lasti hea maitsta joogil ja söögil. Kui Mihkel järjekordselt Gustavi klaasi tahtis täita, keelas Liina:

„Ära vala enam! Meil ju sõit ees. Ei tohi!"

„Ei tea, kas ma ka nii kurja naise saan?" Onu Mihkel vaatas Annale ja siis Liina kätt kõrvale lükates valas Gustavi klaasi ikkagi täis. „Gustav pole ju naise põllepael, et peab sinu sõna kuulma, ta on ju vägev kangelane — revolutsionäär."

Gustav, kes oli mitme klaasi põhja vaadanud, tõmbus turri.

„Minu üle hurjuta nii palju kui tahad, sõrmkübar, aga revolutsioon jäta rahule!" Ta tõusis lauast, lükkas klaasi resoluutselt kõrvale, nii et pool sisust laudlinale laiali valgus, ja läks sõnagi lausumata puude varju.

„Ärge pange tähelegi," rahustas Liina teisi, „ma ju tunnen Gustavit. Ega ta merre niikuinii lähe. Istub omaette ja mõtleb ennast jälle rahulikuks. Anna, kas su kitarr on ka siin?"

„On küll," vastas tädi Anna ja läks kitarri tooma. Mihkel mornitses omaette laua taga — ta ei sallinud Gustavit, seda santlaagrit. Nende majja Paides ärgu Gustav jalga tõstku, kui tal kohaga jälle tuuled all on. Olgu ta Anna vend ja Mihkli õemees... revolutsiooniga ärgu ausate inimeste nina alla ronigu. Liinalegi on tema, Mihkel, juba liiga palju abiks olnud. Tahtku veel — ei saa. Ta isegi põrutas lauale oma otsuse kinnituseks.

Anna istus toolile ja seadis kitarri timmi.

„Ma ei tea, kas mul üldse enam häält on," ütles Liina, „aga proovime, vanasti ju natuke ikka laulsin. Ei mäletagi enam, millal ma seda viimast korda tegin."

Liina hakkas laulma. Anna saatis kitarril. Vaikselt, mahedalt heljus laul „Ema viis hälli heinamaale" üle rannaliiva mändide. Marta niigi suured silmad avanesid veelgi. Ta polnud ema suust ammu lauluhäält kuulnud. Võib-olla laulis ema seda lauluviisi ka tema hälli juures, kuid seda Marta ei mäleta. Liina hääl oli madal, mahe, tema laul hingestatud, ja ta laulis, nagu oleks ta üksi, silmad suunatud kaugusse; ta seisis nii vabalt,

toetudes kergelt seljaga vastu männitüve. Laulu juures „Kuldne õhtupäike“ katsus ka Mihkel oma bassiga kaasa jõriseda, kuid läks viisiga rappa. Kui aga kõlasid „Ema südame“ helid, ei saanud kellegi silmad kuivaks jääda. Gustav lähenes ja vaatas kaua vaikselt üle pika aja oma naise nägu. See oli jälle sama Liina, kelle hääl ja niisked varjutatud pruunid silmad teda nii olid haaranud. Ainult need sügavad raske aja poolt küntud vaod puudusid siis. Lõpetanud laulmise, ütles Liina tasa, nagu endale:

„Jah, noore plikana tahtsin kangesti lauljannaks saada, igatsesin laulu nagu kõrberändur vee järele.“

Gustav pani tasa käe ümber Liina piha. Liina ei tõrjunud teda tagasi, vaid seisis tema kõrval, nõjatades isegi oma pea Gustavi õlale.

„Tore paar olete,“ hüüdis tädi Anna. „Vaata, Mihkel!“

Mihkel seisatas, pani omagi käe ümber Anna piha ja ka Anna nõjatas pea Mihkli õlale.

„Ja meie, mis meilgi viga?“ ütles Mihkel. „Kolmekümne ja neljakümne vahel oleme kõik neli.“

Marta ligines, tegi onu Mihklile ja tädi Annale kniksu ja ütles, nagu tal meeles oli ühtedest pulmadest Kullimajas, kus ta emaga oli käinud:

„Soovin pruutpaarile õnne ja lapsi nii palju nagu liiva mere ääres!“

„Vaata põnni!“ hüüdis onu Mihkel ja kõik naersid. Siis valas ta neli klaasi veini täis ja viiendasse, Marta klaasi, õige natukene põhja peale. Klaasid löödi kokku hea õnne peale, lauldi ühiselt „Nad elagu!“ ja onu Mihkel tantsis siis veel tädi Annaga polkat, mida Liina kitarril saatis.

Marta võttis isal käest kinni. Ta hääl värises.

„Isa, miks laulab ema siin ja kodus mitte iialgi? Kodus ei toeta ema pead sinu õlale. Ütle, isa, miks?“

Gustav oli kimbatuses. Seda kõike oli võimatu üldse sõnastada, ta ei osanud sellele isegi mõtteis kindlat kuju anda.

„Ma ei oska sulle vastata, Marta. Ma... mõtlen järele.“

„Hea küll, isa,“ ütles Marta, „aga ma tahan koju... ma sõidan kaasa.“

Esimene lein

Marta istus akna juures ja laskis näppudel väledasti käia. Ema jäi oma abilisega rahule. Tal endal olid sõrmed kanged ja ka silmad polnud enam sellise peene töö jaoks, nagu nööpaukude õmblemine, küllalt terased, hakkasid kipitama, lõid vesiseks.

Juulikuu päike kõrvetas halastamatult. Õhk oli nagu tardunud. Väljast kandus tuppa tõrva lõhna ning aknalauale kogunes imepeenikest tolmu. Marta ohkas. Nad olid eelmisel õhtul Mitkaga usse kaevanud, et varahommikul minna Kiisajärvele kalu püüdma. Mitka oli arvanud, et Marta võib juba vabalt koos suurtega selle pika matka kaasa teha. Kui Marta kalapüügiga ise veel hakkama ei saa, siis vähemalt vaatab pealt ja õpib seda põnevat kunsti. Ema aga ei lubanud.

„Tahad ennast uputama minna? Ja kes särkidele nööpaugud ära teeb? Särgid vaja homme ära anda."

Mitka oli Martale lubanud lohutuseks vesiroose tuua.

Marta nägi, kuidas Mitka varahommikul koos teistega läks, õngeritv õlal, ussitops peos ja tasku leivatükist pungil. Kui hea oleks praegu järve ääres olla, lasta tuulel sasida pead, hoida jalgu vees, korjata lilli ning punuda neist pärg ja põimida sinna kõige ilusam vesiroos!

Ema sõnad katkestasid Marta mõtisklused.

„Mine õige poodi, too leiba ja tangu, peab juba söögitegemise peale mõtlema. Vaata, et sa raha ilusti hoiad!"

Marta tõusis kuulekalt ja läks. Hoovis oli vaikne. Ainult Rebekka istus prügikastil, kus oli vilum, ja kudus

sukka. Majarahvas varustas teda tööga ja rahanatuke kulus marjaks ära.

Velta istus asfaldil kaskede lähedal, mis läikisid hõbehallidena, ja pusis heegeldada.

„Ma lähen sügisel kooli," hüüdis ta Martale. „Praegu on juuli, augustis lähen. Ja praegu on tuhat üheksasada kolmeteistkümnes aasta. Ma tean. See on nii suur arv, et ma ei oska mõtelda, kui suur ta on. Kas sina oskad nii suurelt rehkendada?"

„Ma tean isegi, mis on miljon," vastas Marta ja lippas tänavale. Velta vangutas pead. Et üks arv nii naljakas võis olla! Enne on kümme, siis sada, siis tuhat, aga miljon... Ta peatus isegi heegeldamises, et täpsemalt selle arvu suuruse üle järele mõtelda.

Tänavakivid lausa põlesid jalge all. Suits ja tahm sundis silmi kissitama ja pani suu kuivama. Kui Marta oma ostudega tagasi jõudis, tõmbas ta jahedas trepikojas sügavasti hinge. Siis jäi ta kuulatama. Üleval käis üks uks ja kostis vile. Marta nägu tõmbus laiale naerule, kui ta trepist üles minema hakkas. See oli ju Kazjuki isa, kes tööle läks.

„Noh, minia," hüüdis Zelenski naljatades, „oled juba kaunis roosaks läinud ja vinnad päris suurt koormat, nagu poleks asigi. Kuule, sina, tüdruk, kas säbrutad ka juba oma juukseid nagu Adeele?" küsis ta siis imestunult, silm kelmikalt välkumas.

„Ei... isa ütleb, et lokid tulevad sellest, et me sööme nüüd paremini ja hea söögi juures minevat nässakal kutsikalgi karv keerdu."

„Usud sa seda?"

„Mitte päriselt. Ma arvan, et lokid on juba olemas, aga kehva söömisega pole neil jõudu ringlema hakata. Kas ma mõtlen õieti?"

Vastuse asemel pani Zelenski oma punasesse rätti seotud toidupambu trepiastmele ja tõstis ootamatult Marta ühes leivapätsi ja tangukotiga õhku.

„Sina, minia ja väike Kullimaja tüdruk! Vaata, et sa suureks kasvades sellest majast ei võõrdu. Ah, mis maja, majast muidugi, aga hoia nende inimeste lähedale, muidu kaotad juured alt!"

Ta pani Marta maha, võttis oma pambu ja läks, vile-

triller kojas kõlamas. Marta kummardus üle käsipuu ja lehvitas talle järele.

Ema lubas Martal õue minna alles õhtul, kui meestesärgid kõik valmis olid. Prügikasti juures seisid äsjasaabunud kalamehed ja lugesid veel kord traadi otsa lükitud särjepojad üle.

„Mul on kakskümmend kolm," teatas Mitka.

„Ohoo, mul on koguni kakskümmend seitse," kuulutas Aljoša uhke häälega, kui oli lõpetanud oma kalade lugemise. „Keedame vanaga vägeva uhaa."

Ervinit ei suutnud ükski asi nii köita, et ta söömise oleks unustanud. Jumalal päevi, keisril leiba. Sellise arvamusega oli ta õngeridva kaldaserva löönud ja põõsa taha sööma ja leiba luusse laskma läinud. Nüüd aga saaki üle vaadates kirus halba õnne ega julgenud oma kalade arvu avaldada.

„Kassile paras suutäis," ütles Rebekka põlglikult. „Näe, sealt tulebki Jansonsi Prits. Lao aga ette."

„Andku Mitka või Aljoša, neil oli kalaõnne, mina ei anna." Ervin tõstis oma kalatraadi kõrgele. Siis ajas ta nina püsti.

„Haa, pole vigagi. Mul on üks ahven, teil ei ole."

Jansonsi Prits tiirutas Mitka juures nagu palava pudru ümber. Saba püsti, rohelised silmad välkumas, laskis ta kuuldavale pikki kräunuvaid häälitsusi. Siis aga tegi järsu hüppe, kuid see ei õnnestunud. Hüpet korrates jäi küüntega särje sabasse, teise käpaga tuge otsides lõi selle Mitka reide.

„Oi, sa saatanahing!" karjatas Mitka ja andis kassile tulise vopsu.

Prits raputas pead, turtsus, limpsas keelt ja vaatas Mitkale niisuguse pilguga, et see, hoolimata oma kriimustustest, valis kaks pisemat kala ja neid kassi ette visates lausus õpetavalt:

„Ära arva, Prits, et ma sinu pärast kalu püüdmas käisin. Mul on isa, kes sööb ja kiidab minu püütud kalu ja on sel puhul valmis minuga isegi kalale tulema. Need praen ära ja panen lauale, et ta hommikul töölt tulles kohe süüa saaks."

Ervin oli omad kalad prügikastile pannud, ise aga seletas Rebekkale suure suuga, kuidas temal üks ilmatu

suur kala otsast ära läinud. Vaat kui selle oleks kätte saanud, oleks Aljoša ja Mitka saak paljas null!

Mitka kuulatas hetk Ervini kiitlemist, siis tõstis Pritsu Ervini kalade juurde.

„Vaata, siin on sulle paras vatsatäis. Las Ervin sööb suuremaid."

Prits ei lasknud endale seda lahket pakkumist korrata. Rampsas suuremal sabast ja kadus kõigega prügikasti varjulisse nurka.

„Kuule, Ervin, sinu väiksed kalad on vist suurematele järele läinud," ütles nüüd Mitka pilkavalt.

„Mis, kus ... kuhu sa panid?! Mis sa mängid, anna siia," kogeles Ervin jahmunult.

„Otsi Prits üles, võib-olla jättis sulle ka. Ah tühja, paar maimukest ees või taga, mis seal tormi teha."

„Oi sa vanatont!" Ervin tahtis kassil turjast haarata, kuid see kadus nagu tuul kangi alt tänavale. „Noh, pole viga," lohutas end Ervin, „peseme ära, saab kalamaiku ikka suhu. Aga sellele Pritsule, sellele varganäole ma ei kingi," ja ähvardava näoga astus ta kangialuse poole.

„Täiesti kahju, Marta, et sa meiega kaasa ei saanud tulla. Tegime Aljošaga käreda parve, sidusime pajuvitstega kinni ja purjetasime kõrkjate varju. Vaat sealt saimegi need toredad roosärjed. No küll see sinu ema on ikka imelik! Upub ... Pagana pihta — mida siis meie Aljošaga teeme, kui sina upud! Kord juba tõime su kaldale, arvab, et nüüd viletsamad oleme. Kardab uppumist, aga et sa siia leitsakusse ära lämbuda võid, sellest ta aru ei saa," seletas Mitka Martale õhinal.

„Ega ema ise ka ei usu, et upun. Olen juba suur tüdruk. Kuid ma pean ju ema aitama, ta silmad on juba nõrgad. Hirmus palav oli siin küll, aga mis sa ütled, kui selle ilmaga pead veel kuumas vabrikus töötama. Isa tuli koju ja oli päris nõrk, jõi vist oma pool pange vett ära ja heitis pikali, ei tahtnud süüagi."

Mitka saatis uuriva pilgu kaskede poole, vaatas kõhklevalt Aljošale ja Rebekkale, need aga vestlesid elavalt, kutsus siis Marta, võttis kase tagant kolm vesiroosi ja andis need Martale.

„Meesta sõnast, härga sarvest, lubasin ja tõin. Aga

kui tuppa lähed, siis pane üleni vette, ainult nupp jäta välja, siis seisavad kauem."

„Aitäh, Mitka. Kui ilusad nad on!" Marta naeratas õnnelikult.

„Kehva kaupa ma juba tooma ei hakka, aga nuusutada ei tasu, see on vist niisugune sort, mis ei lõhna."

Mitka oli ilmsesti väsinud, sest ta hakkas äkki haigutama.

„Jah, ega see kalamehe-amet nii kerge polegi, nagu arvatakse, päris ära väsitas. Aga kalamees või meremees olla, vaat see on juba midagi."

„Mine kohe magama, Mitka, las ema praeb kalad ära. Homme on mul vaba päev. Sa lubasid mulle ammu, et kord läheme õige vara Daugava äärde vaatama, kuidas laevad sisse sõidavad."

Mitkale see ettepanek päris hästi ei sobinud, aga moka otsast ta nõustus.

„Võib ka, kui ma õigel ajal ärkan. Aga mis mõtet on vaadata laevu, kui teised sõidavad ja teised köie kaldale viskavad."

Aljoša lõpetas oma jutu Rebekkaga.

„Unenäod on toredad asjad, kuid ma pean nüüd minema ja paja tulele panema. Sa, Rebekka, tule varsti meile, räägime uhaa juures unenägudest edasi."

Kalamehed sammusid väsinult ukse poole. Marta tahtis ka tuppa minna, et rutem oma roosid vette panna, aga Rebekka pidas teda kinni.

„Kas sa unenägusid usud, Marta?" küsis ta väriseva hääle ja ehmunud pilguga.

„Ei tea, ma näen vähe und. Ema vahel näeb, räägib, aga isa naerab unenägude üle."

„Aga minu ema näeb nüüd, kus lendva on ta liikumatuks teinud, igal ööl midagi väga tähtsat ja päeval räägib, mis õnnetusi kõik on oodata. Oi, see on hirmus, värinad tulevad vägisi peale."

Martal hakkas Rebekka häälest ja pilgust veidi kõhe.

„Kas su ema näeb ainult halba unes?"

„Ei, ta näeb just ilusaid unenägusid, et ta on noor, tantsib, laulab, laual on praed ja kissellid ja ta ise on alati valges kleidis, aga see tähendavat kõik häda ja viletsust. Ma ei julge tuppa minna... Varsti on juba

pime ja ema hakkab jälle rääkima oma tänaõist und. Uh!“ Rebekka väristas ennast. Kalmistu poolt kuuldus kulli huikamist.

Tüdrukud pidasid hinge kinni. Rebekka astus Marta ligi ja võttis tal käe-alt kinni. Ta värises kogu kehast.

„Ema ütles, et surm tuleb talle varsti järele. Unes seisnudki ta täna öösel tema voodi juures!“

„Kuidas ta siis välja nägi?“

Marta kujutles vikatiga mustas mantlis meest ja ehmus, kui Jansonsi Prits järsku tema jalgade vahelt õue nurka sööstis.

Rebekka kiljatas ja haaras veel kõvemini Martast, siis aga rahunes vähehaaval.

„Ema rääkis, et minu isa tulnud valges pikas mantlis, suudelnud ema põsele ja öelnud, et ta ei lahku enam kunagi emast.“

„Ja surm?“

„See tähendavatki surma, sest mu isa on ju surnud.“

„Kui sina, Rebekka, näeksid unes oma isa ja ta ütleks, et jääb sinu juurde, kas sul ei oleks hea meel?“

Rebekka silmad läksid niiskeks.

„Ma ei tahaks siis, et see oleks unenägu. Ma oleksin õnnetu, kui ärkan ja isa ei olegi. Ma nutaksin vist mitu päeva.“

Kui Aljoša aknast hüüdis: „Rebekka! Rebekka!“, sosistas Rebekka Martale:

„Ära sa, Marta, teistele hinga, mis ma sulle rääkisin. Ma püüdsin Aljošale seletada, aga tema ütles, et pikki unenägusid näevad ainult naised. Tema näinud ka kord, et kaotas püksirihma, hommikul otsis tund aega rihma taga, siis tuli meelde, et oli rihma eelmisel päeval tõesti ära kaotanud.“

„Ma ei räägi kellelegi, ausõna,“ tõotas Marta pühalikult. „Aga kas su emal ei ole igav, kui sa väljas oled?“

„Ei, ema ütleb, et tal on kõige parem üksi olla ja surma oodata.“

Rebekka jooksis oma kojauksest sisse ja hirmsa kiiruga trepist üles, nagu oleksid tal tondid kannul.

Jälle kuuldus kulli huikamist. Prits ilmus kuskilt Marta juurde, kellel oli Pritsust praegu nii hea meel,

nagu oleks ta inimene. Ta võttis kassi sülle, et oleks julgem alustada teekonda viiendale korrale.

Lamades oma asemel kardina taga, tundis Marta, kui õnnelik ta on Rebekkaga võrreldes. Mispärast tõugati Rebekka ema perekonnast välja? Rebekka seletas, et ema oli rikkast juudi perekonnast ja isa vaene läti lukksepp. Usk ja uhkus ei lubavat vanematel tema ema oma lapseks pidada ega teda toetada.

Kõik need mõtted, küsimused ja Rebekka ema unenäod segunesid, muutusid ähmaseks. Ja lõpuks vajusid silmad kinni, suu jäi poolavali, nagu tahaks ta midagi küsida. Avatud akendest ei voolanud õhtust kargust. Õhk püsis liikumatult raskena ja rõhuvana, nagu peaks iga hetk puhkema äike.

Kullimaja magas kõige sügavamat und. Idataevas lõi roosatama. Hommikune karge tuulekene pani kuumusest uimased inimesed sügavamalt hingama ja raskesse unne vajuma, et mõne tunni pärast juba virgena jalul olla.

Marta ärkas ägeda kloppimise peale naabrite uksele, siis kuuldus naise karjatust ja summutatud hääli. Viimaks läksid sammud alla ja kõik jäi jälle vaikseks. Marta uinus uuesti, kuid läbi une kuuldus talle, et jälle käiakse, jälle nutetakse. Kella viie paiku hommikul, kui Kullimajas oli elu juba alanud, koputati nende uksele ja sisse astus Kazjuk. Marta oli kohe virge ja vaatas eesriide vahelt välja.

„Mis on juhtunud, mu poiss?“ küsis Gustav, pika rätiga nägu kuivatades.

„Mu ... mu isa on ... surnud.“ Kazjuki huuled värisesid, silmad läikisid, nuttu hoidis ta mehiselt tagasi, kuid kogu näos peegeldus ahastus ja lein.

„Jah,“ tuli ainus sõna Gustavi suust. Ta riputas pikkamisi käteräti varna. „Õnnetus muidugi?“ Kazjuk ainult noogutas vastuseks. Liina oli tükk aega nagu tardunud, enne kui ta küsida suutis:

„Kuidas see juhtus?“

„Jäta!“ hüüdis Gustav pahaselt, pani oma käe Kazjuki õlale ja vaatas talle sügava kaastundega otsa. „Sul jõudu jätkub, Kazjuk. Päris kindel, et jätkub.“

„Peab!“ surus Kazjuk läbi hammaste ja tahtis minema

hakata. Marta oli nagu välk voodist väljas ja jooksis Kazjuki juurde.

„Peab jätkuma, Kazjuk! Sinu isa ütles mulle eile tööle minnes, et kui me suureks kasvame, peame üksteise kõrval seisma, muidu kaotame juured alt."

Kuigi ta veel ei taibanud nende sõnade täit mõtet, tahtis ta ometi Kazjukit lohutada sõnadega, mida oli öelnud tolle isa.

„Jah, Martakene, kui peab, siis peab." Kazjuk pani hetkeks käe Marta õlale ja väljus järsult.

Liina ei kannatanud välja ja jooksis peaaegu Kazjuki kannul kõrvalkorterisse. Kui ta tagasi tuli, ütles ta vaikse häälega, ise silmi pühkides:

„Mõtelda, inimene läheb tööle terve kui purikas ega tulegi enam tagasi. Vaguni pidurid on rikkes, üks vagun paneb teised veerema, ja enne kui sa selles kuumuses ja tolmus aru saad, mis lahti on, oledki juba rataste all ja surnud."

Sel hommikul saatis Liina Gustavit tööle eriti hoolitsevalt, ütles koguni:

„Vaata ette, Gustav! Teil liigub seal ju igasugust värki lae all. Minna mehele kukkus malmtoru pähe. Egas õnnetus hüüa tulles. Vaata ette, Gustav!"

Marta aga nuuksus tasa omaette padja sisse. Esimest korda puudutas surm nii lähedalt tema elu.

Pühapäev. Kullimajas valitses ebatavaline vaikus. Lapsed kogunesid varakult hoovi. Neile oli keelatud lärmitseda. Kõigil oli oma puhtam hilp seljas ja nägu tõsine. Tavaliselt nad ei armastanud neid puhtaid riideid, praegu aga tunti end nendes hästi, sest täna olid nad osalised milleski suures ja pühalikus.

Martal oli peas vana armsaks saanud pottkübar, mille ümber oli seotud must lint. Hoidudes teistest eemale, käis ta omaette mõtiskledes. Talle meenus täna korduvalt tema kuueaastane sünnipäev, mil Zelenski oli tulnud „Villa Marokosse" kannelt mängima. See oli nii ammu, tervelt viis aastat tagasi, aga nii selgesti meeles, nagu oleks see olnud päris hiljuti. Meenus salmialbum. Kõik, mis talle meelde tuli, oli kaunis. „Hoia nende inimeste lähedale, muidu kaotad juured alt" — kui sel-

gesti helises see praegugi kõrvus. Ja alles mõni päev tagasi olid nende sõnade saatel naabri tugevad käed ta õhku tõstnud. Marta pühkis silmi.

Mehed olid enamuses ammu läinud. Naised otsisid veel kiiruga taskurätte ja musta krepriide tükke, et neid palitu käisele kinnitada. Haigla surnukambri juurest tuleva leinarongi saabumist oli oodata iga silmapilk. Aljoša ja Ervin seisid tänava nurgal valvel, et kohe teatada. Leinarong aga ei saabunud ega saabunud... See leinarong ei läinud otse kalmistule, vaid pärast Zelenski töökoha — raudtee-depoo — ees peatumist liikus läbi südalinna voogava merena. Tramm peatus, hobusõidukid pidid ootama, ja paljudest akendest heideti hirmunud pilke.

„Tulevad! Tulevad!" Aljoša ja Ervin olid ärevusest kaamed, kui nad selle teatega hoovi jooksid. Vaevalt jäi täna keegi tuppa, peale haigete ja väetite. Hulk naisi ja lapsi pärgade ja lillekimpudega seisis läheneva rongi ootel tänaval, mõned pühkisid juba silmi. Proua Hirschi ehmunud hääl kostis vaikuses selgesti tänavale:

„Herrgott [1], tuleb mustsada minu kalli papa krundi peal. Hirmuss!" Ta tõmbas Bobi koos padjaga aknalaualt tuppa ja sulges akna.

Ervini ema, kes seisis just Hirschide akna all, tõstis pead.

„Kui sul oma kalli papa ammu mahamüüdud krunt nii püha on, et sa mujale kolida ei raatsi, siis vaata pealt ja pea suu."

Ervini ema muidu nii kahvatu nägu kattus pahameelest punaga.

Ilma kirikuta ei saanud kedagi maamulda panna. Preester sammus ka siin maaniulatuvas rüüs kõige ees, kettide otsas rippuv suitsev viirukilambike käes.

Rong peatus hetkeks maja ees. Marta puhkes ägedasti nutma. See polnud niivõrd lein, mis teda nagu paljusid teisigi nutma pani, vaid tohutu rahvahulga nägemine. See oli uhke, võimas, haarav. Vana Abels, kes oli isegi oma habeme siledaks kamminud, lausus omaette silmi pühkides vaikselt:

---

[1] Issand jumal (saksa k.).

„Töölist austatakse nii, nagu ta seda väärt."

Nagu iseenesest tekkisid leinarongi lähedusse ratsapolitseinikud. Nad kappasid mööda selliste nägudega, nagu ei huvitaks neid toimuv üldse, kuid ometi oli sellel nende jaoks nii suur külgetõmbejõud, et nad ei suutnud lahkuda.

Öösel sadanud vihm oli kõik puhtaks ja helgeks muutnud. Päikeses särasid kalmistu põlispuud ja põõsad.

Preestrile oli vist mõnigi rubla rohkem pihku pistetud, et ta pikalt ei palvetaks. Ta pomises poollauldes slaavi keeles midagi omaette, palus arvatavasti, et jumal oma sulasele armu heidaks ja ta taevariiki vastu võtaks.

Marta ja Liina pääsesid lähemale alles siis, kui Kazjuki ja Mitka ema oma peotäied mulda hauda kirstule heitis. Olga Tasane oli nagu üle öö muutunud. Tavaliselt kodus vaikselt majapidamisega tegeldes liikus ta ringi, pea abitult õlgade vahele tõmmatud, tumehallides silmades nagu süüdlaslik ja vabandav pilk, et ta ägeda reuma pärast kuigi palju tööd ei saa teha. Praegu aga seisis ta haua äärel püsti päi, vaatas rahvahulgale, ja pisaraist looritatud pilk väljendas imestust ja sügavat tänu. Siis vaatas ta oma poegadele. Kazjuk seisis tikksirgena nagu auvalves, ta ei nutnud, ainult nägu tõmbles ja lõug värises veidi. Mitka seevastu pühkis nagu väike laps rusikatega silmi, mis olid punased ja paistes. Kui õrnalt talutas ta oma väikese kõhna ema pingile istuma!

„Ema," sosistas ta, „isa uskus kindlasti, et meist saab asja, ja saabki."

Kazjuki pilk kohtas kahe mehe silmi, kes seisid teineteise läheduses. Need olid Marta isa ja Kazjuki armastatud õpetaja — Abolenski. Kazjuk kogus nende nägudelt julgustust ja astus kindlal sammul haua äärele, muld langes tema sõrmede vahelt krõbisedes kirstule — ta astus tagasi ja jäi oma ema kõrvale seisma.

Ervini pergamendikarva näoga isa ütles vaikselt:

„Olgu muld sulle kerge, töölispoeg Stanislav Zelenski."

Gustav hoidis tükike aega mulda peos, siis lausus kõlava häälega:

„Puhka rahus, sõber ja seltsimees! Nii palju sõpru

kui sul siin praegu koos, saab olla ainult — ausal töölisel."

Kui hauaküngas oli kasvanud lillede mäeks, asetasid sinna oma kimbud ka Marta ja Rebekka. Kimp rukkililli ja karikakraid kõrvuti.

Siis lähenes hauale pikk, kahvatu, kaugusesse suunatud pilguga mees. See oli Abolenski. Ta võttis põuest punase lipukese ja asetas selle karikakrate ja rukkilillede vahele. Rahva hulgas tekkis elevus, sumin. Eemalt kõlas kärkimine. „Laiali minna! Laiali, või! . . ."

„Rahu, seltsimehed!" Kõigile tundmatu väike mehike, kel olid seljas kulunud, kuid korralikud riided, astus rahvahulgast välja.

„Rahu, seltsimehed!" kordas ta uuesti. „Me oleme täna oma suurt jõudu näidanud ja ka ise seda jõudu näinud. Seltsimehed! Me läheme s e e k o r d veel rahulikult laiali. Tulevik aga kuulub meile."

Ta kadus kiiresti rahva hulka, nagu oli sealt ilmunudki . . . Rahvas hakkas laiali valguma. Tasa vahetati üksikuid sõnu, tõsiselt suruti kalmistu väraval tuttavate kätt. Mindi koju, südames kurb elamus, mõtted aga elevalt liikvel.

Sõjahäired

Velta käis juba teist aastat koolis, aga oma nukuga mängis ta sama innukalt nagu varemgi.

„Minu nukk on nüüd Tatjana. Ta on keisri tütar ja põetab haavatuid. Vaata, Marta, ma ise õmblesin Triinale halastajaõe põlle ja rinnale punase risti. Ta on päris Tatjana. Kas pole? Kui ei usu, vaata!“

Velta võttis oma palitutaskust kortsunud piltpostkaardi, millel tõepoolest seisis Nikolai II tütar Tatjana sõdurivoodi kõrval.

„Nad kõik koos keisrinna Aleksandraga ei käi enam seenel, nagu mineval aastal. Nägid seda pilti „Ogonjokis“? Nüüd on nad sõjas, kaitsevad keisrit ja isamaad, ulatavad haavatud sõdurile klaasi vett, kui selle huuled kuivavad.“

„Aga Olga ja Maria on samuti halastajaõed.“

„Ma tean. Arvad, et meile räägitakse ainult Tatjanast,“ lõi Velta kärsitult käega, „aga mulle meeldib Tatjana, ta on ilusama näoga kui tema õed. Ma usun, et kui minu isa on haavatud, siis Tatjana põetab teda väga hästi. Ja isa saab jälle terveks.“

„Kas kirja on tulnud?“ küsis Marta, sest eelmisel kaardil oli Velta isa lühidalt teatanud: „Mitme mehe peale üks püss, jalas viisud ja seljas räbalad — nii saadetakse meid sakslaste tule alla. Mehed surevad nagu kärbsed!“

„Ei ole enam midagi tulnud,“ vastas Velta. „Sellepärast ma mõtlengi, et isa peaks nüüd juba haavatud olema ja Tatjana põetab teda.“

Marta puistas prügi kasti, mille kaane tõstmine talle

enam raskusi ei valmistanud. Tema pilk peatus prügikasti kohal oleval aknal, mille taga istus vana Abels. Manni kriiskavat häält aga ei kuule ei Abels ega lapsed enam kunagi.

Abels avas õhuakna.

„Marta, tule sisse, jutusta mulle veel kord, kuidas see kõik oli — algusest peale. Vana pea ei taha enam midagi kinni pidada, läheb kõik sassi."

„Hea küll, onu Abels. Ma viin pange üles, siis tulen. Kas sa oled haige või?"

Abelsi nägu oli tuhakarva hall.

„Ei, kulla laps, aga lein sööb südant."

Kui Marta veidi hiljem Abelsi kongitaolisse tuppa astus, istus vanake akna juures toolil, Manni suurendatud päevapilt seisis tema ees laual.

„Vaata, laps, nagu ma juba ütlesin," jätkas Abels otse kui pooleldi juba räägitud juttu, „elusid on igasuguseid. Minu Mannike oli viks tüdruk, lustlik ja virk. Läks sakste juurde teenima, noorhärra nimetas Mannikest pruudiks ja tema rumalakene uskus, sest ta polnud elukurjust veel näinud. Võib-olla ta oleks emale rääkinud, aga ema puhkas juba mullas. Tuli siis Mannikene ühel päeval koju, nuttis ja ahastas. Proua olla ta vargaks teinud ja minema kihutanud . . ."

„Aga peigmees, kas tema siis Manni oma ema ees ei kaitsnudki?" küsis Marta vahele. Manni elulugu rääkis Abels talle esimest korda.

Abelsi näo üle libises vari, enne kui ta jätkas.

„Noorhärra, eks neid noorhärrasid ole küllalt nähtud! Kõik nad on peigmehed, kui noor kena tüdruk majja tuleb . . . Jah, ja Mannikese lapski suri. Aasta aega oli Mannikene pärast seda kodunt ära, hulkus nagu lastud linnuke valutava südamega ringi, siis tuli koju tagasi . . . Võõras, inimeste poolt surmatunnini põlatud, ei tüdruk ega naine."

Marta istus voodi äärel ja kui Abels nutma puhkes, nuttis Marta kaasa. Kui Abels jälle rahunes, ütles Marta vaikselt:

„Kust kohalt ma siis alustan, Abels?"

„Räägi, laps, algusest peale, kuhu sa läksid, mis sa tegid, mis sa nägid, ma tahaks kõike veel kord kuulda."

„Hea küll, Abels... See oli nii. Minu pinginaaber Veera Samoilova sõitis sõja eest ära Pensasse."

„Tean," segas ennast Abels vahele, „see on Riiast kaugel. Kui mind soldatiks võeti, siis viidi meid veel palju kaugemale — Orenburgi linna. Noh, ja siis?"

„Veera isa on villija ja nad elasid piiritusevabriku krundil väikeses majas. Kui ma sinna jõudsin, et Veeraga jumalaga jätta, ei olnud putkas enam üldse valvurit ja väravadki olid lahti. Veera ema tegi aga meile lehtlas lahkumispeo. Kakaod oli ja kooke ja iga tüdruku jaoks salvrätt. Me püüdsime väga lõbusad olla, laulsime ja jäljendasime Hintsi, aga südames tahtsime kõik kangesti nutta. Veera korter oli tühi, pakid ja suured kastid seisid õuel, puud aias olid kollased... Lõpuks me ei suutnud enam vastu panna. Hakkasime kooris nutma, tõotasime kirjutada ja üksteist üles otsida, kus me ka ei oleks. Lahkumine on nii valus, Abels!"

Marta suured silmad, milledest ei kadunud kunagi mõtliku nukruse vine, muutusid nüüd päris kurvaks.

„Kui inimesed elusalt üksteisest lahkuvad," ütles Abels pikkamisi, „siis jääb alati jällenägemise lootus südamesse. Ja lootus on südame rohi. Ja siis te läksite koju ja sina tulid kõrvalmaja Anitaga koos..."

„Jah, tahtsime joostes üle heinamaa kiiremini koju jõuda, sest oli juba videvik. Piiritusevabriku taga aga lõi niisugune vastik lõhn ninasse, et meil jäi hing kinni ja pea võttis kohe uimaseks."

Marta sulges hetkeks silmad.

„See oli nii kole, Abels... Piiritus voolas rentslis, kahel pool rentslit olid mehed, mõnedel isegi sinelid seljas, ja mõni naine kummargil, mõned olid pikali, ja kõik jõid rentslist. Heinamaal lamas mitu surnud meest. Ma poleks teadnudki, et Mann on seal, silmade ees virvendas, aga Manni tundsime häälest ära, kui ta rentsli äärest üles tõusis, käe silmade ette pani ja hüüdis: taevas on maa peale alla kukkunud — kõik on üks suur must plaat!... Ta hüüdis veel, et jooge kõik, viimnepäev on käes."

Marta peatus, sest Abels oli täiesti kössi vajunud ja liikumatu.

„Abels, on sul halb? Tahad sa vett?“ küsis Marta ehmunult. Talle paistis, et Abels hakkab surema.

„Ei!“ Abels avas jälle silmad. „Mu kallis Mannike! Ja siis olidki sa surnud!“

Ta tõusis järsult püsti ja lõi ägedalt lauale.

„Politseinik on süüdi, et inimestega nii juhtus. Kui sa korra järele pead valvama, siis ära seda unusta. Kes oleks julgenud sinna minna, kui ta oleks omal kohal seisnud. Aga kus sellega! Vaja ennast kõigepealt surnuks juua ja rentslisse ligunema jääda. Vaat niisuguse politseiga näitab vana Kolla meile meie riigi vägevust. Kui ma talle kirjutaksin, ega ta usuks, et niisugune politseinik palka sai ja riiki teenis.“

Marta oli pidanud juba mitu korda seda lugu Abelsile jutustama ja politseiniku manamine andis Abelsile alati elujõu tagasi. Ja nii nüüdki. Ta ei istunudki enam toolile tagasi, vaid võttis laualt keldri võtme, kus tema luuad ja kastekannud seisid, ning ütles üsna reipalt:

„Vaja tänavat pühkima minna. Kui sa tööd teed, siis kaovad kõik halvad mõtted peast.“

Õue tulles vaatas Abels taeva poole.

„Homme tuleb ilus ilm. Panen pühapäevarõivad selga ja lähen. Nüüd on ju mul ka oma krunt ja koht, kuhu minna, kus istuda ja ringi vaadata, kui siin igavaks läheb. Tule kaasa, Marta.“

„Ma ei saa, onu Abels, me läheme homme isa ja emaga Torensbergi tuttavatele külla.“

Kodus hakkas Marta hoolega linast riidetükki niithaaval lahti harutama. Seda tehti koolis käsitöötundides ja anti ka koju — olevat hea haavadele panemiseks.

„Vatti vist ei jätku,“ arvas Liina. „Piirituse lasksid ise maasse voolata, ei saa enam õigeid tilkugi apteegist osta. Ei tea küll, kuhu nad vati panid? Sokke koote koolis nagu pöörased, aga järjest paluvad soldatid kodust sokke, kindaid ja kuiva leiba närimiseks.“

Liina istus õmblusmasina taga, prillid otsmikule tõstetud. Ta oli oma prillidele uhke, kuid nõudis harjumist neid pidevalt ninal hoida.

„Ema, sa oled praegu just doktor Holzbaumi moodi. Ta tuleb Rebekka ema juurde alati prillid ees, aga kui

hakkab tema kopsu koputama, siis lükkab prillid otsaette."

„Ära naera midagi mind ja Holzbaumi. Kui Holzbaum oleks nagu mõni teine tohter, nina püsti, trepil minust mööda läinud, teeksid sina praegu nööpauke ega saaks soldateid aidata."

„Ema, aga sa ju ise tahtsid ammu temaga rääkida!"

„Tahtsin küll, aga ei julgenud. Ta vaatas trepil ise teraselt mulle otsa ja ütles: „Proua, teie silmad punetavad ülearu." Ja nii ma saingi silmatilku, salvi ja nüüd ka prillid. Isegi õmblus on läbi prillide palju selgemini näha."

Marta turtsatas. Liina tõmbas ruttu prillid ninale ja vaatas siis Marta poole.

„Kas Velta isalt kirja ei kuuldu?" küsis ta, nagu iga päev, kui Marta oli majas ringi liikunud.

„Ei usu, vist ei ole, sest Velta seisis oma Tatjanaga väljas uksel ja ei teadnud midagi."

„Aga Zelenski Olga oli Selmat poes näinud nutetud silmadega. Olga muidugi ei küsinud midagi, aga arvas, et ei tea, viimaks haavatud või mõni paha kiri."

Märtsikuu päikese kahvatud kiired kadusid aknalt ja peagi hakkas pimenema. Liina süütas lambi, Marta pani oma käsitöö kõrvale ja asus õppima. Varsti tuli isa, väsinud ja tülpinud.

„Kõik lööb tuju alla," ütles ta, õlist, sinist joppi seljast võttes. „Ühtpidi on tööd nii palju, et kisu end või lõhki. Teistpidi — mis töö see on? Valmista osasid, mis lähevad vabrikutesse, kus tehakse tapariistu."

Liina tõstis pliidilt supipoti lauale.

„Olgu mis on, aga meiegi saame nüüd inimese viisi süüa. Näe, Marta jume on hoopis teine sest ajast, kui hakkas rammusat lihasuppi sööma."

„Ära usu, Liina, et seda suppi kauaks jätkub. Töölistele saabub varem või hiljem ikka viletsus. Aga, vaat, härrad vabrikuperemehed, neil on nüüd tõeline pidusöömaaeg. Räägitakse, et meie oma ja kompaljongid olevat miljon rubla Inglismaale panka saatnud. Miljon kulda — see alles on veel pirukas!"

„Või miljon kohe! No mida ta sest siis väljamaale

vedas, kas Venemaal ei ole enam ruumi miljoni jaoks või?“ imestas Liina.

„Kavalad kui rebased. Kahe peaga kotka tiiva all on rahulik raha kokku riisuda, aga lõvi lõugade vahel on seda kindlam hoida. Kuid see on märgiks, et kotkal suled aina pudenevad ja ta vaeneke seisab kord alasti meie eneste tääkide ees.“

„Kuule, Gustav, nüüd sa ajad küll niisugust tohuvabohu, et midagi enam aru ei saa. Hakake parem sööma!“

„Noh, Marta,“ hüüdis Gustav üle õla, „tule siis sööma ja kogu endale rasva, seda läheb tarvis.“

„Kohe, isa, ma lõpetan rehkenduse.“

Koputati. Sisse astus Selma, võttis põuest pooliku viinapudeli ja pani lauale.

„Karl tempis vahel pipranapsi, kui sees valud ägedaks läksid.“

Suurrätt vajus Selma õlgadelt põrandale, ilma et ta seda oleks märganud. Ta istus taburetile, pani käed kokku ja vaatas ahastavalt Gustavile näkku.

„Ütle sina, Gustav, mis nüüd saab? Juba eile tuli teade, et Karl on langenud „keisri ja isamaa eest“. Tahtsin üksi jagu saada, aga täna, kui nägin, et mehed tulevad töölt, haarasin nagu meeletu suurräti ja kohe siia.“

„Vast sa sööksid natuke suppi,“ püüdis Liina ka midagi öelda. Lohutada oli raske. Õnnetuse puhul võis ometi manada, kedagi süüdistada, aga sõja puhul... Jah, majas oli juba mitu perekonda toitjata.

„Ei midagi,“ ütles Gustav piipu toppima hakates, „kui meil juhib Kolla poolt von Rennenkampf, teisel pool aga on Willemi von Rennenkampf, mida siin siis veel loota. Ja mis loevad soldatid? Need ju samasugused asjakesed nagu kuulidki.“

Ta valas klaasid täis.

„Võtame Karli mälestuseks... Nutt ja ahastus ei toida, Selmakene.“

„Ma olen mõtelnud seda- ja teistpidi. Ilma Karlita oleme juba niigi poolalasti jäänud, nüüd peab ruttu midagi ette võtma, et mitte kerjama minna. Algul mõtlesin, et lähen maale oma õe juurde. Tal on suur talu, aga kui sa oled sugulane ja teenija korraga, siis sinult

võetakse sugulase poolest mitu nahka rohkem... Ervini pärast olen mures. Poiss juba viieteist-aastane, sunnivad viimaks raskele tööle, ta on ju aga kasvaja laps veel. Ja ta vaeseke ei taha sugugi maale."

Gustav läks ägedaks, kuigi Karli surm teda lähedalt puudutas.

„Jah, see on õige, ega rikaste sugulaste juures kerge ole, aga Ervinile kuluks marjaks natuke tööd ära. Mis sa poisi pilli järel tantsid! Tutista veidi rohkem ja las õpib töötama. Ma juba kord ütlesin sulle, et hellitad poissi ja kasvatad elu jaoks muidusöödiku. Veltast sa hoolid vähem, aga tema on tubli. Lapsest, kel ei ole igav omaenda seltsis ja kes ei ripu nagu ohelik teiste kaelas — sellest lapsest saab alati tubli inimene."

Selma tundis, et Gustavil on õigus, aga ta ei vandunud nii kergesti alla.

„Isata lapse vastu ei tunne keegi halastust. Ja kui mina ka veel peaksin teda nüpeldama hakkama..."

„Las siis teised ja elu ise nüpeldavad poisist välja laiskuse ja liigse pugimise," lõi Gustav käega ja täitis uuesti klaasid.

„Hea on teistele asju soovitada, mida ise ei tehta. Kas sina oled kunagi raatsinud Martat lüüa või karistada? Ikka olen see mina pidanud olema, kes teda valusalt kasvatab," sai Liina jälle kord Gustavile näkku öelda.

Koputati. Gustav avas.

„Tule aga, tule sisse, Abels, ega sa sakste ukse taga seisa."

Abels astus kööki ja jäi ukse juurde seisma.

„Jansons käskis öelda, et makske homseks üüriraha ära. Peremees Anderson sõidab ära, vist sõjapakku Rootsimaale, ja tahab raha kätte saada."

Gustav ulatas oma klaasi Abelsile.

„Just paras pits sulle, Abels. Joo Karli mälestuseks."

Abels võttis klaasi värisevate sõrmede vahele.

„Ah nii, et siis meie Kullimaja on andnud jälle ohvri isamaa ja keisri eest. Oh seda ilmaelu küll! Ja kui palju neid vaeseid veel tapetakse, näed, lõppu ei tule ega tulegi veel! Ja minu Mannikene..."

Ta rüüpas ühe sõõmuga klaasi tühjaks, pühkis käe-

seljaga üle vurrude ja pika valge habeme ja vaatas Marta poole.

„Kahju, et te homme külla lähete. Ma mõtlesin, et Marta tuleb minuga surnuaeda, aitab mul Mannikese hauda riibuda ja kohendada, küngas juba lumest lage, arutame läbi, missugused lilled sinna tänavu istutada ja... Ja kellega ma ikka oma Mannikesest räägin."

„Me ei lähe homme kuhugi," ütles Liina imestunult. „Mis jutu see Marta välja mõtles?"

Marta punastas ja vaatas supitaldrikusse. Ta oli Abelsile sellepärast valetanud, et ei tahtnud jälle Mannist rääkida. See pilt piiritusevabriku taga oli nii teravalt mällu sööbinud, et jälitas teda uneski, ja kui ta ikka uuesti pidi seda lugu kordama, siis oli tunne, nagu ei saakski lahti sellest painajast. Gustav nägi, kuidas ta lusikaga rahutult mängib, ja ütles Abelsile:

„Surm kõnnib nüüd kõikjal. Muidugi on kahju oma lähemast, lein on möödapääsematu, kuid lapsi peame sellest võimalikult eemale jätma, neid ei tohi mürgitada surmaga... Marta läheb homme Kazjuki ja Mitkaga „Titaaniku hukkumist" vaatama."

„Aga seal saab ju terve laevatäis inimesi otsa — surma rohkem kui vaja. Ervin kangesti tahtis minna ja me käisime vaatamas. Hirmus! Ma ei saanud öö otsa magada." Selma raputas ennast õudusest.

Liina astus Abelsi eest välja.

„Austagu vanameest ja mingu temaga. On ka leiutatud see kino — elekter võib plahvatada, nagu Ameerikas ühes kinos oli, ja kõik põlesid sisse."

Marta sai vaevu oma rõõmu tagasi hoida. Ta ei olnud veel kordagi kinos käinud. Teised rääkisid, et väike orkester mängib saalis ja inimesed liiguvad suurel linal nagu elusad, ainult häält ei tee.

Nähes, et Abels ei saa aru, milles asi seisab, ütles Gustav sõbralikult:

„Marta on laps ja sina, Abels, oled juba vana. Sina mine, kuhu sinu süda kutsub, tema jätame parem omasuguste hulka. Jansonsile ütle, et me maksame oma üüri siis, kui on tähtpäev. Väljamaale sõiduks võtku Anderson raha pangast."

„Hea küll, hea küll, sain aru. Ütlen Jansonsile, et Mets käskis tal panka minna ja Rootsimaale sõita."

Abels lahkus.

„Vanake on lühikese ajaga nii nõdraks jäänud," lausus Selma vaikselt. Ta ajas oma suure kondise kogu sirgu ja silmad heledate kulmude alt vaatasid otsustavalt.

„Jõudu mul veel on ja pea ka jagab. Kolin ikkagi maale."

„Kas sul raha on? Ma võiksin natukene anda. Meil päris põuda praegu ei ole," ütles Liina tasa, nagu ei tohiks teised seda kuulda.

„Küll saab. Müün Karli riided ära, neid hoidsin viimseni — ja maale ei lähe sõja ajal keegi koormaga," vastas Selma pooleldi nuuksudes.

Selma lahkudes hüüdis Gustav talle kõlava häälega järele:

„Aga vaata, et sa pojast tulevast püksata härrat ei kasvata. Nendega pole meil edaspidi midagi peale hakata."

Sõda läheneb

Kallis vend, vennanaine ja Marta! Tulge tingimata Paidesse. Mul on kaks uudist korraga: mul sündis poeg Jüri 3. mail 1915. a. Mihkel tuli pärast poja sündimist ka õnnelikult sõjast tagasi. Seal Poolas, kus ta rätsepatöökojas töötas, oli ühel soldatil püss lahti läinud ja Mihkel sai jalast haavata. Ta lonkab veel praegu natuke, aga selle eest on tal valge pilet. Ootame!

Anna.

Liina luges postkaarti mitu korda.

„Tuleb sõita. Last peab ikka vaatama minema. Ja Mihklile olen palju tänu võlgu," seletas ta elavalt. Ta polnud enam ammu Eestis käinud ja uue halli kostüümiga võiks uhkesti Paide linnas liikuda.

Gustav laitis sõidu ära.

„Vabrikus räägitakse, et siiapoole liiguvad juba põgenikud. Raudteed on niikuinii üle koormatud. Kool ei ole ka veel lõppenud. Äkki sa ei saa enam tagasi ja me jääme Martaga üksi, mis siis?"

Liina jäi mõtlema. Tal oli kavatsus Marta kaasa võtta. Kolm-neli päeva, mis see õppimisele ikka teeks.

„Aga mõtle, Gustav! Sinu õel ja minu vennal on poeg. Ja Mihkel ise sõjast eluga tagasi. Ega see ole naljaasi."

Gustavi suu suitsunud vurrude all tõmbus pilkavasse muigesse.

„No selle viimase üle ei tasu küll imestada, sest niisugune rebane vaevalt raudu läheb. Selleks leidub Ervini isa taolisi külluses. Küllap ta oskas juba asju nii sääda,

et „mingi“ kuul teda õigel ajal sõjast välja tõi. Olgu see sündmus kui tahes suur, aga ära siiski sõida.“

Liina vaidles vastu:

„Kõik selle sõjaga pole pooltki nii hull, nagu sulle paistab. Nüüd, kus me alles saame hingama hakata, sul on palju tööd, sööme paremini, ostsime vanakraamiturult isegi kušeti, nüüd peaks see kõik meil jälle käest võetama! Nii ülekohtune ei saa elu ometi olla. Sõda lõpeb täna-homme. Kas meie sõda tahtsime? Mingu Nikolai ja Villem ise rinnutsiti kokku — kumb tugevam, see võidab, ja tehtud.“

Liina oli nagu uimas oma pisut lahedama eluga ja ei tahtnud näha ega kuulda millestki eksitavast.

„Sinust saaks hea kõnemees, Liina, poleks uskunudki! Kui revolutsioon tuleb, siis paneme sind esimese töölisnaisena kõnepulti.“

„Pea suu oma revolutsiooniga. Nagu narr kohe. Katsu sa nüüd, kus sõda käimas, jälle mässama hakata, Gustav!“ Liina silmades peegeldus hirm ja hoiatus. „Maha lastakse, armutult, nagu koerapoeg.“

Mõni päev hiljem tuli Marta koolist ja teatas õhinal:

„Eksamid jäid ära. Tunnistused anti kätte ja... ja Liibavi all pillutud juba sumadane[1]...“

„Õpetajad lähevad ka päris ülekäte. Sõjaaeg, katsuvad kergelt läbi saada, palk jookseb ikkagi, ei viitsi lastega kooliaja lõpuni jännata. Ja need sumadanid — kes sealt Liibavist siis tuli, et teab?“

„Ema, ega koolis ometi ei valetatud... Ja Hints, von Detenhof ja direktriss olid nii õnnelikkude nägudega ja lahked. Neile meeldis, et sumadanid juba nii lähedal kukuvad. Hints ütles meile, et me suvel palju saksa keelt räägiksime, see on sügiseks kõige tähtsam keel.“

„Aga miks nad siis tol korral trammis, kui me sinuga linna riiet ostma sõitsime, omavahel vene keelt purssisid?“ küsis Liina arusaamatuses.

„Saksa keele rääkimine on ju väljas keelatud. Kui oleks luba rääkida, siis ei saaks kesklinnas arugi, et see on Riia ja mitte Berliin.“

Liina jäi mõttesse.

---

[1] Suurekaliibriline mürsk.

„Kui Anna kord von Bergidega Dresdenis käis, siis ta pärast ütles, et meie Riia saksa keelest ei saa seal keegi aru. Naerdakse ainult ja seleta näppudega kui tahad... Ah, et nüüd sa oled koolist lahti. Hästi, siis sõidame ikkagi Annale Paidesse külla."

Marta vaatas imestunult emale otsa:

„Meie kahekesi... aga isa?"

„Isa teeb tööd nagu ikka ja ootab meid," ütles Liina.

„Aga sõda, ema?"

„Jäta, laps, oma rumalused. Mida see sõda siia otsib, ilm suur ja lai, nagu mujal ei oleks ruumi. Sõda siia ei tule."

Liina, olles kindlas teadmises, et temal üksi on õigus, asus muretult masina taha ja pani selle täie hooga käima.

Marta istus uhkele kušetile ja hakkas ennast kiigutama.

„Ära vedrusid ära lõhu, pea meeles, et see on kallis mööbel."

Marta peatus ja tema südametunnistus liigutas ennast. Kui palju majalapsi olid siin kušetil istunud, tiritamme kasvatanud ja ringi trampinud — kui ema seda teaks! Metsade toredast kušetist kuulda saades tahtsid nad seda tingimata näha ja niipea, kui nähti Liinat tänavale astumas, siirduti Marta juurde. Ta ei söandanud neile seda lõbu keelata, sest neil kellelgi polnud niisugust vetruvat eset...

Õmblusmasina vurin katkes hetkeks ja Martale kuuldus, nagu kostaks tänavalt kopsimist, vankrimürinat ja häältesuminat. Ta jooksis akna juurde, kust paistis raudteenõlv.

„Ema, tule vaata, mis väljas lahti on!"

Liina silmas korraks välja, ruttas siis kotta, mille aknast oli tänav suuremas ulatuses nähtav.

Kullimaja vastas taoti trammikuuride ette ja sealt edasi piki raudteenõlva lasipuid ja seoti nende külge hobuseid. Moonavankrid täitsid nõlva ja tänavaäärse, väliköögid suitsesid ja sinelites mehi olid kõik kohad täis.

Mida see siis pidi tähendama? Liina käed vajusid alla. Ta nägi nüüd oma silmaga, et sõda oli juba Kulli-

majani jõudnud, et tema kodu ja uus elu, millest ta kramplikult kinni hoidis, on suures ohus.

Tuppa astudes vangutas ta pead. „Ei, tädi Anna juurde me siiski praegu ei sõida. Ma ei uskunud seda kõike, aga nad seisavad juba Kullimaja ees. Taevas halasta, mis küll nüüd saab!"

Varsti tuli Gustav koju. Täiesti ebatavalisel ajal. Tahmane ja õline, nagu ta oli, istus ta kušetile. Liina ei pannud seda enam tähelegi. Gustav oli tunniks ajaks koju tulnud teatama, et täna algab masinate mahavõtmine ja Felser viiakse üle Volga äärde ühe suurema linna külje alla. Homseks peab selge olema, kes töölistest ja nende perekondadest tahab kaasa sõita.

Liina niigi halb tuju läks veelgi pahuramaks.

„Kuhu nii hirmsasti rutatakse? Aega küllalt. Lihtsalt hirmutatakse. Ja sina, ise oled veel mees, kohe pea kaenlasse. Keegi pole ju veel Riiale sumadane visanud."

„Võib ju olla," vastas Gustav oma mütsi kuklasse lükates, „et siinolemine kestab veel nädal, kuu, kes seda ette teab. Küsimus on selles, kui ruttu vaguneid saab, kui kiiresti vaenlane lähemale jõuab. Igatahes pean ma homme teatama, kas sõidame või mitte. Mina olen kindel sõitja."

„Mida siis võib kaasa võtta?" küsis Liina pärast pikka mõtlemist ja ohkamist. Gustav muigas:

„Kõigepealt oma naise muidugi. Kušett igatahes jääb maha, samuti kapp, laud ja kummut. Õmblusmasin, noh, see vast mahub vagunisse."

„Issand halasta, mida me siis puupaljalt seal võõras kohas peale hakkame?! Ei . . ."

Gustav katkestas Liina hädaldamise:

„Pole viga, niikaua kui need kümme sõrme sõna kuulevad, ei ole me puupaljad. Ka sinu omad võivad seal sama väledasti liikuda. Näed — Martagi, nii suureks visanud teine. Meil küll ei tarvitse taga leinata seda vana kolu. Elu seisab meil veel ees, peaasi, et aga siit peninukkide eest minema saab."

Gustavi sõnad ja kindel usk, mis neid saatsid, sisendasid Liinasse lootust.

„Ega siis midagi, aga kahju on küll." Ta pilk peatus Martal, suunurgad kiskusid äkki naerule. Jah, tüd-

ruk oli tõesti suureks visanud. Nägu oli pikemaks ja kitsamaks muutunud, jalad aga, oi taevas, kui pikaks need olid veninud!

„See enam mõni laps," ütles ta Gustavile. „Suur kolmeteist-aastane volask. Kui just ei uuri, siis ei pane tähelegi, kuidas inimeselaps kasvab."

Marta istus madalal jalapingil, kuulas vanemate juttu, mõtted aga rändasid: ta nägi Volgat, mis avaralt voolas, nägi tema vetel liikumas laevu ja parvesid nagu suuri luikesid.

Tugev plahvatus pani maja vappuma, sellele järgnes kohe teine ja siis jäi kõik vaikseks.

Liina kahvatas, Martal käis judin südame alt läbi. Gustav vaatas aknast välja ja ütles rahulikult:

„Petrooleumi-paagid Salamandra juures põlevad. Ei maksa midagi karta. See pole veel vaenlane suurtükkidega ja sumadanidega. Tema eest jõuame kindlasti minema." Gustav uuris tuule suunda.

„Olge päris muretud. Tuul viib suitsu ja leegid kalmistute poole. Hea küll, aga ma pean nüüd minema."

Kui isa lahkus, tundis Marta ängistust ja talle näis, et emagi tunneb ennast halvasti. Tugev suitsulõhn tungis aknast tuppa ja uued plahvatused panid võpatama.

Õhtu eel tekkisid Liinal ägedad torked rindu ja ta oli sunnitud voodisse heitma.

„Ma arvasin, et olen päris terveks saanud kõigist hädadest, mis pikad aastad toonud, aga nüüd, näe, jälle otsas," seletas ta tasase häälega Martale. „Ole hea laps, jookse õige apteeki ja too opodeldokki. See on kõige parem pealtmäärimiseks, kui kuskil torgib."

Marta läks, kuigi ta veidi kartis. Hakkas hämarduma. Põlevate paakide valgus levis tontlikuna üle tänava. Hobuseid ja moonavankreid tuli üha juurde. Maja ees kees nagu sipelgapesas. Marta muutus kohe julgemaks, kui märkas tänava nurgal seisvat Kazjukit.

Marta nägi teda viimasel ajal harva. Päeval oli ta tööl, õhtul koolis, öösiti õppis. Äsja oli ta sooritanud eksternina gümnaasiumi lõpueksamid, sest sõjaolude tõttu käis kõik „kiirendatud ja lühendatud korras".

Majas räägiti, et Kazjuk olevat kellegi seelikusappa

kinni jäänud. Kullimajas ei saa ju midagi saladuseks jääda, sest seal elab selleks liiga palju inimesi.

Marta oli oma kodus esimene, kes seda uudist teatas:

„Mitka ütles, et Kazjukile ei loe enam vend ega ema. Tuleb töölt, kohe puhtad riided selga ja minema... pruut ootab."

„Kas sa tead ka, mida see sõna „pruut" tähendab?" küsis isa.

„Tean küll," vastas Marta nobedalt. „Tädi Anna oli onu Mihkli pruut ja onu Mihkel läks temaga altari ette."

„Õige," nõustus isa. „Aga Kazjuk pole veel üheksateistkümmendki täis, päris poisike alles. Mis altari ette viija ta on. See tüdruk on Kazjuki tuttav ja muud midagi."

Marta peatus Kazjuki kõrval.

„Kuhu sina selles möllus tõttad?" küsis Kazjuk Martalt, muutmata oma poosi.

„Apteeki," vastas Marta. „Kazjuk," palus ta, „kui sul aega on, tule minuga kaasa. Ma kardan."

„Hea küll," nõustus Kazjuk mitte just heameelega. Tumedad, rohekalt helkivad silmad, tõmmukas nägu, must juus, sirge nina, ilus peenelõikeline suu, pikk kasv ja vaba hoiak — tahtmatult peatusid tütarlaste pilgud toredal noormehel. Pealegi oli ta väga korralikult riides ja lõhnas odekolonnist „kolmekordne". Kazjuk oli Marta arvates veidras tujus. Marta päris üht-teist, küsis, kas ta jääb siia või sõidab ära. Kazjuk ei vastanud ja aina vaatas ringi, nagu otsiks pilguga kedagi. Neile tulid vastu Adeele ja Minna. Adeele rippus oma ema käevangus ja Minna ajas elavalt juttu ühe ohvitserimundris mehega, kes tema kõrval kõndis. Adeele jooksis kohe Marta juurde, teretas, päris, kas ta sõda kardab, aga sealjuures vahtis ainiti Kazjukit. Siis ütles ta, et nemad enam Petersoni juures ei ela, neil on nüüd oma korter ja nad sõidavad varsti härra Mihhailovi mõisasse, sest härra Mihhailov tahab Minnaga abielluda, ja härra Mihhailovil on tore kaheksateist-aastane poeg. Kazjuk ei kuulnud üldse Adeele juttu, vaid uuris hoolega tänavat. Lõpuks ei kannatanud Adeele enam välja:

„Kazjuk, sa oled väga ilus poiss, nagu kinos Polonski,

aga upsakas konn oled!“ ja läks vihaselt minema, riputas ennast jälle Minna käevangu, kes oli mõisnikuga teda ootama jäänud, pööras siis pea ja saatis Kazjukile õhusuudluse.

Martal oli Adeele pärast piinlik ja ta ütles nagu vabandades:

„Adeele ei ole sugugi paha tüdruk, ta on ainult edev.“

Kazjuk ei kuulanud üldse, mida Marta räägib.

Nad olidki apteegi juures. Marta läks sisse ja Kazjuk jäi ootama. Apteek oli rahvast tungil täis, nii et Marta pidi kaua ootama. Ta jooksis korraks uksele vaatama, kas Kazjuk on veel seal.

Kazjuk seisis truult ukse lähedal ja ajas ühe noore preiliga juttu. Kazjuki nägu oli nii õnnelik ja preili naeratas kogu aeg. Marta kuulis, kuidas preili ütles:

„See oli mu sõjaväelasest onupoeg, kellega ma vahel jalutamas käin. Ära ole nii hirmus armukade ... praegu on ju sõda!“

Kui Marta lõpuks apteegist väljus, nägi ta, kuidas preili Kazjukil käe-alt kinni võttis, ja kuulis, kui ta ütles:

„Saada mind koju, ma kardan. Jah, kes teab, kus me homme-ülehomme oleme.“

Kazjuk naeratas soojalt ja nad läksid. Kazjuk ei vaadanud kordagi tagasi ega näinud, kuidas Marta veel kaua apteegi ukse ees seisis, opodeldoki pudel vastu rinda surutud ja silmad märjad. Esimest korda elus oli tabanud teda reetmine, ja veel kelle poolt! Kullimaja polnudki Kazjukile kõige lähedasem, kõige tähtsam!

Kuidas oli ta kujutlenud, et Kazjuk on varsti vedurijuht, kogu rong on tema juhtida ja Kullimaja lapsed lähevad lilledega jaama, kui ta esimest korda täismasinistina vedurile astub. Ja nüüd tuleb üks võõras tüdruk ja viib Kazjuki minema, nagu kuuluks Kazjuk temale. Marta ohkas sügavasti ja lonkis kodu poole, nägemata pahupidi pööratud elu linna tänavail.

„Kas nägid mu venna võlurit, maailma kauneimat Sonjat?“ kostis tema kõrval järsku Mitka hääl.

„Nägin,“ vastas Marta vaikselt. „Aga kust sina nii ootamatult ... ?“

„Tulin. Hästi pikkade sammudega ... Ma tahtsin kord ka vaadata, kuidas see suur esimene armastus

välja näeb, ja hiilisin Kazjukile järele, kui ta kodunt välja läks."

„Ja kuidas ta siis välja nägi, see suur armastus?" küsis Marta poolpahaselt, sest talle ei meeldinud, et Mitka Kazjukit luuramas käis.

„Kõigepealt maru aeg ootamist. Tüdisin juba ära. Siis tulid sina. Noh, ja siis läks veel hulk aega, enne kui see maailma kauneim tuli. Lugesin üht Kazjuki kirja, nii oli seal sees. Ja mis siis? Kaks lollilt naervat nägu ja muud midagi... Sina oma rohupudeliga ja virila näoga seal apteegi ees olid palju huvitavam."

„Mina virila näoga? Kunas? Sa eksid väga, Mitka. Mul läks puru silma juba apteeki minnes."

„Jah, mis seal parata!" Mitka ohkas ja püüdis kurba nägu teha. „Kui kahju, kui kahju, et sina muutud juba preili valetajaks."

„Ja sina, Mitka, muutud päris võimatuks. Sa ei oska viimasel ajal enam üldse ilusti rääkida. Muudkui lõmpsid. Kord olen sulle preili aiateivas, kord preili roosilill, nüüd juba valetaja."

Marta heitis Mitkale põgusa pilgu. Mitka muidugi irvitas nagu alati, püüdes rõhutada oma väärikust sellega, et hoidis käsi sügaval püksitaskutes. Et ta kandis Kazjuki vanu riideid, siis olid nad alati nõelutud ja suurte paikadega. Pealegi olid nii kuub kui püksid lühikesevõitu, sest Mitka ähvardas Kazjukist vähemalt kasvu poolest ette jõuda.

„Mul meeldib sind kiusata, Marta. Sa oled nii pai ja kindlasti elus ühegi vägiteoga hakkama ei saa."

„Ja mis kangelane sina, Mitka, oled? Näe, Aljoša aitab juba oma isa ja kahe peale teenivad nad palju rohkem. Vanal Potapovil oleks üksi hulga raskem puid vedada."

Mitkas tekkis protest Marta utsitamise vastu. Ta tõmbas suu põlastavalt viltu.

„Laduda kärule raudvitstesse topitud puid, peatuda kuskil maja ees, lüüa puukiil ümmarguse puusõõri sisse ja ostja korterisse vinnata — ei tea küll, mis imetegu see ära ei ole. Tavaline igapäevane töö."

Nad lähenesid Kullimajale. Mitka pilk peatus igatse-

valt hobustel. „Kanda venna vanu rõivaid ja kuulda iga päev kodus ja väljas, et sa ei tee tööd ega teeni midagi, kas see on elu?“

Mitka nägi üht soldatit hobuste juurde tulemas.

„Ivan, kas ma tohin appi tulla?“

Noor rõõsa näoga ja nõpsninaga poiss naeratas ja noogutas Mitkale.

„Tule, tule,“ ütles ta. „Ma ei usu, et mõni teine oleks mulle taskunoa tagasi andnud. Kukub taskust, — näeb, võtab üles ja läheb. Aga sina jooksid mulle veel ise järele. Ma õpetan sulle hobuse puhastamise ära nagu lihasele vennale. Kas see on sinu õde või?“

„Ei ole. See on Marta. Õde saaks aru, et ma endale alles otsin õiget tegevust, tema aga noomib mind ja tahaks, et ma ööd ja päevad rabaksin metsikult tööd teha,“ püüdis Mitka võimalikult semu toonis seletada.

Martale ei paistnudki enam hobused ja soldatid nii võõrad ja hirmuäratavad. Üks poiss küsis möödudes:

„Kust sa, tüdruk, endale niisuguse kullakarva pea oled võtnud?“

„Päike seisis mu hälli juures, kui ma sündisin,“ vastas Marta veidi häbelikult, vaatas siis poisile otsa, kes samuti oli heledapäine. „Teie hälli juures seisis ka päike,“ lausus ta naeratades ja jooksis ära.

„Ivan, kui ma siia teile appi jään, kas mulle siis antakse katelok ja puulusikas supi söömiseks?“

Ivan naeris:

„Kui sa meiega kaasa tuled, siis saad viimaks mundrigi selga — iga polgu juures leidub neid, kes kodunt plehku pannud.“

Mitka kulmude vahele ilmus sügav tõsiduse korts.

„Ma pole enam poisike — kuusteist päris lähedal. Ja ma ütlen kodus, et hakkan soldatiks ja lähen sinna, kuhu läheb Ivan ja teised soldatid. Kõik koos — olgu siis surm või elu. Anna käsi, sõber, et oleme . . .“

„Seltsimehed!“ hüüdis Ivan vahele ja raputas Mitka kätt, kellel momendi pühadusest kerkisid pisarad silma.

Hüvasti, Kullimaja!

Kullimaja lastel oli nüüd sündmusi rohkem, kui nad jõudsid kaasa teha. Hiljuti põles maha munaladu, kust päris ilma rahata sai kõrbenud ja peaaegu ilma rahata poolkõrbenud mune. Hoovis oli siis lausa pidu, keelt limpsides hõõruti kogelmogelit, nii et emad hakkasid juba suhkrukotte peitma. Soldatid olid sõbramehed ja kui vähegi mahti oli, tõstsid nii mõnegi lapse hobuse selga istuma. Iga päev toimus mitu matust orkestriga, ühel sellisel rongkäigul sõitis lõpus koguni väliköök.

Juulikuu hakkas lõpule jõudma, kui Gustav ühel päeval tuli koju teatega, et käsu järgi peab järgmiseks õhtuks kraami kartulipõllu äärde piiritusevabriku taha viima. Seal haruteel koostatakse ešelonid, ja siis läheb sõiduks.

Kuigi Liina oli harjunud mõttega, et ühel päeval see siiski tuleb, sattus ta segadusse. Ta haaras aknalaualt poti „murtud südametega" ja jäi nõutult keset tuba seisma.

„Ah soo, mis ma nüüd tahtsingi ütelda. Jah, õigus. Sina, Marta, võta see lill, mine surnuaeda ja istuta oma õekese Eeva hauale. Läheksin ise, aga ei jõua."

Gustavil oli Liinast kahju. Nii abituna ja lööduna ei olnud ta teda veel elus näinud.

„Liina," ütles ta rahustavalt. „Oma kodu me viime ju kaasa, maha jääb elutu koli. Mina sind täna pakkimisel aidata ei saa, pean veel vabriku juurde minema ja aitama viimased vagunid teele saata, aga homme olen juba vaba ja päevaga jõuab kõik valmis."

„Jah, sul võib õigus olla, Gustav, et kodu viime kaasa,

aga kõigel, mis nii raske vaevaga saadud, on samuti nagu elu sees. Aga kui peab, siis tuleb teha ja muud midagi."

„Nii on õige," ütles Gustav kiitvalt.

Liina tiris köögist suure kasti tuppa ja hakkas sinna kummutist pesu ja riideid laduma. Gustav tõstis kasti kahele toolile.

„Sedasi hoiad jõudu kokku," ütles ta naeratades ja läks.

Marta tahtis kõik oma õpikud ja vihikud kaasa võtta, aga Liina ei lubanud.

„Need tarkused viid sa niikuinii peas kaasa, ja mine tea, mis raamatuid seal kaugel Venemaal vaja läheb. Nendega siin keedame veel viimase lõuna Riias."

Martale tundus, nagu peaks ta oma kõige paremat est sõpradest lahkuma. Ta uuris tükk aega vihikuid, vaatas punase tindiga parandatud vigu. Jah, neid vigu ta küll enam ei teinud, aga nüüd on jälle uued vead. Ei, ta ei suutnud kõike maha jätta. Ta valis kuus vihikut — kaks ettevalmistusklassidest ja neli järgmistest, samuti mõned õpikud, ja pani need kõrvale. Siis meenus talle, et ta isale kohalikust saksakeelsest ajalehest mitu aastat tagasi joonealuse jutu oli välja lõiganud, hiljem kokku õmmelnud ja pappkaante vahele pannud. See oli jutustus prantsuse revolutsioonist. Marta leidis kausta üles ja jäi nõutult seisma. Kui ema kummutisahtlist asju valis, pistis Marta ruttu oma aarded korvi põhja. Siis küsis ta:

„Ema, kas inimene saab kunagi nii targaks, et ta enam vigu ei tee ja ei eksi?"

„Ei seda saa. Kui ma vana proua Engelhardtiga Viljandist Riiga tulin, siis tröösti s ta mind alati, kui mõne tassi ära lõhkusin või preili mind toatüdruku pähe tutistas, et niikaua kui on maailm, tehakse vigu, eksitakse ja ollakse kuri — mis mõte oleks maailmal, kui seal elaksid puha inglid. Siis oleks nii, et aitab taevast üksi."

„Jah," lausus Marta mõtlikult, „siis oleks jumalal palju kergem. Ühtki patust ei ole ja sõda ka poleks."

Tuppa astus Olga.

„Ma suurt aidata küll ei saa, aga natuke ikka," ütles ta vaikselt, jäädes keset tuba seisma. Oma reumast

kõverdunud käsi hoidis ta, nagu tavaliselt, põlle all. Vist oli kätel nii soojem või ta lihtsalt püüdis neid uudishimulike pilkude eest varjata.

Marta armastas Mitka ja Kazjuki ema. Ta oli nii vaikne ja kunagi ei kiitnud Kazjukit ega laitnud Mitkat, ainult seletas vahel, et poisid hakkavad juba iseseisvaks muutuma ja Mitka nüüd muust enam ei räägigi kui soldatielust.

„Mitka ütles, et tema läheb koos soldatitega ära ja kirjutab mulle iga nädal kirjas kõik täpselt, mis ta teeb ja kus ta on."

„See ju surm ja hukatus. Kas sa tõesti lubad tal minna?" küsis Liina imestunult.

Olga ohkas.

„Olen selle üle palju pead murdnud, aga mis mõistlikku ta niigi teeks. Kuskile tööle asuda ei ole praegu mõtet. Täna-homme on need tööotsakesed, mis siin veel järele jäänud, läbi ja siis jääbki ula peale. Soldatite juures saab süüa, õpib korda pidama. Näed ju, kui hea südamega nad on. Omalgi vähe, aga pakuvad sulle veel suutäie. Ja surm, noh see otsib küll inimese kas või voodi alt üles. Stanislav, tead isegi..." Olga jäi vait.

Koputati. Sisse vajus proua Fischer. Suures ärevuses oli ta sulgedega kübargi otsmikult kuklasse vajunud.

„Kujutage ette, Liina, mis meiega tehakse. Minu tütar Elviira olevat oma mehe von Zilkeni järgi sakslane ja saadetakse välja Kurski. Meie aga võivat rahulikult paigale jääda, me polla sakslased. Proua Mets, te võite ometi tunnistada, et me räägime ainult saksa keelt ja oleme saksa koguduse liikmed."

Proua Fischer oli šokeeritud. Ta kõhn kitsas nägu tõmbles. Pika nina sõõrmed värisesid ärritusest.

„Mõista, mõista, mis see on," lausus Olga vaikselt, „ei mänd ega kuusk, aga pragiseb mis hirmus. Ei sakslane ega lätlane, aga sulaselge kadakas. Ja teie peenikest saksa keelt pursime meiegi."

Proua Fischer unustas kogu oma näilise väärikuse. Ta astus Olga ette ja rusikat viibutades pistis sõimama.

„Mis tead sina, mats maalt, sakstest ja saksa keelest! Mis sa siin istud oma huligaanidest poegadega? Kasi Petserisse oma vanemate hingemaale. Mees kukkus pur-

jus päi rataste alla. Joodikud, joodikud olete kõik. Ptüi!" lõpetas ta ja vuhises toast välja.

Liina oli proua Fischeri käitumisest keeletu. Olga aga muigas.

„Näed nüüd, Liina, kuidas meid, lihtsaid inimesi, vihatakse. Ja mis sa siis veel ütled, kui pead olema niisuguse maadami teenistuses, saad temalt süüa ja rahakopika nagu armuanni. Ei, on kindel, et ei Kazjuk ega Mitka nendetaolisi teenima ei hakka. Saagu või hullem."

„Mina ka mitte," kostis toanurgast Marta hääl. Ta veendus veel kord suure paraadna ülbuses. „Onu Zelenski purjus, kas tal häbi ei ole, niisugune vana kadakas!"

„Lõõ käega, Marta." Olga naeratas, siis ohkas raskesti. „Mul on nii kahju, et te ära sõidate. Nii palju aastaid koos elatud, lapsed suureks kasvatatud. Kellel seda inimeste pillutamist ja hävitamist küll vaja on?"

Õhtu eel läks Marta surnuaeda, kaasas korvike „murtud südametega", labidas, reha ja oma lapsepõlve vana kastekann.

Majade ees seisid kärud, veovankrid, inimesed tassisid suuri korve, kaste ja pampe, siin-seal olid akendelt kadunud kardinad ja lilled.

„Eest ära!" Marta tõmbus tagasi. Väravast sõitsid välja kaks hobust suurt veevaati vedades. Pukis istusid soldat ja Mitka. Suur plotski tossas Mitkal suus ja ta hüüdis Martale valju häälega:

„Kapsasupp, hirsepudru, mundrid, hobused, suurtükid! Ja soldatid justkui vennad! Tule sõtta, Marta!"

Siis hüüdis ta naerdes soldatile:

„Lase käia, Ivanuška!"

Kui Marta oma õe Eeva hauale lähenes, nägi ta, et haua ees põõsa varjus istuvad pingil kaks inimest. Ta häbenes kohe sinna minna ja läks veidi edasi, Tinaturka-Manni haua juurde. Vana Abels hoolitses hardumusega haua ja platsi eest, oli koguni roheliseks värvitud pingi kohale toonud.

„Jah, Abelsil on nüüd tõesti koht, kuhu pühapäevariideis tulla, oma krunt, kuhu istuda!" mõtles Marta ja katsus, kas muld on niiske või nõuab kastmist. Ta otsus-

tas hauda kasta, vast lahkuvad selleks ajaks ka võõrad nende haua juurest.

Võõrad istusid aga edasi. Marta kuulis selgesti, kuidas naisehääl ütles:

„See kõik on vale, ainult mind pead sa uskuma."

Mehehääl vastas:

„Ma olen tahtnud ainult sind uskuda. Sa ju teadsid, Sonja, kuidas sind hoidsin, aga ära pane pahaks, omi silmi usun ma ikkagi rohkem kui sinu sõnu."

Marta tundis ära Kazjuki hääle. Küllap oli ta nimelt valinud selle haua, et keegi võõras ootamatult segama ei tuleks.

„Ütle siis juba, mida sa oled näinud?" küsis tüdruk rahutu häälega.

Kazjuk tõusis püsti:

„Iga päev uusi „onupoegi" ohvitsere. Ma nägin ka eile, kuidas sa ühe järjekordse onupojaga sõjaväehobustel linnast välja sõitsid."

„See on vale!" hüüdis tüdruk pahaselt.

„Ei, see on tõsi, mul on silmadega kõik korras. Lõpp! Olen sind liiga palju uskunud, liiga palju aega sinu pärast kaotanud... Aitab... Ela hästi, Sonja," ütles siis Kazjuk veidi väriseva häälega, tüdrukut teravalt pealaest jalatallani mõõtes, astus teele ja tema uhke pea seisis tugevatel õlgadel püsti, kui ta möödus Martat märkamata. Silmad aga olid tõmbunud kissi, nagu oleksid madalale laskunud päikese kiired väga heledad — valusad.

Et Sonja ikka edasi istus, võttis Marta lõpuks südame rindu ja astus lähemale. Ta oli kindel, et Sonja nutab nii, et õlad vappuvad. Sonja aga, roosade põskedega ja kena nipsninaga tüdruk, istus peegel käes ja imetles oma sõstrasilmi, mis olid pisut, õige pisut niisked. Siis kuivatas ta lõhnava pitsrätiga silmad, võttis taskust musta pliiatsi, tegi otsa süljega märjaks ja hakkas kulme värvima. Marta pani oma korvi pingi äärele, vabandas ja teatas, et ta tahab siin lilli istutada.

„Palun," vastas Sonja pilku tõstmata ja värvis rahulikult oma kulme edasi. Siis tõusis ta püsti, tõmbas oma laialt valgelt kübaralt musta loori ette.

„Kas sa, tüdruk, tõesti oskad lilli istutada? Ja nii, et nad kasvavad?“

„Jah, oskan küll. Ma olen iga aasta istutanud,“ vastas Marta. „Kas teie siis ei oska?“ küsis ta viisakalt.

„Ei,“ vastas Sonja, „mina oskan ainult lilli noppida,“ ja eemaldus kiirel sammul.

Marta oli lõpetamas lillede kastmist, kui surnuaia tagant hakkas kostma veiste ammumist, hobuste hirnumist, vankrimüra ja inimeste valju kõnet. Marta lähenes plangule, et vaadata läbi augu teele. Need olid sõjapõgenikud. Surnuaia taha väljakule korraldati ilmselt puhkelaagrit. Hobused rakendati lahti, lapsed ja naised ronisid vankritelt, tolmused ja määrdunud, kaugemal paistis juba lõkketuli. Äkki ilmus segase pilgu ja tõmblevate õlgadega naine üsna plangu lähedale ja hakkas seal meeletult tantsima, tiirutades käes tühja linnupuuri. Hallis kodukootud riides mees tuli tema juurde.

„Juuli, Juulikene, ära tantsi temaga, ta magab, las ma viin ta voodisse.“

Naine jättis tantsimise, puuri aga enda käest ära ei andnud, kuid läks kikivarvul siiski kuulekalt mehega kaasa.

Üks mees ja naine vaatasid neile järele:

„Kui kole,“ ütles mees, „inimene haarab põlevast majast lapse asemel linnupuuri. Ei, sellest ta enam ei parane.“

„Ei tea midagi, kui uus laps sünnib. See neetud sõda, mis meid kodunt välja ajab, meie kodusid hävitab! Kus on õigus?“ Naine hakkas nutma.

Marta läks oma õe haua juurde tagasi, istus pingile ja vaatas taeva poole. Ta sosistas peaaegu kuuldavalt oma mõtteid:

„Viimast korda küsin sinult, issand, mis on need inimesed sulle teinud? Sa oled ju nii vägev, et inimene ei saa sulle midagi teha. Kui sa inimesi tõesti armastad, siis tee sõjale otsekohe lõpp. Ära lase neil kauem enam piinas olla! Kui sa seda ei tee, siis sa ise oled inimeste piinaja ja ma ei taha sinust enam midagi kuulda.“

Järgmisel õhtul seisid Kullimaja ees voorimehed, kes laadisid vankritele kaste ja paunu. Kõik muud asjad olid lahkujatel korterist juba ära viidud, mahajääjate kätte tagasitulekuni „hoiule antud". Metsade kušett ja kummut jäid Olga hoolde.

Marta seisis ema kõrval, mõlemal korvid käes. Isa läks voorimehega ja asjadega ees, et neid vagunisse paigutada. Sõjavägi ja maalt põgenikud tulid, riialased koormatega läksid. Puhas Riia linn oli paksu tolmu mattunud. Tühjad aknad haigutasid, mõned olid isegi pärani unustatud ja tuul lõgistas lahtisi luuke.

Marta ja Liina ümber oli palju sagimist. Naabrite, noorte ja vanade käepigistused. Ervin ja Velta oma emaga puudusid saatjate hulgas. Nad olid juba nädala eest maale kolinud. Olga vaatas kurva näoga aknast. Ta tundis, et sõnad on tühised ja nutt ei suuda seda valu vaigistada. Ja ees on kõigil tume tulevik. Rebekka nuttis:

„Mu ema on suremas, mul pole peale tema kedagi, tööle pole kuhugi minna, kõik siin on muutunud nii koledaks!"

„Pole viga," trööstis teda Aljoša, kulmud mornilt kokku tõmmatud, „minu isal on ju puuvedamise käru. Löö kampa. Isa, sina ja mina. Inimeste kraami jätkub nüüd ööd-päevad vedada."

Aljoša sõnad rahustasid Rebekkat. Pole viga, küllap nad saavad hakkama, ja ta ütles Martale üsna reipalt:

„Kirjuta meile, Marta, tingimata, ja saada meile oma aadress. Meie jälle kirjutame sulle, mis meist on saanud."

Äkitselt ilmus nagu maa alt Mitka lillekimbuga ja kõige paremas meeleolus. Määrdunud, sassis juustega, valgesse siidpaberisse mähitud suure nelgikimbuga oli Mitka nii koomiline, et kõik pidid tahtmatult naeratama.

„Mitka, sa oled surnuaial vargil käinud?" hüüdis Aljoša ähvardavalt.

Mitka kõrvalestad läksid punaseks pahameelest ja solvumisest.

„Mis sa latrad, sa ei tea pooli asjugi. Ennem võid sina sõna murda kui mina. Me tegime ometi maha, et keegi sealt lillevart ei tohi kõverdada. See lugu on hoo-

pis isevärki. Need lilled on poest ostetud, üks ohvitser ostis, andis mulle kümme kopikat vaevatasu ja kirja, et viigu ma need lilled ühele tema kallikesele, kes ära sõidab."

„Lippa siis kiiresti," soovitas Aljoša pilkavalt, „rong sõidab viimaks koos preiliga minema ja lilled jäävad maha."

Mitka pilgutas kelmikalt silmi.

„Eh, kindlasti saab see preili enne ärasõitu mitmelt ohvitserilt lilli. Aga et minul keegi ära võib sõita, kellega ma südamlikult tahaksin jumalaga jätta, selle peale ei mõtle keegi."

Mitka tegi Marta ees sügava kummarduse ja ulatas lilled.

„Palun võta, Marta, kui ma neid ei oleks saanud, oleksin sulle ikkagi toonud, mul on tervelt poolerublane. Head reisi siis, ja ära unusta Kullimaja ning sõpru. Ma loodan, et me veel palju, palju kordi kohtume."

Ta võttis Marta käe ja surus seda tugevasti.

„Mitka, sa kohe ei saa teisiti, kui pead mind alati naerualuseks tegema."

„Ah, mis, sa ei saa naljast aru. Mitka õpib nüüd peeni kombeid ja õpetab ka teistele. Ega ta siis ometi tõemeeli need lilled sulle ei toonud," rahustas Liina.

„Vabandage, Marta mamma, praegu ma küll nalja ei tahtnud teha. Ma leinan Martat kaua ja kogu südamest taga." Mitka vaatas oma suurte tumedate silmadega Martale kurvalt otsa, noogutas pead ja lahkus pikaldasel sammul, käed sügavale püksitaskutesse surutud. Nurgal pöördus veel korraks ja oligi läinud.

Vana Abels, kes luuavarrele toetudes teiste kõrval seisis, näitas peaga sinna, kuhu Mitka oli kadunud, ja lausus mõtliku ilmega:

„No kui sellest poisist kord asja ei saa, siis ei saa seda kellestki."

Kartulipõllu ääres seisis juba rong, valmis ärasõiduks. Vedurgi puhkis ees. Oodati ainult signaali. Seisti kobaras ustel ja püüti veel viimaseid mälestusi kodulinnast kaasa haarata.

Eemal laaditi pagasiks ettenähtud vagunitesse seda vähest, mis oli lubatud kaasa võtta, siis aeti koosseis põllu äärde, inimesed oma kimpsude-kompsudega asusid naridega varustatud vagunitesse ja peagi oli järjekordne rong jälle minema veerenud, et uuele ruumi teha. Kuni oli veel valge, uudistati üksteist, sõlmiti tutvusi, hädaldati, vaieldi. Pimeda tulekul pandi lapsed suurrättidele ja pampude keskele puhkama ning oodati kärsitult, mil mehed oma askeldused laadimise juures lõpetavad ja rong inimeste pealevõtmiseks ette antakse.

„Elagu Riia!" hüüti Etna vabriku rongilt, kui rattad tiirlema hakkasid. Põlluäärne jäi lagedaks kuni järgmise, Felseri rongi saabumiseni.

Marta istus sirgena magamisasjade pambu otsas, lilled süles. Ema käis rahutult edasi-tagasi, toetus aegajalt vastu pampu ja pühkis silmi. Kirikukell kuulutas ükskõikselt kesköötundi. Marta meel oli raske. Pikk rong pidi kauaks ajaks saama nende koduks. Ta igatses nii väga tagasi Kullimajja, aga sealgi polnud kõik enam endine... Kaugel kuuldus üksikuid püssipauke, eemal maanteel liikus tumeda lindina põgenike voor, mida puhuti valgustas järsku puhkenud kahjutuli. Martal polnud und, silmad põlesid nagu palavikus. Raudtee äärt mööda lähenes inimese kogu ja päris midagi.

„Jah, Felseri rahvas on siin," vastas keegi bassihäälega.

Kui kogu lähemale jõudis, tundis Marta temas ära Kazjuki. Nad polnud pärast apteeki minekut enam kohtunud. Martal süvenes arvamus, et Kazjuk on eemaldunud Kullimajast ja et tema endisel suurel sõbral, kellele ta nii uhke oli olnud, ei lähe üldse enam korda, mis Martast ja teistest saab.

„Kazjuk, me oleme siin," hüüdis ta palju rõõmsamalt, kui ta seda oleks tahtnud.

„Ma otsin juba tükk aega, aga rahvast on nii palju." Ta istus pambule Marta kõrvale.

Kuskil laulsid naised kileda häälega: „Noorus on ilus aeg, noorus ei tule iial tagasi."

Marta oli vait, ta nagu ei osanud äkki midagi öelda, seda kramplikumalt aga hoidis ta oma lillekimpu. Juuli-

kuu öö hämaras valguses nägi Kazjuk tema nukraid silmi, käharduvat juuksesalku, mis räti alt jonnakalt välja kippus, ja suu ümber värelevat nutuvinet.

„Marta, me jääme ju sõpradeks, saagu mis saab? Kullimaja noorte sõprus peab püsima — ka siis, kui maja ise sõjakeerises varemeteks muutub."

„Jah," vastas Marta tasa, kuid kindlalt, „aga kas sulle on enam tähtis, kes on sinu truud sõbrad, kes niisama tuttavad?"

„See on üldse kõige tähtsam!" hüüdis Kazjuk innukalt. „Nii on elu ... Sina sõidad maa sügavusse. Mind viib mu tee lähemail päevil frondi suunas täismasinistina — sõjaaegne väljaanne."

Marta heitis oma lillekimbu kõrvale ja põimis äkki käed ümber Kazjuki kaela.

„Mina jään alati truuks sõbraks, meie Kullimaja ei unune surmani."

Isa tuli just sel hetkel nende juurde ja tema näo üle libises naeratus.

„Tulid meid saatma, Kazjuk?"

„Jah! Mu väike naaber ja sõber, keda ma nii palju olen kukil kandnud, sõidab ju ära."

„Ja-jah," lausus Gustav piipu süüdates, „nii need maailma asjad käivad. Niisiis, meie rong tuleb varsti, kraam on juba peal."

Marta tõestas oma mõranenud sõpruse uut algust sellega, et ta Sonja loo ainult enda teada jättis. Ta tundis vaistlikult, et see on praegu Kazjuki valus koht.

Nagu udust kerkisid vagunid, vedur ajas neid ees, olles ise nähtamatus kauguses. Nõksatusega jäid nad seisma otse Felseri rahva ette.

Kazjuk sosistas veel Gustavile, et tema õpetaja Abolenski siirdus nende tulevase asukoha lähedusse.

„Hästi! Kas ütlesid talle minu töökoha?"

„Aga muidugi."

Kazjuk jättis jumalaga, surus kõvasti Gustavi ja Liina kätt ja lehvitas Martale veel mitu korda, enne kui ta kadus rahvasumma ja vagunite varju.

Marta ronis oma pambult alla.

„Ema, ma tahan kangesti süüa."

„Oled sina aga veider, öösel tahad äkki süüa. Võta ise sahvrist," vastas ema mehaaniliselt, olles oma mõtetega Kullimajas, virgus siis kohe tõelikkusele ja tahtis esimesse ettejuhtunud vagunisse trügida.

„Järjekorras, järjekorras!" hüüdis Gustav muiates.

Kuskilt kaugelt kostis sügav bassihääl:

„Felser — vagunitesse... Ärasõit!"

Marta seisis uksel ja lehvitas käega pimedusse.

„Hüvasti, sõbrad, hüvasti, Kullimaja," sosistasid huuled ja pisar, teine, kolmas veeres raudteenõlvale.

Riia—Moskva

Monotoonselt laulavad vagunirattad tra-ta-ta, tra-ta-ta. Nagu võimas lohe lookleb kaubarong läbi metsade, laante, üle jõgede ja ojade. Vagunid on inimestest tulvil. Juba kolm päeva on olnud need ratastel majad nende inimeste koduks, kandes neid ikka kaugemale kodulinnast Riiast. Kõikides vagunites valitseb sama kord: mehed asuvad alumistel naridel, naised lastega ülemistel. Iga vaguni ust hoiab pärani põikpuu, sest augustis valitsevad sel aastal kuumad ilmad.

Vagun, milles sõitis Metsade perekond, asus üsna rongi lõpus. Hulk inimesi pidi siin kitsas puuris paratamatult tutvuma, üksteisega harjuma ja ühiselt taluma teevintsutusi.

Marta istus oma ema kõrval ja vaatas läbi ukse möödakihutavaid telefoniposte, puid ja maju. Tema lähedal häälitses neljakuune Vladimir, keda tema ema ja isa teineteise võidu päev otsa tüütuseni lõbustasid.

„Ütle, Volodja, mis sinust saab, kas meister või insener?“ küsis poisi kohale kummardunud isa, lapse lõuakest sõrmega kõditades.

„Volodjake, kallis, kas sinust saab kaupmees või kindral?“ päris hellalt ema.

Kui rong peatus, oli kõigil kibe rutt. Kes tahtis veidi jalutada, kes veetagavara täiendada, kes midagi osta. Tihti jäi siis Marta Volodjaga üksi. Ka tema kummardus Volodja kohale ja häälitses lapsega kaasa. Volodja oli kinni mähitud nagu pulk. Marta tõmbas mähkmed lahti. Kui poiss oma käekesed ja jalad vabaks sai, siputas ja vehkles ta nendega suure hooga, naerune suu püüdis

nagu vormida tänusõnu ootamatu vabaduse eest, ja Martale meeldis, kui ta oma käekestega tema juukseid tiris. Marta teadis, et laps peab olema nii kõvasti mähitud kui mähkijal jaksu, et tal kasvaks sirge keha, aga kiusatus lasta Volodjal vabalt sipelda oli nii suur, et ta parajal võimalusel ikka jälle laia paelmähkme lahti tõmbas. Marta oli nii osav Volodja ihunatukest mõne sekundi vältel jälle pulgaks tõmbama, et isegi esimese vagunisseronija pilk ei suutnud tabada teda „kuriteolt". Ta istus siis juba jälle vaikselt naril ja uudishimutses asju, mis tulijatel käes. Peamised ostud olid leib, kurgid ja piim.

Gustavil oli kindlakskujunenud koht ühel pakk-kastil ukse ees. Seal ta istus praegugi piipu popsutades ja vestles vana Treimanniga, kelle selg oli vimmas, kätel sinised sooned nagu köied ja tuhmunud silmad hallide tihedate kulmupõõsaste all.

„Äh," rääkis ta Gustavile, püüdes nalja heita, „kolmkümmend viis aastat olen hoidnud rauda peos, kolkinud seda haamriga, nühkinud viiliga, kinni pigistanud treipingi terashammastega, ja nüüd on mul siis elus esimene puhkus. See on aga kurat teab mis. Kõik kohad hakkavad valutama, käed ja jalad lähevad kangeks. Nii tunneb ennast vist voorimehe vana hobune, kui tal järsku oma jalgu enam vastu munakive põrutada ei lasta ja ta oma pakitsevate soonte ning mõraste kapjade valusat juttu kuulatama peab. See on ju karistus. Susi söögu niisugust puhkust. Igav veel pealekauba."

Treimann toppis suurest tubakakastist, mis käepärast naril seisis, endale suitsu. Marta vaatas, kuidas ta käsi värises, tikk sinna-siia liikus, enne kui ta suitsu hõõguma sai.

Et Treimanni naisel oli võimatu oma rasket keha ilma abita ülemisele narile vinnata, jäeti ta tema oma soovi kohaselt alumisele. Marta ei suutnud küllalt imestada ta tohutut isu. Ta sõi peaaegu vahet pidamata. Söögikorv pidi seisma tema kõrval, järjest krõbises paber, millest ümmargused lihavad sõrmed mõne piruka või vorstitüki välja koorisid. Ta sõi hardunult, kõlgutades söömise rütmis pakse jalgu. Kui mõni liiga avalikult

imestust avaldas, noogutas ta lahkelt peaga ja lausus naeratades:

„Tohtri käsk!“

Kui vagunist välja mindi ilma Treimanni Bertata, muutus ta naiste hulgas otsekohe jutuaineks. Eriti innukalt rääkis temast Rudziti naine.

„Purulaisk on see eit, muud midagi,“ seletas ta sõnu suust pildudes nagu kuuliprits. „Tunnen teda ammu, elasime naabruses. Treimann on tema käes nagu põrandalupard. Ta on eluaeg oma Bertale hommikuti kohvi valmis keetnud, vett vedanud, töölt tulles aga harva lõunat näinud. Pühapäeviti oli Treimannil pesupäev, ja nii kogu eluaeg... Vaat laiskvorst missugune... on see paks Berta,“ lõpetas ta ilma paremat võrdlust leidmata, ja tõmbas oma kuueaastase Evaldi, kes kivile oli komistanud, järsu ropsuga kõrgele õhku.

Nagu sulekott ripnes väike poiss kiiresti sammuva pikakasvulise naise käe otsas. Päev läbi kuuldus Rudziti naise vadinat, kes mehele ja pojale aina käske jagas, ühel kuuekäist ja teisel püksisäärt sirgu tõmbas ning pidevalt enda ümber kraamis, pakkide kallal õiendades, tasse ja kanne pestes, vaguniuksest käterätte, tolmulappe, tekke ja patju kloppides. Ta tundis ennast nagu omas kodus, küsimata, kas mõni teine ka tahaks natuke kraamida. Kord läks ta ühes jaamas maha, tõi pange tulist vett, pool vagunit laoti ümber, et leida tema plekist pesuvanni, ja siis algas suur pesupesemine. Järgmises peatuses tõi ta loputusvee, tõmbas üle põikpuu nööri, riputas siis põikpuu kui ka nööri pesu täis ja ütles võidukalt: „Mina küll nii elada ei saa nagu põrsas põhus. Noh, Treimann, tee järele, su naise pesu tahab kõvasti pesta, näe, kuis vaeseke higistab.“

Treimann heitis Rudziti naisele ainult pilkava pilgu. Berta aga ütles rahulikult:

„Meil jätkub pesu veel mitmeks vahetuseks — eks siis korraga pese. Kus sa siin rullid või triigid, kortsunud ja halli pesu aga me ei kanna.“

Kõik naersid. Rudziti naine tegi, nagu ei kuulekski, ja hakkas oma mehega riidlema, et see pesunööripuntra oli maha pillanud ja põrandale vedelema jätnud. Pesu lehvis kirjute ja valgete lippudena. Järsku haaras tuule-

iil valge pluusi ja viis minema. See oli muidugi halbade pesupulkade, teiste vahelesegamise ja mehe ning Evaldi süü. Uut õli valas tulle jällegi Treimanni Berta:

„Ma nägin just täna öösel unes, kuidas must rott läks üle teie korvide... See tähendab vargust või asja kadumist. Roti nägemine unes tähendab alati halba."

Ka Liina ei saanud vaka all hoida oma endisi pesunaise-teadmisi:

„Pesu ei lähe üldse enam puhtaks ja valgeks, kui teda kordki on keetmata jäetud ja tahma sisse kuivama pandud."

Rudziti naisele oli see juba liig. Ta lausa rebis nöörilt ja põikpuult pesu, mis õnneks oli juba peaaegu kuiv.

„Mis te vahite nagu tohmanid," käratas ta siis oma mehele ja pojale, viskas pesu neile näkku, istus narile ja hakkas nutma.

Treimanni Bertale olid igasugused tülid vastumeelt. Ta kuulas veidi aega Rudziti naise luksumist, vaatas siis üles ja ütles leplikult:

„Kust mina võisin teada, et sa niisugune tulehark oled! Küll su mehel ja lapsel võib raske elu olla. Ja mis sa tühja asja pärast kohe silmad pihku võtad. Mina oleksin oma haige südamega ammu surnud, kui paari pesuräbala pärast niiviisi närvisid kulutaksin."

Mõne hetke möödudes ulatas ta üles piruka.

„Sööl Söömine teeb alati südame tahedaks ja meele rahulikuks."

Rudziti naine ei lükanud pirukat tagasi, sest ta oli kindel, et saab Berta kokakunstile paraja vopsu anda.

„Vaata," ütles Treimann tasa Gustavile, „justkui turris sulgedega vares teine seal üleval, mees ja laps selja taga nagu hirmunud varblased, pesuhilbud süles."

„Noh?" küsis Berta viivu aja pärast, „kas pirukas pole hea? Kui kaua juba seisnud, aga täiesti värske. See on mu enda, aga mitte Treimanni küpsetatud!"

„Olgu muud mis on, aga küpsetada sa, nagu näha, siiski oskad," ütles Rudziti naine kuivalt. Küll ta Bertalt välja uurib, kuidas niisugust saia teha, mis nii kaua värske seisab.

Rong peatus. Rudziti naine ronis narilt alla ja ütles Bertale:

„Siin võib lolliks minna! Lähme õige turule!“

„Aga äkki rong sõidab minema,“ muretses Berta. Tal oli hea meel, et rahu jalule oli seatud.

„Ei niipea sõida,“ vastas Rudziti naine kindlalt. „Oleme ju tagavararöövbastele aetud.“ Ta hüppas kergelt alla, pikk ja kõhn, jooksis tükk maad rongi etteotsa, tuli siis teatega tagasi.

„Isegi vedur on minema tossutanud. Tule! Võta korv kaasa. Ehk saame kartuleid.“

Nii ootamatult tekkinud sõbranna puhul ei saanud Berta keelduda. Ta võttis korvi ja pöördus siis oma mehe poole:

„Noh, ole, vanamees, nüüd kräbe, avita mind alla. Me toome kartuleid.“

„Aga kus te neid keedate, päikese käes või?“ küsis vana Treimann naljatavalt.

„Ehk müüakse keedetuid.“ Ja Berta auks peab ütlema, ta jõudis vagunist välja peaaegu ilma abita.

„Vaata, et sa mul õigeks ajaks tagasi oled, muidu pean veel enne surma uut naist vaatama hakkama. Ega sina mind enam kätte leia,“ hoiatas Treimann piipu toppides.

Martagi vaatas õieli kaelaga neile järele, kuidas nad läksid: korv kõlkus Berta käe otsas, kogu tema keharaskus oli vajunud Rudziti naisele, keda ta käe-alt kinni hoidis.

„Eh, vist ei näe ma enam oma Bertakest,“ ohkas vana Treimann. „Raske arvata, kunas nad turu üles leiavad, ja tagasitulek kestab kindlasti oma paar päeva.“

Rudzit aga oli äkki elavaks muutunud.

„Evald,“ hüüdis ta pojale, „mis sa teeksid, kui ema alles homme-ülehomme tagasi jõuab?“

„Mina, mina,“ hüüdis Evald uutest väljavaadetest elavnedes, „ma ... ma läheksin Vladimirit vaatama. Ma läheksin Marta juurde, ta teab nii ilusaid jutte, ta kord rääkis, kui jalutasime, ja siis ... kasvataksin öö otsa tiritamme. Ja kaelaluu ei läheks sugugi kahekorra, nagu ema hirmutab.“

„Paistab, et võime kaua siin pleekida,“ mornitses Gustav, vaadates vaguniuksest välja. „Oleme jälle tagavaradel. Masinate osad läksid juba eile öösel mööda,

meie aga rohkem istume kui liigume. Kes teab, missugused sellid neid kokku panema hakkavad. Jõuame kohale, kõik segamini aetud... Kuradi mäng niisugune!"

„Oh-jah, sul nüüd kohe tulirutt taga," ümahtas Treimann. „Muidugi, sinu naine istub ju nagu albumipilt naril, minust aga tahad leske teha. Tead, see Venemaa turg on suur ja lai, aga katsu ta kätte saada. Kui Berta maha jääb, südamehaige nagu ta on, saab viimaks rabanduse. Ja mis teen mina ilma Bertata?"

„Pesed ainult omad särgid ja püksid," hüüdis Vladimiri isa Grigori, noor ja iseteadev freesija. Ta pööras jälle pilgu oma pojale.

„Ja-jaa, Volodja, üks on kindel, sinust saab admiral, sul on kohe nagu loodud admirali nägu."

Möödus mitu tundi. Äkki käis nõksak läbi vagunite. Vedur oli ette sõitnud. Vagunisolijaid haaras hirm ja põnevus, kas äraolijad ikka jõuavad tagasi. Ka Marta hüppas narilt alla ja trügis ukse juurde.

„Tulevad, juba tulevad," hüüdis ta ja hakkas kätega vehkima, nagu saaks sellega teisi kiirustada. Treimann karjus kogu jõust: „Vedur on ees, ruttu, ruttu." Haaras mütsi peast, hüppas vagunist alla, viipas ja vehkis, just nagu mõni poisike, nii kärmed olid liigutused.

Evaldi isa vaatas ainult korraks vilksti üle ukse ja läks tagasi poja juurde.

Liina kamandas narilt:

„Mis sina, tüdruk, rabeled! Täie mõistusega inimesed, peaks endil aru peas olema. Ega me pulmasõidul ole, et peatu, millal tahad, ja käsi edasi liikuda, millal meeldib."

Vedur andis pika vile. Nüüd kisasid juba kõik. Kogu vagun elas kaasa, virgutades jooksma hakanud naisi. Nagu ümmargune pall veeres Berta, jättes enesest ikka kaugemale maha Rudziti naise. Lõpuks oli Berta päral. Täiesti hingetuna ja näost lillana tiriti ta suure hooga juba liikuvasse vagunisse. Vana Treimann läks ta jalast kukkuvat kinga päästma, kaotas aga lisaks kingale veel mütsi.

Rudziti naine nägi veel oma palitut vagunist välja lendamas, siis oligi rong silmist kadunud. Ta jõudis

rööbaste juurde, võttis oma palitu, korjas üles kinga ja mütsi ja istus tee äärde maha. Et Treimanni mutt teda oli ületanud! Keegi ei usuks, et see vanatondi pimesoolikas kange jooksu peal pistma hakkas. Kõik naeravad teda, kui ta ešelonile järele jõuab. Ta suundus pahurana uuesti jaama, kus peagi sobitas tutvust ühe Riia noormehega, kes haiglast vabanedes oli samuti sõitmas Volgamaale sugulaste juurde. Nad ootasid järjekordset ešeloni, et edasi saada, sest reisijaterongile pääseda polnud üldse lootust. Need olid alati puupüsti rahvast täis.

Järgmisel hommikul ärkas Marta vara. Kõik magasid veel. Ainult Gustav seisis, toetudes põikpuule, tõmbas piipu ja silmitses ümbrust. Kuuldus lehma ammumist, kuke kiremist ja sigade röhkimist.

„Isa, kus me oleme?“ küsis Marta ennast istukile ajades.

„Moskvas, laps,“ vastas isa.

„Moskvas?“ imestas Marta. Ta ei võinud kujutleda, et Moskva võtab neid vastu selliselt. Isegi Riias kuuldi loomahääli ainult laadal, ja Moskva pidi ju olema nii hirmus suur. Ta pani enda ruttu riidesse ja läks vaguni uksele Moskvat vaatama. Ainult rööbaste ja vagunite rägastik.

„Jah, Marta, sõjaviletsus varjab meie eest tõelise Moskva. Aina ešelonid, ešelonid ja ešelonid... rahvas linnast ja maalt, kodutu ja vilets. Moskvat ei näegi, sõda seisab ees.“

„Miks peab siis sõda olema, isa? Kas ei saa kõik hästi ja ilma sõjata läbi? Miks?“

„Miks?“ kordas Gustav ja tõmbas piibust tugeva sõõmu. „Sellepärast, tütreke, et kõik töölised ei saa veel aru, et neilt kooritakse kümme nahka, võetakse hing tööga välja rikaste kasuks, et nad kasvavad viletsuses suureks selleks, et tapetud saada nagu loomad, kui rikkad peavad uuele saagile jahti, purelevad omavahel uute rikkuste pärast... ja see Kolla oma õuekoertega! Kas tõesti elame maailmas selleks, et ise vireldes teisi rikkaks teha, nende kasuihade eest tappa oma vendi-töölisi? Sest kes sõdivad? Töölised, nii siinpool kui seal-

pool. Kui saaks neid üles virgutada, kuulutada sõda sõjale...“

Ta heitis Martale, keda tema jutt kohkuma pani, kindla pilgu.

„Kuid üks on selge, Vene riigis sünnib varsti suuri asju, kõik pööratakse ümber, sest nii see jääda ei või. Järjest rohkem tuleb juurde inimesi, kes nagu aastaid tagasi Verhov ja Ozolin võitlevad selle eest, et tööline saaks inimeseks. Kui mõtlen Verhovile ja Ozolinile, siis nöörib kurgu kinni. Ozolin suri peksu tagajärjel minu kätel. Verhov jäi teel türmi lamama. Vereloik valgel lumel nii erepunane. Ta sosistas: „Mõrtsukad, ma olen veel elus.“ Siis sai ta püssiga hoobi... Ma ei vaadanud enam tagasi, ei näinud, olin ise ülearu nõrk.“

Gustavi silmad läksid niiskeks. Ta pühkis varrukaga üle näo ja jäi tardunud pilgul vagunitevälja vaatama, nägemata enda kõrval Martat, kelle lapsesüda tõmbus krampi: miski kohutas, ängistas ja oli hoopis teistsugune kui elu Kullimajas või vagunis.

„Isa, ma kardan,“ ütles Marta ja haaras isa kuue taskust kinni.

„Ära karda midagi, Martakene,“ rahustas isa, „nende meeste veri on kallis, neid peab õppima armastama ja ka ise kartmatuks muutuma, nagu olid nemad. Oled ju töölise tütar, Martakene. Sind ootab raske elu, kui midagi ette ei võeta... Ja kes peab teie parema elu eest kas või elu hinnaga võitlema? Teie eneste isad ja vennad. See on kallis veri, mis valatakse, need aga on mõrtsuka käed, kes seda valavad. Ja kes nad on? Bergid, Pohlid, isegi Fischerid ja kogu see Kullimaja suur paraadna. Nii see on!“

Gustav silitas Marta pead. Marta ohkas ja ronis vaikselt tagasi oma asemele. Liina, kelle vaevatud sõrmed uneski rahu ei andnud, sirutas oma käe välja ja laskis selle raskena langeda Marta ahtale rinnale. Martal oli valus hingata, aga ta talus seda vapralt. Kui palju oli pidanud isa taluma, ja Verhov, ja Ozolin!

Kõige noorem

Nad viibisid juba kolmandat päeva Moskvas. Evaldil oli nüüd palju tegemist — ta võis istuda Vladimiri juures ja imestada, et üks inimene võib nii väike olla nagu nukk, aga teeb häält, liigutab ennast ja tahab süüa. Evaldi isa leidis suure otsimise peale oma kitarri, mängis ja laulis, lõbustas surmani tüdinenud inimesi. Grigori hüüdis Evaldi isale: „Laul on asjaks küll, aga kas sa tantsulugu ka oskad?"

„Isegi kamarinskajat, kui tahad." Ja pill muutus otsekui elavaks. Kamarinskajale ei suutnud Grigori vastu panna. Ta asus kitsale vabale pinnale vaguni keskel. Ta tumedad silmad pildusid välke, liigutused muutusid üha kiiremaks, saapakontsad aina klõbisesid vastu vaguni põrandat. Martale näis, et Grigori oli korraga õnnelik ja õnnetu, et ta tahaks kõike purustada, kõike kallistada, enda ümber hirmus palju ruumi teha, et veelgi ägedamalt tiirelda. Kui Grigori järsult tantsu lõpetas, plaksutas tema noor ja kena naine Veera rõõmsalt käsi ja hüüdis särasilmi:

„Grigori, kui meile Volga ääres ei meeldi, siis sõidame koju Omskisse, kus kõik nii tantsivad nagu sina. Sõidame kindlasti, sina, mina ja Volodja, eks ole?"

Ta kummardus jälle Volodja kohale, kes oli täna väga rahutu ja järjest nuttis. Viril oli ta juba mitmendat päeva.

Treimann vaatas Grigorit.

„Kadedaks võib minna, kui teid vaadata. Sina ja Veera olete nii noored. Aega maailmas elamiseks ja lõbutsemiseks. Mina aga ei mõtle enam muud, kui et

saaks veel mõned aastad töötada ja oma luud-liikmed enne surma Riiga tagasi viia."

„Jäta lobisemine," ütles Berta pahaselt, „inimene tantsib nii ilusti. Hea on vaadata noort inimest, kelle pea üldse ringi ei käi. Alati rikud sa mu tuju. Kui mina natuke rõõmu tunnen, lööd sina selle oma luude-liikmetega kohe haua põhja."

„Ega sa, Berta, ometi arva, et ma igavesti elan?" torises Treimann vastu. Ta oli haavunud.

„Sina oled sedasorti inimene, kes juba sündides hakkab kohe surema ja kogu eluaeg aina sureb. Kui ma rongist pidin maha jääma ja pärast hirmsat jooksmist pool tundi üldse hingata ei saanud, siis tundsin tõesti surma suu ees, sulle aga ei lausunud sõnagi, ja nii kui mööda läks, ei ma temaga enam õienda. Ma ei taha enam surmast kuuldagi. Olgu ta olemata!"

„Ššt!" hüüdis äkki Veera. „Tasa!" Ta võttis Vladimiri sülle, vallandas mähkme ja surus lapse vastu rinda. Grigori sööstis tema juurde.

„Mis on juhtunud?"

Veera ei vastanud.

„Tasa!" hüüdis nüüd ka Grigori, näost lubivalgeks muutudes.

Vagunis tekkis surmavaikus, mida segas ainult Treimanni sügav köhahoog ja kanade kaagutamine kuskil kõrval-rööbastel asuvas vagunis.

Marta nägi, kuidas Vladimiri kehakene hakkas tõmblema, suu tegi imelikke liigutusi, põsed tuksusid.

„Volodjakene, Volodjakene!" hüüdis Veera ahastavalt.

Tunnid möödusid. Volodjat haaranud värinad sagenesid. Veera hoidis last kätel, tema huuled kordasid väsimatult: „Volodjakene, Volodjakene!" Grigori aga kihutas mööda linna, otsides arsti, rohtu.

Kui ta hilisõhtul tagasi jõudis, rohupudel käes, higised riided tihedalt ihule kleepunud, vaatas talle vastu Veera tühi pilk, värisevad käed hoidsid vastu rinda surutult pisikest liikumatut kogu.

Sel ööl põles vagunis küünal. Grigori kõndis nagu aru kaotanu edasi-tagasi piki rongiesist. Veera istus oma pojakese kõrval, kes oli asetatud madratsile puhaste

linade vahele. Evald vaatas kaua Vladimirit ja ütles siis tõsiselt:

„Nüüd maetakse ta mulla sisse ja haud tehakse peale."

„Jah, poju," lausus isa.

„Ja siis lauldakse ja minnakse jälle koju," lisas Evald nii endastmõistetaval ilmel, et Gustavgi pidi naeratama.

Väljas hööveldas Alksnit taburetil laudu. Ta oli küll vormija, aga tema sõrmedes oli veel mitugi ametit. Laastud aina lendasid ta osavates kätes. Marta ja Liina kolisid alumisele narile, et üleval rohkem ruumi oleks. Marta heegeldas küünlavalgusel Vladimirile susse ja Liina õmbles käsitsi pikka särgikest. Alksniti õde Elsa kraamis oma sumadanis ja otsis helesinist siidpaela, mis pidi Volodja särki kaunistama.

Alksnitid olid usklikud ja hoidusid maailma askeldustest eemale. Kui keegi midagi küsis, vastati lühidalt: „Meie oleme väetid, nagu jumal juhib, nõnda läheb." Kuid pärast kinga ja mütsi kaotamise lugu meisterdas Alksnit nagu endastmõistetavalt korraliku trepi. Niisama endastmõistetavalt hööveldas ta praegu kirstulaudu.

„Alksnit, kas hakkad maja ehitama või?" kostis juba eemalt hele naisehääl. „Tõin su õele peigmehe, aga sulle pruuti ei leidnud. Õige! Enne maja, siis alles pruut."

Alksnit ei tõstnud silmigi, vaid hööveldas edasi, peeni laaste puhtale paberile kogudes, et neid hiljem kirstu aluskotti ja peaaluseks panna.

„Tere, siitvaguni rahvas, ja palun mind kaasa võtta," ütles Rudziti naise saatja soldat Gustavile ja Treimannile, kes seisid väljas ja suitsetasid.

„Evald, Alfred!" hüüdis Rudziti naine ja vaatas üle vaguniukse. Evald magas pimedas nurgas, ka Alfred oli juba pikali. Ta tõusis ruttu istukile. „Tasa!" hüüdis ta. Nüüd nägi Rudziti naine küünalt, taipas olukorda ja küsis kohkunud häälega:

„Issand, kes siis, ega . . ."

„Vladimir," vastas mees tasa.

„Jumal tänatud!" Rudziti naine tõmbas sügavasti hinge. Tema vaimusilm nägi juba sekundi murdosas Evaldit, küünal päitsis.

Ta tuli vagunisse, vaatas Vladimirit, siis Veerat, kes

istus vaiksena oma poja kõrval, pilk kaugusesse suunatud. Küsis sosinal oma mehelt, kuidas see juhtus, ja seletas, ilma et oleks lõpuni kuulanud, et üks Riia poiss tahab kaasa sõita ja talle tuleb ruumi leida.

„Siin on isegi kitsas," ütles mees. Siis aga taibates haaras sõnasabast: „Nojah, aga kas teised on nõus?"

„Muidugi on nad nõus, üks koht ju vabanes." Rudziti naine võttis magava Evaldi pealt teki ning läks seda ukse juurde raputama.

„Käega tunda, et tekk prahti täis, laps lämbub tolmu sisse ära."

Gustav haaras tal teki käest, raputas seda veidi kaugemal ja uuesti Rudziti naise kätte ulatades lausus noomivalt:

„Kui tahate vagunisse jääda, siis istuge paigal või magage, ja üldse on väga inetu praegu lärmata ja askeldada."

Gustav oli vagunivanem. Rudziti naine oli aga soldatile andnud kindla lubaduse, et ta nende vagunisse võetakse, seepärast ta isegi naeratas, kui ütles Gustavile:

„Ma olen ju nii korraarmastaja, mis sinna parata, aga see polnud minust tõesti ilus. Ma olen nüüd vait nagu sukk. Kui Vladimir ära viiakse, küll ma siis jälle puhtuse ja korra sisse sean."

Nähes, et soldat uuesti Gustavi poole pöördus ja üliviisakalt kummardades iga sõna järel tarvitas „palun väga", „olge nii lahke", oli Rudziti naine kindel, et ta kaasa võetakse. Ta õiendas nüüd söögikorvi kallal.

„Nii viisakas ja kena mees see sõdur ja teab niipalju lõbusaid jutte haiglatest," mõlgutas ta omaette. „Ah, seda Veerat küll," lendas tal samas läbi pea. „Noor ja rumal. Lapse kõht ammu rikkis. Nõu kuulda ei võta, ütleb, et Vladimir on riitsinuse jaoks liiga väike ja emapiim ei saa iial halba teha. Seal see nüüd on!" Ta vaatas vaguniuksest välja. Teda nähes ütles soldat, kätt mütsi juurde tõstes: „Elage hästi, kallis proua. Lähen mujale peavarju otsima. Siin pole südant, mis tuksuks kaasmaalasele! Teie heast südamest, austatud proua, üksi ei aita."

„Miks teid ei võeta?" küsis Rudziti naine imestunult. „Ja homme on siin veelgi rohkem ruumi kui praegu."

„Mina ei soovi, et see „sõdija“ ennast siia poetaks,“ vastas Gustav kuivalt. „Tunnen neid üliviisakaid selle, kes sõja algusest peale on haiged. Nemad viilivad ja ausad surevad nagu kärbsed!“

„Ma ei tahagi niisuguste seltsis sõita,“ vastas soldat, kummardades Rudziti naise poole. „Need mehed siin on vist põgenikud frondi eest!“

„Pea suu, sa siidivend, vaata, et kaod, muidu...“ ütles Gustav ärritatud häälel ja vaatas poisile sellise pilguga, et see pidas paremaks jalgadele tuld anda.

„Te südametud, niisugused, ei austa kangelasi,“ sisistas Rudziti naine Gustavist mööda vuhisedes. „Oodake, ma aitan teil parema ešeloni otsida, ehk on mõnes tuttavaidki. Ärge pange pahaks, ega teised, aga see Mets. On ju teine vangiski istunud! Mis sa sihukesest inimesest ikka loodad.“

„Seda nägu ta oli küll. Kas mõni mõrvar?“

„Ei... revolutsionäär.“ Viimase sõna ta sosistas soldatile kõrva.

„Siis pole millegi üle imestada,“ vastas soldat teadvalt.

Vastu hommikut hakkas rong ootamatult liikuma. Kirst, milles puhkas Vladimir, seisis naril nii väiksena, valgena. Gustav tukkus pakk-kastil, Grigori istus, jalad üle vaguni ääre, ja hoidis kätega põikpuust. Hommikune karge tuul jahutas ta särgist vabastatud tugevat rinda, mängles ta käharates juustes. Liina lamas lahtiste silmadega, mis olid nagu põletikus. Ta nägi oma esimest last — Eevat — ja mõtles. Jah, tol korral tundis ta, et pole enam mõtet elada, et tema elu läks koos lapsega, aga...

Veera, kes kogu aeg oli vaikselt istunud, karjatas äkki, kargas narilt alla ja tahtis üle põikpuu välja hüpata. See kõik toimus nii ootamatult, et ta koos Grigoriga, kes temast kinni haaras, oleks vagunist välja kukkunud, kui mitte Gustav karjatuse peale kohe jalul poleks olnud ja kogu oma jõudu ning väledust mängu pannes neid välkkiirelt tagasi tõmmanud. Nüüd variseb Veera lõplikult kokku. Algul karjus ta, kuni väsis, siis nuuksus kõva häälega ja lõpuks, peitnud oma pea Grigori kaenla alla, nuttis vaikselt, kuid leevendunult.

Marta oli kogu aeg poolunes, ta kuulis karjeid, ta vähkres, siples, kuni nagu iseendast istukile tõusis ja nägi, et isa magab põrandal kägarasse tõmbunult, piip kõrval maas. Ta läks isa juurde.

„Isa," sosistas ta, „isa, mine puhkama. Mul enam und ei olegi."

Isa tõusis mehaaniliselt ja ronis kinnisilmi narile, kus otsekohe edasi magas. Marta tõstis ka piibu üles, pani nari äärele ja istus siis pakk-kastile. Koit värvis taevavõlvi. Vedur pahvis, sülitades musti suitsutompe. Vagun rappus.

Keskhommikul ragisesid jälle pidurid ja rong peatus. Marta vaatas välja. Eemalt paistis linnakene. Raudteeametnik läks mööda ja hüüdis igasse vagunisse:

„Viis tundi peatust, jõgi siinsamas, turuni pool versta maad." Alksniti Elsa oli samuti ärkvel. Ta küsis Martalt:

„Kas sa ei tahaks kaasa tulla? Teeme mõned pärjad. Seal jõe ääres paistab palju lilli olevat."

Marta oli kohe nõus. Nad läksid jõe äärde. Marta punus ilusa pärja äraunustamind-lilledest. Alksniti Elsa tegi pärja tammelehtedest, läbi põimitud kollaste õitega. Vagunitest väljus inimesi nagu sipelgaid pesast. Lapsed olid unised, taarusid jalgadel, aga kes sellest hoolis. Mine sa seda viit tundi tea. Vesi sädeles kutsuvalt, oli soe ja lapsed viidi jõe äärde, neid nühiti ja pesti, nii et nahk punane. Kõigile oli vesi kosutav. Esimest korda pika ja piinava reisi ajal said nad end inimesemoodi pesta. Marta vagun tühjenes viimasena, sest eilse sündmuse tõttu uinuti alles vastu hommikut. Gustav jäi valvesse. Grigori ja Liina talutasid Veerat. Nähes Alksniti Elsat ja Martat seismas luhal pärgadega, langes Veera Liinale kaela ja nuttis kibedasti. Kui õrnalt Liina temaga rääkis, nagu täiskasvanuga ja lapsega ühtaegu! Lõpuks võttis Liina Veeral riided seljast, kärkis meeste peale, et mingu nad eemale, ja viis Veera vette, endal seelik kaenla alla köidetud. Ta pesi Veeral tuustiga selga ja kaela, siis läks Veera juba ise sügavamale, uhtis nägu ja pead. Liina oli Veera kohvrist otsinud tema ja Grigori jaoks puhta pesu. Kui nad jälle riides olid, värsked ja karastatud, ütles Liina rahulikult:

„Nüüd minge jaamaülema juurde ja asutustesse. Küll mina korraldan muu."

Nad läksidki nagu sõnakuulelikud lapsed, hoides teineteise käest kinni ...

Kirst oli rongist tükike maad ettepoole tõstetud, hulk rahvast pärgade ja lillekimpudega kobaras nende ümber, et alustada teekonda linnakese kalmistule. Ootamatult andis vedur vile. Kõik jooksid vagunitesse. Kurb oli pilt, mille edasisõitjad kaasa viisid: aasal, veidi eemal rööpaist, seisid mees ja naine, väike valge kirst ja hunnikusse pillatud lilled.

Uue elu algus Volga ääres

Ühel ööl peatus rong jällegi tagavararööbastel. Peagi aeti ta edasi mingile üksikule haruteele. „Kohal, saabunud," käis sosin läbi vagunite.

Anti käsk mahalaadimiseks. Küllap oli kiiresti vaguneid tarvis. Oli veel päris pime. Udu. Õhk oli niiske. Kuskil pidi asuma veekogu. Ümbrus oli lage. Martale paistis, nagu istuksid nad jälle kartulipõllu ääres, kuid tagasijõudnutena, sest nüüd laaditi asju maha. Hommikul, kui udu haihtus, eraldasid silmad kõrget mäenõlva, kus asus rohelusse peitunud linn. Otse mäe all lookles jõgi, millest silm haaras ainult kitsa riba. Nad asusid Volga madalal kaldal.

Mindi otsima kortereid. Igaüks tahtis leida niisuguse nagu Riias, veevärk vähemalt kojas. Marta jäi pakke valvama. Päike tõusis üha kõrgemale ja hakkas kõrvetama. Pikkamisi kogunes siia arvutu hulk uudishimulikke: naised lastega süles, paljasjalgsed poisipõngerjad ning mehed räbalais ja viiskudes. Kõik nad vahtisid ammuli sui uustulnukaid ja vadistasid omavahel. Marta pilku köitsid mehed mingi kummalise asjandusega seljas. Kaenla alt läbitõmmatud rihmadel seisis ristluude kohal pisike riiul, mõnel oli see riiul kinnitatud vatt- või nahkpolstri külge, mis läks üle kogu selja. Kolm niisugust meest istusid üsna Marta lähedusse kõrbenud rohule ja hakkasid sööma: ahnelt kugistas igaüks paar-kolm soolakala ja ligi pool pätsi leiba alla, siis lõikasid juba rahulikumalt hiiglasuure arbuusi tükkideks ja hakkasid seda lutsima. Marta suu kuivas. Ta ei saanud pöörata pilku arbuusilt ja sellelt tilkuvalt mahlalt.

Üks meestest märkas tema igatsevat pilku ja ulatas talle suure tüki arbuusi, öeldes: „Säh, kaunitar! Ega sa vene keelt niikuinii ei mõista. Olete ju lätlased. Neid tuli siia juba enne teid! Teame!"

„Tänan teid," vastas Marta selges vene keeles, võttes vastu arbuusilõigu, ja lisas, et ta mõistab vene keeles mitte ainult rääkida, vaid ka kirjutada.

„Oi, tuvikene," hüüdis üks meestest ja võttis oma mütsist rasvase, kägardunud kirja. „Loe ette. Poeg kirjutab frondilt. Kui sa mu poega küll näeksid, nagu pilt teine, sirge, ilus poiss, kirikus oli eeslaulja."

Marta hakkas veerides kirja lugema, sest pliiatsiga kirjutatud trükitähed olid kulunud, aga siiski sai ta lõpuks aru:

„Tervitan isa Pjotr Semjonovitši ja veel tervitan ema Marfa Ivanovnat, ja veel tervitan õde Darja Petrovnat, ja veel tervitan venda Ivan Petrovitšit ja veel tervitan õde Maria Petrovnat ja veel tervitan venda Vassili Petrovitšit ja veel tervitan vanaema Aksinja Jermolajevnat ja kõigile austusega sügav kummardus.

Teie poeg Juri."

Vanamees kuulas hardunult:

„Juri on tark poiss ja kirjaoskaja, mitte nagu meie, pime rahvas, vaat missuguse kirja kirjutas. Iga kord, kui mõnega kokku saan, kes kirja tunneb, lasen endale tema kirja ette lugeda."

„See on siis juba vana kiri?" küsis Marta.

„Jah, mineva-aastane, ainuke kiri temalt. Aga küll jumal teda kaitseb — me palvetame tema eest."

„Kas tahad endale koerakutsikat?" küsis teine mees ja tõmbas põuest välja pisikese musta koera. Kutsikas oli veel poolpime ja hakkas haledalt niutsuma.

„Poisid loopisid teist kividega, võtsin nende käest ära, aga pole sunnikut kuhugi panna. Olen „krjutšnik" ja perekond on kolmsada versta eemal."

„Aitäh, onuke." Marta võttis koera kätele ja asetas sülle. Väike loomakene pistis oma nina tema küünarnuki õnarusse, ohkas nagu inimene ja jäi magama. Marta küsis „krjutšniku" tähendust.

„Kah koer, aga mitte inimene," seletas kolmas mees, keerutades ajalehepaberisse plotskit. „Alati valva sadamas, et jõuda õigel ajal laeva tühjaks või täis laadida. Täna on süüa, homme ei ole — koera elu."

Ta näitas seljal olevale seadeldisele.

„Kuus puuda on koorem, vähemaga ei hoia hinge sees, ja selle asjandusega vinnad koorma kas laeva põhja või sealt kaldale. Põlved on nagu vedrud lookas ja murdumas. Aga jumal õnnistagu Volgat, et ta meil on olemas, meie toitja-emakene. See on härjatöö, aga hea seegi."

Siis nad tõusid. Habemesse kasvanud, juuksed „potina" lõigatud, käed pikad, rasked ja põlved ettepoole paindunud. Sitspükstest välkus siit-sealt kastanpruun ihu, põlvedel olid takusest riidest suured paigad.

„Kus te elate?" küsis Marta.

„Kas Volga ääres veel vähe ruumi on — avarust kuni Astrahanini," vastas plotskiga mees, sellal kui vanim neist hardalt oma kirja mütsi põhja tagasi asetas ja kolmas risti ette lõi.

„Olgu jumal tänatud, kõht on jälle täis."

Nad läksid üle luha jõe poole, kadudes kalda juures äkki nagu maa alla.

Veera tuli Marta juurde, rüübates klaasist piima ja leiba isukalt kõrvale hammustades. Kahvatus näos hiilgasid aukuvajunud silmad, pilk looritatud, kuid mitte enam tardunud.

„Marta," ütles ta, „kas tahad, ma toon sulle piima. Ostsin ühelt naiselt. Väga magus ja rammus."

„Aitäh, ma sõin arbuusi," vastas Marta, „aga mul on siin koerakene. Ta on kindlasti näljane."

Veera vaatas kutsikat, silitas teda ja tõi siis alustassiga piima. Kutsikas ei osanud lakkuda, hoidis koonu piimas ning hakkas kõvasti värisema ja kaeblikult niutsuma.

Veera tuli varsti tagasi piimapudeliga, millel lutt otsas.

„Proovi sellega. Ostsin pika tee peale palju lutte, aga . . ." Veera hääl katkes, ta lõi käega ja läks kiirel sammul ära.

Vaevalt sai Marta luti kutsika suhu suruda, kui see nii ahnelt imema hakkas, nagu tahaks lutti koos pude-

liga alla neelata. Marta ümber kogunes hulk lapsi. Imestades ja tummalt, käed seljal ja kõhud punnis, seisid nad Marta juures ja jälgisid kutsika söötmist nagu mingit püha toimingut.

„Ta läheb ju lõhki!“ hüüdis üks väike poiss. „Vaata, kuidas ta paisub. Varsti läheb lõhki.“

Nüüd pani Martagi tähele, et kutsikas on rohkem lai kui pikk ja lõõtsutab.

„Aitab!“ Ta tõmbas luti kutsika suust ja asetas pudeli ettevaatlikult paki najale. Seejärel pani ta kutsika maha, et ta liigutaks ennast, muidu, kes teab ... Kutsikas püüdis liikuda, aga vajus varsti abitult kõhuli.

„Nii täis, aga siiski liikus, tähendab, saab asja!“ ütles naeruse näoga poiss asjatundlikult. „Aga mis ta nimi on?“

„Tal polegi veel nime,“ vastas Marta.

„Ta on siis ju ristimata,“ ütles väike tüdruk.

„Ühe sõnaga pagan,“ naeris mustjas-pruuniks päevitunud poiss, suure varbaga arbuusi koort muljudes.

„Pane talle nimeks Šaarik [1], see on kõige õigem nimi, näe, ta on ju päris kera,“ tegi ettepaneku pisike tüdruk, kellel oli seljas maani ulatuv sarafan [2] ja peas otsmiku ette kokku seotud kirju rätt. Ta oli lõbusa näoga, ilusa nõpsninaga ja tumedate kulmukaartega.

„Pane talle nimeks Šaarik, pane,“ nurus tüdruk tungivalt.

„Olgu,“ otsustas Marta. „Sinu soovil on tema nimi Šaarik. Oh sa rumal Šaarik!“ Ta tõstis koera uuesti sülle. „Ei oska sa veel edaspidi ega tagurpidi kõndida.“

Kutsikas jäi uuesti magama.

„Äh, küll on ikka unimüts,“ lausus üks poiss ja lonkis edasi, et uudistada mujal. Teised järgnesid talle.

Liina ja Gustav tulid tagasi puruväsinutena. Liina istus potsti maha ja hakkas silmi pühkides hädaldama:

„Me oleks võinud veel otsida, ka mäe otsas ära käia. Hirmus tuba! Miks sa selle võtsid?!“

„Õhtul või homme ei oleks me sedagi enam saanud. Ja mäe otsas ... see pole meietaoliste jaoks. Me peame

---

[1] Šaarik — ümmargune kuul, kera.
[2] Vene pikk pihtseelik.

hoidma vabriku lähedale. Sealt aga oleks mul tööle oma viisteist versta, see on töömehe jaoks liig," seletas Gustav pahuralt.

„Oh jumal, jumal!" Liina oli närvid kaotanud. „Sinna prussakate ja lutikate pesasse, keset sood, kaev pool versta maad, turgu oma neli-viis versta, võõras rahvas ümberringi, ei kellegagi sõna rääkida. Elu läheb nii päratuks, et jumal hoidku!"

„Jumalast pole siin abi kedagi, katsume aga, et minema saame, mõni pakub vahepeal veel rohkem, siis oleme sellestki peavarjust ilma."

„Vägisigi ei lähe sinna peale meie keegi, kõik lähevad mäele," kaebas Liina, kuid tõusis siiski üles ja hakkas oma pampe ja kaste üle vaatama.

„Ma otsin hobusemehe." Gustav eemaldus kähku.

„Ema, meil on nüüd koer — Šaarik."

„Alles visati meid rongist välja, ja sul juba koer. Kust sa selle eluka üles korjasid?"

„Üks krjutšnik kinkis."

„Missugune krutšik, mis asi see niisugune on?"

„Neid oli siin kolm, istusid, ajasid juttu, andsid mulle arbuusi ja kinkisid veel kutsika kah. Krjutšnikud on laevalaadijad — kuus puuda võtavad korraga selga."

„Noh, siis võtsid nad muidugi siit midagi hõlma alla. Ei või sinu hooleks küll midagi jätta." Liina hakkas kohe pakke ja pampe üle lugema ning uurima.

„Nad ei puudutanud midagi, ema, nad on ju vaesed inimesed, veel vaesemad kui meie, magavad Volga ääres." Marta ohkas.

„Jah, ega vist meiegi sellest pääse, see lobudik seal võib varsti kaela kukkuda. Oh seda Gustavit, on mees ja ei ole kah."

Liina kartis endisesse viletsusse tagasilangemist nagu tuld, tal oli alatine hirm, et võib jälle tulla aeg, kus ta peab ööd-päevad eluga maadlema, asjad on pandis, süüa ei ole ja mure homse päeva eest riisub needki paar öötundi, mil võiks puhata. Tal poleks enam selleks jõudu.

„Nüüd see koeranärakas ka veel. Et sina ikka enda ümber lastekarja, kõiksugu huligaane ja igasugust prahti kogud. Niisugust elukat, nagu sina, minu sugu-

seltsis küll pole olnud. Oled ei tea kust kukkunud. Kas sa süüa tahad?"

„Ei," vastas Marta. Öösel unelt üles aetud, siis see kõrvetav päike, võõras ümbrus ja muud erutused sinna juurde — Marta ümber hakkas kõik keerlema. Kumisevas peas jooksid üksikud mõtted. Kui midagi on korrast ära, siis on tema alati emal jalus, nagu oleks tema üksi süüdi, et kõik on teisiti, kui ema soovib. Kui hea oleks praegu vees olla, kui jookseks õige Šaarikuga Volgasse.

Ta tõusis üles. Silmade ees tantsisid mustad laigud, kõrvades kohises nagu Riia lahe lainetus. Ta hakkas tuikudes Volga poole sammuma, hoides kramplikult koera, kelle süda tuksus nii kiiresti tema rinnal.

„Kuhu sa, hullvaim, lähed?" Liina muutus päris pahaseks. Siis märkas ta, et Marta tuigub, jooksis talle järele ja talutas tagasi. Treimanni Berta tuli nende juurde.

„Päike on tüdrukule liiga teinud, kas sa siis ei näe," hüüdis ta. „Ma toon kohe vehvermentsitilku. Pane talle märg rätt pähe, kuklale ja südamele särgi alla ja las istub varjulises kohas." Marta vajuski kastide vahele, sai tilku, tundis märga kuklas. Siis läks kõik nii raskeks, segaseks, uimaseks. Ainult koerakutsikat ei lasknud ta käest.

Täiskuu paistis Martale näkku, kui ta ärkas. Tal oli janu. Ta tõusis, kobas toas ringi ja nägi õmblusmasinat, mille laual seisis kann veega. Ta jõi ahnelt, nägi nurgas põrandal magavat isa ja ema ning ronis tagasi oma asemele akna all. Talle meenus, et ta oli jäänud kastide vahele, aga kus on Šaarik? Marta tõusis uuesti ja vaatas ringi. Isa rinnaesine oli lahti ja valge särgi seest paistis midagi tumedat. Ta ligines norskavale isale, kelle suu oli pooleldi avatud. Šaarik magas põiki üle isa rinna, nina ja saba isa särki peidetud. Marta silitas kutsika selga, aga see ei lasknud oma und rikkuda ja liigutas ainult kõrvu. Marta vaatas aknast välja: suured päevalillepead ja mustadena paistvad majahütid eemal. Ei ühtki puud ega põõsast lagendikul. Tuba oli madal, aken väike ja põrandalauad nagisesid. Ta puges teki alla ja uinus rahuldustundega: olgu mis on, nad on

uluall ja pole enam seda tüütavat raputamist ega tolmu. Päike ei kõrveta ning ei sumise ümberringi nii palju võõrast ja uut.

Järgmise päeva varahommikul oli tuba täis pikkades sarafanides naisi, lapsed süles, suuremad sarafanisabas. Nad seisid kobaras ukse juures ja vaatasid, kuidas asju kohale seati, aeg-ajalt nõu andes. Kui Gustav hakkas mingi vedelikuga seinapragusid ja toas laiutavat vene ahju pintseldama, sattusid naised paanikasse.

„Tarakanid on ju pühad loomad," hüüdis üks, „neid ei tohi puutuda."

„Ikoon pannakse kõigepealt seinale ja lampaada tema ette põlema," õpetas teine.

„Meil ei ole ikooni, me oleme luterlased," vastas Liina konarlikus vene keeles.

„Нехристи," [1] hüüdsid naised läbisegi, lõid risti ette ja kadusid ükshaaval toast. Ainult Avdotja, onni perenaine, jäi uksele seisma.

„Kolige, kallid inimesed, heaga minema," palus ta pisarsilmi, „mul on kaks last. Ma ei teadnud, et olete paganad."

Gustav seletas, et nad on ristitud ja, nagu ta kuulnud, linnas mäe otsas seisvat isegi nende kirik.

„Jumal tänatud, siis olete tatarlased, aga hoopis teist nägu," rahunes Avdotja. Kui Gustav kahe kuu üüri ette maksis, sai ta päris omainimeseks. Väike Vanja mängis ema sarafaniga. Liina tahtis ka midagi head ütelda:

„Ilus, terane poiss on sul," lausus ta.

Otsekohe oli sõprus jälle läbi. Avdotja kattis Vanja näo sarafaniga, tegi risti Vanjale, endale ja väljus.

„Ära silmasite mu poja, ära silmasite," halises ta minnes.

„Mina siin küll kaua vastu ei pane," lausus Liina. „Siin võib hulluks minna."

„Pole viga, harjud ära. Sa ei leidnud ju siin peenemat, veevärgiga korterit," pilkas Gustav. „Saab näha, kuidas teistega on."

---

[1] Paganad.

„Teised kindlasti leidsid. Nii hoolimatut inimest, nagu sina, teist maailmas enam ei leidu."

Ta võttis pange, et kaevule minna.

„Ega ma sealt enne lõunat tagasi jõua," kuulutas ta kibedusega. „Niisugust risti küll ei võinud arvata."

Gustav vaikis. Marta, kes oli kogu aeg teeselnud magamist, küsis nüüd:

„Isa, kus Šaarik on?"

„Sellele perekonnaliikmele tegime korraliku aseme."

Tõepoolest, masina jalal seisis karp ja Šaarik magas seal nagu pisike mütt, külje all isa vana kaelasall.

Ei möödunud poolt tundigi, kui Liina juba tagasi jõudis. Ta oli palju leebemas meeleolus ja hoidis ühes käes krinkat [1] piimaga.

„Aga kaev on hirmus küll, selline kooguga, savi pealt nõrista."

„Pole ime, selle põuaga," vastas Gustav. „Kust sa piima said?"

„Treimanni naine võttis, Alksniti Elsa samuti, ja ma tõin piima koju koguni võõra kruusiga, rahagi jäi maksmata. Naljakad inimesed, kuidas nad usaldavad."

„Ahaa!" Gustav muigas. „Huvitav, kuidas nad kõik sealt kaugelt mäe otsast siia tulid piima otsima?"

„Mis kaugelt, nad elavad siinsamas lähedal," seletas Liina õhinal. „Kõik nurgad on meie inimesi täis. Nüüd on mul selge, kus me õieti oleme. Linn ise asub sealpool Volgat, siinpool jõge on eeslinn ja meie oleme sellest veel oma kolm-neli versta eemal Šuvalovos."

Nad sõid ja ka Šaarik sai jälle lutti. Liina oli kõige rohkem mures pliidi pärast. Ta ei teadnud üldse, kuidas ilma pliidita elada saab. Esialgu tegi Gustav kolmjala, mis pandi ahjusuu sisse. Potid olid küll tahmased ja toidul suitsu maitse, aga peaasi, et ikka keeta sai.

Marta koolipanekuga oli tükk tegemist. Õpilaste arv oli igal pool täis. Möödus ligi kuu, enne kui eeslinna kõige odavama õppemaksuga koolis lisaklassid avati. Siis võttis Gustav ühel päeval oma tütre käekõrvale ja läks õnne katsuma.

---

[1] Krinka — pika kaelaga savikann.

Suure valge kivimaja akendest kostis läbisegi rääkimist ja helises rõõmsat naeru. Oli vahetund. Marta süda vasardas kõvasti, kui nad teisele korrale läksid ja isa õpetajatetoa ukse avas.

Gustavgi muutus hetkeks kohmetuks ja keerutas oma nokkmütsi peos. Ta polnud veel elus nii paljude peente härrade ja daamide ees seisnud.

„Tahate vist tütart kooli panna," julgustas Gustavit ümmarguse näo ja hõbedase peaga mustas siidkleidis naisterahvas, arvatavasti direktriss.

Marta vahtis imestunult direktrissile otse suhu. Ta polnud veel näinud, et kui inimene suu avab, siis hüppavad kõik ülemised hambad ettepoole nagu vedruga, nii et alumist huult justkui polekski.

„Ära vahi nii rumalasti," sosistas Gustav Martale ja ta enda hetkeline kohmetus oli nagu peoga pühitud. Ta esitas Marta tunnistuse ja nõudis tema vastuvõtmist viiendasse gümnaasiumi klassi [1].

Kell helises. Õpetajad ruttasid klassidesse. Marta kuulis, kuidas üks ütles teisele: see mees nõuab. Kas ta kahtkümmend viit rubla pakkuda ei oska, kohe mõjuks.

„Kahjuks ei saa ma teie tütart viiendasse võtta, tung on suur ja saksa progümnaasiumi tunnistus ... Ei, ei saa. Neljandasse, jah. Saksa koolide tase on nii madal, et tuleb sama klass meie juures nii-öelda üle teha."

Gustavi otsmik tõmbus kipra. Ta ütles sapiselt:

„Ma ei usu, et siingi õppetöö tütarlaste koolis kõrgem oleks. Ikka üks ja sama, just nagu nende vanaemade ajalgi. Ei mingit progressi tüdrukute kasvatamises."

Aleksandra Vassiljevna kollakaspruunid silmad muutusid endisest veelgi väiksemaks.

„Kes te õieti olete?" küsis ta rangelt.

„Tööline, rauatreial."

„Miks siis teie kuulus progress teid meistriks pole teinud?"

Gustavi lõug kerkis ettepoole.

„Sellepärast, et progress ei näe ette roomamist ja lipitsemist peremehe ees. Hea küll, teil on selles küsi-

[1] Vastab praegusele seitsmendale õppeaastale.

muses siin võim. Tüdruk on kolmeteistkümnene, küll jõuab . . .“

„Isa, anna talle kakskümmend viis rubla pealekauba, õpetajad rääkisid,“ sosistas Marta.

„Mis?“ Gustav ei lausunud sõnagi, võttis taskust raha ja pani lauale.

„Palun, õppemaks on siin, täpselt kopika pealt.“

Nüüd oli direktrissi kord tõesti imestada. Nii ülbe näoga ei olnud ükski tööline veel tema ees seisnud.

„Ma loodan, et sina, Marta Mets, meile pahandusi ei tee ja meil kunagi vaja ei lähe sinu isa kooli kutsuda. Lähme.“

Marta vaatas korraks isale otsa.

„Ladno, mine,“ lõi Gustav käega ja naeratas.

Marta sammus piki koridori neljanda klassi ukse poole. Koridori lõpul paistis aknast Volga ja kõrgel mäel ilus, rohelusse uppuv ja päikeses sätendav linn.

Jälle koolis

Tunni lõpul ütles klassijuhataja Marja Andrejevna, kes oma härda südame tõttu tihti silmi pühkis, väriseva häälega:

„Tüdrukud, hoidke oma uut kaasõpilast Marta Metsa. Ta on kaugelt siia tulnud, sõda on võtnud temalt kodu ja teinud vaeseks nagu teisigi."

Tüdrukud kuulatasid vaikselt, siis hüüdis Helka, klassi kõikteadja:

„Sõda ei tee kõiki vaeseks. Valeeria Busch tuli kaugelt Poolast, kaotas ka kodu, aga siin on neil neli tuba uhket mööblit täis, isegi klaver on."

„Fedorovitš, kuidas sa jälle käitud?" Marja Andrejevna oli kimbatuses. Ta leidis lõpuks seletuse, mis talle õigena tundus.

„Ma seletan teile, tüdrukud, miks sõda kõiki ühtviisi ei puuduta. Valeeria Buschi vanemad tulid siia kooliga. Valeeria isa on koolidirektor ja see on hoopis midagi muud kui Metsa isa. On ju selge, et koolidirektor võib palju rohkem kaasa võtta kui üks lihtne tööline."

Klass hakkas sumisema, Valeeria rikkus oli kõigile pinnuks silmas. Keegi ütles:

„Me teame, et Valeerial on kolm koera Poolast kaasa toodud. Kaks oleks võinud maha jätta."

Valeeria punastas ja hüüdis valju häälega üle õla „Kamtšatkale" [1], kus istus Helka, tema verivaenlane:

„Te ei tea pooli asjugi. Meil oli varem kolm maja, mu ema on rikka mõisniku tütar — meil oli kaheksa

[1] Nii hüüti koolis viimast pingirida.

tuba ja kolm teenijat... Kõik selle oleme kaotanud!“

Helka oli terav nagu nõel, kui asi puutus Valeeriasse.

„Teil olevat nii palju kalliskive, et võite vabalt endile mõned teenijad juurde osta.“

„Fedorovitš!“ hüüdis nüüd Marja Andrejevna kõige rangema häälega, mis aga kunagi ei saavutanud sellist mõju, nagu ta tahtis. „Pärast järgmist tundi tuled sa õpetajate tuppa.“

Suur vahetund oli Martale kõige piinarikkam. Ta jäi üksi. Tema pinginaaber Valeeria Busch ei teinud temast väljagi, võttis oma sahtlist võileiva, noodid ja siirdus saali, kus ta peagi klaveri taha istus ja innukalt harjutama hakkas. Tema harjutused olid tüütavad ja kärarikkad, seepärast püüdsid jalutajad omakorda palju müra teha, et Valeeriat eksitada. Nagu Marta kõrvalt kuulis, oli Valeerial harjutamiseks direktrissi eriluba.

Martat arvustati kõvasti. Tema sinine vorm oli kombineeritud erinevatest toonidest, põllel olid traksid ja mitte lapatsid ees ja taga, nagu siin kanti, ka olid Marta juuksed kahte kõvasse patsi palmitud ning jätsid kõrvad vabaks. Siin aga kandsid tüdrukud kamme, mis hoidsid juuksed kõrvadel kohevil.

Marta oli unustanud võileiva kaasa võtmata ja nüüd polnud millegagi aega täita. Ta oli nagu mingilt tundmatult planeedilt siia sadanud. Aeg-ajalt püüdsid ta kõrvad kinni, kuidas teda lätlaseks, leedulaseks ja koguni sakslaseks peeti, sest eestlaste olemasolust ei teadnud need tüdrukud midagi. Kohmetusest ja ängistusest läksid silmad märjaks. Keegi ütles oma sõbrannale: „Näe, kus viripill,“ ja naeris.

Äkki hüüdis hele hääl:

„Ma otsin sind, Mets, nagu Mooses kõrbes vett. Oled hiirena nurka pugenud.“

See oli Jelena Fedorovitš ehk, nagu kõik teda nimetasid, Helka. Ta hoidis käes rasvast paberit, põsed suutäiest punnis, otsis siis paberinutsakust veel ühe võileiva ja ulatas Martale:

„Sõõ! Ka mina tulin esimesel päeval ilma võileivata. Tean, kui hull see on. Seisin nurgas nagu sina praegu, kõht kräunus ja muudkui neelatasin. Keegi ei teinud

väljagi. Arvasin, et eluilmas ei jää siia kooli. Aga jäin ja pole vigagi."

„Tänan," vastas Marta, võttis kalaga võileiva ja hakkas sööma.

„Tead, Meťs, ma käin peaaegu iga päev Šura juures pihil. Meil polegi enam teineteisele palju ütelda."

„Kes see Šura on?" küsis Marta.

„Direktriss muidugi. Maška ei saa kunagi ise hakkama, alati võtab Šura appi. Ma rääkisin aga klassis Buschist sula tõtt. Me elame ju ühel tänaval." Ta vaikis viivu, siis lõi ta nägu särama.

„Meie kool kippus juba nii halliks minema, et värvi viimane kui õpetaja halli värviga üle ja ongi terve pilt valmis. Aga siis äkki... ilmus tema. Tuli, nägi, võitis!"

Helka tumedad silmad sädelesid, hambad välkusid ja viimase leivapala neelas ta peaaegu tervelt alla.

„Kes tuli?"

„Jevgeni Onegin — Abolenski!"

„Abolenski?" See nimi meenutas Martale kaugele maha jäänud minevikku ja Kullimaja.

„Missugune Abolenski?" küsis ta uuesti.

„Missugune? Vaat kuidas ta küsib. No ega's neid mitu ole. Ikka seesama, kuid seda ei saa ühe sõnaga seletada. Läki, ma räägin sulle."

Vastuseisust hoolimata tiris Helka Marta nurgast välja, võttis käe-alt kinni ja viis jalutama.

„Abolenski on meie uus ajalooõpetaja. Me ristisime ta kohe Jevgeni Oneginiks, kuigi ta on lesk ja tal on väike poeg. Aga see ei loe! Ta on ikkagi väga huvitav. Valeerial on kõige rohkem eeldusi teda võita, sest Valeeria isa on reaalkooli direktor ja Jevgeni Oneginil on ka seal tunde. Ja Valeeria ise, ta on ju nagu roos: tuhkblondid juuksed, mustad kulmud, sinised silmad ja õrnroosa näonahk. Oi, kuidas tahaksin olla niisama ilus nagu tema, kuigi ma teda ei salli!"

Marta vaatas tõsiselt Helkale otsa ja ütles siis veendunult:

„Just sina oled ilus, väga ilus koguni."

Helka puhkes naerma ja naeris nii südamest, et pidi silmi pühkima.

„Ainult veidi lohakas oled," lisas Marta takseerivalt juurde.

Helka raputas pead.

„Ma tean, ära meelita, et minust inetumat tüdrukut ei ole olemaski, ja ka see on õige, et ma lohakas olen. Ma püüan küll korralik olla, aga mitte ei saa. Juuksed, põll ja taskurätid — need lihtsalt ei seisa korras. Aga nii klanitut, nagu sina, näen ma küll esimest korda. Sa oled justkui poleeritud ritv kuldkuuliga otsas. Aga juuksed on sul pagana huvitavad, need on palju väärt."

„Kui me siia sõitsime, siis vana Treimann vagunis ütles, et mul olevat pronksjuuksed."

„Ah nii, ah see on siis pronks," imestas Helka ja asus jälle õhinal seletama: „Homme on Jevgeni Onegini tund, siis sa kukud pikali. Kas sul raamatuid on? Võta mind kaasa, kui ostma lähed. Ma tean, kust saab mõned vanad odavamini, siis jääb mõni kopik üle kompvekkide jaoks."

Helka kodune lobisemine andis Martale julgust saalis ringi vaadata. Ja kui selja taga üks tüdruk teisele ütles: kentsakad riided, tema isa on vist päris mužikk, siis Marta enam ei kohmetunudki, vaid vaatas selja taha. Tüdrukud lõid silmad maha ja pöörasid pead ära.

Kell helises. Klassi minnes sosistas Helka Martale: „Ma ristisin Valeeria Tatjanaks. Ära sa talle ütle. Muidu tõstab nina liiga kõrgele ja istub kuuvalgel õhtul pikas valges rüüs oma toa aknal ja hirmutab möödaminejaid."

Pärast tunde käisid nad Helkaga raamatuid ostmas ja lähema ümbruskonnaga tutvumas. Martale tundus, nagu oleks ta Helkaga juba ammune sõber. Homme läheb ta juba palju kergema südamega kooli.

Kodus aga ootas Martat ebameeldiv lugu.

Ema seisis pahase näoga katkise akna juures. Põrandal vedeles klaasikilde.

„Vaata," ütles ta näpuga aknale näidates, „mis see sinu hoolealune, vana igavene krants, tegi."

„Šaarik?" küsis Marta imestunult, vaadates kutsikale, kes õmblusmasina jalal magas õndsat und.

„Šaarik, no Šaarik jah, kes siis muu! Avdotja kass tuli sisse, Šaarik roomas põrandal. Kass pidas teda vist

suureks võhruks, tormas kallale, siis ehmus nii ära, et hüppas ahjule, lauale, piimakaussi ja siis kogu klaasiga õue. Vaat sulle Šaarik ja krjutšnikud," lisas ema klaasikilde korjates.

Midagi polnud parata. Klaasi esialgu ei olnud ja auk aknas tuli riideräbalaga kinni toppida, nagu see Šuvalovos oli üldiseks kombeks.

Marta läks järgmisel päeval kooli juba võileivaga, raamatud ranitsaga seljas, mis Riias oli nii tavaline, siin aga üldist tähelepanu äratas. Siin peeti „ilusaks kombeks" kanda kummiriba vahele topitud raamatuid ja vihikuid kaenla all.

Enne ajalootundi hakkas Marta süda elevusest pekslema. Meenus Kullimaja, Kazjuk ja Mitka. Kus on nad praegu? Kazjuk juhib vedurit, aga Mitka? Ja nüüd näeb ta oma silmaga Kazjuki paleust.

Uks avanes ja sisse astus Abolenski. Ta tervitas õpilasi peanoogutusega, istus siis puldi taha ja, avanud märkmiku, süvenes sellesse. Ta oli umbes kolmekümne viie aastane, keskmist kasvu, sihvakas, kahvatu näoga ja suurte sinakas-hallide kurvailmeliste silmadega. Tõstes pilgu, vaatas ta Martale kaua otsa, enne kui lausus:

„Õpilane Mets."

Marta tõusis püsti.

„Kas olete Riiast?"

„Jah."

„Isa tööline?"

„Jah."

„Kus?"

„Felseris."

„Tänan. Istuge. Ei, oodake... Me õpime praegu vana-aega. Te olete juba veidi maha jäänud. Mõned tunnid võin teiega eraldi töötada, et teil kergem oleks järele jõuda."

Marta vastas kogeldes ja punastades, sest ta oli kogu klassi pilkude märklauaks:

„Ma õppisin juba möödunud aastal vana-aega."

„Miks te siis viiendasse klassi ei läinud?"

„Ma ei tea," vastas Marta nõutult, „mind ei võetud."

„Ah nii," lausus Abolenski ja mõtlik korts ilmus tema kulmude vahele. „Elate muidugi Šuvalovos?"

„Jah.“
Abolenski mõtiskles veidi ja ütles siis lahke häälega:
„Istuge, Mets!“
Varsti saabus Helkalt kritseldusega paberitükk:

„Nii pehme häälega ei ole minu jumaldatud Jevgeni Onegin veel kellelegi, isegi mitte Valeeriale, öelnud „istuge“. Kogu Kamtšatka lõhkeb kadedusest. Sinu kohta sobib suurepäraselt: veni, vidi, vici. Oh Kleopatra! Keegi ei oleks seda sinust võinud uskuda! Helka.“

Abolenski nägi paberi rändamist, kõndis nagu muuseas klassi keskele ja peatus Marta ees:
„Lubage, see kuulub kui distsipliini rikkuja konfiskeerimisele.“
Marta oli tähekese läbi lugenud ja ulatas punastades Abolenskile, kes pistis selle taskusse ja asus jälle pulti. Tund möödus vaikuses, sest Abolenski oli oma aine käsitluses meister.
Enne viimast tundi teatas Marja Andrejevna, et Sergei Ivanovitš palub Fedorovitšit, Buschi ja Metsa pärast tunde umbes veerandtunniks kohale jääda.
Nii istusidki tüdrukud pärast teiste lahkumist esimesse pinki ja ootasid Sergei Ivanovitši saabumist.
„Ma pean klaveritundi minema. Nüüd jään hiljaks! Sergei Ivanovitš käib meil kodus, kaevaku juba isale, kui ma midagi teinud olen,“ ütles Valeeria teeseldud pahameelega, et teised täpselt tema suhtumisi ja suhteid teaksid.
„Ta käib teil kodus?! Ma pole seda kordagi näinud ega kuulnud!“ hüüdis Helka, silmad imestusest pärani. Tal oli kujutlus nagu teistelgi Sergei Ivanovitši jumaldajail, et too tuleb eetrist, seisab tunnis imetlusobjektina nende silme ees ja pärast tunde kaob jälle romantilisse uttu. Helka oli väga pettunud, et ta käib Valeeria kodus.
„Ta ehk koguni mängib teil klaveritki?“
„Miks mitte! Sergei Ivanovitš mängib väga hästi klaverit ja on üldse huvitav inimene,“ ütles Valeeria tähtsalt.

Sergei Ivanovitš tuli klassi, võttis tooli, asetas selle tüdrukute pingi ette ja istus. Ta vaatles tükike aega oma kuuekäist, siis alles pöördus tüdrukute poole:

„Tahtsin teiega rääkida. Asun kohe asja juurde. Miks teie, Jelena Fedorovitš, nimetate mind Jevgeni Oneginiks?“

Helka punastas juuste juurteni, mõtles ja ütles häbelikult ning kogeldes:

„Ma... me arvasime, et Jevgeni Onegin sobib teile nii hästi. See on salapärane ja romantiline.“

„Et teil kõik ained logisevad kahe ja kolme vahel ja ainult ajaloos on järjest viis, siis tuleb see vist ka romantikast?“

Kõik pidid tahtmatult naeratama.

„Seda juhtub ju sageli, et tütarlapsed teie eas kipuvad meesõpetajaid idealiseerima. Teie ajaloo-romantika näitab, et te suudate hästi õppida. Kuidas siis jääb, Fedorovitš? Kas edaspidi kavatsete jääda „romantiliseks“ ainult ajaloos või kannate selle kõikidele teistele ainetele üle? Viimane moodus oleks soovitavam, teie võimeid arvestades.“

Helka püüdis naeratada, aga see ei õnnestunud.

„Ma püüan ajaloo kolme peale alla viia,“ paiskas ta lõpuks nutu ja naeru vahel olles.

„Ei ole otstarbekohane, aga siiski parem kui ainult ühes punktis ülespuhutud fantaasia,“ möönis Sergei Ivanovitš rahulikult ja pöördus Valeeria poole, kes istus üleoleva näoga.

„Teil ma soovitaksin loobuda klaveriharjutustest suurel vahetunnil. Teil on ju kodus hea klaver. Siin mängides kasutate kurjasti Aleksandra Vassiljevna vastutulelikkust ja ei arvesta teisi õpilasi. Jalutavad ju kõik suurel vahetunnil saalis — mõelge selle üle järele... Ma ei usu, et nad teie harjutustest võlutud oleksid. Pealegi arvan, et meil koolis on palju neid õpilasi, kes tahaksid klaverimängu õppida, kellel aga kodus oma klaverit ei ole. Nad tahaksid võib-olla siin harjutada, kuid neil millegipärast ei lubata. Kas olete kordki asja sellele küljele mõelnud?“

„Mulle anti ju luba harjutada, ja harjutama peab, ja kes ei taha, ärgu kuulaku,“ vastas Valeeria turtsakalt.

„Nii, nii ... Järelikult teie arvate, et teie olete suurem ja tähtsam kui kõik teised kaasõpilased kokku? Kõik teised on teie kõrval ainult null?“ pinnis Abolenski edasi.

„Ma seda ei ütelnud ju.“

„Kui mitte otsese sõnaga, siis ikkagi oma teguviisi ja suhtumisega oma kaasõpilastesse, tähendab, sellesse ühiskonna osasse, kus praegu teie elu peamiselt kulgeb. Te loomulikult tahate oma andeid ja võimeid täiuslikult välja arendada. Aga kas te olete endalt küsinud, kelleks te saada püüate?“

„Muidugi mõista, ma tahan saada kunstnikuks, suureks kunstnikuks, ja peangi saama,“ vastas Valeeria, jonnakalt pead kuklasse heites.

„See soov ei ole iseenesest halb, kui see ainult pole sisendatud teie vanemate poolt,“ jätkas Abolenski rahuliku naeratusega, „aga selle juures on oluline, mis otstarbeks te seda tahate.“

„Kuidas, mis otstarbeks? Iga kunstnik tahab ju olla kuulus, teistest kuulsam, tahab, et teda imetletaks, et tema kontsertidele joostaks tormi, et teda külvataks üle ovatsioonidega, lilledega,“ seletas Valeeria tooniga, mis laskis paista, et ta imestab, miks Abolenski küsib sellist asja, mis kõigile on selge ja mida ta ise peaks väga hästi mõistma.

„Kes peaks kunstnikule kõike seda tegema?“

„Muidugi seltskond.“

„Milline seltskond?“

„Ma ei saa enam aru. Muidugi sama seltskond, kes näiteks siingi suurlaada ajal kuulsat näitlejannat Tšarskajat kätel kannab ja lilledega ning kalliskividega üle külvab.“

„Tähendab, see väike osake, kelle käes on rikkused ja võim, kuna lai rahvamass, kes selle väikese osakese jaoks need rikkused tõeliselt loob, ei pääsegi teda imetlema ja kummardama, sest et temal puudub raha kallite piletite lunastamiseks, ja praeguses olukorras võib-olla ei tahakski sellist kunsti omaks võtta. Ma arvan, et tõeline kunstnik on just see, kes ei igatse ainult rikka ladviku poolt jagatavaid ovatsioone ja kätel kandmist, vaid tunneb endas kutsumust teenida oma kunstiga laiu töötava rahva hulki, kes loob tegelikult kõik rikkused.“

Tüdrukud, isegi kõrk ja iseteadev Valeeria, istusid hinge kinni pidades, liikumatult, ega saanud pöörata pilku Abolenski näolt, mis oli tõmbunud rangelt tõsiseks, ja tema silmadelt, mis olid suunatud kuhugi kaugusesse, nagu näeks ta just praegu seal rahvamasside ees esinemas tõelist kunstnikku.

Tekkis hetkeline vaikus, mille katkestas Helka, kes tagasihoidliku häälega küsis:

„Sergei Ivanovitš, miks te ei kõnele meile niisugustest asjadest ka tundides?"

„Tundide jaoks on ette nähtud kindlad kavad ja sellistele asjadele ei ole seal ruumi — tunnis ma ei tohi kava piire ületada."

„Aga ka meil kodus teie, Sergei Ivanovitš, ei ole kunagi niiviisi kõnelnud," ütles nüüd Valeeria rahulikumalt.

„Mul on tunde koolis, kus teie isa on direktoriks. Loomulik, et teie isa on rohkem huvitatud ametialastest pedagoogilistest küsimustest. Praegu ma sattusin nendele küsimustele ja sellistele väljendustele just teie pärast, Busch."

Need Abolenski sõnad solvasid hellitatud Valeeriat, sest senini polnud veel keegi julgenud tema enesetunnet nii teravasti osatada. Ta hüppas püsti ja hüüdis silmade põledes:

„Ah, mina olen siis teie arvates see patuoinas, kes klassi sellega riidu ajab, et ma vahetunnil harjutan, ja te nõuate minult, et ma enam ei harjutaks?"

Abolenski vaatas talle tõsiselt otsa, siis naeratas pehmelt ja lausus rahulikult:

„Ei, põhiliselt te ei ole sugugi halb, ainult teie enesetunne on liiga suureks ja hellaks kasvanud, ja see võib teile edaspidises elus raskeid katsumusi valmistada, ja ma ainult tahan aidata teil neid vältida. Mis puutub teie vahetundidel harjutamisesse, siis mul ei ole õigust seda teile keelata ega selle lõpetamist nõuda, tahaksin seda teile ainult soovitada ja avada teie silmad sellele, mida teie ise senini veel ei suuda näha. Aga teile jääb täielik vabadus toimida just nii, nagu ise kõige õigemaks peate."

Valeeria puhang oli vaibunud, ta isegi nagu häbenes

seda ja seisis nüüd nõutult. Abolenski vaikis viivu ja vaatles Valeeriat tähelepanelikult.

„Tuli meelde veel üks asi: mis oleks, Busch, kui teie leiaksite siin klassis või koolis mõne klaverihuvilise tüdruku ja võimaldaksite tal oma kodus teie klaveril harjutada?“

„See on võimatu! Ka isa ja ema ei lubaks seda iialgi!“ hüüdis Valeeria.

„Niipalju kui mina teie kodu olen võinud silmata, siis näib mulle, et teie soov on seal käsuks. Üldiselt ma seda nähtust just ei kiida, aga viimase küsimuse puhul see ei oleks paha,“ lisas ta heatahtliku naeratusega.

Valeeria ei vastanud midagi, vaid võttis kärsitult oma mapi. Abolenski vaatas kella ja ütles:

„Jah, tõepoolest, ma olen patustanud teie vastu, lubatud veerandtund on juba läbi. Andestage. Teid, Busch, ma ei pea enam kinni, aga teid, Fedorovitš ja Mets, palun siiski veel paariks minutiks siia jääda.“

Valeeria soovis lühidalt head aega ja väljus.

„Uh, küll andsite upsakale Valeeriale nina peale, Sergei Ivanovitš,“ ütles Helka.

„Teie peapesu, Fedorovitš, ei olnud nähtavasti veel küllaldane. Aga pikemaks jutuajamiseks pole mul ega ka teil praegu aega. Loodan siiski, et me üksteist mõistsime ja et mõtleme nende asjade üle põhjalikumalt järele. Ah jaa, tahtsin teile, Fedorovitš, teha ettepaneku õpilast Metsa veidi abistada. Ta ei orienteeru veel siin võõrastes oludes, ei tea vist isegi, kust kõiki raamatuid osta, ja ta on esialgu klassis kodunemata. Usun, et te sobite Metsaga päris hästi. Nii, tütarlapsed! Võib-olla arutame teinekord jälle mõni minut eluküsimusi. Head aega.“

Ta väljus oma veidi õõtsuva kõnnakuga klassist. Tüdrukud vaikisid mõne hetke.

„Oh, ma olen nüüd peast jälle päris segane,“ hüüdis Helka naerdes ja haaras mõlema käega juustest. „Nüüd pean ma siis põhjalikumalt oma elu üle järele mõtlema. Aga sina, Marta, ei pea esialgu veel midagi tegema.“

„Ma pean tõesti veel raamatuid juurde ostma. Kas tuled kaasa?“

„Aga muidugi. Ja siis läheme kooke sööma sinu kooli alguse peale, eks ole?“

„Ma ei tea, kas raha üle jääb,“ kahtles Marta.

„Muidugi jääb. Ostame osa tarvitatuid, siis jääb kindlasti.“

Helkal ja Martal õnnestus saada vanu raamatuid ja kookide jaoks jäi ka üle.

„Sellest ma kodus küll hingata ei julge,“ lausus Marta vaikselt.

„Miks?“ imestas Helka. „Mina ostan kõik ise, ja see on minu asi, kuidas ma oma ostudega toime tulen. Ema on haige, väljas üldse ei liigu. Keegi peab siis ju hoolitsema, et minust nooremad viis õde-venda süüa saaksid ja sukadki jalga. Mina just uhkustaksin sellega, et vaat kui hea kauba tegin.“

Marta ei tahtnud Helkale öelda, et teda ootab ema käest niisuguse omavoli eest põhjalik hukkamõist. Ta püüdis seletada, et ta niisamuti tegi nalja, ega tallegi keegi keela kooke süüa. Kui Helka rongile läks, et sõita veduritehasesse, kus ta elas, hakkas Martat järsku südametunnistus piinama. Kui siiras, aus ja otsekohene oli Sergei Ivanovitš, ja tema, Marta, ei julge kodus öelda, et on omapead maiustanud ja raha ära raisanud, mille oleks pidanud koju viima . . .

Ja kui kergeks läks süda, kui ta ennast julgustades toa ukse avas, ühe hingetõmbega emale ütles:

„Ma ostsin vanu raamatuid, raha jäi üle ja sõin kooke. Vaata, ema, need raamatud ei ole sugugi määrdunud, just nagu uued. Eks ole, vanu on kasulik osta?“

Uuendused. Vestlus kooliõega

Metsade elu Suvalovos hakkas vähehaaval jalgu alla võtma. Liina sai elule „pool mõtet" sisse, nagu ta ütles, kui esimest korda päris ehtsale pliidile tule alla tegi. See oli Semjoni ja Avdotja poolt suur järeleandmine, sest algul nad ei tahtnud kuuldagi mingist uuendusest nende majas, kartsid koguni, et vahest on see mõni usuline kuritegu, kuna jumalast seatud vene ahi on teeninud isasid ja isaisasid ja keegi pole seda muuta tahtnud.

„Meil Riias oli küll teisiti. Ahi olgu ikka talvel kütmiseks. Ta neelab suvel asja ees, teist taga tohutult puid. Ja ega see siis söök ole, mis päev otsa ahjus vindub," seletas Liina, nagu oskas.

Semjon silus oma punakat habet, kuulas Gustavi seletusi, noogutas pead ja ütles iga Gustavi väite peale:

„Jaa, võib olla, kõik võib olla. Meie Avdotjaga oleme tumedad, pagesime maalt linna, et vast hobusemehena ajad läbi. Jaa, võib olla, kõik võib olla, et niisuguse riistapuuga, nagu sa räägid, saab odavamini läbi ja soojustki tuppa. Ega meil neid puid just laost võtta ole, teeme sõnnikuplonne, ja kui on puutükk alla panna, siis õnn seegi, sõnnik põleb mis pragiseb." Ta pilgutas kavalalt silma. „Mul ju hobune, tahad puid, küll ma muretsen."

Metsade pliit äratas kohalike elanike hulgas nii suurt tähelepanu, et siia algas nagu palverändamine. Vaadati pliidi sisse ja rõngastele, mis pealt ära tulid, ja mitut potti, mis keesid korraga pliidil.

Kui Metsade pliit juba mitu nädalat paigal oli seisnud ja ükski äpardus teda polnud tabanud, tuli Semjon Gustavi jutule, silus oma habet ja küsis:

„Kas sa, naabrimees, ei teeks meiegi tuppa niisuguse asjanduse. Avdotja on mul terane eit. Ta on teie juures juba ära sihtinud, et see on väärt asi."

Gustav ei keeldunud ja nii meisterdasid nad koos Semjoniga teisegi pliidi majja.

Pliit levis Šuvalovos kulutule kiirusega. Kui tarkus käes, ehitasid hüttide omanikud juba ise. Ka Liinast sai siin omamoodi uuenduste tooja. Tal oli ju õmblusmasin. Avdotja ärmastas vaikides seista Metsade toas oma pikas sarafanis ja jälgida Liina tegevust. Tugevad põsesarnad, väikesed pruunid nirgisilmad ja ülespoole kaarduvad huuled andsid ta näole veidi mõtliku ja ühtlasi imestava ilme.

Ühel päeval tuli ta kirju sitsitükiga ja palus häbelikult temale niisuguse pluusi teha, nagu Liina kannab, ja ütelda, palju seeliku jaoks vaja läheks.

„Ilusam on," arvas Avdotja, „ja kõik kannavad sarafane, las mina olen teistmoodi riides."

Semjon pilkas Avdotjat, kui see oma moodsas riietuses kirikusse läks, Gustav aga ütles:

„Sa võid oma Avdotja peale uhke olla. Vaata, kui sirgelt ta ennast hoiab, kui ilusti kõnnib."

„Naine on ikka ainult naine," lõi Semjon käega, „olgu ta või mõisnikusoost. Naist tuleb nuhelda ja õpetada, et ta sõna kuulaks, muidu lähed veel kiriku vastu. Avdotjat olengi liiga hellitanud. Sõrmigi jääb üle, kui üles lugema hakata, mitu korda nahutada saanud."

„Aitab sellestki," lausus Gustav. „Mina pole oma naist üldse löönud ja on ka läbi tuldud. Kui ma katsuks, no tead, Semjon ..." Gustav ei saanud lõpetada, sest Semjon vaatas talle põlastavalt otsa:

„Et sinusugune ka pükse kannab, ise suur ametmees!" Ta läks tuppa, ja varsti oli kuulda, kuidas ta püksirihmaga oma väikest poega Vanjat õpetas ...

Vabrik asus Šuvalovost umbes kümne versta kaugusel. Gustavil tuli see maa iga päev ära käia, hooli-

mata oma haigest küljest, mis eriti sügiseti ennast tunda andis. Olukord pidi aga varsti paranema, sest raudtee ehitamine käis täie hooga. See oli harutee, mis algas Felseri juurest, möödus veel paarist siia ületoodud vabrikust ja jooksis Metsade elukoha läheduses Moskva raudteega ühte.

Hommikuti mindi hulgakesi ja pikk tee ühendas mehi tihedamini kui lühikesed jutuajamised vabrikus. Sageli oli Gustav see, kes mõne kõiki huvitava küsimuse üles tõstis.

Marta kooliteed tuli samuti verstadega mõõta, kuid see möödus hoopis kiiremas tempos, sest vähemalt pool teed läks ta joostes, kuna tuli kibedasti kiirustada, et mitte hilineda. Hommikuti oli raske nii vara tõusta ja ikka kippus minek viimase minuti peale jääma. Hea oli joosta üle lageda näituseplatsi, kus alati puhus tuul. See lagendik oli kunagise näituse jaoks puudest tühjaks juuritud. Sügavad augud täitusid kevaditi veega, siis näis see lagendik tuhande järvekese maana. Päikeses sädelesid nad nagu suured ümmargused prilliklaasid. Suvel aga kasvas neist aukudest välja võsa ja siis meenutas see väli nukumetsa.

Marta oli, tänu Helkale, üsna kiiresti koolieluga harjunud. Isegi Valeeria oli tema vastu lahkemaks muutunud, kuid lähemat sõprust nende vahel ei tekkinud. Ta tabas tihti Valeeria pilke, mis nagu tahtsid öelda: pole mõtet sinu peale aega raisata, sa ei ole kunstnik. See oli muidugi Marta arvamine. Tegelikult mõtles Valeeria hoopis teisiti. Ta oli siiski loobunud harjutustest suurel vahetunnil, kuid teda vaevas mõte, kas Marta ja Helka viimaks ei arva ja teistelegi ei räägi, et see on tolle jutuajamise tulemus. Ei, ta ise otsustas mängust loobuda, sest kooli klaver oli tema arvates liiga halva kõlaga, justkui leierkast.

„Kooli klaverit lõhutakse nii palju laulutundides, et see rikub minu muusikalist kuulmist," seletas ta ühele tüdrukule, kui Marta vahetunnil tema läheduses seisis.

Varsti aga võis Valeeriat näha uue toimingu juures. Ta kirjutas midagi, vihik tiibklaveri kaanel, ise mõttes käsipõsakil vihu kohal.

„Ta komponeerib," otsustas Helka. „Valeeria peab ju alati midagi erakordset tegema, et teised teda imetleksid."

Nii mõnigi kord pani Helka tema läheduses käed rinnale ja laulis häält väristades mõne salmikese, nagu:

„Ära unusta neid kauneid hetki,
mil süda nagu Volga lainetas..."

Valeeria ei tõstnud isegi pead, et Helkat kurja pilguga karistada — ta oli niivõrd eemal maisest elust.

Helka oli oma hindeid sikutanud nii ja teisiti ning aasta kokkuvõte tõotas tuua rohkem neljasid kui kolmesid. Nagu kiuste, kuigi ta igati püüdis ajaloost „numbri" teha, seisis selle aine lahtris painajana järjest viis.

„Jevgeni Onegin veab minuga vägikaigast," seletas ta Martale. „See on ebaõiglane mind niiviisi narritada. Kui õige kratsiks kõik ajaloo viied maha ja paneks sinna teenitud kolmed?"

Seda ta poleks julgenud iialgi teha, sest austus Abolenski vastu oli liiga suur, kuid rääkida sellest oli nii lohutav.

Marta ei võtnud Helka sellist lobisemist tõsiselt.

„Sina, Helka," seletas ta naerdes, „oled endast valel arvamisel, võib-olla kavatsesid kolmede peale vastata, aga see on ju nii kole raske, kui tund õpitud on. Ma olen proovinud mõnda laulu, mille õiget viisi ma tean, valesti laulda — kohe vägisi laulad õieti."

„Väga võimalik," nõustus Helka, kel südamepõhjas oli siiski hea meel, et hinded paranesid. Pidi ju temast saama kooliõpetaja, nagu vanemad plaanitsesid. Ja vanemad olid veendunud, et siis hakkab Helka nooremaid õdesid-vendasid koolitama. Jah, temal abivajajaist küll puudust karta polnud.

Mõnikord seltsis koduteel Martaga Liidia Solodova, kes elas läheduses. Liidia ema oli lesknaine, hoolitses oma väikese majakese ja juurviljaaia eest, pidas lehma ja müütas turul piima, kapsaid ja päevalilleseemneid. Kooliraha saatsid Liidiale kaks venda, kes töötasid Uraalis kaevanduses.

Tänagi tulid tüdrukud koos ja istusid ühe päikeses hel-

kiva „järvekesse“ kaldale, et jalgu puhata ja juttu puhuda. Neil oli palju, millest rääkida. Martat huvitasid siinsed olud ja sündmused. Vastutasuks rääkis ta Liidiale Kullimajast, suurest merest ja Riia linnast.

„Liidia, kas see võib õige olla, mis meie Avdotja räägib sellest kuulsast Kolõkovist, et ta olla ühe rikka Bakuu kaupmehe ära tapnud, raha ära riisunud ja sellega oma äri asutanud.“

Liidia näris rohukõrt.

„See on üldine jutt, aga kust ta oma varandused sai, ei tea keegi täpselt. Tal on praegu kolm laeva, neli pargast, mitu maja ja kuulus laadasaun, mis on tõeline kullaauk. Seda ma tean täpselt, sest annan ju tema Ludmillale järeleaitamistunde.“

„Sa pole mulle kordagi rääkinud, et sa seal majas käid. On see nii suur saladus?“

„Mul lipsas praegu kogemata huultelt. Vana Kolõkov ei taha, et õpetajad ja muidugi ka õpilased teaksid, et Ludmilla nii kõva peaga on. Ja mulle maksab ta muidugi palju vähem kui mõnele pärisõpetajale.“

„Ma ei räägi kellelegi, ausõna. Aga ma tahaksin väga teada, kuidas see saun nii palju kasu annab?“ Marta uudishimu rikka kaupmehe vastu kasvas.

Liidia tõmbas oma suu kitsaks ja hakkas õpetlikul toonil pajatama:

„Väga lihtsalt. Kolõkovi saun asub ju eeslinnas, kohe suurlaada külje all. Suurlaat aga kestab kolm suvekuud. Kolõkovi sauna alumine kord on lihtrahvale ja töötab aasta ringi. Ülemised kaks korda ja kõrvalmaja on kaupmeeste jaoks, kes laadale tulevad äri tegema. Nad üürivad kolm või neli tuba, ütleme, nädalaks või ka kogu laada-ajaks. Ühes toas on lava ja pesemine, teises puhkamine, kolmandas söömine, joomine ja kauplemine. Nad vihtlevad, puhkavad, söövad, joovad ja kogu aeg tingivad ja tahavad üksteist tüssata ja ise suurt kasu saada. Vahel kutsutakse sinna tantsijaid, mustlasi, kitarrimängijaid, ja isegi kuulsad näitlejad, kes suurlaadal esinevad, on nende lõbustajateks. Said nüüd aru, Marta?“

„Sain küll. Kolõkov teeb head äri, sest ärimehed on tema juures kodus, muudkui vali, keda petta!“

„Ja veel," lisas Liidia salapäraselt, „vahel oskab ta nad kõik omavahel tülli ajada ja joobnud peaga loobivad nad raha üksteisele näkku, Kolõkov aga muudkui korjab."

„Vastik inimene!" hüüdis Marta ägedalt.

„Mina tema tütar küll olla ei tahaks. Ludmilla elu ei ole kerge," ütles Liidia mõtlikult.

Nad lahkusid täis pahameelt rikka Kolõkovi peale, kes sauna põrandalt raha korjab.

Vangid ja haavatud

Metsade toa aknast paistsid nüüd rongid, mis liikusid Felseri ja eeslinna vahet, viies ja tuues töölisi, õpilasi ja vabrikule vajalikke materjale. Hommikuti avati Felseri väravad, et vabriku vedur ühes kaubavagunite koosseisuga saaks vastselt valminud haruteel alustada esimest päevast sõitu. Ta peatus teel Etna läheduses, möödus Brjanski arsenalist, mis koos teiste vabrikutega oli siia üle toodud, ja veeres siis Moskva suurele teele, et seal kolm versta edasi sõita eeslinna vaksalini, kus lõppes ka Moskva tee. Moskva ja Felseri tee ühinemiskohast hargnes sirkliharudena üha laienev kiil, mis surus peatee ja haru teineteisest üha kaugemale.

Selles kiilus kees kibe töö. Osas traataiaga ümbritsetud barakkides asusid juba sõjavangid, osa barakke ootas haavatuid ja neid ehitati järjest juurde.

Ehituste ümber sagisid vanad ja lapsed, korjates laaste, et nappi küttetagavara täiendada. Martal ei jätkunud nüüd enam ühestki päevast piisavalt. Ta pidi pärast koolitööd laaste koguma ja koju vinnama, õhtuti tükk maad eemal asuvast raudteevahiputkast piima tooma. Ja nendel igapäevastel käikudel sai ta tuttavaks paljude vangidega. Jälgides laastukorjajaid, külvasid vangid neid üle küsimustega. Üks vähestest, kes oskas neile saksa keeles vastata, oli Marta. Nüüd ootasid nad teda tihti traataia taga, et rääkida oma perekondadest, koduigatsusest ja kuulda, kas sõda ei hakka juba kord lõppema. Martal oli neist kahju, sest tedagi piinas vahel igatsus Riia ja Kullimaja järele, mis oli ikkagi tema päriskodu.

Türklaste baraki juures jälgisid teda tõmmud, naeratavad näod, kuid nende vangide läbisegi vadinast ei püüdnud Marta kõrv ühtki tuttavat sõna.

„Miks polnud Kullimajas türklasi?“ mõtles ta vahel, neile sõbralikult noogutades.

Suureks sõbraks sai ta ühe tšehhiga — Vatsekiga, kes igal õhtul, kui Marta raudteevahi juurde piima läks tooma, teda juba aia taga ootas.

Vatsek oli meisterdanud endale kandle; see oli tal alati kaasas, ja tihti istus ta kivile ning hakkas mängima, ise tasa kaasa lauldes. Marta kuulatas neid nukraid, igatsevaid viise hardumusega, seistes aia taga või istudes raudteetammi nõlvakul, piimakann süles. Vahel kogunes Vatseki juurde ka teisi vange, kuid ühelgi polnud nii õrnroosat nägu nagu temal. Ühel õhtul ulatas Vatsek Martale läbi aia luust sõrmuse väga peene nikerdusega keskel.

„Ma olen küll juustumeister, kuid ajaviiteks nikerdan luust sõrmuseid. Selle kingin teile.“

Marta pani sõrmuse sõrme. „Aga mida see muster kujutab?“ küsis ta.

„Alpilille — eedelveissi,“ vastas Vatsek, kes oli õnnelik selle üle, et siin on olemas keegi, kes tema igavasse päeva vaheldust toob ja kellele ta saab avaldada oma tänumeelt selle väikese sõrmusega.

Liina pani tähele, et Marta piimatoomine venib viimasel ajal tihti pikale. Kui ta Martalt küsis, miks ta seda teed nüüd üle tunni aja käib, vastas Marta:

„Lehm polnud veel lüpstud,“ ja et ennast mitte reeta, kadus ise ruttu toast — kas vee järele või Avdotja juurde. Ta ei julgenud tõtt öelda. Asi oli kahtlane. Liina otsustas Marta teekonda lähemalt uurida. Ühel õhtul läks ta koos Treimanni Bertaga, kes ka raudteele jalutama oli tulnud, et veidi maailma vaadata, Martale vastu.

Tükk maad edasi läinud, avanes neile omapärane pilt: aia taga seisis umbes 20-pealine vangide laulukoor, nad laulsid parajasti: „Mu häll on Böömimaa“. Liina ja Treimanni Berta kuulatasid liigutatult.

„Küll on ikka raske võõrsil olla,“ ohkas Liina.

„Ja veel traataia taga!“ lisas Berta ja vangutas pead.

Siis lõppes laul ja keegi hakkas plaksutama.

See oli Marta. Tühi piimakann lebas külili maas.

Järsk hoop selga tõi Marta tegelikkusele. Hoobile järgnes veel kaks tulist kõrvakiilu.

„Anna kann siia ja kasi koju!"

Aia taga tekkis vaikus. Treimanni naine ütles tasa Martale: „Ära võta seda südamesse. Su ema on kärsitu, see tuleb sellest, et sa varsti saad endale õe või vennakese."

Naised läksid edasi. Berta vaatas mitu korda üle õla tagasi.

Martagi hakkas minema. Vatsek hüüdis veel:

„Nägemiseni!"

Marta pöördus, raputas pikkamisi pead ja lonkis liipreid mööda tagasi kodu poole. Mida oli ta teinud? Miks ei tohtinud ta vangidega rääkida? Miks lõi ema teda kõikide ees? Miks oli ta ise mitu korda valetanud, et lehm polnud lüpstud? Tal oli häbi ja ta tundis ennast väga õnnetuna ning mahajäetuna.

Pimedus otse nagu vajus kaela, sest siin pikka videvikku ei tuntud. Marta kuulis tuttavat haukumist ja vilistas. Kerge müdin ja kiunumine, ning Šaarik oligi oma perenaise juures. Ta limpsas Martal korraks üle näo, tiirles ümber jalgade, kuni lõpuks rahunes. Šaarik oli kasvanud suureks musta lokkis karvaga koeraks, ainult jalas olid tal kollased saapad, kõigil neljal ühesuguse lõikega ja kõrgusega.

„Šaarik, sul on parem elu kui mul. Ema lõi mind, aga vangid laulsid nii ilusti," ütles Marta nukralt.

Šaarik pidas seda õrnaks kutseks ja hüppas nii hoogsalt ja ootamatult Marta najale, et Marta maha kukkus. Juba ammu oli selja taga rong vilet andnud, kuid Marta ei pannud seda oma mõtisklustes tähele, sest siin ei liikunud õhtuti ühtki rongi ja Moskva tee viled kostsid niisama lähedal. Äkki käis tema selja taga tugev raksatus, laternaga mees tõstis Marta õhku ja viskas ta raudteetammist alla. Vagunid liikusid veel veidi, vedur tõukas neid enda ees, siis jäid nad paigale ja vedur sõitis ära. Klassivagunid ja kaubavagunid. Nüüd eraldas Marta selgesti, et see oli haavatute rong. Laternaga mees valgustas nõlvakut ja küsis:

„Kas oled ikka elus?" Nähes, et Marta on juba jalul,

käratas ta vihaselt: „Mis jalutamine see pimedas on ja kas sa ei tea, et rööbastikul käimine on kõvasti keelatud? Hea mees see vedurijuht, et laternaga vehkimisest lugu pidas ja rongi pidurdas!“

Felseri poolt tuli puhkides vabriku vedur, mis vaguneid ükshaaval maantee kohale tõmbama hakkas, sest seal polnud tammi ja mahalaadimine oli kergem. Sinna olid kogunenud hobusemehed ja Brjanski arsenali töölised, et abistada haigete transportimist.

Eelmisest vagunist väljusid karkude najal haiged, kes omal jõul barakkide poole komberdama hakkasid. Järgmistest tõsteti haavatuid kanderaamidel.

Kaks kanderaami Marta kõrval ootasid edasitoimetamist.

Laterna valgusel nägi Marta, et ühel lamab heledapäine poiss. Ta naeratas Martale sõbralikult ja kurvalt. Siis küsis ta:

„Kas sa oled siit tüdrukuid?“

„Jah,“ vastas Marta, hoides käsi taskutes. Tema sõrmed veeretasid alpilillega sõrmust. Ta tahtis haavatut millegagi rõõmustada.

„Kui kinkida talle mälestuseks see sõrmus,“ tekkis tal äkki mõte.

Kanderaami juurde tuli õde, kohendas haavatu tekki.

„Ma ise ei saa,“ vabandas ennast noormees, „oleks üks käsi veel alles, siis . . .“

Marta pöördus kõrvale. Kui kohutav! Nutt nööris kurku.

Teisel kanderaamil lamav noor rõugearmiline mees sonis. Ta nägu, millele läbi vaguniakna langes hele valgusevihk, oli üleni higine. Haavatu käsi liikus edasitagasi üle näo, nagu tahtes pisaratena nõrguvat vett ära pühkida. Marta laskus põlvili, võttis oma taskuräti ja hakkas tema nägu kuivatama. Käsi rahunes. Sõdur avas silmad, mis olid udused, kuid väga suured.

„Ema, emakene!“

Silmad sulgusid uuesti, ainult huuled liikusid veel, siis jäi ta vait. Marta tõusis üles.

„Eest ära, uudishimulikud,“ tõrjus liginev arst üksikuid vahtijaid kaugemale. Teed tehes lükkas ta ka Marta eemale.

„Ega see siin teater või tsirkus pole... ja lapsed peavad sel ajal juba magama."

Ta vaatas korraks haavatule näkku, võttis tema käe, pani selle tagasi, tõmbas teki üle soldati näo ja käsutas:

„Tõstke ta raamilt maha. Raame on vähe. See poiss läheb viimaste hulgas... surnukuuri. Täna paistab neid kogunevat ohtrasti."

Saarik surus end nagu võõraste meeste eest kaitset otsides Marta vastu. Viimaks toppis ta isegi oma sooja niiske koonu Marta pihku ja ohkas.

„Lähme, Saarik," ütles Marta kurvalt. „Siin meid ei vajata ja pealegi on siin õudne."

Kui nad koju jõudsid, oli ema juba tagasi. Isegi piim hommikuse kohvi jaoks oli üles keedetud ja auras laual. Ta nägi Marta määrdunud riideid ja tõsist nägu.

„Kas sul homseks kõik on õpitud?" küsis ta, istudes õmblusmasina taha.

„Prantsuse keelt tuleks veel vaadata," vastas Marta ükskõikselt.

„Nüüd pole enam kellegi õppimise aeg. Mine magama, ja kui isa hommikul töölt tuleb, siis ajan sind üles. Sa muidugi vahtisid haavatuid?"

„Jah," vastas Marta. „Kogu aeg olin seal. Ma poleks veelgi ära tulnud, aga aeti minema."

„Oh issand," ohkas ema kõvasti, „õmblen külanaistele ööd ja päevad kokku, et saaks sind koolist läbi vedada... Sel pole küll mõtet sees. Õigem koht sulle oleks vist sitsivabrik olnud."

„Vist küll," ütles ka Marta, nähes oma ema õmblustööle kummardunult, silmad punased alatisest pingutusest väikese lambi valgusel. „Ma oleksin nüüd juba ise teeninud, ja sitsivabrikusse võetakse ka lapsi."

„Vangidega lõkerdada, haavatute vedamist vahtida — õppimine on kõrval-asi ja kodu nagu polekski olemas," ei jätnud ema järele.

„Ema, ma teen ju kõik, mis sa käsid," ütles Marta peaaegu ahastavalt, pestes plekk-kausis oma nägu ja käsi.

„Teed küll, aga ise oled krutskeid täis nagu mustlase hobune. Kui saaks kordki sinu sisse näha, mis kuri jõud seal istub ja sind kisub, veab! Teised lapsed on pärast

kooli kodus, tikivad, hoolivad ainult oma kodust, sul aga nagu polegi ei kodu ega ema," rääkis Liina kibestunult.

„Kodus on nii vähe ruumi, ema," püüdis Marta seletada, „hingamiseks nii vähe õhku."

„Tohoh, ei tea küll, mis lossi sa tahad? Kullimajas oli vähe ruumi, siin on vähe ruumi. Head sinust küll suurte ruumide tagaajamisel ei saa."

„Minust saab arst," ütles Marta, ronides asemele, mis oli tehtud nööridest punutud raamile kahel puupukil.

„Räägime kord mõistlikult, Marta ... Mõtle järele ja ütle ise, kas sa pole arust lage. Kui haavatute rongi näed — kohe arst valmis. Vange vahtides tahad muidugi vangivalvuriks saada. Nüüd käid sa ka veel salaja Kiljakovi Frosjale kirjatähti õpetamas, varsti tahad vist ka lihunikuks saada nagu Kiljakov. Naeru ajab peale ... lihuniku naine tahab sinult kirjutamist õppida. Kui Avdotja täna seda mulle rääkis, pidin rabanduse saama. Isegi lihunik on sulle semljak. Ja ikka kõik salaja, nagu oleks ema vaenlane."

„Aga Frosja poeg on sõjas. Ma ju kirjutan poole Šuvalovo jaoks frondile kirju, loen kah. Frosja aga tahab nüüd ise kirjutamist ära õppida ja tunneb juba palju tähti."

„Sinul on muidugi alati õigus," lõi ema käega. „Muna kireb, muudkui kuula."

„Õigus on see, ema, et minust saab arst."

„Ei tea, kust need rahad võetakse?" küsis ema, juba päris pahaseks muutudes.

„Sinna on veel aega ja isa ütleb, et minu päevad on kindlasti paremad kui nüüdsetel täiskasvanutel," teatas Marta veendunult, kuigi ta polnud milleski veendunud ja tahtis nutta.

„Isal on ju alati kõik ilus ja tulevik roosa," ohkas ema uuesti.

„Ema, aga ma tõotan, minust saab arst."

Ta pööras ennast niisuguse ägedusega seina poole, et kogu magamise kaadervärk varises kokku koos tulevase arstiga.

„Ütle, ema, mis elu see on, kui inimene peab isegi

ettevaatlikult magama!“ Marta tõusis, et uuesti püstitada oma aset.

„Pole sinu elul viga midagi. Sa ei kasvanud Riia Moskva eeslinnas.“

Jah... see oli õige. Seal oli Marta ainult käinud, kui Kiisa Betti seal söögimaja pidas. Betti keetis ainult suppi ja jäi puruvaeseks, sest tal oli hale süda. Väikesest talukesest saadud raha, millega ta söögipoe avas, sulas ühe aastaga kokku. Kaltsudes kahvatud lapsed seisid karjana uksel, julgemata edasi tulla. Ja ikka jälle andis Betti neile suppi, mida nad aplalt lürpisid. Sama räbaldunud olid mehed ja naised, nad elasid kuni kümne kaupa ühes toas. Need olid mustatöölised, juhutöölised. Kesklinnas liikusid nad harva, kuid suure silla juures turu ääres istus neid hulgana. Talutöödele neid naljalt ei võetud.

Isagi oli seal korduvalt seisnud, et ükskõik missugust tööd saada, ja rääkis pärast kodus, et jässakad taluätid müüvad rahumeelega lõssi täispiima pähe, ostavad silke sulase jaoks, aga kui üks räbalais tööline ennast sulaseks pakub, siis kohe hirm nahas, et varastab paljaks, tapab äragi veel.

Pooleldi unne vajunud, tõusis Marta silme ette uuesti haavatute rong ja need kaks soldatit, keda kodus oodati, kelle eest palvetati.

„Arst,“ sosistas ta veel kord ja uinus.

Sel ööl rabeles ja vehkles Marta hirmus palju. Ema kattis teda põrandale vajunud tekiga mitu korda.

„Tütrekene,“ mõtles ta sealjuures kurvalt, „meiesuguste laps ei ole arstiks sündinud.“

Õde

Ühel pealelõunal saatis ema Marta koos Saarikuga Treimannide juurde. Bertaga olevat kokku lepitud ja küll Marta teada saab, millal ta koju tagasi peab tulema. Marta läks meeleldi, sest ema oli viimastel päevadel väga rahutu ja ei tahtnud isegi rääkida. Treimannid olid alati lõbusad ja nende kodu hubane ning rõõmus, kuigi nende tuba ei erinenud millegagi teistest Suvalovo toakestest.

Marta tulles võttis Berta kohe suka kätte ja hakkas kuduma. Marta istus laua teise otsa ja hakkas koolitööd tegema. Kui tal kõik oli õpitud, palus Berta ühest vanast saksakeelsest raamatust ette lugeda. „Küll need sakslased oskavad armastusest ikka ilusti kirjutada," ohkas Berta.

Treimann saabus koju üsna hilja. Berta võttis teda vastu sõnadega:

„Ma moorisin lõunaks liha ja kapsaid, aga sa ei tulnud ega tulnud, sõin siis üksi ja pärast sõin jälle. Ma ei tea ju kunagi, millal sa tuled!"

„Pole viga, Berta, midagi ikka leidub hamba alla... aga kas sina endale söömisega liiga ei teinud?"

Berta tõstis uhkelt mehe jaoks hoitud toidu lauale.

„Kahe tunni pärast oleksid küll juba ilma jäänud... aga ma ei tea, mis see on, just praegu hakkas süda jälle kõvasti kloppima. Ma pean kohe pikali viskama."

Ta tõusis vaevaliselt ja läks voodisse. Iga kord, kui ta püsti tõusis või liikus, imestas Marta uuesti tema paksuse üle.

Treimann hakkas sööma, pakkus Martalegi, kuid Marta loobus tänades.

„Sinu isa tuli ühes minuga koju. Homseks palus, kui vaja läheb, vaba päeva. Kas sul on ka hea meel, et pere kasvab?“

„Ma ei tea,“ vastas Marta ja punastas. Ta ei teadnud isegi, miks see küsimus teda piinlikult puudutas. Võibolla oli selles süüdi Rudziti naine, kes talle kord vastu tuli ja ütles:

„Tütar juba varsti preili ja ema mängib veel noorikut. Ootab muidugi poega, et perekonna au päästa, aga küll näed... jälle sünnib tütar.“

Marta vaatas Šaarikule, kes magas keset tuba kogu oma pikkuses. Vahetevahel vingus ta ja jalad tõmblesid kärsitult.

„Šaarik võitleb unes vist jälle Avdotjaga,“ ütles Marta ja jutustas Šaariku patusest teost.

„Kui me tulema hakkasime, seisis Avdotja oma toa uksel. Ei tea, mis Šaarikul pähe tuli, järsku lipsas Avdotjast mööda nende tuppa. „Nüüd rüvetas ikooni ära,“ karjus Avdotja ja hakkas Šaarikut luuaga mööda tuba taga ajama. Šaarik jooksis mitu korda ikooni alt läbi, enne kui ta Avdotja käest terve nahaga õue pääses. Oi, kuidas Avdotja nuttis ja hädaldas, mis pahandusi meie neile kõik teeme. Ta võttis Vanja käekõrvale, Anjuta sülle, ja läks püha õnnistust otsima, sest ta ei julgevat oma mehe ja lastega pühapildi all magada, mille koer ära teotanud. Emagi tuli kisa peale välja ja küsis, mis see koer siis nii hirmsat tegi. Avdotja imestas, et meie seda ei tea: jookseb koer kas või üks kord ikooni alt läbi, on selle kaitsev mõju kadunud ja vanakuri pääseb majja õnnetusi tooma.“

Berta naeris südamest, tundis ennast juba paremini, tõusis voodist ja tuli laua juurde.

„Kas mängime nüüd viit-lehte?“ küsis ta kaarte võttes.

Nad mängisid, muutusid peagi uniseks ning läksid magama. Marta asus Berta selja taha. Tal oli tunne, nagu vajuks ta kõrge müüri taga olevasse auku.

Hommikul vara koputati aknale. Treimann oli juba üleval ja pesi ennast. Ta avas akna:

„Noh?“

„Tütar," vastas Gustav. „Öösel kell kolm. Ütle Martale kah," ja ta läks jälle kiiresti ära.

Sel päeval oli Marta koolis väga hajameelne. Helka saatis talle Kamtšatkalt mitu tähekest. Ta isegi ei naeratanud Helka vaimusünnituste üle ega vastanud. Seletamatu nukruse- ja üksindusetunne rõhus teda. Koduteel kadus ta teiste silmist. Marta ei saanud kohe koju minna, sest tundis arusaamatut ängistust. Ta istus ühe „järvekese" äärde ega teadnud, mida enesega peale hakata. Ta näris hajameelselt rohukõrt, võttis jalad lahti ja sulistas jahedas maikuu vees. Siis otsis paunast ühelt kaasõpilaselt saadud M. Gorki raamatu „Mööda Venemaad" ja hakkas lehitsema. Ta pilk peatus pealkirjal „Kuidas sünnib inimene". Marta süvenes lugemisse. See oli esimene Gorki teos, mida ta luges. Talle meenus, et tihti räägiti „sõidame maksimuškaga", mis tähendas sõita kõige odavama hinnaga kaubavagunitest koosnevas rongis, mis seisis igas jaamas väga kaua. „Maksimuška" oli alati sõitjaid puupüsti täis — kestku sõit kui kaua tahes, peaasi, et odavasti koju jõutaks — kuhu krjutšnik või mõni teine juhutööline ruttas, et hooajal korjatud rublakestega peret rõõmustada. Kaks-kolm päeva varem või hiljem koju jõuda — see oli neile ükskõik. Kulub kõigest kaks või kolm ümmargust karavaid [1] rohkem! Maksim Gorki nime tundis iga krjutšnik, kuigi paljud ehk täpselt ei teadnudki, kes ta õieti on. See kõik meenus Martale Gorki raamatut lugedes. Esimest korda kerkis tema ette suur, haarav pilt inimviletsusest. Gorki raamatust hoovas armastust kodumaa ja inimeste vastu, kes kannatavad masendavat ülekohut. Martale meenus Kolõkov oma laevade, majade, kalaäri ja saunaga. Kas tal ei jätku ühest majast ja ühest laevast, et teised majad oleksid teiste omad? Ta ei jõua ju seda kõike kulutada, ja teistel pole leibagi, pole seljas midagi peale räbalate. Marta oli Kolõkovi peale väga pahane. Et Semjon oma hobusega nüüd hästi teenis ja isegi lehmalauda ehitas ja veel ühe lehma ostis, sest teine parajasti ei lüpsnud, see on ikka väike asi Kolõkovi kõrval.

[1] Karavai — ümmargune leivapäts.

Ja ometi oldi Semjonigi peale pahane, et mees hakkab sõja ajal rikkaks minema ja miks ta frondile ei lähe. Et Semjonil tiisikus oli — seda peeti pettuseks, sest mis haige ta on, kui käib ja töötab. Aga Kolõkov — ükskord läheb Marta Liidiaga tingimata Kolõkovi sauna vaatama. Marta pani jalad kinni, sidudes saapanööre niisuguse ägedusega, et need ragisesid.

„Kelle peale sa siin pahandad?" küsis tuttavlik mehehääl.

„Ma ei salli Kolõkovi," vastas Marta ja vaatas üles. Sergei Ivanovitš seisis tema läheduses. Marta punastas ja tõusis kohe püsti.

„Miks sa Kolõkovi ei salli?"

„Ma ei tunne teda nägupidi, kuid tema laeva ei läheks ma küll laadima, kui krjutšnik oleksin," vastas Marta veendunult.

„Olen kindel, et sinu jaoks leidub maailmas sisukamat tegevust," ütles Sergei Ivanovitš naeratades.

„Oh, ja kui veel mõelda burlakke," ei saanud Marta rahuneda. „Neist räägivad kõik," jätkas ta, kui nad koos Šuvalovo poole liikuma hakkasid. „Piitsaga meest neil järel küll enam ei ole nagu vanasti, aga nad astuvad longus päi nagu Semjoni hobune, kui see liiga palju töötanud on; rihmad või köied suruvad õlad veriseks, higi voolab, seda nad ei pühigi. Jah, ja kui nad siis sadamasse jõuavad, ümbritsevad neid tihti peened inimesed, kes parajasti Volga-sõitu teevad. Ja daamidel on kahju, et nad enam seda uhket laulu „ei uhnjem" ei laula. Ma tean kõik. Kolõkovgi kasutab veel lotjade veoks burlakke. Me oleme Helka Fedorovitšiga palju burlakkidest ja krjutšnikutest rääkinud. Helka arvas, kui me daamidest kõnelesime, et panna neid õige kas või kolm tundi lotja vedama, huvitav, kui romantiliselt nad siis ise „ei uhnjem" laulaks?"

Sergei Ivanovitš kuulas huviga Marta juttu.

„Sa vaatad, nagu näha, lahtise pilguga kõike, mis sind ümbritseb. Ära oma silmi kunagi kinni pigista, olgu nii valus vaadata kui tahes."

„Küll oli valus vaadata haavatuid, Sergei Ivanovitš. Ma olin juures, kui rong tuli. Üks suri kanderaamil ära. Ma õpin arstiks, siis saan ju paljusid inimesi aidata."

„Arsti töö nõuab kutsumust ja ennastsalgavat andumust, igaüks sellele tööle ei sobi."

„Aga kui ma hakkan haavatute barakkides käima ja vaatan, mis seal tehakse, võib-olla siis saab selgeks, kas ma kõlban arstiks," lausus Marta poolhäbelikult.

Abolenski muigas.

„Proovi, proovi! Olen veendunud, et sul on võimalik saada suuremat haridust kui noortel enne sind."

„Aga teie, Sergei Ivanovitš, nägite vist küll palju vaeva, et niisugust haridust saada. Minu sõber Kullimajast, Kazimir Zelenski, rääkis, et teie olevat väga raskeid päevi läbi elanud."

„Ma õppisin vaimulikus seminaris, kus kõik oli prii, nii et raskusi õieti ei olnudki. Hiljem muidugi. Ja väga paljud meist ei hakanud preestriks, nagu oleksid pidanud, vaid läksid hoopis teist teed. Ja Kazimir Zelenski on siis sinu sõber? Mäletan teda päris hästi, nagu teisigi häid õpilasi. Õpetajatele jäävad alati meelde kõige paremad ja kõige kelmimad õpilased, keskmised, vahepealsed, ununevad varsti."

Marta vaatas imestunult Abolenskile otsa. Kazjuk jumaldas teda, tema aga mäletab teda ainult päris hästi nagu teisigi. Kazjuk pole ometi teised ja teda ei saa üldse unustada.

Nad lähenesid Kiljakovi majale, kust kostis ulgumist. Marta peatus.

„Ma läheksin korra Frosja juurde sisse, seal on midagi juhtunud. Ma tulen kohe tagasi."

„Mine aga rahulikult. Ma lähen sinu isa ja ema külastama. Näita, kus umbes asub teie maja?"

Marta ehmus.

„Kas olen koolis midagi halba teinud?"

„Ei, siis kutsutakse vanemad kooli. Ma tahtsin ainult vaadata, kuidas elavad siia asunud perekonnad, kellede lapsed koolis käivad."

Marta kohmetus.

„Aga Sergei Ivanovitš, meil on täna kodus ... Öösel kell kolm sündis mul õde!"

„Ja sa ei lendagi nagu tuul koju oma õekese juurde!"

Marta vaatas maha, tema suunurgad tõmblesid. Ta jäi vastuse võlgu.

Sergei Ivanovitš mõtles viivu, oma kurbade silmadega nagu kaugusi mõõtes, võttis siis taskust kella, mõtles veel hetke, siis ütles Martale:

„Hea küll. Sinu isa on selle suure sündmuse puhul arvatavasti täna kodus. Ole hea ja palu, et ta umbes poole tunni pärast tuleks raudtee äärde, teie maja läheduses. Teie kodu ma täna ei häiri. Juhul, kui su isa on tööl, jookse mulle ütlema."

Ta eemaldus kiiresti teises suunas, uurides paberilehekest, mille ta minema hakates taskust võttis.

Marta tahtis talle järele joosta, kuid ulgumine Frosja juures muutus kohutavaks. Ei tea, kas poeg on surma saanud või raskelt haavatuna koju toodud!

Marta sisenes majja põksuva südamega. Kiljakov, lihunik, kelle tutvust ema halvustas, istus laua taga. Frosja ulus ja itkes, teda abistasid selles veel kolm naist. See oli nii õudne kisa, et Martal läks ihu kananahka.

„Mind võeti sõtta. Nad saadavad mind teele. Frosja on truu ja armastav naine, kuula ise! Keegi siinkandis ei ole oma meest niisuguse itkemisega sõtta saatnud," lausus Kiljakov rahulolevana.

Frosja viskus ikooni ette, tagus peaga vastu põrandat ja aina kisendas ja lõi risti ette. Teised naised istusid lavitsal, käed süles, ja itkesid vaiksemalt. Nende mehed olid juba sõjas ja nende eneste itkemised itketud, ühel puhkas mees juba üle aasta kauges mullas. Marta taganes ukse poole. Äkki tõusis Frosja üles ja tuli Marta juurde. Ta silmad polnudki märjad ja ta ütles kõige tavalisema häälega: „Aga õpime ikka edasi. Nüüd tuleb juba kahele kirjutada."

„Miks sa nii karjuma pead, Frosja?" küsis Marta.

„See meeldib jumalale, seda nõuab perekonna õnn. Mõned kriimustavad endal näogi veriseks, mina aga nii pime enam ei ole. Tunnen ju tähti."

Ta pistis Martale saiakukli pihku, naeratas, siis sööstis ikooni ette ja alustas jälle oma metsikut itkemist. Kiljakovi nägu aga säras sellest lahkumisvalu võimsast avaldusest.

Kui Marta majast väljus, nägi ta Kiljakovi Triškat, koon taeva poole tõstetud, samuti ulgumas. Küllap vist

majast kostvad hääled innustasid tedagi peremehe sõttaminekule kaasa elama. Marta poetas talle vargsi saia, mille Triška nii ahnelt alla neelas, et ainult kõhumusklid korraks vulksatasid.

„Vaene loom! Nüüd võid sa pooleks tunniks nälja unustada ja ainult ühele valule anduda — peremehe leinamisele.“ Ja nagu perenainegi, hakkas Triška pärast väikest pausi uuesti uluma.

Marta läks kiirel sammul kodu poole.

Elevana ja ärevana avas ta ukse. Päike paistis läbi hõreda aknaeesriide ema asemele. Ema nägu oli väga kahvatu, aga silmad särasid nagu tookord, kui ta tädi Anna juures aias laulis. Tema kõrval puhkas pisikene punetava näoga pamp, imedes ahnelt rinda.

„Kuhu sa nii kauaks jäid?“ küsis ema tasa.

„Ma ei tea,“ vastas Marta väriseva häälega vaikselt ja kehitas õlgu.

Tema pilk peatus pisikesel elaval olevusel ja jäi sinna kauaks, kauaks. Siis vaatas ta ainiti oma ema, jooksis voodi juurde, peitis pea ema rinnale, peaaegu vastu oma pisikese õe peakest.

„Emakene, kas sa vajad midagi?“ küsis ta õrnalt.

„Ei, ainult võta oma õeke ja tõsta ta sinna toolile korvi sisse.“

Kui Marta selle väikese elava pambu kätele võttis, tekkis tal hirm, et ta pillab õe maha või et too läheb katki. Marta asetas väikese nii ettevaatlikult korvi, et ema naeratama pidi.

„Ega ta portselanist ole. Jah, Marta, nüüd saad sa elu jaoks palju õppust.“

„Jah, ema,“ vastas Marta hajameelselt, sest talle meenus Sergei Ivanovitš.

„Ema, kus isa on? Tööl või?“

„Oh, ei. Hommikul süda ei andnud rahu koju jääda, aga lõunaks tuli tagasi. Läks juba ammu kaevule, ei tea, kuhu ta nii kauaks jääb. Mine õige vaata.“

Isa seisis õues, panged kõrval ja ajas Sergei Ivanovitšiga juttu. Nad rääkisid tasa ja väga tõsiselt. Marta tuli kohe tagasi.

„Isa ajab meie õpetaja Sergei Ivanovitšiga juttu.“

Möödus paar minutit, siis hõikas ema:

„Too üks pang sisse, mul nii kangesti suu kuivab, et ei jõua enam kannatada."

Marta väljus uuesti ja nägi, kuidas Sergei Ivanovitš isale midagi lehekeselt ette luges ja isa tema sõnu kordas.

„Pean täpselt meeles," ütles isa kuuldavalt, „Rudzit tuleb küll arvesse, siit neljas maja."

„Aga Rudziti Evald ei käi ju veel koolis, isa," hüüdis Marta.

Abolenski naeratas.

„Näete, Mets, laste kõrvu ei tohi kunagi alahinnata. Noh, Marta, kas sa homme tuled lennates koju või leotad vahepeal jälle lombis jalgu?"

Marta häbenes.

„Koju tulen," ütles ta vaikselt. „Emal on mind nüüd väga vaja!"

Riia naiste uudishimu oli liiga suur, et Metsa Liina külastamisega mõni päev oodata. Nad tulid korraga Rudziti naise eestvedamisel, kes ise kohe suure koogi lauale pani, noa võttis ja kooki lahti lõikama hakkas. Veera sõidutas oma kaksikud kõige käruga tuppa. Liinale ulatas ta kootud lapsejakikese ja tanu. Treimanni Bertal oli kaasas toop koort ja tükk sinki.

Rudziti naine hüüdis Martale võidurõõmsalt:

„Kas ma ei ennustanud, et saad õe? Kas ma eksisin? No võtke kõik kooki ja sööge ometi, ega ta vaatamise jaoks pole toodud," käsutas ta perenaiselikult, haaratest ise esimese suurema tüki.

Veera prisked kaksikud lamasid nagu tikud teineteise kõrval.

„Vaata, Liina, kui suured minu marakratid juba on. Vasja ja Griša, mis teil pähe tuleb, külas magama jääda?"

Berta vaatas poisse suure huviga.

„Nagu klounid Bim ja Bom teised. Kas sa, Veera, vahet ka teed, kumb on kumb? Mina küll jagu ei saa."

„Grišal on isa kõrvad, muidu vist ei oskaks minagi vahet teha," lausus Veera, õnneliku pilguga oma poisse vaadeldes.

Avdotja ilmus viimasena, käes hõbekett ristikesega.

Ta suudles Liinat kolm korda ja hakkas siis vastsündinule ristikest kaela panema.

Rudziti naine sähvas kurjalt:

„See pole meie rist, see on vene rist, ei tohi!“

Gustav, kes selles suminas oma mõtteid oli heietanud, astus vahele:

„Pane, pane, Avdotja, kett kaela!“ Ta tõstis lapse kõrgemale, et Avdotja saaks ketti paremini kinnitada. Rudziti naine oli ilmselt solvunud. Gustav vaatas talle pahaselt otsa.

„See on kingitus ja Avdotja äratundmise järgi parim, mida saab kinkida.“

Avdotja tegi lapse kohal ristimärgi.

„Kaitsku sind, lapsuke, jumal taevas ja püha kirik maa peal.“

Ta ütles seda nii siirast südamest ja täis hardumust, et isegi Rudziti naine vaatas teda imetlusega, kui ta toast sirgena ja väärikana lahkus.

Šaarik. Senka ja Ljonka

„Kus see Šaarik ikka mujal on kui sauna all. Meie Lillit kardab teine nagu tuld, ei tule enam toa poolegi," rahustas ema Martat.

Šaarik aga meelituste peale sauna alt välja ei ilmunud, ka pool päeva otsimist mööda Šuvalovot ei andnud tagajärgi.

Alles õhtu eel, kui Marta uuesti otsinguile läks, nägi ta raudteel koerakest, kes kolmel käpal ennast päästa püüdis. Tema kannul sibasid kaks poisiklutti, loopides niigi juba vigast Šaarikut.

„Te põrgulised!" hüüdis Marta ägedalt ja sööstis poisikeste kallale nii kiiresti, et need ei saanud veel põgenemisele mõeldagi. Ta haaras mõlemal pulstunud juustest ja sakutas kõvasti. „Mis ta teile tegi?"

Pisem poiss hakkas töinama.

„Ma tahtsin näha, kuidas ta kahel jalal käib."

„Ma tapan ta kohe ära!" Suurem poiss kiristas hambaid. „Lase lahti, kas kuuled?"

„Kedagi sa ei tapa, sa põrsas," ägestus Marta uuesti, haaras poistel kätest ja tiris nad jõuga õue. See nõudis pingutust, aga Marta ei vandunud alla.

Šaarik värises üleni nagu haavaleht ja püüdis sauna alla ronida, kuid verine selg ja murdunud käpp tegid vist nii suurt valu, et ta ronimisekatsest loobus ja sauna ette pikali heitis.

„Nii, nüüd seiske siin ja vaadake pealt, kuidas loomaga tuleb talitada," ütles Marta.

Ta vabastas poiste käed ja laskus põlvili Šaariku juurde. Poisid tahtsid kohe plagama panna, kuid väik-

sem, kuuldes, kuidas Marta Šaarikuga räägib, peatus. Ka vanemat hakkas asi huvitama.

„Noh, mu kallis Šaarik, anna rahulikult oma haige käpp siia. Ma ei taha sulle valu teha, tahan sind aidata. Pole viga, luu kasvatame jälle ilusti kokku, mu väike haige koerake."

„Justkui inimesega õiendab," ütles väiksem imestunult. Suurem aga tegi põlgliku grimassi ja sülitas.

„Tooge sealt kuuri alt õlgi," käsutas Marta, „Šaarikule tuleb pehme ase teha."

Avdotja väljus toast, kaelkook ja panged käes. Martale meenus, et ta peab ju luba küsima, sest Avdotja ei tahtnud pühakuju teotanud Šaarikust midagi kuulda.

„Tädi Avdotja, kas ma tohin õlgi võtta ja Šaarikule saunaesikusse aseme teha? Need masuurikad on minu koera vigaseks peksnud."

Avdotja heitis poistele vihase pilgu.

„Kas te kaote siit, huligaanid niisugused! Kas tahate aknaid sisse lüüa või peenart tallata või midagi varastada? Kassid on teil niikuinii üles poodud. Kaduge silmapilk!"

„Vaat ei lähe, mis sa meile ikka teed. Sina meid kätte juba ei saa. Kui sa meid palju sõimad, siis..." ähvardas vanem, võttes maast kivi. Ettevaatuse mõttes tõmbusid nad siiski veidi eemale.

„Senka ja Ljonka — Šuvalovo nuhtlus," ohkas Avdotja, näidates kooguga kuuri poole, et võtku Marta pealegi õlgi. Siis vaatas ta värisevat Šaarikut ja ütles naeratades:

„Vii esikusse, kui tahad. Naerma ajad oma hoolitsemisega. Ma saadan õige Vanja ka vaatama, aga teie, võllanäod, kaduge siit," käratas ta uuesti poistele.

Poisid ei mõtelnudki lahkuda. Nad läksid kuuri, tõid õlgi, ulatasid Martale, kes saunaesikusse aseme tegi. Šaarik asetati haigevoodisse ja Marta jooksis Treimannide juurde joodi tooma. Poistel käskis ta vahepeal otsida mõne sileda pikliku puutüki.

Kui ta tagasi jõudis, seisid poisid õuel trotslike nägudega.

„Me ei mõtlegi sinu käske enam täita. Küll näed, me maksame sulle sakutamise eest veel kätte," teatas

umbes üheksa-aastane Senka, kuna väiksem vend Ljonka hoolega Šaariku nägu uuris.

„Vaata," ütles ta vennale, „Šaarikul on silmad märjad. Koer nutab!"

Marta tõi toast noa ja lõikas ühe puutüki hästi siledaks, pintseldas Šaarikul verised kohad joodiga üle ja sidus siis jala lahasse. Nii tehti kord Kullimajas vana Abelsi jalaga, kui ta saunas oli libisenud ja voorimehega koju toodi. Šaarik paljastas hambaid ja urises, kuid ei hammustanud.

Ljonka, Senka ja õue jooksnud Vanja jälgisid põnevil Marta iga liigutust.

„Sa oled nagu ferssel [1]," lausus Ljonka. „Kui ema talvel kaevu juures jääle kukkus ja käe murdis, tegi ferssel talle just niisuguse puu käe külge. Aga miks Šaarik nutab?"

„Tal on valus. Palu andeks!" nõudis Marta.

„Ma arvasin, et koer üldse valu ei tunne." Marta teist lauset ta nagu ei kuulnudki.

„Palu andeks!" kordas Marta uuesti, haaras Ljonka käe ja silitas sellega üle Šaariku näo ja pea. „Ja kui ta sind hammustab, siis on see sulle paras."

„Nüüd silita veel kord, üksi," käsutas Marta. Ljonka nägi, et Marta nägu ei tõota midagi head ja kaitsev vend oli tõmbunud juba põgenemiskaugusse. Ljonka pidi riskima. Šaarik vaatas poisikesele haledalt otsa ja tõmbas keelega üle ta käe.

„Näed, Ljonka, kui hea ta on. Purustasite tal jala, veristasite selja ja ta ei karga teile sugugi larinal näkku, nagu olete ära teeninud. Koer on inimese truu ja hea sõber, kui teda hoitakse."

Nüüd tekkis Senkalgi tahtmine koera silitada.

„Sina hoia ennast eemale, sa pole seda väärt, et minu koera silitada. Oled suur poiss, aga toores nagu metslane."

Vanja kükitas maha ja katsus Šaariku nina.

„Marta, ta nina on nagu tuli."

„Tal on kindlasti palavik," seletas Marta. „Šaarik on ju puruhaige. Nüüd jätame ta rahule."

---

[1] Ferssel — rahvale suupärane velskri nimetus.

Nad väljusid saunaesikust. Senka silmad lõkendasid vihast, et tal ei lubatud Šaarikut puudutada. Ljonka küsis tasa:

„Kas Šaarik sureb nüüd ära?“

„Ei tea,“ vastas Marta. „Seda sina ja su vend ju taht-sitegi. Aga nüüd marss minema.“ Ta võttis Vanjal käest kinni ja läks toa poole.

„Ma tulen öösel ja tapan Šaariku ära!“ hüüdis Senka raevunult.

„Katsu sa,“ vibutas Vanja rusikat. „Ma saadan sulle hobuse kallale.“

Senka ja Ljonka lonkisid minema, täristades naelaga mööda tarapulki.

Pärast lõunasööki istus Semjon tavaliselt uksepakule, pani käed rüppe ja pooleldi tukkudes veetis puhketunnikese. Semjon oli mõtiskleja mees. Ta vaatas, kuidas Vanja lõõskava päikese käes saunaesiku ava juures istus, Šaarikuga juttu ajas ja jutujätkuks koera silitas. Ühel päeval ütles ta Avdotjale, kui see lüpsikuga majast väljus:

„Kuule, eit, Vanja hakkab meil paranema. Zolotuhha [1] kaob. Kõrvad ja nägu ei leemenda enam ja poiss on jätnud virisemise. Sina ja teised eided räägite, et last, ja veel zolotuhhaga last, ei tohi üldse päikese käes hoida, närbub ära. Aga, näe, päike Vanjat ei närbuta. Võib-olla must suure karvaga koer ja päike kokku on rohi, mis aitab. Võib olla, kõik võib olla, et maas istumine ja koera karva silitamine annab tervist. Kõiksugu asjad on olemas, aga inimene oma nõdra aruga neist jagu ei saa.“ Ta mõtles viivu, siis hüüdis Avdotjale, kes lehma lüpsma läks: „Anna Šaarikule piima.“

„Jumala tahtmine, et Vanja paraneb,“ vastas Avdotja ristimärki tehes, „ja ega mul piimast kahju ole, kui sa käsid.“

Loomulik, et Vanjagi kohe piima nõudis. Nii kujunes, et Marta patsient ja selle valvur said iga lüpsi ajal sooja piima ja üheskoos einetades oli Vanjagi isu parem.

---

[1] Meditsiinis skrofuloos. Rahvakeeles igasugused nahalööbed.

Marta uuris tihti Šaariku jalga ja ühel päeval võttis lahase ära.

„Isa ütles, et kui ma lahase ära võtan, siis hakkab Šaarik varsti ise ennast arstima, närib hoolega käppa, et see jõudu saaks ja kõveraks ei kasvaks."

Samal õhtul teatas Vanja särava näoga läbi akna:

„Marta, Marta, juba näris!"

Senka ei näidanud nägugi. Ljonka hiilis siiski kord venna juurest minema ja tuli küsima, kas Šaarik ikka veel elab.

„Elab," vastas Vanja uhkelt, „mina ja Marta arstisime ta terveks. Šaarik lonkab, aga juba käib."

Kord tabas Marta poisid raudteelt, kui need parajasti roopamutrit püüdsid lahti keerata.

„Kas te ei tea, et niiviisi võib rongiõnnetus juhtuda ja inimesed võivad surma saada, teid aga pannakse selle eest vangi?"

„Kord oli Moskva tee peal õnnetus. Vedur kraavis, vagunid maas, kõik puru, väga uhke oli," seletas Ljonka suure vaimustusega.

„Kus oli ikka mutreid ja värki. Korjasime mitu kotitäit," lisas Senka omalt poolt.

Marta pidas aru. Vaatamata igasugustele tempudele olid poistel siiski armsad näod ja nad meenutasid Kullimaja lapsi. Marta tahtis nendega sõbraks saada, aga kuidas? Tal tuli hea mõte.

„Teate, poisid, läheme õige barakkide juurde laastude järele."

„Mis me laastudega teeme?" küsis Ljonka.

„Kütate ahju," vastas Marta.

„Kes see soojaga kütab?" imestas Senka.

„Aga talvel?"

Senka lõi käega.

„Tali on mägede taga. Kui külm peale pressib ja väga näpistab, küll siis vana veab kuskilt mõne puunoti kohale ja soojust on ülearugi."

„Aga tulge mulle appi. Näete ja kuulete rohkem huvitavat kui mõnel rongiõnnetusel."

„Seal on palju inimesi, neid me üldse näha ei taha, sest meid ei salli keegi. Nad nimetavad meid Krašenni-

kovi rasboinikuteks ja kui me ükskord hea poolest ühe kuivama pandud lina, mille tuul oli aialt maha ajanud ja kaugele veeretanud, tahtsime majja viia, saime kepiga pähe ja meile öeldi, et oleme varganäod. Olgu mis on, aga vargad me ei ole, tabagu mind välk või lendva."

„Mina usun, et te ei ole vargad, ja tahan teiega sõbraks saada."

„Seda pole veel keegi tahtnud ja kõigil lastel keelatakse meiega käia."

Senka vaatas kord Martale, kord Ljonkale, kes ootas põnevusega vanema venna otsust. Ta oleks väga tahtnud sinna barakkide juurde minna, kus kindlasti on palju huvitavat. Senka muigas, hõõrudes oma kuresaapais sääri. Talle paistis nii imelik, et üks suur ja puhtalt riides tüdruk tahab nendega sõbraks saada.

„Sa valetad, et hoolid meist," ütles ta lõpuks, käeseljaga ninaalust pühkides.

„Lähme barakkide juurde ja te näete, et ma ei valeta ühtki sõna. Ma tõotan, et tahan teiega heaks sõbraks saada. Andke selle peale käsi."

Marta sirutas oma käe. Senka kõhkles. Ta polnud veel elus pidanud kellelegi kätt andma. See oli nii naljakas, et ta enne käe selja taha pani, siis vähehaaval ette sirutas ja lõdvana Martale ulatas. Ljonka oli kärmas venna eeskujule järgnema.

„Nüüd seob meid tõotus ja vanne. Kullimajas, kus ma elasin, ei tohtinud kunagi pärast niisugust käeandmist teisiti teha, kui lubatud."

„Aga ma ei lubanud sulle midagi ja barakkidesse võid üksi minna. See on puha altvedamine."

„Sa oled, Senka, oma käe andnud. Hea küll, ma lähen barakkidesse ja kaeban Alekseile, et meie vahel on tõotus ja teie seda ei pea."

„Kes see Aleksei veel niisugune on?" küsis Senka juba põlgusega ja sülitas läbi hammaste.

Marta alustas tagasihoidlikult, sattus siis hoogu ja lõpuks uskus isegi, et Aleksei just seda kõike näinud ongi, mida ta nüüd poistele pajatas.

„Aleksei on haavatud soldat ja istub tihti oma baraki ees, kargud pingi najal. Seni, kuni ma laaste nööride vahele laon, jutustab ta mulle sõjast või oma kodunur-

gast. Ta ise on kooliõpetaja Uraalist ja teab palju lugusid karudest ja teistest metsloomadest. Ja teate, Aleksei on oma ihusilmaga näinud sõjajumalat, kohe oma silmaga, kui see suures kaarikus kihutas, kolm tulipunast hobust ees, noh nii punast nagu tulekahju. Ja kuigi hobused ja sõjajumal liikusid üle tema pea õhus, oli kuulda kabjaplaginat, mis mürises nagu kohutav äike."

„Aga missugune see jumal ise välja nägi?" küsis Ljonka, suu ennekuulmatust imest ammuli.

„Ta istus tulises vankris, leegitsev kiiver peas, tema nägu oli kohutav, kui tema käes olev mõõk sahises üle soldatite peade. Jumal tundis sellest rõõmu, et teda kardeti... Kõik, mis tema käe all suri, valmistas talle suurt lõbu. Ta irvitas... Aleksei aga pääses tema käest ainult selle tõttu, et ta nägi teda tulemas, kummardus ja sõjajumala mõõk sai talle ainult haava jalga lüüa, pea jäi alles."

„Seda võiks küll kuulata, kui ta sõimama ei hakka ja minema ei aja," arvas Senka. „Me mõtleme veel järele, mis teha."

„Kui tahate, tulge, ei taha, ärge tulge, mina lähen."

Marta läks koju nööride järele, poisid aga kadusid oma teed.

Möödus mitu päeva, kui poisid uuesti Marta kodu lähedusse ilmusid. Ta nägi aknast, kuidas nad nende toa poole piilusid ja nõu pidasid. Marta nägu läks naerule ja ta jooksis välja.

„Vaatame, kas teile veel nööri leiame." Ta leidiski.

„Väga tore on laastukoormaga tulla, mulle meeldib," seletas Marta. „Suured vaatavad ja vahel kiidavad, et näe, lapsed teevad usinasti tööd. Ja seda headmeelt, et virn kodus muudkui kasvab. Ja kui vahel veel mõni puutükk hulka satub, siis oled nagu varanduse leidnud."

Nad jõudsid ehitusel oleva baraki juurde. Selle kõrval asus teine barakk, mille ees pinkidel istusid paranevad haavatud. Üks nendest tervitas Martat valju häälega:

„Tere, Marta! Kuidas õde kasvab?"

„Tänan, Aleksei, Lilli hakkab juba roosaks minema," vastas Marta ja läks Aleksei juurde. Ta sosistas talle midagi kõrva, mispeale Aleksei huviga poisse vaatlema hakkas.

Senka ütles Ljonkale:

„Kaome. Nööriga saab palju asju teha."

„Me pole ometi vargad, nagu sa ise Martale rääkisid, ja mina tahan uhkelt laastukoormaga käia."

„Ljonka, Senka!" hüüdis Marta poistele. „Nüüd viime seljatäied laaste meile, siis teile ja siis tulge siia tagasi Aleksei sõjajutte kuulama. Tal on üksi väga igav."

„Kui ta mul oma karkudega käia lubab, siis tulen tagasi," ütles Ljonka, endal pilk naelutatud karkudele.

„Luban küll," vastas Aleksei sõbralikult. „See on kindlasti lõbus, kui jalad terved."

„Mina küll ei tule, kui pean ainult pealt vaatama, kuidas Ljonka kõnnib. Mina tahan ka karkusid proovida," nõudis Senka.

„Olgu! Ma istun siin seni, kuni te laastud ära viite. Võta mu kargud, Marta. Sina proovi kõigepealt. Tagasi tulles proovigu neid pool teed üks poistest, siis teine." Aleksei ulatas Martale kargud.

Poiste nägu läks naerule.

„Selle eest võime kas või veerand tundi juttu kuulata," lubas Senka. „Muidu võiks rohkemgi, aga Stenka Razinist juba paremat lugu pole eluilmaski."

Nad läksid. Marta võttis kargud kaenla alla ja püüdis jalgu õhus hoides edasi liikuda. Poisid kõndisid oma koormatega tema kannul ja naersid laginal. Kui nad niiviisi Marta kodu õue jõudsid, sattus ema, kes parajasti nöörilt Lilli pesu korjas, ahastusse. Ta pani käed nagu palveks kokku.

„Taevane jumal, mis sinust küll niiviisi saab! Ise oled juba gümnaasiumi neljandat klassi lõpetamas ja sul pole üldse uhkusetunnet. Sul veel hea meelgi, et need kaks kõrilõikajat sind naeravad. Tore tütar, ega midagi ütelda ei saa."

„Aga ema, see teeb ju meile nalja ja Aleksei lubas poisid käsile võtta, kuid korraga ei saa ometi kõike. Aleksei on kooliõpetaja ja tal on igav, poisid aga ei harju nii ruttu inimestega. Nad arvavad, et kõik tahavad neid ainult sõimata."

Ema lahutas lootusetult käsi.

„Miks siis just sina see pead olema, kes naeruks maailmale nendega jändab? Puha isa süü, et sa igasuguseid

frosjasid ja kassitapjaid enda ümber kogud. Taevas hoidku Lillit niisuguseks kasvamast!"

Ta seisatas hetke, nagu tahaks midagi veel ütelda, heitis siis käega ja läks tuppa, ust enda järel paugutades.

„Kas sinu ema alati nii kurja näoga on?" küsis Ljonka, oma koormat maha visates.

„Kas sinu ema sõimas sind vägevasti?" küsis Senka. „Meie ema ei sõima kunagi, aga isa selle eest vannub kurja, nii et..." Senka kirtsutas nina ja vangutas pead.

Tagasi barakkide juurde läksid nad, nagu kokku lepitud: pool teed kõndis karkudel Senka, pool teed Ljonka, ähkides ja kõikudes, sest kerge see just ei olnud.

Senka seletas Martale, et kui ta suureks kasvab, siis saab temast Stenka Razin, vürstinna aga uputab ta kohe õhtul ära, ei hakkagi tema pärast öö läbi laulma ja hommikut ootama.

Poisid andsid kargud Alekseile ära ja teatasid, et neil pole praegu tahtmist sõjajumala lugu kuulata, nad lähevad hoopis Volga äärde krjutšnikute juurde, seal saab voblakala ja leiba.

Marta ütles, et mingu nad pealegi, ta viib ise nende emale laaste ja ütleb, et Senka ja Ljonka ei jõua laastugi kanda, nii nõrgad poisid. Aleksei naeris:

„Ema keelas neil koju midagi tuua ja poisid on sõnakuulelikud. Eks ole?"

Senka saatis Alekseile hävitava pilgu, Ljonka muigas kavalalt ja hakkas laaste korjama. Senka asus tema kõrvale ja ütles Martale:

„No seda tahaks näha, kes meid keelab."

Kui Marta koos poistega raudteeputka ette jõudsid, ilmus poiste ema kohe uksele, lõi risti ette ja hakkas oma niigi vesitsevaid silmi pühkima. Näkku tekkis äraseletatud ilme.

„Issand õnnistagu teid, mu kallid pojakesed! Nüüd saab kord ometi sauna kütta. Ei mäletagi enam, millal viimati ihu sai pestud. Mu Senkakene ja Ljonkakene on päris kroobatanud mustusest."

Ljonka irvitas. Senka aga ütles sosinal Martale:

„Eit on hulluks läinud, tahab sauna kütta ja me peaksime endid vist pesemagi. Ei lähe läbi."

Ja juba olidki poisid kadunud.

„Näed nüüd, kuidas nad ise käivad ja õiendavad. Kust mina neil enam sabast kinni hoida saan. Tule sisse, vaata, tuvike, kui palju mul sabasikutajaid on."

Ruum oli tibatillukene. Kõige väiksem ööotsus lakke kinnitatud kätkis, kolm suuremat kükitasid põrandal, lühikesed määrdunud särgikesed põlvedele tõmmatud, peremees ise aga magas ahjul, katkistes kottades jalad üle ahju ääre sirutatud. Laud ja seina äärt mööda jooksev lavits oli kogu sisseseade. Nurgas rippus kindlalt oma kohal jumalaemakuju, põlev lamp ees.

„Vahel oli juba nii, et ei jätkunud raha õli ostmiseks lampaada jaoks. Oh, oleks kartulitki, et saaks kõhu täis süüa! Väiksele Olgale ikka leiba jätkub. Nämmutan suus peeneks, poetan mooniterigi sisse, et ta rahulikult magaks. Noh, seda nutsakut leivaga ta siis imebki, muud anda ei ole."

Pereema ise oli samuti poolalasti. Katkine sarafan ei olnud ihu näitamisega kitsi.

Kui Marta putkast väljus, tundis ta jälle kord, kui ilus ja õnnelik on tema elu, ja ta otsustas Senkale ja Ljonkale näidata, et ei hoidu nendest kõrvale, vaid just vastupidi, püüab neid aidata, neile hea olla.

Ühel päeval laastude järele minnes tulid nad Martale vastu ja olid väga pahased.

„Meil tuli nüüd tahtmine Aleksei sõjajumalast kuulda, läksime sinna, kus tema lööb ennast uhkust täis, et mis te huligaanid või nii..." alustas Senka, aga Ljonka katkestas teda järsult:

„Ära valeta, Senka. Ta ei ütelnud sugugi, et oleme huligaanid. Aleksei ütles, et niisuguste mustusehunnikutega ta üldse ei räägi, ja komberdas barakki. Ma veel ütlesin talle, et mulle just meeldivad niisugused kurejalad, nagu mul on."

„Kas õde Iriinat nägite?" küsis Marta huviga, sest Aleksei oli pidanud vajalikuks poiste heaks õde Iriinat asjasse pühendada.

„Nägime küll," hüüdsid poisid nagu ühest suust ja hakkasid seletama, et õde Iriina andnud neile süüa, sest raskemad haavatud vahel üldse ei söövat ja alati jäävat üle. „Andis sooja suppi ja putru peale, nii et vats kohe

naerab. Aga hull lugu on sellega, et meile lubati iga päev suppi anda, kuid nii mustalt me enam barakkide juurde minna ei tohi, minema aetakse."

„Vaat nüüd on päris kurat lahti," pahandas Senka, „peseme endid puhtaks, et sööma minna, siis Aleksei arvab, et tema pärast. Ütles meile kohe näkku: sõnnikuhunnikud. Jah, nüüd oleme liimil küll."

„Õde Iriina ütles, et ühtegi kapsaliple ega liharaasu me ei saa, kui mustalt tuleme. Kas sina, Marta, oled kunagi liha söönud? Liha on veel palju parem kui õliga kartul. Seda olen ma mitu korda söönud. Mina kütan sauna, tehku Senka, mis tahab."

Alekseil oli siis ikkagi õigus, mõtles Marta, et nälginud laste juurde on kõige kergem tee — kõhu kaudu.

Järgmisel hommikul kell neli, kui Ivan Krašennikov rööbastikku üle vaatama läks, torkas talle silma, et viltuvajunud sauna uks, mis muidu ikka irvakil seisis, oli suletud. Ta vaatas sisse. Laval magasid, paljad nagu porgandid, tema pojad Senka ja Ljonka. Sauna ees põõsal rippusid poiste särgid ja püksid.

„Kuradima poisid, vägisi lähevad ülekäte. Tarvis nad jälle kord läbi nüpeldada. Ja mis uued pesemiskombed need majja tulnud on?"

Ta oleks kas või praegu malaka võtnud, aga ei viitsinud. Haigutades ja silmi kissitades astus ta raudteetammile.

Senka ja Ljonka seisid teel ja ootasid Martat.

„Me ligunesime öö otsa saunas ja riidekaltsud nühkisime ka vee ja liivaga puhtaks. Kas õde Iriina peab meid nüüd puhtaks või mitte? Aleksei muidugi sõimab, aga ega me tema juurde lähe." Senka oli äärmiselt sõjakas meeleolus.

„Me lööme Aleksei maha, kui ta veel ütleb, et oleme sõnnikuhunnikud," ja Ljonka näitas oma jalgadele, mis olid küll puhtad, kuid verised ja kärnas. „Jalgu puhtaks saada oli nii valus, et . . ."

„Õde Iriinalt palume salvi sinu jalgadele, Ljonka. Need kipitavad vist koledasti."

„Las kipitavad, omad jalad."

Marta vaatas poiste päid. Juuksed olid täiesti pulstunud ja takukoonaldena peas püsti.

Ta jooksis tuppa, tõi vana murdunud piidega kammi, mida enam ei tarvitatud, murdis pooleks ja ulatas kummalegi ühe poole.

„Iriinale meeldib, kui pead on kammitud. Ja vaadake haavatuid, kõigil on ilusad siledad juuksed."

Poisid naersid, siis proovisid, aga kamm ei läinud üldse juustesse.

„Näita, kuidas see käib, et juuksed siledaks lähevad," küsis Ljonka. Senka viskas oma kammitüki minema, aga nähes, kuidas Marta käe all Ljonka pea siledaks muutus ja koguni läikima hakkas, otsis ta kammitüki uuesti üles ja sakutas juukseid, mis jõudis. „See on hoopis teine asi, kui ema ümmargune kahe hambaga kamm. Ei tea, milleks ta seda juustes kannab?"

„Senka, sa näed nüüd välja nagu teemeistri Valka, kui ta kooli läheb," imetles Ljonka, kui venna soeng valmis oli.

„Ja sina nagu Marta isa, kui ta pühapäeval turule läheb," ei jäänud Senka võlgu.

Et neil oma kamme kuhugi panna ei olnud, siis anti need Marta hoolde. Marta lubas poiste pluusidele rinnataskud õmmelda, kus igasugust kraami saab hoida.

„Ei tea, mis õde Iriina meile täna süüa annab," arutas Ljonka.

„Ma arvan, kui muud ei ole, siis leiba ikka saab." Senka oleks praegu kohe pool pätsi üksi ära söönud, nii näljasena tundis ta ennast.

Barakkide juures muutusid poisid aremaks, kui oleks võinud arvata. Nad olid harjunud teiste selja taga ja salamahti igasuguseid ulakusi tegema, siin aga liikusid inimesed, haavatud istusid väljas ja palju silmi vahtis neid.

Õde Iriina väljus barakist, valge pikalt lehviv tanu peas ja traksidega põll ees, millel paistis suur punane rist.

„Justkui jumalaema meil seinal," sosistas Ljonka Martale.

Õde Iriina oli tõesti ilusate hirvesilmadega ja tumedate juustega tütarlaps, kuid tema ilu oli omamoodi:

habras, silmade ümber ja põskedel ootamatud kortsukesed, — näis, et see ilu kaob juba enne, kui ta täielikult puhkeda on jõudnud.

„Tere, Šuvalovo rahvas," hüüdis õde Iriina lahkesti. „Noh, poisid, olete justkui kompvekipildid, ei tunne äragi. Söök on teie jaoks ette nähtud, aga teil tuleb natuke oodata, kuni oma rahvas on söönud. Praegu minge Aleksei juurde, las ta jutustab teile mõne sõjaloo või oma lapsepõlvest Uraalis."

Poisid kõhklesid, siis lausus Ljonka, altkulmu Iriinale vaadates: „Aga kui Aleksei nimetab meid kas või kord sõnnikuhunnikuteks, siis lööme ta maha."

Poisid liikusid vastumeelselt Aleksei poole, kes istus pingil ja tegi, nagu ei näekski neid. Lõpuks võttis Senka südame rindu ja ütles hästi kõvasti:

„Noh, räägi siis nüüd sõjajuttu, kuni meid sööma kutsutakse."

Aleksei vaatas korraks Senkale otsa, kuid vaikis. Ljonka äkki muigas omaette ja tõi oma trumbi välja:

„Aleksei, sa võta Iriina ära, ta on ilus nagu jumalaema."

„Tõesti või?" küsis Aleksei üllatunult. Kust võis see jõnglane tema salajasi mõtteid teada? Jää oli murtud ja poisid kuulasid ammuli sui võõrastest maadest, Uraalist, kus on mäed, et ronid mitu päeva ja tippu ei jõuagi. Senka unustas mõneks minutiks isegi oma tühja kõhu. Kui aga Iriina neid sööma tuli kutsuma, olid poisid silmapilk jalul, nii et Alekseil jäi lausegi pooleli.

Marta tõstis endale laastukandami selga ja ruttas kodu poole. Tegemist oli veel palju. Lilli tuli vannitada, pesu pesta ja ka õppida oli hulga. Ta valis teise tee, mis ei olnud nii porine. Nii möödus ta üle hulga aja jälle vangide barakkidest. Aia taga seisis noor tundmatu poiss ja kutsus Marta käeviipega aia juurde.

„Ma olen iga päev teid siin oodanud, juba mitu nädalat," ütles ta.

Ta võttis kaenla alt kandle ja pakikese noote ning ulatas läbi tarapulkade Martale.

„Vatsek palus teid tervitada ja need asjad tema mälestuseks vastu võtta."

„Kas Vatsek viidi siit ära?" küsis Marta.

„Ei," raputas poiss pead. „Ta suri tüüfusesse, paljud surid. Vatsek ütles, et teie olite siin tema ainus päikesekiir."

Poiss eemaldus kiiresti. Juba ammu võeti Avdotjalt piima ja Marta polnud enam siia tulnud. Tal oli häbi vangide ees saadud kõrvakiilu pärast ja ta kartis ka ema keelust üle astuda, kuigi vahel oleks tahtnud Vatsekiga rääkima minna, kes nii väga ootas.

„Ema," ütles Marta tuppa astudes ja ettevaatlikult kandle ja noodid lauale asetades, „need kuuluvad nüüd mulle, Vatsek pärandas. Neid suri palju ... tüüfusesse. Arste on vist väga vähe, et nii palju inimesi sureb. Minust peab saama arst, ema, ja saabki, küll sa näed."

Ema ei vastanud midagi. Ta astus kandle juurde, silitas seda hellalt, istus ja lõpuks laskis kuuldavale ühe vanaaegse reinlenderi.

„Muusika ja laul on maailmas kõige suurem tröost ... Kirikuõpetaja ütles, et mul olevat leerilaste seas kõige parem kuulmine ja ilusam hääl, aga näed, mis sai — laulja asemel eluaegne näljaga maadleja, viletsuses uppuja."

„Ema," küsis Marta tasa, istudes jalgpingile: „Miks sa siis ihust-hingest ei püüdnud lauljaks saada, kui sa seda tahtsid?"

„Rumalukene," naeratas ema. „Vaene maatüdruk tuleb linna ja saab lauljaks?! Engelhardtid tõid mu Riiga, hoidsin nende lapsi, hiljem neil mind enam vaja ei olnud ... Vaat siis olingi lühikest aega ühe lauljanna juures toatüdrukuks. Kui teda kodus polnud, lõõritasin kõik laulud järele, mis ta õppis. Kord laulsin köögis ja ei kuulnudki, et proua oli ühe võõra härraga koju tulnud. Kui ma saaliukse lahti tegin, et lillevaasi sisse viia, ja ise kõvasti laulsin, kohkusin hirmsasti oma laulmise pärast, võõras härra aga ütles: „Teie häälega võiks imesid teha." Ja mis sellest sai? Samal õhtul viskas proua mu uulitsale ... öödki ei jätnud majja. Ma olevat kõige häbematum teenija, kes tal eales olnud, et julgen laulda, kui tema ja teatri direktor on kodus."

„Miks sa ise selle direktori juurde ei läinud?" usutles Marta.

„Mina kasvasin teisiti. Mul polnud niisugust hullu

julgust, nagu nüüd inimeselastel on. Meie teadsime, et oleme alam sort, ja ainult omavahel siunasime elu ja rääkisime, mis me kõik oleksime tahtnud olla. Ja kui sel direktoril oleks minuga tõsi taga olnud, miks ta siis ei öelnud, et tulge, ma aitan teil lauljannaks saada. Minu perenaine aga oli rikas, maksis selle eest, et laulda sai, veel juurdegi ja küllap ta direktori kõrvad nende sõnade pärast veel nõnda kuumaks küttis, et aitas."

Ema oli oma jutuga nii hoogu sattunud, et Lilligi hakkas häälitsema. Ema ruttas tema juurde.

Marta silmad aga uitasid läbi akna kaugustesse. Ta nägi ennast valges kitlis arstimas Senka ja Ljonka nelja õde-venda. Ta annab käsu põranda puhtaks küürida, lapsed puhtaks pesta ja keelab räbalasse seotud, oma suus nätsutatud leiva ja mooniseemnete segu lastele andmise... Ta oli sellest Treimanni Bertale rääkinud ja Berta ütles, et niimoodi mürgitatakse last, et ta palju magaks, sest mooniseemned tegevat väikese lapse uimaseks.

Siis aga jäi mõte kohe toppama. Lapsele hea toit, seep — see kõik nõuab ju raha ja kust nad seda võtavad, nad on ju nii hirmus vaesed...

„Ei, nii see enam kesta ei või. Midagi peab plahvatama, kuskilt varsti rebeneb, nii see küll enam kesta ei või, lihtsalt ei või," pahvatas Marta ootamatu ägedusega. Isa oli paaril korral vabrikust tulles neidsamu sõnu ägedusega öelnud, lisamata, mis seda purset oli põhjustanud. Vist oli siis vabrikus miski teda ärritanud.

„Mis asi ei või kesta?" küsis ema pahaselt, sest Lilli puhkes nutma.

Marta hakkas kopsikuga pajast kuuma vett vanni tõstma. See toiming käis nii suure hooga, et pliit aina särises ja aurupilved tõusid lae alla.

„Ma ei saa ju rääkida, ema, ma mõtlen Senka ja Ljonka kodule. Kui ma ütleksin, mis seal kõik tuleks teha, siis sa hurjutaksid mind, et miks mõelda asju, kus midagi teha ei saa, ei maksa üldse mõtelda sellele, mis sinusse ei puutu. Ema, kas sa ei saa aru, et kõik on ju valesti."

„Kus mina enam midagi aru saan, ma lähen ju isa

ja sinu kõrval iga päevaga lollemaks, aga sellepärast ei maksa veel pliidi peal leili teha. Tuba juba auru täis."

Ema tõstis Lilli korvist välja ja vaatas siis Marta nägu. Ei tea, mis tal nüüd jälle peas keerleb.

„Ema, kui mul kõik on valmis, siis ma lähen veel Frosja juurde. Ta sai Kiljakovilt kirja ja lubas ise vastuse kirjutada, aga mina pidavat üle lugema, et aadress õige tuleb. Tal ei ole ju kirjutamine veel päris kindel."

„Mine või Vladivostokki," lausus ema tüdinenult ja nad hakkasid Lillit pesema.

„Miks ei ole ema minuga kunagi rahul?" mõtles Marta südamevaluga. Ta teadis, et ema ei taha, et ta Frosja juures käib, Senka ja Ljonkaga askeldab, üldse väljaspool kooli ja kodu midagi teeb. Aga mispärast ta ei tohtinud, seda ema kunagi ei selgitanud. Et Kiljakov oli lihunik ja Senka oma vennaga ema arvates kõige alaväärtuslikumad rüblikud! Marta ohkas ja ta meel muutus kurvaks, nagu tihti viimasel ajal, kus isagi oli nii palju tööl, kodus olles aga hajameelne ning mõtlik. Vahel ta istus ja arvutas, kirjutas, rebis siis paberi peeneks ja viskas pliidi alla.

Liina huuled tõmbusid kitsaks, kui Marta õhtul Frosja juurde läks. Liinal polnud midagi Marta tutvuste vastu, aga ta tundis ennast liiga jõuetuna Martast tütre kasvatamiseks oma meele järgi. Laps mingu hommikul kooli, tulgu koju, õppigu, tehku käsitööd. Ainult harva, pühapäeviti, tulgu mõni koolitüdruk, siis mingu natuke jalutama või ajagu siinsamas kodus juttu. Ja kui ema käsib laaste tuua, siis olgu mindud, kogutud, selga võetud ja ühegi jutuajamiseta koju. Nagu kellavärk ainult kodu ja kooli päralt. Selline oli Liina arusaamine õigest kasvatusest.

Kooliaasta lõpp. Saladuslik ülesanne

Sel kevadel oli Marta tunnistus endistest nõrgem. Neljad olid ülekaalus ja sekka oli pugenud isegi kaks kolme. Direktriss kutsus ta enda juurde.

Ta vaatas Martale oma kollakate silmadega uurivalt otsa. Ülemised hambad varjutasid täielikult alumise huule. See tähendas, et Aleksandra Vassiljevna „ihub hammast", et tal on millegi kohta ebameeldivad andmed.

„Mis on sinuga juhtunud, Mets, et su hinded alla on läinud? Kas sind ei huvita enam õppimine või käib teil liiga palju külalisi ja sa ei saa ehk rahulikult õppida?"

„Õppimine huvitab mind ja inimesi käib meil väga vähe, aga ma olen viimasel ajal nii hajameelne, nii palju teisi mõtteid on peas," vastas Marta ausalt.

„Missugused mõtted ja kust nad tulevad?" küsis direktriss uuditsevalt.

Martal hakkas ebamugav nii üksikasjalise küsitlemise juures.

„Mõtted inimeste vaesusest, haavatuist, vangidest... ja need mõtted tulevad ise, ilma et neid tahaksin. Kui ma suureks saan, siis õpin arstiks. Arste on palju vähem kui kooliõpetajaid. Ja arste on väga vaja!"

„Arstiks? Sina?" küsis Aleksandra Vassiljevna sellise häälega, nagu oleks Marta tahtnud saada vähemalt keisri enda tütreks. „Kulla laps," lausus ta haletsevalt, „ära hellita liiga kõrgeid ideaale. Arstikutse nõuab kõrgemat haridust ja arstiks on ikka mees, ja muidugi jõukamast perekonnast. Mina vähemalt ei tunne ühtki naisarsti."

Marta ei teadnud samuti ühtki, ta oli elus üldse ainult paari arsti näinud.

„Siis olen mina esimene naisarst!“ ütles Marta veendunult, nii et isegi Aleksandra Vassiljevna naeratas ja nagu muuseas küsis:

„Te elasite Riias. Kas sa juba seal tundsid õpetaja Abolenskit?“

„Ei,“ vastas Marta.

„Mulle räägiti, et sinu isa tunneb teda hästi.“

„Võib olla, ma ei tea. Sergei Ivanovitš käis küll kord meil, aga ta uuris siiasõitnud koolilaste kodust olukorda.“

„Jah, selle ülesande valis Sergei Ivanovitš endale tõepoolest — uurida perekondade olukorda vabrikute rajoonis. Hea küll, Mets, võid minna ja ma loodan, et sa sügiseks ennast kokku võtad ja paremini õpid.“

„Kindlasti!“ tõotas Marta, ise aga mõtles: „Miks ei küsi direktriss Sergei Ivanovitšilt endalt, kas ta meid tunneb?“

Klassis valitses tavaline aastalõpu meeleolu. Mõni nuttis oma kahtede ja järeleksamite pärast. Teised sädistasid õnnelikena. Helka lehvitas oma tunnistust teiste peade kohal.

„Uskumatu, aidake, ma ise ei jõua enam imestada, mis armastus Jevgeni Onegini vastu minust on teinud — eeskujuliku õpilase!“

„Jäta oma igavene jutt armastusest,“ ütles kõhn tedretähniline Liidia Solodova, „see on juba päris lõss, niipalju räägid sa temast.“ Liidia oli väga kurb, sest ta pidi oma õpingud sügisel katkestama. Üks vend oli Uraalis kaevanduses surma saanud, teine naise võtnud — kooliraha polnud enam kelleltki loota.

Koolimajast väljudes hüüti üksteisele: „Elage hästi, suvitage hästi! Rõõmsa jällenägemiseni!“

Valeeria Busch, kellele Marta oli siiamaani peaaegu õhk, jooksis ootamatult tema juurde ja sosistas talle kõrva:

„Ma tahan sinuga paar sõna nelja silma all rääkida.“

Liidia Solodova ja Helka jäid eemale ootama.

„Aleksandra Vassiljevna teab, et me Sergei Ivanovitšiga läbi käime. Ta kutsus mind enda juurde ja küsis,

kas ma tean midagi Abolenski tutvusest s i n u isaga ... Kas nad tõesti on tuttavad? On see võimalik?" Valeeria näos peegeldus seletamatu hämmastus.

Marta nägu tõmbus muigele.

„Nad on minu isaga väga head tuttavad, käisid koos ülikoolis, siis kui sinu isagi. Ka minult päris Aleksandra Vassiljevna lähemalt selle tutvuse kohta, ütlesin sedasama, mis sullegi. Ja miks sa minult küsid, küsi Sergei Ivanovitšilt endalt — ta käib ju nii tihti teil."

„Ma tean juba ette, mis ta vastaks. Ta ütleks, et talle ei paku huvi ühedki Metsad ega nendetaolised."

„Siis on ju selge. Meid ei huvita samuti teietaolised. Aga miks sa, Valeeria, ei läinud peenemasse ja kallimasse Višnjova gümnaasiumisse?"

„Kahjuks ei olnud seal enam vabu kohti, Marta Mets," ütles Valeeria nii upsakalt, nagu oskas, ja läks minema.

Liidia ja Helka põlesid uudishimust ning tormasid kohe Marta juurde. „Noh, mida see poola pannakene tahtis, räägi!"

Marta ei saanud vastata, sest ta pidi enne ise järele mõtlema.

„Isiklikud asjad. Küll ma teinekord räägin." Tükike aega mindi edasi vaikides ja mornitsedes, siis ütles Helka:

„Head aega. Sõidan koju ja Volgale teiega ei tule. Kui on saladusi, siis pole õiget sõprust ja kooliaasta lõpp jäägu pühitsemata."

Marta nägu läks kurvaks.

„Nagu soovid, Helka. Mul on kahju, et sa nii väikese asja pärast sõpruse üles ütled. Ükskord ma räägin sulle niikuinii, aga praegu mitte ei saa, rabagu mind välk!"

Liidia pühkis salamahti silmi.

„Miks sa silmi vesistad, Liidia, sul oli ju parim tunnistus klassis?"

„Ah," lõi Liidia käega, „mis kasu on mul heast tunnistusest, kui ma enam edasi õppida ei saa. Marta teab, tea sina ka — vendadelt mul enam abi ei tule."

„Miks sa mulle sellest pole rääkinud? Ah, olete mõlemad salatsejad. Kuid olgu, ega ma sellepärast veel ennast uputama lähe."

Nad sammusid vaikides. Helka tõukas saapaninaga kivikest enda ees, sügavaisse mõtteisse süvenenud.

Pargi värava juures nad peatusid.

„Leidsin! Eureca!“ hüüdis Helka nii kõvasti, et kits, kes aia ääres rohtu näppis, oma tegevuses peatus ja mökitama hakkas.

„Liidia, vannun tsaari habeme juures, sa õpid edasi! Sinu vähemalt saan hädast päästa.“

„Kuidas?“ Liidia näos peegeldus imestus ja kahtlus.

„Vaat see on nüüd minu saladus ja mitte ei ütle! Nüüd siis lõplikult hüvasti. Ruttan rongile. Suurele laadale läheme ikkagi koos, eks ole? Ma kirjutan, millal.“

Ta jooksis nii kiiresti minema, et vaevalt veel kuulis Marta hüüdu: „Ära sa, taeva pärast, korjandust tee.“

Tüdrukud jõudsid Liidia maja ette.

„Külasta mind, Marta — muidu pole mul kedagi ja süda on nagu tina täis.“ Liidia puhkes ägedasti nutma.

„Küll ma tulen, Liidiakene, ja ära pahanda, et ma kohe praegu sind lohutada ei saa. Mul on endalgi pea pulki täis.“ Marta lehvitas ja eemaldus.

„Imelikud sõbrannad, justkui nalja teevad minu eluküsimuse üle,“ mõtles Liidia, otsides kindlasse kohta peidetud võtit. Toas viskus ta jumalaema kuju ette, ahastas ja nuttis, kuni süda kergemaks läks, ahastuse asemele aga asus maailma ülekohtu all kannatava märtri õnnis tunne.

Ta hakkas ohates kartuleid koorima, sest vaatamata kõigele pidi ema kojutulekuks lõuna valmis olema.

Kui ema Marta tunnistuse ülevaatamisega lõpule jõudis, ei tõotanud ta nägu midagi head.

„Ei ole tõesti enam mõtet sind koolitada. Kõik on sul olemas, muudkui õpi. Aga kus sina, pea igasuguseid vempe täis — õppimine on sulle nagu mingi naljategu.“

„Ema, ma tõotan sulle, et sügisel hakkan palju paremini õppima. Ma ise ei uskunud, et nii halvasti olin õppinud. See tuli vist sellest, et osa asju oli Riias läbi võetud, ja ma pidasin ennast targemaks kui olen,“ seletas Marta suppi süües siira kahetsustundega.

Isa oli pajuvitstest punumud suure korvi, Alksnit oli meisterdanud tugevad kõrged puurattad ja käepideme. Ilm oli ilus ja nii tõstetigi see uhke sõiduk kuuri alt välja. Ema pani vankri põhja õlgmadratsi ja padja, ning väike Lilli, heegeldatud mütsike peas, asetati nagu nukk liikuvasse elamusse.

„Vaadake, et te kaugele ei lähe ja kauaks ei jää," manitses ema, vankrit teele ajades ja käepidet Martale üle andes. Šaarik näis sellest sõidust kõige suuremat rõõmu tundvat. Ta hüples ja kargles, püüdis saba, nii et tolm keerles — oli tal ju nüüd kindel kaitse ja ta võis ringi joosta, nii palju kui süda soovis, mida ta pärast Senka ja Ljonka vägitegu enam ei julgenud teha.

Lapsevanker äratas Šuvalovos suurt tähelepanu. Sellist asjandust ei olnud siinsetest veel keegi oma ihusilmaga näinud. Veera sõidutas oma kaksikuid tavalises üherattaga kärus, see siin aga oli otsekui tõld.

Marta tundis ennast vankri taga hästi. Puhuti paistis talle, et see, kes seal vankris puhkas, on tema enda oma. Ja kõik need pead akendel, kes neid vaatasid, küllap nad sosistasid kadetsevalt. Ja Marta tegi ringi mööda Šuvalovot. Peatas siis oma tõlla Veera ukse ees. Ta pidi ema poolt edasi andma, et Veera võib vahel oma kaksikuid nende tõllas sõidutada, siis saavad poisid vastamisi istuda ja neil on teineteist vaadates palju lõbusam.

Marta tahtis koputada, kui Veera juba ise väljus, ust enda järel kiiresti sulgedes.

„Poisid magavad. Ajame siinsamas juttu. On ikka uhke vanker teil!"

Marta andis rõõmuga ema sõnad üle. Šaarik jooksis nuuskides ringi, hakkas saba liputama ja kiunudes ust kraapima.

„Mis, kas isa on teil, Šaarikul on hea nina?"

„Ei ole siin kedagi, ainult poisid magavad, alles uinusid, ma ei taha neid äratada." Veera oli millegipärast ärevil, vaatas siia-sinna, püüdes Šaarikut vaigistada, katsus ust ja sulges selle veel kõvemini.

„Isa peab teie juures olema, Šaarik ei eksi!"

Veera oli kimbatuses. „Oota, ma vaatan järele, mis lapsed teevad," ütles ta ja ruttas tuppa.

Varsti avas ta ukse ja viipas käega. Marta astus esikusse. Isa seisis vastu toa ust toetudes ja hoidis käes mingit sedelit. Ta vaatas Martale teraselt otsa ja ulatas siis sedeli.

„Et sa just siia sattusid, siis vii juba see sedel Selivanovi kätte, tead ju, see teine putka Felseri teel."

„Tean, isa, seda putkat. Ja see on saladus, eks ole, isa?"

„Aga loomulikult. Oled sa täna teemeistrit näinud?"

„Mitu korda koguni kihutas ta dresiinal edasi-tagasi."

„Ah nii." Isa mõtles veidi, siis patsutas Martale õlale. „Hea küll. Umbes paari tunni pärast asu teele ja... vast on parem, kui me selle asjaga ema ei ärrita." Viimaste sõnade juures vaatas ta Martast mööda, vajutas järsult lingile ja kadus tuppa.

Marta heitis pilgu sedelile. Aina arvud, mitte ühtki tähte. Ta peitis sedeli kaelusesse ja väljus. Kuidas ta oleks tahtnud isalt küsida, mis need arvud tähendavad, aga isa oleks vastanud, nagu mitmelgi korral, et ninatarkadel lastel kasvab nina lõpuks nii pikaks, et paistab enne inimest ümber nurga ära. Marta suunas oma sõiduki barakkide poole, sest ta oli lubanud Alekseile oma õde näidata. Jah, nii väikest last ei viidud siin üldse veel õhu kätte, aga ema ütles, et Engelhardtide lapsi kasvatati raamatu järgi ja hoiti ilusa ilmaga alati väljas. Teekäänakul heitis Marta veel korraks pilgu tagasi Veera maja poole, mis oli Šuvalovos ainus elamu, kus peremees ei elanud kohal, vaid oli juba ammu maja üürilistele loovutanud. Marta nägi, et keegi läheneb, seisatab, kuid märgates teda, möödub majast ja pöördub maja taha viivale teele.

Veidi õõtsuv kõnnak reetis. On ikkagi õige, et isa tunneb Abolenskit hästi, Grigori tunneb samuti ja Veeragi tunneb. Et seda nii kõvasti saladuses hoiti, siis pidi sel tutvusel suur tähtsus olema.

Marta süda täitus uhkusega mõtte juures, et tema isa on Abolenskile võib-olla veel lähedasem kui Valeeria isa.

Aleksei istus nagu harilikult oma baraki ees. Maas kükitasid vennad Krašennikovid, puutahvlikesed põlvedel, ja vedasid sinna pliiatsiga tähti.

„Me hakkame nüüd tarkust taga ajama," teatas Senka õhinal. „Õde Iriina lubas meile täna anda kisselli, punast niisugust, haavatud sõid juba."

„Ja maa ei ole sugugi ainult stepp ja Volga, vaid ümmargune kuul ja meie ripume selle küljes. Aleksei teab, ja kui meie ei uskunud, siis õde Iriina ütles, et Aleksei räägib õigust, ainult see kera on nii suur, et meie silm ei näe kõiki kohti." Ljonka oli oma uutest teadmistest vaimustatud.

Õppimine katkestati. Vanker oli selleks liiga uudne ja huvitav, et veel paigal püsida, kui see Aleksei ees peatus.

Tema kõhn kitsas nägu kummardus vankri kohale.

„Kui armsad on väikesed lapsed," ütles ta, kiiret pilku lähenevale õele Iriinale heites.

„Kui puhas!" lausus õde Iriina ja kohendas Lilli tekki.

„Kui teil lapsed on, siis on nad karvapealt niisama-sugused," märkis Senka vanamehelikult.

„Poiss, poiss, ära lobise," lausus Aleksei noomivalt, ise vaadates Iriinale, kelle palged kattusid õrna roosaga. Aleksei pilk rändas Iriinalt kargule. Teisest oli ta juba vabanenud, kuid seda üht tuleb vist elu lõpuni kaasas vedada. Ta muutus kurvaks. Iriina märkas Aleksei nukrust ja kohmetust. Ja kuigi häbelik, ütles ta naiseliku iseteadvusega, silmis särav helk: „See ei loe," ning astus baraki poole.

Aleksei sattus hetkelisse segadusse. Siis tõmbas käega pikkamisi üle juuste, silmad täis imestust ja kõhklust, kas ei olnud see kõik siiski unes.

„Käre eit," hüüdis Senka imetlusega. „Kui sa teda ära ei võta, siis..." Ta tahtis öelda „löön su maha", kuid miski sundis teda lauset teisiti lõpetama... „siis võtaksin ta ise ära, kui ma Raziniks ei hakkaks."

„Aga millal sa, Marta, meile taskud teed ja kammid tagasi annad? Vaata, missuguste peadega me sinu pärast peame ringi käima." Ljonka oli sõna tõsises mõttes pahane. Marta lubas veel täna taskud teha ja isegi kuldnööbid peale õmmelda, emal olevat paar niisugust.

„Me oleme kohal, vaata aga, et sina kodus oled," torises Ljonka. „Ja tuppa me ei tule, ärgu su vanemad seda kartku."

„Õige nad teid üldse kardavad, vaata kus mul asjamehed.“ Marta näitas neile manitsevalt näpuga ja eemaldus kiire sõiduga.

Ema ei tahtnud Marta väljaminekust kuuldagi.

„Ei lähe sa enam kuhugi. Sa näed ju, et ma õmblen. Pese Lilli mähkmed läbi, neid on terve hulk.“

„Ema, aga ma pean minema!“

„Kuhu?“

Marta mõtles hetke.

„Ma lubasin Senkale ja Ljonkale, et lähen nendega Felseri-poolsesse steppi.“

„Taga targemaks! Ah need on siis su aja määrajad, mitte mina.“

Varsti ilmusidki poiste näod akna taha.

„Ema, palun anna mulle kaks riidetükki ja kaks kuldnööpi, ma lubasin poistele taskud teha.“

Imelik, poiste nägemine mõjus emasse selliselt, et ta koguni lõikas taskud välja, andis Martale niidi ja nõela ning ütles tehtud pahameelega:

„Kaduge juba kõik mu silmist.“

Ema nägu oli nii naljakas, peaaegu häbelik, et Marta julges teda isegi toas korra ringi tiirutada.

„Oi, ema, sa oled tore ja hea.“

„Jäta, hull tüdruk, nagu arust ära. Eks nad ole kah inimeselapsed, päris kahju teistest.“

Marta jooksis välja.

„Senka ja Ljonka! Lähme steppi, jalutame raudtee äärt mööda, ja siis otsime ilusa tuulevarjulise augu ja hakkame taskuid õmblema.“

„Võib,“ nõustus Senka.

„Peaasi, kui taskud külge saab,“ arvas Ljonka.

„Kuule,“ hüüdis äkki Ljonka vennale, „kas see ei olnud Marta ema, see uhke rikas proua, kes täna meil oli käinud. Ema ju rääkis, et tal oli seljas valge-mustaruuduline pluus ja . . .“

„Õige jah,“ kinnitas Senka. „Suurem tütar käivat koolis ja väike olevat tibatillukene. Muidugi Marta ema. Aga küll te ikka olete rikkad,“ pöördus ta Marta poole. „Su ema tõi kaks suurt tükki seepi, igale väikesele kleidikese, kammi, emale särgi ja sussid ja veel muidu iga-

suguseid lippe ja lappe. Ema käristas kohe särgi otsast tükid maha. Tugev riie, vanale kottadesse nii kõvad nartsud kohe."

„Kuidas ta tohtis seda teha! Ega minu emalgi särke ülearu ole." Marta paikas tihti pesu ja ema särgid olid kõik nõelutud ja paigatud peale kahe. Ühe neist tervetest ta siis ära kinkiski.

„Kas särk peab siis kõigil inimestel ühepikkune olema?" imestas Senka. „Särki jäi sinna veel küll ja küll."

Selle peale ei osanud Marta enam midagi vastata.

Ühes lohus istuti maha, poisid võtsid järgemööda oma hallid luitunud pluusid seljast ja Marta hakkas kuldnööpidega taskuid õmblema.

„Kuule, ega sa ikka suurt seda õmblusasjandust ei tunne küll," arvustas Senka. „Meie ema ajab nõelaotsa endast eemale, sina aga kisud enda poole."

„Aga Marta nõel lippab palju kiiremini," kaitses Ljonka. „Olgu kuidas ta on, aga mina vist küll õmblemist eluilmaski ära ei õpi."

Senka hakkas irvitama.

„Eitede töö jäägu eitedele."

Ljonka pistis pea lohust välja, sest rööbastelt kuuldus müdinat.

„Ohoo, teemeister kihutab dresiinal Felseri poole, nii et tuli rummust väljas. Ta on täna kindlasti marus."

„Pea suu," käratas Senka. Ljonka jäi vait.

„Te olete nüüd hoopis teiseks muutunud. Teiega saab juba rääkida ja Aleksei vastu olete päris viisakad. Aga miks peab Ljonka suu pidama? Kas peksite jälle mõnda koera?" päris Marta.

„Hull oled," hüüdis Ljonka pahaselt. „Koer ju nutab! Aga teemeistril virutasime öösel kõik kolm akent sisse. Ta on nüüd marus, otsib süüdlasi, aga hoopis viltu. Oli öelnud, et see on lutsineeride töö. Ei tea, mis asjamehed need lutsineerid on? Aga selle peale ta üldse ei tule, et need lutsineerid oleme meie."

Senka heitis vennale vihase pilgu.

„Vana naine oled, kohe latrama. Marta arvab nüüd, et me muudkui loobime kive akendesse. Ei! Ainult sinna lendab, kuhu tarvis. Ja teemeistri akendesse oli tarvis. Pool raudteed teetöölisi täis, meie läheme mööda ja

tema kukub sõimama: „Nende isa on laisk tõhk. Poisid tapavad ja varastavad. Eile kadus meil kana ära — see on neil muidugi juba nahka pistetud. Klobige nad läbi.“ Kurat niisugune! Me pole elus kanaliha söönud. Oleks tal kümme akent olnud, kõik oleks sodi.“

Marta oli poistes pettunud. Ta oli veendunud, et kui poisid Aleksei õpetajakäe alla satuvad ja rohkem barakkides liiguvad, muutuvad nad paugupealt heaks. Haavatutele meeldisid vennakesed väga, sest nad tõid elavust ja värskust nende üksluisesse ellu. Kaardimäng oli enamikule peaaegu ainus ajaviide ja sedagi ei lubanud iga arst. Raamatutest ega muudest ajaviitemängudest polnud midagi kuulda.

„See tegu polnud igal juhul ilus. Kui te kana ei varastanud, siis oli teie südametunnistus puhas, ja arvaku teemeister teist mis tahab,“ püüdis Marta poisse noomida.

„Aga töölised tungisid meile kallale,“ õigustas ennast Senka.

„Ausõna, üks mees ähvardas labidaga,“ toetas teda Ljonka.

Senka kirtsutas nina. Peab see Ljonka alati tema kahjuks rääkima! Oodaku, nüüd ajab ta vähemalt pooled asjad üksi, nii et vend ei teagi!

Kui nad lohust välja ronisid, ütles Marta, et ta tahab kangesti juua. Nad olid üsna Selivanovi putka läheduses.

„Lähme Selivanovi juurde,“ tegi Senka ettepaneku, „siis sa näed, kui kentsakas mees ta on. Putkas ripub kolm pühakuju ja kõigi all põlevad tuled. Tal on suvel ja talvel läki-läki peas ja kõrvad nii sügavasti sees, et pead karjuma, et ta aru saaks. Rahvas räägib, et tal on põletatud märk otsa ees ja sellepärast ta ei võta isegi magades mütsi peast. Meie vanamees teab rääkida, et ta on vist inimese tapnud, kust muidu see märk!“

„Aga kas keegi seda märki on näinud?“ küsis Marta.

„Kus sellega!“ seletas Senka edasi, „või ta näitab, aga rahvas räägib. Rahvas räägib ka seda, et ta oskavat lugeda, mitu korda on putkas ajalehte nähtud. Tal pole lapsi ega kedagi, aga peab siga, kitse ja kasvatab kurke. Loll ätt, no milleks niipalju vaeva näha.“

„Aga äkki on tema läki-läki kuldrahasid täis topitud

ja ta kardab peast ära võtta, et mõni varastab ära," arutles Ljonka.

Selivanov istus putka uksepakul ja popsutas piipu. Üle tema pea helkisid hämarusest pühakujude tulukesed. Lapsi nähes tõusis ta püsti, vaatas, kätt silmade kohal hoides, vasemale ja paremale, nagu varitseks seal keegi, ja hüüdis siis pahaselt:

„Mis te siin hulgute?"

„Juua tahame, Selivanov!" karjus Senka. „Kuulsid, juua tahame!"

Marta ei teadnud, kuidas oma tähekest üle anda. Ta läks Selivanovi juurde, tõstis ühe läki-läki klapi üles ja sosistas talle midagi kõrva.

„Mis sa karjud mulle kõrva sisse, ega ma kurt ei ole. Saan väga hästi aru, et tulite põrsaid vaatama. Läki!"

Senka ja Ljonka turtsatasid naerma, Marta noogutas peaga ja läks Selivanovi järel madala hoonekese poole, kus elutsesid tema loomad. Marta võttis minnes oma sedelikese kaelusest välja ja ulatas enda arvates väga saladuslikult Selivanovile, kes selle hoolimatult tasku pistis.

Selivanov pöördus kuudi uksel ringi. Lähenes dresiina, mille häält lapsed alles siis kuulsid, kui see peatus. Teemeister oli jälle kohal. Senkat ja Ljonkat valdas hirm. Kui nüüd juba on teada, et nemad aknad sisse lõid, siis on nad tal peos. Selivanov tuli kohe kuudi juurde tagasi koos teemeistriga, kelle vilkad silmad kiiresti kogu ruumist üle libisesid.

„Nägin, et siia tuldi... Mis teie siit otsite, huligaanid, ja kes sina, tüdruk, oled?"

„Ma, nagu teie aulikkus ise teab, müün põrsaid. See tüdruk tuligi põrsa järele, aga kust ta need huligaanid leidis ja kaasa tõi, seda ma küll ei tea, teie aulikkus." Selivanov tegi teemeistrile kummarduse.

„Tüdruk, vali rutem põrsas välja ja katsuge, et minema saate. Mul pole aega teiega pikemalt jännata."

Selivanovi üleni karvasest näost vaatasid kulmupuhmaste alla peitunud kaks tarka, teraselt vaatavat silma.

Poiste näod venisid imestusest pikaks, et Marta tuli põrsa järele ja neile ei öelnudki. Marta ei saanud aega imestamagi hakata, kui Selivanov tõstis talle ühe põrsa

haruldase kiiruga kätele, ajas nad kuudist välja ja käratas:

„Kaduge otsekohe ja sina, tüdruk, ütle kodus, et kes veel põrsast tahab, viigu neil päevil, enne uue kuu loomist ära. Pea meeles, neli põrsast on veel müüa. Neli."

Teemeister vahtis ringi, siis astus putkasse.

„Aga me tahame juua," ütles Senka, kuigi tal janu ei olnud. Kuna teemeister nende vastu huvi ei tundnud, tahtis Senka näha, mis ta veel ütleb või teeb.

„Noh, tulge siis." Nähes, et Marta oma rabeleva põrsaga hädas on, ütles Selivanov sõbralikult: „Oot, oot, tüdruk, ma annan sulle vana koti, palju parem viia."

Nad läksid putkasse, kus teemeister innukalt pühakujusid eest ja tagant uuris.

„Ja millega võin ma teid teenida, härra teemeister?" küsis Selivanov alandlikult, kui oli Martale visanud koti ja poistele ulatanud veekruusi.

„Ma niisama, Selivanov. Hiljuti olevat lehes seisnud, et kuskil hoidnud sotsilistid kirju pühapildi vahel ja taga. Sina oled nii vilets ja saamatu, ei näegi, kui mõni sinu pühakujud jumala vastu ära kasutab."

„Ei seda ole," lausus Selivanov pühalikult ja lõi ristimärgi ette. „Neid hulguseid siin küll ei liigu ja vabrikumeestel ei luba ma nüüd, kus teil sotsilistid aknad sisse lõid, isegi suitsule tuld oma raudahjust võtta. Mingu aga mööda. Vabrikutesse need sotsilistid poevadki. Jumal kaitsku tsaari ja hoidku meid kõiki õnnetuste ja nuhtluste eest." Selivanov tegi jälle ristimärgi ja kummardus ikooni ees.

„Mh, see tobe tuleb siit minema kihutada," pomises teemeister. „Palveta, kui tahad, aga hoia silmad lahti."

„Mis te ütlesite, kallis ülem?"

„Tohman. Tulin siia, et nüüd on nad mul käes, aga tuhkagi."

Ta tormas välja ja varsti kihutas dresiina juba Šuvalovo poole.

„Tõbras niisugune!" Senka sülitas.

„Lõhub tee ja dresiina oma kihutamisega ära," ütles Selivanov muiates.

Marta tahtis veel midagi küsida. Talle paistis äkki, et sel tähekesel oligi võõral viisil kirjutatud, et andku

Martale põrsas. Selivanov aga tegi käega kannatamatu liigutuse, et hakaku nad juba minema.

„Miks sa Lilli vankrit kaasa ei võtnud, kui tore oleks olnud põrsast viia?“ Ljonka kujutles nii selgesti, kuidas tema istub, põrsas süles, vankris, Marta ja Senka aga ajavad.

„Ma ei teadnudki, et ema on sealt põrsa tellinud.“

„Aga kust Selivanov teadis, et just sina selle naise tütar oled, kes tellis? Sa nägid ju Selivanovit esimest korda,“ juurdles küsimuse kallal Senka.

Nad tassisid vaheldumisi põrsast, puhkasid vahepeal mitmes lohus, arutasid, millega Marta põrsast söötma hakkab, ja jõudsid kaunis hilja Marta kodu juurde.

Liina oli juba ammu väljas, Gustav kõndis samuti kärsitult mööda õue. Tema rahutus torkas Liinale silma.

„Kas sa haige oled, Gustav?“

„Ei. Ma ootan, nagu sinagi, Martat.“

Liina hoidis rihma peos. Ta lubas Marta naha nii kuumaks parkida, et mäletab eluaeg. Tüdruk hulgub ringi ja veel kellega!

Nähes tulijaid, tõstis Liina rihma, kuid Gustav haaras tal selle käest ja viskas minema.

Põrsas oli nüüd jälle Marta süles.

„Oih, kui ma teise põrsa veel pean tooma, siis võtan küll Lilli vankri kaasa. Aga kus me teda pidama hakkame, ema?“

Liina lõi kaks kätt kokku:

„Kas jälle krjutšnikud kinkisid või? Šaarik, Šaarik, tule oma paarimeest vaatama.“

Šaarik, kes oli poisse nähes juba barakkide juurest koju sööstnud, kadus sauna alla ja ainult ninaots vilksatas korraks uuditsevalt palgi alt.

Gustavil oli hea meel, et Marta elusalt ja tervelt tagasi jõudis, aga mida see põrsas pidi tähendama, seda ei osanud ta kuidagi seletada.

„Kui Selivanov mulle põrsa andis, siis ta ütles, et kui keegi veel tahab osta, siis ostku enne noore kuu loomist ja neli tükki on müüa. Pärast ta enam ei müü.“

Nüüd teadis Gustav. Neli keelatud raamatut on veel Selivanovi juures ja need tuleb kõige kiiremas korras

ära tuua. Arvatavasti võib seal varsti toimuda läbiotsimine, nagu seda Grigorigi ootab.

„Pidi sel teemeistril Mironovil keegi loll just nüüd aknad sisse lööma," ütles Gustav pahaselt. „Vaat, ajab asja niikaugele, et mõni süütu saab kannatada."

Marta vaatas poiste poole, kes Mironovi nime kuuldes kohe taipasid, millest jutt, ja plagama panna tahtsid, ning ütles noomivalt:

„Pidage, pidage, Senka ja Ljonka. Teie lõite aknad sisse. Kui mõni süütu teie pärast kinni läheb, mis siis saab?"

Gustav pani käed raskelt poistele õlgadele.

„Me läheme koos teie poole, siis näeme, mis tuleks teha. Liina, pane rätt pähe, tule kaasa. Marta, anna põrsas Senka kätte."

Marta tegi, mis isa käskis, Senka tõrkus põrsast vastu võtmast. Ljonka siiski ei julgenud ei ütelda.

Liina vaidles minekule vastu.

„Mis mina sinna lähen, kui ma ei tea, mis ma seal tegema pean. Kõiksugu suured saladused minu ees ja kes annab teisele asja ees, teist taga põrsa, sellest ma üldse aru ei saa." Sealjuures aga oli tal juba rätt pähe köidetud ja omaette uudishimulik oli ta ka, mis küll poiste ema tema viidud asjadega peale hakkas.

„Ema, sa tulid ikkagi sellega toime, et Krašennikovidele asju viisid. Aga kust sa nii palju neid said?"

„Eks teistelgi ole üht-teist lapikotis, ära nii palju päri. Vaata Lilli järele, ja kui isa mulle ära ei seleta, mis see kõik tähendab, siis tulen poolelt teelt tagasi."

Mitu tundi kestis ärev ootamine, enne kui vanemad saabusid. Kumbki ei rääkinud tükike aega midagi. Ema oli väga tõsine ja ohkas, isa seevastu heas tujus.

„Jah, poiste ema saime niikaugele, et ta teemeistri juurde läks ja tunnistas, et tema pojad on aknad sisse löönud ja nad ostavad uued asemele. Poisid kadusid muidugi kohe. Teemeistrile kindlasti ei meeldi, et kõige selle suure kuriteo taga ei peitugi revolutsionäärid, vaid ainult kaks ulakat poisijõnglast."

Liina ohkas kuuldavalt ja pühkis silmi:

„Sa võid mulle nii palju kui tahad rääkida, Gustav, et hoolitsed teiste tööliste eest, et nad rumala teemeistri

pärast vahele ei jääks, aga mina seda nüüd enam ei usu. Võllast sa otsid ja selle lõpuks ka leiad. Ja küllap see putkavahtki on teie killas. Näeb, et teemeister tuleb, siis hakkab lapsi, kes juua tahavad, oma tempudega hullutama, nagu lollikesi."

Kui lähedal tõele on vahel inimene, kes asjast peaaegu midagi teadmata äkki mingi ootamatu mõtete seose tõttu järeldused teeb, mis teda ennastki üllatavad!

Liina vaatas teraselt Martat ja nägi, et tüdruk on kohmetu, õnnetu koguni ja tema sõnadest niisama üllatatud nagu Gustavgi.

„Aga põrsast oli ometi kasu. Sul, Marta, tuleb selle eest aidata hoolitseda, et tal süüa oleks. Siin on palju Riia inimesi, kes ise looma ei pea, ja igas kodus on, mida enam ei sööda." Gustav püüdis meelega juttu muust alustada, et hajutada pinevust, mis oli äkki nagu äikesepilv nende pea kohale kogunenud.

„Nüüd on meie elu selge," ütles Liina kibedalt. „Isa ja Marta, ema ja Lilli. Mina Martat enam ei õpeta ega korrale ei kutsu, seda teeb nüüd isa. Kahtpidi last kasvatada ei saa. Mina käsin mähkmeid pesta, sina saadad ei tea mis asju ajama, salaja minu eest pealegi. Olgu!"

Marta püüdis emale läheneda, kuid ema pööras selja.

Gustav lõi käega ja läks välja. Marta vaatas talle järele, kuidas ta kiirel sammul Grigori maja poole astus. Martal tekkis samuti tahtmine kuhugi minna. Kõige meelsamini istuks ta praegu Volga ääres, vaatleks kaldale rulluvaid laineid, hoiaks jalgu vees ja unistaks sõidust suurel laeval, mis viib Astrahanini välja.

Suurlaadal

Taevas oli sügavsinine. Päike kuldas vana kiriku arvukaid kupleid. Õrn tuuleõhk mängles Marta ja Helka juustes, kui nad käe-alt kinni hoides hakkasid liikuma treppide poole, mis viisid alla madalal jõetasandikul asuvasse laada-linnaossa.

Liidia oli pidanud loobuma ammuigatsetud laadaretkest, sest neile olid saabunud maalt sugulased.

Kui erinevat pilti, võrreldes praegusega, pakkus laadalinn kevaditi suurvee ajal! Siis sirutas Volga oma võimsa märja käe treppide ülemiste astmeteni ja kõik muutus otsekui Veneetsiaks. Siin sõideti paatidel, ja vahel juhtus sedagi, et satuti paadiga mõnest aknast või uksest majja. Praegu aga kihasid võõrastemajad, suveaed ja muud lõbustuskohad nagu sipelgapesad. Laada lõppedes kadus elu siit ja laadalinn suikus hoobilt üheksakuisesse unne.

Helka teadis rääkida, et mõnel aastal külastab laata mitusada tuhat sissesõitnut. Paljudest rahvustest kaupmehed, näitlejad, ühepäevategelinskid, vargad ja iga liiki kerjused, peamiselt nõndanimetatud palverändajad.

Peakaubamaja oli selline, et eksi kas või ära, ja kaubaproove nii palju, et silmad võttis kirjuks. Kalliskivid, karusnahad, oma maa ja ameerika õlid, vaibad, riidekangad — sitsist kõige hinnalisema hiina siidini, arstimid, rauakaubad ja maiustused. Kõike võis siin vaadata ja osta, suurte partiide müük toimus teistes kohtades.

Marta jälgis rahvavoolu. Siit liikus mööda valgeid, tõmmusid „puu"-venekeelt rääkivaid ja kätega vehkivaid inimesi. Uhked daamid sõitsid voorimeestel ja kalessides; kiirgas briljant ja sätendas kuld. Samas

lonkisid, kepile toetudes, vanakesed kaltsudes ja viiskudes. Seal pistis keegi poisike käe turbaniga mehe taskusse, kes kandis paremas kõrvas suurt kuldrõngast.

Kuuldus lähenevat lõõtsamängu ja sõidutee nagu pühiti inimestest tühjaks. Valges vahus hobused otse lendasid uhkete sõidukite ees. Esimeses sõitis oma suure kõhu tõttu poollamades tuntud viljakaupmees ja veskite omanik Ivanov. Tema kõrval istus sirgena habras pisike naine, valge pitspäevavari pea kohal.

„See on kuulus Tšarskaja oma saatjaskonnaga. Ta esineb laada ajal suveteatris," seletas Helka Martale.

„Kuule, Helka, lähme teeme õige elevaatoriga paar üles-alla sõitu. Ma ei mäletagi, millal viimati sõitsin."

Miks seda köisteed elevaatoriks nimetati, ei teadnud Helka Martale seletada ja vaevalt keegi teadis, aga kõik hüüdsid seda nii.

Ülal seisis kinnine liftitaoline vagunike, all teine. Alumine vagunisaatja puhus sarve, ülemisest vastati samaga ja lukustatud karbid hakkasid veerema, möödudes teineteisest kohal, kus oli kaks rööbast. Kõige põnevam oli vaadata, kas nad ikka mööduvad teineteisest õigel ajal või põrkavad kokku. Kunagi aga midagi taolist ei juhtunud, nii sekundi pealt oli sõit kraaditud. Püstjoones üles, püstjoones alla — kui palju kopikaid kulutati selle elamuse saamiseks! Helka ja Marta leppisid siiski ainult kahe sõiduga. Neid tõmbas tagasi laadale, kus õhtu eel hakkas ärielu soikuma, andes aset lõbustustele. Üle Volga tagasi sõitsid nad laevaga. Miks neid üleveolaevakesi „finlandtšikuteks" nimetati, ei osanud samuti keegi seletada.

Laada keskusest eemal, kus polnud enam suuri maju, nägid nad ehtsaid lõbutsejaid: lõõts mängis ja rohust tallatud platsil käis maruline tants. Madrused, soldatid ja sitskleitides tüdrukud, elujanulised ja rõõmsad, keerlesid kitsal platsil, müksasid üksteist, heitsid nalja. Sõõris nende ümber seisjad elasid nende tantsule ihust-hingest kaasa. Nad plaksutasid käsi tantsu taktis, virgutasid tuttavaid hüüetega, haarasid mõnel tantsijal „daami" käest, et temaga ise tiirlema hakata. „Vahva!", „pea, pea, ära meid uppi aja!", „mis su nimi on, saagem tuttavaks!" — kõik kees ja päevalilleseemned aina klõbisesid ham-

maste all. Marta ja Helka ostsid ka ühelt korvinaiselt klaasitäie seemneid, seisid teiste kõrval sõõris ja naersid südamest kaasa, kui mõni paar teistele jalgu jäi ja maha kukkus. Uue pala juures alustas üks madrus üksiktantsu, kutsudes igasuguste keeruliste liigutustega välja vastastantsijat. Keegi ei läinud ega läinud. Äkki viskas Helka oma taskuräti koos seemnetega Marta käte vahele, heitis pea kuklasse, pani käed puusa ja hakkas tantsusammul madrusele lähenema. Viis oli talle tuttav nagu teistelegi. Laulus oli juttu pisaratest üleujutatud maanteest, kus isa saadab poega, naine meest ja pruut kallimat. Lõpuks viib rong mehed-noorukesed minema — sõtta. Refrääniks olid sõnad: seitsesada, kaheksasada, kaheksakümmend kaheksa, tänavusel sügisel tantsust ei saa asja.

Kui tšastuška lõppes, vaatas Helka ringi. Ta pilk peatus ühel punktil, siis jooksis ta Marta juurde ja peitis pea ta rinnale.

„Oi, tema ... Sergei Ivanovitš!"

Ka Marta nägi nüüd Sergei Ivanovitši, kelle kõrval seisis ... Kazjuk. Marta süda hakkas vasardama, ta tahtis nende juurde joosta, kuid nad kadusid peagi rahvahulka nagu viirastused.

„Kazjuk siin," mõtles Marta. „Võib-olla käis ta juba meil ja mind polnud kodus! Võib-olla läheb ta just praegu uuesti meile ja mind ei ole jälle kodus."

Tal polnud enam asu.

„Ma pean koju minema, Helka. Ma pean ruttama!"

„Nii äkki? ... Kas Sergei Ivanovitš noomib mind sügisel hirmsasti? Ta seisis küll kaugel, aga tundis kindlasti ära!"

Helka kartis Sergei Ivanovitši noomimist, aga siiski, milline õnn, et oli näinud oma jumaldatud õpetajat!

Marta oli hajameelne. Ta vaikis või vastas Helka jutule huupi. Nad jõudsid eeslinna, kus Helka läks rongile.

„Oled sa tänase päevaga rahul, Marta? Mina väga."

„Jah, aitäh Helka! Head aega!"

Ta tahtis kiirustada, kuid rongile ruttajad takistasid. Temast möödus pikal sammul Abolenski. Äkki sattus Marta nägu näo vastu Kazjukiga.

„Marta!“ hüüdis Kazjuk rõõmsa üllatusega, sirutades talle vasaku käe. Parem käsi oli mähises, jättes vabaks ainult sõrmeotsad. Ta kandis erariideid.

„Oled sa haavatud, Kazjuk?“ küsis Marta. Nagu endastmõistetavalt hakkasid nad koos edasi liikuma.

„Olin. Nüüd paraneb käsi jõudsasti, nii et varsti on vedur mulle jälle kuulekas.“

„Kestab sul puhkus veel kaua?“

„Kuu aega veel pean oma kätt nagu titte õrnalt kohtlema. Olin Kaasanis, tulles peatusin siin paar päeva.“ Kazjuk juhtis jutu teistele rööbastele. „Kui pikaks sa oled kasvanud, Marta!“

Marta naeratas õnnelikult, kõndis ta ju oma Kullimaja vana sõbra kõrval.

„Ja sina, Kazjuk. Kui ma sind nii hästi ei tunneks, räägiksin sinuga aupaklikult nagu kooliõpetajaga.“

Kazjuk pani oma terve käe Martale õlale ja nii sammusid nad edasi. Martast kandus nagu midagi igaveseks möödunut, unustatut ja karget Kazjuki südamesse, elustades lapsepõlve ja varajasi noorusaastaid.

„Nüüd läheme meile, eks ole ju, Kazjuk? Kuidas said sa siin mitu päeva olla ja meile ei tulnudki? Igaüks teab, kus elavad Felseri inimesed.“

„Ma ei taha praegu nii väga vabrikute rajoonides liikuda,“ vastas Kazjuk tõrjuvalt.

Marta sai sellest omamoodi aru.

„Ah nii, sa siis ei taha töölistest ja Kullimaja inimestest enam midagi teada?“ Ta tõmbus eemale ja Kazjuki käsi libises õlalt.

„Kui range kohtunik! Just vastupidi, Marta. Kuid sellest kõigest räägime teine kord ja siis juba vabalt, pikalt, laialt.“

Ta vaatas Martat kõrvalt ja naeratas endamisi. Marta nägu oli nukker, kuid pea püsti. Marta ohkas sügavasti ja ütles siis vaevalt märgatava pettumusvärinaga hääles:

„Kui ma laadal nägin sind koos Abolenskiga, siis mõtlesin, et sa peale tema just mind tahaksid näha.“

Kazjuk oli üllatatud. Ta oli veendunud, et laada inimmassis ei ärata Abolenskiga kohtumine kellegi tähelepanu. Aga võta näpust!

„Sa eksid, Marta. Mina käisin küll laadal, kuid mitte Abolenskiga."

Nüüd oli Marta kord üllatuda. Ta ütles ettehei-tega:

„Oma ema, isa, sind ja Abolenskit tunnen ma tuhandete hulgas kohe ära."

Kazjuk heitis pilgu kellale ja ei kuulnud ega näinud enam Martat.

„Ootad sa kedagi, Kazjuk?" Martale meenus, et just niiviisi oli Kazjuk tänavat uurinud, kui nad Riias koos apteeki läksid ja Kazjuk Sonjat ootas.

„Jah, Martakene, oma kallist tütarlast... Näed, sealt ta tulebki."

Juba eemalt lehvitati kinnastatud valget kätt, siis tuli oodatu pooljoostes nende juurde ja lõi teise kindaga, mida ta käes hoidis, Kazjukile vallatult vastu nina.

„Oh, sina! Saadad mind vaatama nii igavat filmi. Ja saatemuusika oli lihtsalt kole. Klaver ragises ja viiul vingus. Ja klaverdaja oli vana ning viiuldaja vana. Ma ei jää enam kunagi sinust maha, olgu need isegi suurema jaama ülemad kui siin, kellega sina „ilma minuta" pead rääkima."

Ta tõmbas huuled lapselikult prunti.

„Miks ilma minuta?" kordas ta uuesti. „Ma kuulun ju sinu juurde, Kazimir!"

Kazjuk võttis tal käe-alt kinni ja vaatas naljatlevalt laiaäärelise kübara alla. „Naerata ometi, see sobib sulle palju paremini, Mariina."

„Aga ma ei taha," vastati talle teeseldud tõsidusega. „Me jääme veel üheks päevaks, käime laadal ja sõidame alles homme õhtul. Siis naeratan, kui mulle lubad, et jääme. Sa ei ole ju ise ka veel laadal käinud?"

„Ei," vastas Kazjuk ruttu ja heitis kiire pilgu Marta poole, kes seisis eemal, kurbusega looritatud silmad talle otsa vaatamas. Kazjuk vaikis ja hammustas huult.

„Vaikimine on nõusolek, Kazimir, nii et tehtud... me jääme. Kui tore!" Mariina naeratas võluvalt, tõstes isegi kübara ääre ülespoole, mille alt tulid nähtavale kaks kannikese-silma, lohukestega põsed ja ümmargune lõug. Juuksed olid tumedad, nagu seda tõendas kõrva juures kübara alt paistev üksik kihar.

„Ei, Mariina, me sõidame siiski... Väga kahju, aga..."

„Mul on juba teada see sinu „väga kahju, Mariina". See tähendab: pea suu, Mariina, mina otsustan mõlema eest."

Ta vabastas Kazjuki sõrmed oma käsivarrelt ja hakkas jaama poole minema.

„Kuhu sa tõttad, Mariina? Aega maailm!" hüüdis Kazjuk.

Mariina pöördus ja naeris:

„Ma ruttan jaama. Rong läheb juba kahe tunni pärast, jääme hiljaks."

Kazjuk vaatas Marta poole: „Ma ei saanudki sulle oma pruuti tutvustada — jooksis enne minema."

„Pole vajagi," vangutas Marta pead. „Ma ei oskaks temaga nagunii rääkida. Ta on nii ilus ja lõbus."

„Mariina on peale muu veel väga hea südamega," lisas Kazjuk ja kibeles minekule.

„Kindlasti," vastas Marta tuimalt. „Meil Šuvalovos on aga elu hoopis teistsugune ja inimesed teistsugused. Ela hästi, Kazimir!"

„Miks Kazimir?" küsis Kazjuk imestusega. „Minu Marta Kullimajast hüüab mind äkki Kazimiriks. Kust sa selle võtsid?"

„Niisama, praegu mõtlesin välja. Ela hästi, Kazjuk!"

Marta hakkas tasasel, ühtlasel sammul, kordagi tagasi vaatamata minema. Lõdvalt rippuvad käed, sitskleit liiga avaralt lehvimas kuivetul kogul, pronksjad, vööni ulatuvad juuksepalmikud nagu liiga rasked väikese pea jaoks. Kazjukile puges mingi ebamugavus põue, ja Marta väljendus, et Šuvalovos elatakse hoopis teisiti, helises tal kõrvus, kui ta jaama poole sammus. Mariina võttis teda vastu rõõmsa hüüdega:

„Kazimir, ma hakkasin juba närvitsema. Tellisin meile mõlemale süüa."

„Kazimir," kordas Kazjuk pilkega.

„Kes see plikatirts niisugune oli, kes silmi peos hoidis?"

„Minu lapsepõlv... Veel kannab Düüna oma voogu-

del viimaseid jääpanku, kuid raudteenõlv juba õrnalt rohetab."

Mariina pahvatas heledalt naerma.

„See on nii koomiline — sina, ja unistad. Seni teadsin ainult, et minu haritud vedurijuht aina salatseb ja tegutseb, muu on talle ükskõik!"

Kazjuk ei vastanud. Tema mõtted viibisid Marta juures.

„Väike Marta, kui sa teaksid, kui vähe ma sinust olen vahepeal mõelnud..."

„Vaata ometi, Kazimir, seda ohvitseri seal! Mundrinööbid lahti, kaelus viltu — ma teeksin ta silmapilk reameheks sellise lohakuse pärast... Sina oma haridusega peaksid olema ohvitser. Ja kui tip-top sinu seljas munder istuks! Kõik naised kadestaksid mind sinu pärast ja, ma usun, mehed sind minu pärast... Noh, Kazjuk, ära mornitse, kiida ometi korraks jälle minu ilusaid väikesi käsi." Ta tõstis oma käed üles.

„Quo vadis?" [1] küsis Kazjuk endalt ja ajas oma lõdvaks lastud selja nii järsult sirgeks, et tool naksatas.

Marta istus pargis rohelise kõntsaga kattunud tiigi ääres ja meenutas lõppeva päeva sündmusi. Tema hinges oli äkki kõik pahupidi. Tähendab, Kazjukile ei loe sõprus ja Kullimaja enam midagi. Mariinat meenutades kerkisid tahtmatult silma ette Minna oma Adeelega, Sonja...

Tuuleiil keerutas üksikuid juba langenud lehekesi. Kuu ümar punetav ketas ronis taevaservale. Martal hakkas jahe. Ta tõusis ja asus koduteele. Nukumets näituseplatsil paistis kõrgena, ähvardavana, madalad onnid Šuvalovos süngetena, mustadena ja isegi haukuva Triška hääl Kiljakovide õues kõlas kärisevalt lõikavana.

Kui ta oma tuppa astus, lipsas temast mööda Šaarik, salakaubana ennast sisse poetades. Toas valitses pimedus ja vaikus.

„Noh, Marta, tood vist kotitäie uudiseid, et nii hilja tuled?" küsis isa toanurgast voodist.

---

[1] Kuhu lähed? (ladina k.)

„Jah, ma jäin hiljaks," vastas Marta tasa, istudes pliidi ette jalgpingile.

„Kas juhtus mõni pahandus, et sa nii sõnakehv oled?" kostis mõne aja pärast ema hääl.

„Ei, ema, pahandusi ei olnud," vastas Marta ühesilbiliselt.

Tasa nagu varas hiilis Šaarik Marta juurde ja pani oma pea talle sülle. Nii kauaks ei olnud Marta teda suvel veel kordagi üksi jätnud. Marta surus oma näo Šaariku pehmesse villa.

Arusaamatus. Miša Petrov

Marta oli muutunud väga tõsiseks. Maailm oli avardunud. Tihti juurdles ta, miks üks või teine asi nii on. Isa pühendas teda sellesse suuresse tõesse, mille eest võitlevad parimad inimesed, pannes oma elu kaalule. Ta selgitas, kui kaua juba on inimkond enese vabastamise küsimusega tegelnud, kui tähtis on murda ühisel jõul kapitali võim, mis põhjustab tohutut viletsust. Selgitas usu võimu, mis aheldab miljoneid, kes muidu oleksid võitlejad. Marta sai juba paljust aru, kuid palju jäi noorele peale veel mõistatuseks ning ta uuris ja puuris edasi.

Gustav Mets oskas oma kaastöötajatele läheneda, oskas selgeks teha, mida see tähendaks, kui vabrikute sisseseaded kuuluksid neile endile, kuid Marta ees oli ta tihti kimbatuses, sest tüdruk päris hoopis isemoodi:

„Kas Kazjuk võitleks tööliste hulgas, kui see temalt elu nõuaks?"

„Pole üldse kahtlust, ta on ju meie oma," oli vastus.

„Aga koos Mariinaga?"

„Miks mitte. Ta valis endale kindlasti kohase kaaslase."

„Aga miks salgas ta Mariinale laadalkäimist? Ta oleks pidanud Mariinat Abolenskiga tutvustama ja ütlema, et Mariina on talle kallis."

Gustav Mets sügas kukalt ja ütles:

„On asju, millest ei räägita isegi oma naisele."

Marta pidi sellega leppima. Tegelikult oli ju ka nende kodus nii, et isa ei rääkinud emale peaaegu midagi oma tegevusest. Võib-olla ta oleks rääkinud, aga ema ei tahtnud sellest kuuldagi. 1905. aasta revolutsioon ja isa

kinniminek järgmisel aastal olid talle tõendanud, et miski ei muutu, ainult viletsust toob see neile kaela, ja selle juurde jäi ta kindlaks.

Tegelik elu aga kulges oma rada. Ühel päeval tuli joostes Liidia Solodova, kiri peos.

„Helka on ingel. Ta ei teinud ainult sõnu. Loe!"

Marta luges:

> Kallis Liidia! Saadan sulle oma noorema vennaga kirja ja raha. Ta on tubli poiss — ära ei kaota. Avastasin majas „surnud kapitali" — vanaemalt päritud ketiga kuldkella, mis ei käi ja millega peaksin suurena uhkustama. Suurena ostan ise, mis mulle meeldib, praegu aga on see ainult seisev kraam. Müüsin maha. Salaja muidugi. Nüüd siis võid sa, Liidia, kiuste kogu maailmale, ikkagi pool aastat edasi õppida. Eks siis jälle näe. Ära oma südant vaeva — minu oma on väga korras. Ütle Martale, et ma ei kerjanud ega teinud korjandust — ta ajas mu südame tookord nende sõnadega väga täis.
>
> Sind ja Martat armastav
>
> Helka.
>
> P. S. Ma ise kodunt liikuda ei saa — ema on haige ja pere kräunub järjest süüa. Rabelen, mis võin.

Marta soovis Liidiale õnne, aga erilist rõõmu ta Helka heateost ei tundnud. Mitu korda suve jooksul oli ta kujutlenud, et direktriss kutsub Liidia enda juurde ja teatab: „Solodova, sa oled väga hea õpilane ja meie kooli au — oled vabastatud õppemaksust." See oleks olnud tore ja õiglane. Aga nii! . . .

Liidia ei mõtelnud muule kui oma õnnele jälle kooli pääseda ja ei jõudnud Helka head südant ning sõbrameelt küllalt ülistada.

„Kuidas jõuad sa seda tasuda? Mul istuks Helka heategu nagu kivi südamel, ja ma aina mõtleksin, et nüüd-nüüd tuleb tal kodus sellest pahandus ja ta peab mõne vale appi võtma." Marta vangutas pead. Tema ei oleks

niisugust abi vastu võtnud. Liidia oli palju optimistlikum.

„Küll Helka ise teab, mida ta võib teha, mida mitte, ja võib-olla saan mina teda aidata just siis, kui ta kõige rohkem abi vajab," väitis Liidia, kuigi Marta kained sõnad olid ta kohe pilvedelt alla toonud ja talle südametunnistusele koputanud. Ta uuris veidi aega Marta tõsist nägu.

„Sina, Marta, sooviksid vist, et ma edasi ei õpiks ja tööle läheksin? Tänan!" Ta jooksis solvunult minema.

Marta ohkas. Liidia mõtles küll alati rohkem endale kui teistele, aga miks peaks Marta soovima, et ta ei õpiks? Kuidas võis ta üldse niisuguse mõtte peale tulla?

Marta istus akna alla pingile oma „aeda", kus oli kaks peenart ja päevalilledest tara ümber. See oli tema armastatuim koht. Siin võis segamatult mõtiskleda probleemide üle, mis viimasel ajal tulvana tema lapsemeeli ründasid. Õues kuuldus hääli ja sea vingumist. Ta lükkas päevalilled kõrvale ja piilus õue. Käru üsna priske põrsaga seisis ukse ees. Mornide nägudega Senka ja Ljonka piilusid altkulmu akna poole. Marta muheles ja oli ühe hüppega poiste juures.

„Kas käisite seaga arsti juures? On ta haige?"

„Kus ta's haige on! Näed ju ise, et tuli kinni köita, rabeles mis hirmus. Kas haige siis nii rasvane oleks?"

Senka oli Marta oletustest haavunud. „Me lihtsalt tõime ta ära — ei taha enam."

„Miks?" ei mõistnud Marta.

„Sinule on see täiesti ükskõik, et Aleksei meid enam tänapeadeks ei hüüa, et me barakkidest hoolega solki tassime; sa ei tulnud isegi meie siga vaatama, kui me kutsusime. Me Senkaga arutasime kõik läbi, siis arvasime, et sa tahad siga tagasi, sellepärast ei hooligi meist. Siin ta on! Kuhu me ta maha laadime?"

„Oh, küll olete naljakad, kulla poisid!" Marta kallistas mõlemaid, Ljonka kui õrnem pühkis koguni silmi särgivarrukasse.

„Kuhu me ta maha laadime?" kordas Senka mehiselt venna sõnu. Ljonka naiselikkus ei meeldinud talle põrmugi.

„Tagasi viite, Senka. Teie kasvatasite teda ja ta kuu-

lub teile! Aga et te niisuguse mõtte peale tulite! Kas ma tõesti teil südames . . .?“

„Sa veel küsid!“ vastas Senka etteheitvalt. „Siga ära tuua otse vanemate silma alt — noh, ma ütlen.“

Liina tuli sea vingumise peale vaatama, mis õues lahti on. Kui Marta talle loo ära jutustas, lõi ta käega ja läks oma askelduste juurde tagasi. Varsti nägi ta, kuidas nad kolmekesi käru seaga ees ajades eemaldusid.

„Issand, issand,“ mõtles Liina, „näe, tüdrukust hakkas viimasel ajal asja saama, nüüd tulid need rüblikud ja Marta kohe nende sabas kinni. Niisama paljuks oligi lootust.“

Liina oli juba tüki kanvaad ostnud ning punast ja musta tikkimisniiti, et Martal oleks vääriline ajaviide. Ristpistes kammikott ja harjahoidja — teisedki näeksid, et tütar teeb käsitööd. Marta armastas küll masinal vuristada, õmbles Lillile koguni kleidikese valmis, aga käsitöö, peale kudumise, olevat nii igav, et selle asemel võiks stepis uidata. Ja ometi on tikkimine igale tüdrukule auks ja uhkuseks!

Marta oli varsti tagasi, kuid Liina pidas siiski vajalikuks teda noomida.

„Noh, kas rahvas naeris küll, kui sa oma tsirkusega läksid? Mitte ma aru ei saa, miks sa alati seda pead tegema, mis mulle ei meeldi. Saadaks sind praegu poodi, aga kui Miša leti taga seisab, siis ei jõua sind tagasi oodata. Ja kõige vähem meeldib mulle, kui sa poes rahva ees eputad ja lõkerdad.“

„Ma jään siis Lilli juurde, mine sina, ema, ise poodi,“ surus Marta läbi värisevate huulte.

„See veel puudus!“ Ema ulatas Martale raha. „Võta päts leiba, nael heeringaid ja pakk teed.“

Šuvalovo ainukeses poes seisis pärastlõunati ja suvel sageli päevad otsa leti taga suur kõhn punetavate silmadega poiss, kaalus kaupa ja võttis pikkade paindlikkude sõrmedega vastu raha. See oli Miša Petrov, abiturient. Vanemad pidasid vürtspoodi ja küpsetasid ise müügiks leiba.

Uksekella tilisemise peale tuli Miša toast ja teretas Martat kättpidi. Pood oli tühi. Nende sõprus oli alanud

kooliteel, mida nad, algul harva, hiljem sagedamini, koos käisid.

Marta teatas Mišale oma soovid. Nagu muuseas kaldus jutt jälle Miša tulevikule.

„Ma arvan siiski, et astun lipnikkude kooli, sest vanad räägivad tihti, et minu koolitamine on neil hinge kinni pannud. Lipnikkude kool on vähemalt prii.“ Ta vaatas kurvalt üle Marta pea. „Kas aga haigete silmadega mind lipnikkude kooli vastu võetakse?“

„Kui keegi tahab millekski saada, siis on tahtmine nii suur, et see ei anna kohe rahu. Teie tahate viiuldajaks saada ja mina arstiks. Ma saan kindlasti arstiks. Ma olen seda tööd juba uurinud. Ma olen barakkides hirmsaid haavu näinud, ja teate, kui need haavad paranema hakkavad, haige valu väheneb, siis võib arstil tunne olla, nagu oleks ta eksamil viie saanud.“

„Kuidas teie arstiks mõtlete saada?“ küsis Miša imestunult, teades Šuvalovo inimeste elujärge.

„Kui tahab, siis saab,“ vastas Marta lootusrikkalt. „Ja minu isa ütleb, et neid unistusi ei maksa sugugi maha matta, sest meie elu on veel ees. Head aega.“

Marta võttis oma leiva, heeringad ja väljus. Miša jooksis järele ja ulatas teepakikese.

„Oi, selle unustasin hoopis ja ema käest oleksin saanud peapesu: „Noor pea, aga midagi kinni ei pea, ja ma küsin, mis seal peas peale aganate veel võiks olla,“ “ matkis Marta oma ema. „Aga teie, Miša,“ lisas ta tõsiselt, „ärge oma viiulit jätke. Ma olen mitu korda õhtuti teie maja lähedal uidanud ja kuulnud, kuidas te mängite. Võib-olla mängite hoopis valesti, ma ei tea ju, aga süda hakkab värisema ja silmad lähevad iseenesest märjaks. Ausõna, Miša!“

Miša nägu elustus. Ta jooksis poodi tagasi ja tõi Martale kaks paberis kompvekki.

„Palun! Teile ja teie õele. Mul on nii hea meel, et minu mäng meeldib. Ema aga on õnnetu, kui ma mängin. Ta ütleb, et see on saatanast.“

Marta jooksis kiiresti minema, et emal ei oleks põhjust pahandamiseks. Miša aga, teenindades mehaaniliselt järgmisi ostjaid, tegeles oma edaspidise eluga, sest

Marta oli kõvasti koputanud tema igatsuse pihta — saada muusikuks.

„Kui tahta, kui kangesti püüda," mõtles Miša, valades ühele naisele pudelisse taimeõli asemel petrooleumi.

Tekkis tüli, sest pudel oli nüüd õli jaoks kõlbmatu, ostja aga pidi kiiresti hulga pliine küpsetama, et sõdurist poeg enne ärasõitu neid süüa saaks ja oleks ka, mida kaasa anda.

Miša ema lahendas pahanduse, käskides Mišal köögist puhta pudeli tuua.

„Viiulit mängida ja plikakestega ninapidi koos olla, seda sa oskad. Ja alati, kui mõni plikatirts Miša viiulit kiidab, siis on teada, et Miša annab heeringa asemel peotäie vürtsi või kaalub suhkru ja soola ühte kotti."

Miša punastas kõrvuni. Ta läks tuppa. Kõik tema unistused olid sedapuhku jälle halvatud ja lipnikkude kool kerkis uuesti silme ette. Käsi haaras viiuli järele, kuid tõmbus kohe tagasi.

Marta õppis hästi, kusjuures ta tegeles ka kõrvalharrastusega. Uus lauluõpetaja avastas Martal hea häälematerjali ja valmistas teda koos ühe seitsmenda klassi tüdrukuga ette esinemiseks koolipeol, mis pidi toimuma enne jõule. Neil tuli ette kanda Rubinsteini „Öö" ja duett Tšaikovski ooperist „Padaemand".

Pärast üht harjutust ütles isegi Valeeria tunnustavalt:

„Vaat kus tõusis täht. Pole midagi ütelda, sul on võimeid. Sinust peaks saama ooperilaulja."

„Ei taha," vastas Marta, „minu ema lauljakarjäär lõppes väga kurvalt."

Valeeriat üllatas Marta ema minevik ja Marta tõusis tema silmis ühe redelipulga võrra kõrgemale. Ta näitas Martale koguni romaani, mida ta salaja luges. See oli Kuprini „Mülgas".

„Loe parem Gorkit," soovitas Marta.

Liidia ja Helka hoidsid nüüd kõvasti kokku, Martaga oli sõprus jahenenud. Liidia arvates ei olnud tutvus nii suure poisiga, nagu Miša Petrov, sobiv. Tegelikult oli selles süüdi asjaolu, et Miša ja Marta üsna mitmel korral möödusid hommikuti tema kodust ja ei peatunudki, et teda oodata.

Et need ühised kooliminekud toimusid ilma kokkuleppeta, seda Liidia muidugi ei uskunud. Kord nägi ta neid koolist tulekul isegi pargis pingil istumas. Liidia valis neid nähes teise tee, et mitte eksitada.

„Kas te panete ikka igal õhtul boorikompressi silmadele? Vahele ei tohi jätta, siis pole arstimisest kasu," päris Marta.

„Aga muidugi, mu nõudlik arst. Võin samuti kinnitada, et ma teie nõudel enam öösiti ei õpi, kuigi oleks veel palju, mida peaks teadma."

Teda liigutas Marta hoolitsus. Martal oli lisaks endistele veel üks soovitus varuks.

„Ärge enam ahjukütmist enda peale võtke, Miša, seda tööd tehku isa või ema — ahjutuli rikub te silmad hoopis. Mul on terved silmad, aga ahjuleekide juures hakkavad siiski kipitama."

„Asi pole sugugi nii hull... küll saab neist silmadest ka jagu, kui me kahekesi arstime."

Park kollendas, lehti varises rabinal ja tiik nende ees oli kattunud paksu rohelise korraga, millel läikis õhuke jääkirme.

„Sügis, Marta, sügav sügis! Kui saaks selle viisistada, isegi kõik värvid panna muusikasse ja viiulil edasi anda, kõigile selgeks teha, kui kaunis, kurb ja kevadeigatsust äratav on sügis!"

„Tehke seda, Miša. Ja pange sinna viisi sisse ka noor tüdruk, kes varasel sügishommikul siin tiigi ääres ahastab. Tüdruku juuksed hõljuvad tuules. Kedagi pole läheduses, ta on oma ahastuses üksi. Siis tõuseb ta üles, saadab needmisi saatusele, mis temast on teinud müüdava orja, tõmbab salli tihedasti enda ümber, karjatab ja hüppab tiiki..."

Mišat imestas selline mõttelend, siis meenus talle midagi.

„See oleks ju umbes „Russalka" motiiv."

„See oleks „Tuleviku poeemi" motiiv, sest sellega kõik ju veel ei lõpe. Ta hüppab tiiki, kuid noor jõuline krjutšnik, kes samas pargis puhkab jalgu, et varsti jätkata oma teed koju kolmesaja versta taha, kuuleb karjatust, näeb tiigile laotunud salli, hüppab vette, toob tüdruku välja. Nad ei lahku teineteisest, nad maksavad

kätte neile, kes tüdruku saatuse nii hirmsaks on teinud, ja siis on nad õnnelikud elu lõpuni."

„Kuidas nad kätte maksavad? Kas lahinguga?" küsis Miša. Tema muusa hakkas tiibu liigutama.

„Tapmist on peaaegu igas ooperis ja kõik ooperid lõpevad õnnetult. Oma silmaga olen ma näinud ainult „Ivan Sussaninit", siis kui veel väike olin ja oma Kullimaja sõbra Kazjukiga esimest korda elus teatris käisin. Aga ma olen kuulnud, et kui lõpeb hästi, siis ei ole see üldse ooper. Tapmist ei maksa „Tuleviku poeemi" siiski panna."

Nad asusid teele ja läksid vaikides kodu poole. Jalge all sahisesid lehed, päike paistis läbi nõrga vine. Miša kõndis tema kõrval nagu unes. Marta poeemile vaatamata kerkisid tema vaimusilma ette kevadised veenired, esimesed lumikellukesed, sinakaks ja hapraks tõmbunud jää Volgal. Mitte ooper, vaid poeem „Eelkevad" hakkas helisema tema tundelises hinges.

Nad lahkusid Miša poe lähedal, kumbki vallutatud oma mõtetest.

Marta ei märganudki, kuidas tema kõrvale kerkis Abolenski. Ta päris jahmatas, kui Abolenski tema ranitsat puudutas.

„Sa oled vist alati kõvasti mõtlemisega ametis."

„Ei, ma niisama," vastas Marta kohmetuses ja teretas. Ta ei saanud Abolenskile ometi öelda, et ta peas valmib pikk paljupildiline ooper.

„Noh, Marta Mets, väga hea, et kohtusime. Saan sinuga hüvasti jätta. Ma ei ole homsest peale enam õpetaja." Ta sirutas käe, mille Marta kõhklevalt vastu võttis. Õpetaja ei teretanud kunagi kättpidi.

„Aga miks, Sergei Ivanovitš? Kõik õpilased armastavad ja austavad teid!?"

Sergei Ivanovitš muigas, vaadates kaugusse.

„Õpperingkonna inspektor ja Aleksandra Vassiljevna on teisel arvamisel. Ma käsitlevat ajalugu liiga vabameelselt, vahel koguni revolutsioonilise hõnguga. Poiste koolis olla koguni halbu tagajärgi märgata. Aleksandra Vassiljevna tegi mulle ettepaneku ise lahkuda."

„Ja te olite nõus, Sergei Ivanovitš?" Marta püüdis vapralt ennast vaos hoida.

„Miks mitte," lausus Sergei Ivanovitš muretult.

„Mooramaa mees on oma töö teinud ja Mooramaa mees võib minna. Siin on asjad korras. Isale ütle, et kindlaksmääratud kohtumine toimub ülehomse asemel täna. Kõik muu on endine. Ma usun, sa ütled seda ainult oma isale!“

„Jah, mitte kellelegi teisele,“ tõotas Marta pühalikult. Nii suurt usaldust ei olnud Abolenski kindlasti ühegi teise tüdruku vastu nende koolis üles näidanud.

Martal äkki ei olnudki enam nii hirmus kahju, et Sergei Ivanovitš ära läheb. Selleks on muidugi palju tähtsaid põhjusi, missugused, seda ei julgenud ta küsida, aga küllap Abolenski ise teab, mida teeb.

„Sergei Ivanovitš, kas te Kazimir Zelenskiga ka kunagi kokku saate?“ küsis Marta eneselegi ootamatult.

„Maailmas võib nii mõndagi juhtuda. Kas pean teda sinu poolt tervitama, kui näen?“

Marta jäi hetkeks mõttesse.

„Võib küll. Aga kuidas tahaks teada, mis mu teistest Kullimaja sõpradest on saanud! Olen mitu kirja Riiga saatnud, aga vastust ei ole tulnud.“

Abolenski patsutas Martat õlale.

„Küll näed neid kõiki jälle. Loodame, et see aeg pole kaugel.“

„Ma loodan kindlasti, kui teie seda ütlete, Sergei Ivanovitš. Isa ütleb samuti.“

Abolenski naeratas soojalt ja eemaldus vastassuunas.

Marta vaatas talle järele ja pühkis silmi. „On asju, millest ei räägita isegi oma naisele,“ tulid meelde isa sõnad. Sellepärast ta vist kõneleski äkki Kazjukist, sest tema, Marta, ei tohtinud ju midagi teada, vaid pidi ainult paar sõna isale edasi andma. Jah, nüüd polnud Abolenski enam tema õpetaja, vaid suur sõber, kes teda usaldas, kuigi pisut, aga siiski usaldas. Martale meenus nende koolipidu, kus tema pidi lauluga esinema ja Miša külalisena. Küll oleks tore olnud, kui Abolenski oleks kuulnud teda laulmas, aga peaasi — Mišat viiuldamas!

Koolipidu. Tuisk

Saalis tantsiti klaveri saatel. Mõnedel õpilastel olid emad kaasas, mõnedel vanemad vennad, kes eriti palju pidid vaeva nägema tüdrukute tantsitamisega. Lava ees istusid direktriss, Valeeria ja Miša, õhtu tähtsaim number. Marta ja Helka seisid ahju juures ja vahetasid muljeid.

„Süda värises, kui me Tomskajaga Rubinsteini „Ööd" laulsime. Mul oli tunne, et ripume kuskil kõrgel õhus ja laul kostab meieni kaugelt nurgast, lauljad aga on meile hoopis võõraste häältega," seletas Marta Helkale, vormikleidi valget pidukraed kohendades.

„Kui hästi te laulsite! Saalis oli nii vaikne, et hingamistki polnud kuulda. Mina aga leinasin teie laulu ajal oma südame Sergei Ivanovitši pärast tühjaks. Nüüd on palju kergem."

„Meie laul oli Miša mängu kõrval tühine. Miša mängust mul praegugi veel nutab süda sees. See on nii nagu vahel unes, et nutad, ärkad üles ja tükk aega veel nuuksud."

„Meie tunneme siis kumbki isemoodi," arutas Helka, kes täna oli pidulikult tõsine ja hoopis erinev sellest võrukaelast, kellena teda kooli argielus kõik tundsid. „Kui sina ja Tomskaja laulma hakkasite, sosistasid Miša huuled mitu korda: öö, öö! Ta istus minu läheduses Valeeria kõrval. Ma imestasin, kui sooja pilguga Valeeria teda jälgis. Ma arvasin, et Valeerial ei olegi südant. Aga tihti võib eksida. Kui ma siis oma leinale andusin, ei näinud ma muidugi enam midagi, maailm seisis loori taga. Pärast, kui Miša peaaegu kartlikult lavale astus,

järsu kummarduse tegi ja Valeeria kuningannana klaveri taha istus, oli mul selge: Valeeria juba teab, kellega ta tõsiselt uhkustada võib. Ja tead sa, Marta, kui Miša esimesed poognatõmbed tegi, ma kangestusin. Nagu mingi deemon hakkas mind rebima. Ma sundisin ennast paigale jääma, kuigi oleksin tahtnud lavale hüpata, et metsikut põrgutantsu alustada. Ei kurbust ega pisaraid. Näed, kui erinevad me oleme."

Marta naeratas ja pistis käe Helka käevangu.

„Sinul istub tants veres, Helka, mina aga olen unistaja, peale selle tunnen Mišat rohkem kui sina ja mul on temast nii kahju — ma arvan, et silmade pärast ei võeta teda isegi lipnikkude kooli."

Neist mõõdusid Valeeria, Miša ja direktriss. Miša vaatas otsivalt ringi.

„Miša otsib vist sind, sa südamevallutaja." Helka pilgutas vallatult silma.

„Võib-olla," oli Marta kohe nõus. „Me pidime koos koju minema."

Liidia Solodova, kes oli puhvetis ametis, pistis pea üle saaliukse. Teda nähes meenus Helkale, kuidas too oli Miša ja Marta tutvust halvustanud ja tedagi mõjutanud. Kuulnud nüüd Miša haaravat mängu ja nähes Marta muretsemist Miša pärast, tekkis Helkal äkki vajadus Liidia ainuvalitsemise ahelad endast maha raputada ja käia oma paremate tunnete järgi. Liidia koos Martaga, jah, nii see sobis, aga Liidia üksi — taevas hoidku!

„Ah, siin te oletegi," hüüdis Liidia nende juurde rutates. „Direktriss saabus koos peokangelastega teed jooma," teatas ta õhinal, kadedusejoon kitsaste huulte ümber, „ja ma kuulsin, et tuleval aastal lähevad Mets ja Tomskaja poiste kooli esinema."

„Ja sul on südamest kahju, et sina ei saa igal pool kõiki loorbereid üksi lõigata," sähvas Helka.

„Milline toon ja veel teiste ees!" ütles Liidia ettehoitvalt.

„Kes need teised siis on, Marta ja Mets või?" ei jäänud Helka võlgu. Liidia punastas ja vaatas Helkale väljakutsuvalt otsa, tegi siis täispöörde ja läks minema.

„Lähme puhvetisse, Marta, ma sakutan Liidiat natuke."

Puhvetis joodi teed ja söödi kooke ning küpsiseid.

Liidia ümmardas direktrissi ja naeratas üliõnnelikult, kui direktriss kiitvalt ütles:

„Sina, Solodova, oled nagu näha väga mitmesuguste võimetega. Elus läheb naisel palju rohkem oskusi vaja kui mehel, nii et oled õigel teel. Sa oskad hästi serveerida, aga heade roogade valmistamine ja mooside sissekeetmine on samuti kunstid."

„Aleksandra Vassiljevna, ma õpin selle kõik ära."

„Tubli, tubli. Tule, joo meiega tass teed, eks keegi teine või sind puhvetis asendada."

Liidia valas endale kiiruga teed. Marta ja Helka, kes lähemale astusid, olid tema jaoks õhk.

„Nüüd oleme Liidiast vist lahti. Usun, Valeeria kaaperdab ta endale."

Helka astus akna juurde ja vaatas välja. Tuul vingus ja vastu ruute otsekui pilluti teravaid nõelu.

„Läheb tuisuks. Kuidas sa küll koju saad?"

Marta kuulatas. Tõepoolest, väljas möllas maru. Ta astus Miša juurde ja ütles poolsosinal:

„Väljas tuiskab. Mis me teeme, kas hakkame kohe minema?"

Miša vaatas direktrissi poole, kes vestles Liidiaga.

„Võiks ju minna," sosistas ta Martale kõrva, „ainult ebaviisakas on paugupealt tõusta ja lahkuda."

„Paluge direktriss tantsima, siis jääte saali ja olete vaba. Ainult tuleb ära oodata valss, sest polka või vengerka ei ole temale jõukohane."

Miša hakkas tasa naerma. Valeeria, kes seni oli istunud raidkujuna, tõusis, astus Martale valusasti varbale ja lahkus puhvetist.

Liidia ei andnud direktrissile mahti üldiseks jutuajamiseks. Ta seletas õhinal, kuidas ta rikka Kolõkovi tütrele Ludmillale tunde annab ja see kallist Višnjova gümnaasiumi laidab, aga kui isa lubaks, tuleks ta kohe Aleksandra Vassiljevna juurde üle.

Helka ümmargused silmad olid kinnitunud Miša näole nagu fotoaparaadi läätsed, püüdes jäädvustada igaveseks kurba nägu, kõrget kaarjat laupa ja tumedaid lainelisi juukseid. Jah, Miša oli kunstnik, kogu oma olemusega!

Direktriss viipas Martale ja näitas pealiigutusega, et

olgu ta nii lahke ja mingu puhvetisse. Marta asus leti taha ja pöördus Helka poole:

„Mida võin teile pakkuda? Kas soovite võileiba, kooki või küpsiseid? Imeodav kaup, täiesti ilma rahata, kuid kojuviimiseks ei ole ette nähtud. Palun istuge, ma toon teile igast sordist kümme. Kümme võileiba, kümme kooki, kümme . . .“

„Vabandage,“ katkestas teda Helka, „ma olen oma toodud osa juba ära söönud ja nüüd ma sooviksin hoopis midagi peenemat, kuid ma tean juba ette, et seda teie viletsusepoes ei leidu.“

„Ja see oleks, mu armuline?“ küsis Marta sügava kummardusega.

„Vahelduseks tahaksin kolm marineeritud taburetijalga.“

„Valss daamidele,“ hüüdis Valeeria juba ukselt ja palus Miša tantsima.

Puhvetisse ilmus sihvakas ohvitserimundris noormees, kes valguse käes silmi vidutas. Ta oli ilmselt unine.

„Minu noorem poeg Aleksander, saabus puhkusele, tuli rongilt otse siia,“ tutvustas direktriss. „Saša,“ pöördus ta siis poja poole, „ma olin päris kindel, et sa seal üksinduses tukkuma jääd. Mul oli ju õigus? Nüüd on aeg jälle elu sisse saada. Fedorovitš, praegu on vist valss daamidele?“

„See on valss daamidele,“ ütles Helka võluvalt naeratades ja tegi noormehe ees kummarduse. Samal hetkel saabusid õhetavate nägudega Valeeria ja Miša. Valss oli lõppenud.

Helka kuulatas uue pala algust, mis ei olnud „valss daamidele“, kuid sellest hoolimata kummardas uuesti noormehe ees.

„See on krakovjakk daamidele,“ teatas ta tõsiselt.

„Ühesõnaga, mina palun nüüd teid krakovjakki tantsima,“ lausus noormees sügava häälega ja hakkas nii heledasti naerma, et Aleksandra Vassiljevna näpu suu juurde tõstis ja hüüdis: „Kušš, Saša.“

„Ma valssi just ei armastagi,“ ütles Helka, „aga krakovjakk — seal on ometi, mida tantsida.“

„Just minu arvamine,“ kinnitas noormees nagu vanale tuttavale. Aleksandra Vassiljevna tõusis.

„Ma lähen ka korraks vaatama, kuidas mu poeg tantsib, ja olen põnevil, kas ta nüüd ohvitserina oma ema tantsima kutsub või mitte. Sina, Solodova, võiksid Fedorovitšilt õppida."

„Mida?" küsis Liidia imestunult.

„Kuidas enneaegselt mitte vananeda," vastas direktriss õrnalt manitsevalt ja lahkus puhvetist.

Liidia vaatas talle pärani sui järele.

„Jah, Liidia, see on õigus. Sa jääd täna vägisi vanaks. Sa ei ole ju kordagi tantsinud. Lähme. Kui mõni siia peaks tulema, siis on Valeeria nii lahke ja teenindab."

Imelikul kombel oli Valeeria kohe nõus ja Liidial ei jäänud muud üle kui Martale järgneda.

Nad tantsisid väga tagasihoidlikult. Liidia jälgis, kuidas Helka ja tema partner üha uusi samme juurde leiutasid, et tempo võimalikult kiire oleks.

„Helka on tuisupea," märkis ta üleolevalt.

Koolipeod muutuvad alati enne lõppu kõige elavamaks. Mängiti ringmänge ja paavsti. Viimane mäng seisis selles, et üks osaline — paavst — istus toolil, tema selja taha ilmus keegi ja ütles ühe sõna, näiteks „Aafrika". Paavst pidi kohe ütlema: Sahaara, boamadu, kaamel — ühesõnaga kõik, mis tal seda sõna kuuldes meelde tuli. Loeti kuni kolmeni ja kui ta polnud suutnud vastust leida, sai küsijast paavst. Mõni oli võimeline isegi kümnele küsijale vastama ja püsis kaua troonil.

Kui Marta paavstitroonile istus, küsiti: Lermontov?

Marta jäi mõtlema ja äkki ei tulnud tal ühtki Lermontovi tööd meelde. Loeti kolmeni, siis tõsteti ta naeru saatel troonilt maha. Nüüd oli kõik meeles: Deemon, Puri, Meie aja kangelane. Terve register jooksis läbi pea.

Liidia astus väga enesekindlalt troonile. Ta püsib vähemalt viieteistkümne küsija järel ikka veel troonil! Liidia oli tõepoolest elav entsüklopeedia. Ameerika, Perikles, Prantsusmaa, äike, päevalill, galeer, Napoleon, neeger, lahing Kalka juures — Liidia aina puistas nagu varrukast tarkusi. Tulemus aga oli ootamatu. Ta oli juba kahekümnele küsimusele vastanud, siis arvas direktriss, et mäng tuleb lõpetada, liiga igavaks läheb.

„Meil on pidu. Solodova teadmised on küll kiiduväärt ja äratavad imetlust, kuid mäng on mänguks... Kui Solodova oleks meile seletanud, et neegril on valged lokid, Perikles hakkas alles möödunud aastal Prantsusmaad valitsema ja Napoleon võitis lahingu Kalka juures ning päevalill on sort roose, mille seemnetest tehakse õli või mida süüakse koolis salaja...“

Kõik plaksutasid direktrissile, kes täna oli lõbus ja vaimukas.

Helka trööstis Liidiat:

„Nüüd teavad kõik, kui tark sa oled. Sul puudub naljameel, Liidia, ja ilma naljata on elu igav. Kui mina pidin vastama sõnale elevant, ütlesin, et sööb kanepiteri, lendab ja magab õrrekesel sirelipuhmas. Ega sellepärast ometi keegi ei uskunud, et ma ei tea üldse, mis elevant on.“

Liidia naeratas piinlikult. Talle paistis, et sel peol oli ta nagu tüürita puri tuulte käes.

Tuiskas nõrgalt, kui Miša ja Marta koduteed alustasid. Nad olid siiski lõpuni peole jäänud... ei saanud lihtsalt teisiti. Mõlemad vaikisid, sest muljeid oli nii rohkesti, et tuli nad kõigepealt omaette üle mõtelda. Mišat liigutas Valeeria mure tema viiuli pärast.

„Jätke viiul siia. Ma palun direktrissi, et ta selle kalli muusikariista kappi luku taha paneks, ja vastutan selle eest, et teie ta tervena kätte saate. Tuisk võiks viiuli rikkuda ja sellest oleks väga kahju.“

Miša oli pidanud nõustuma. Ta teadis tuisu tujukust, eriti näituseplatsil. Valeeria oli soovi avaldanud ka edaspidi temaga koos mängida ja tunnistanud suure saaduse, mida keegi koolis peale direktrissi ei teadnud. Ta on lapsena palju põdenud, hilja kooli läinud ja praegu juba üle kuueteistkümne aasta vana, kõige vanem klassis. Seepärast ei leia ta kontakti oma klassikaaslastega.

Marta mõtted viibisid samuti Valeeria juures. Helka emale oli Buschide teenija kaevanud, et Valeeria ei peagi neid õigeteks inimesteks, kes ei laula või ei mängi. See olevat ainult paratamatus, et ta sääraste hulgas peab olema ja nendega tegelema. Jah, Marta teadis nüüd, et

Valeeria on nagu direktrisski kahe näoga, — argipäevane ja pühapäevane.

Tuul võttis äkki uut jõudu. Lumi hakkas keema. Miša pistis oma käe vabandades Marta käevangu.

„Eks ole, nii on palju kindlam. Hea, et Valeeria soovitusel viiuli maha jätsin."

„Pole viga, Miša, küll me pärale jõuame! Mu silmad ei seleta esialgu ka kuigi palju, lumi peksab nagu kitiga kinni. Peaasi, et meid Karpovka poole vedama ei hakka. Rahvas räägib, et näituseplats nõuab iga aasta ohvreid ja kõiki neid veab teest vasakule, Karpovka poole, kuhu aga keegi pole pärale jõudnud."

„See on õige," ütles Miša. „Kõige kindlamana võib ennast praegu tunda ainult hobusemees kojusõidul. Ta jätab tee hobuse hooleks ja olgu hobune kas või peast saadik hanges, aga teelt ei eksi."

„Kahju, et meil hobust ei ole või et me ise hobused pole," naeris Marta, kui nad jõudsid näituseplatsile, kust tuli verst maad üle lagendiku minna. Praegu aga oli nende ees maa ja taevas valgeks seinaks ühte sulanud.

„Kas ei oleks õigem tagasi pöörata?" tegi Miša ettepaneku. „Mina läheksin oma koolivenna juurde ja teie kooli. Vanematel muidugi valutaks süda, aga vähemalt minu vanadel on kogemused, et ma paaril sellisel korral olen jäänud eeslinna öömajale... Julgusetus, eks ole?" lisas ta juurde, kui Marta ei vastanud.

Marta ei olnud veel kunagi ööseks kodunt ära jäänud. Ta kujutles nii selgesti, kuidas isa istub jalgpingil pliidi ees, rahutult piipu popsides, ema vähkreb voodis ja ohkab. Ja nii kestab see hommikuni. Emal on võib-olla mõtteis surikleitki Marta jaoks valmis õmmeldud.

„Mina lähen koju, saagu mis saab. Ma võin teid teie koolivenna ukseni saata, siis tulen tagasi ja püüan ikkagi Šuvalovosse jõuda."

Kuidas ta koju jõuab, seda ta ei teadnud, aga suurelt raudteelt hetkeks paistnud kuma julgustas. „Näete, seal vilkus tuluke paremat kätt, ja verst maad ei ole lõputu."

„Siis lähme!" hüüdis Miša otsustavalt ja nad astusid pargi plangu varjult lagendikule.

„Justkui Puškini luuletuses: tee on kadunud ja tondid veavad ringi," ütles Miša.

Siitpeale algas teekond, mis ei võimaldanud enam tükil ajal suud avada. Tuli ennast keerata üht- ja teistpidi, et tuisk hingamiseks mahti annaks. Nad sumasid hangest hange. Äkki paistis jälle raudteelt kuma ja Marta märkas, et nad olid liiga palju vasakule läinud. Teda valdas juba ahastus, peas lõid helisema kellad ja silmade ees keerlev lumi pani kõikuma. Ta sumas veel tükike maad paremale, siis ütles Mišale:

„Puhkame veidi, ma ei jõua enam," ja istus hangele.

„Puhka, puhka, Marta, mina jään valvele. Ma olen kohalik ja tean, et niisugune puhkamine võib kurvalt lõppeda."

Miša hüples ühelt jalalt teisele, vehkles kätega. Marta aga sukeldus minevikku. Tema silme ette kerkis Kullimaja, kellad helisevad ja nemad sõidutavad Abelsit haiglasse... Koor laulab „Martake, väikseke, läks maailmareisile", ja tal on suur fuksia süles. Siis jätab Kazjuk temaga jumalaga. Kaugelt lumekeerisest veerevad välja vagunid, vedurihääl muutub järjest tugevamaks, ikka tšuhh-tšuhh-tšuhh.

„Felser — ärasõit!" hüüdis Marta kuuldavalt.

„Küllalt puhatud!" Miša kiskus Marta hangelt üles, raputas, andis hoogu võttes tugeva hoobi selga ja lõi märja kindaga vastu nägu.

Marta toibus.

„Ära peksa, mul aitas juba hoobist selga, kohe kuumaks võttis. Ja kõveraks lõid sa mu niikuinii."

„Kui hirmus! Kõver selg ja külmavõetud nina — ei, niisuguse tüdrukuga abiturient Miša Petrov küll läbi Suvalovo ei lähe," naljatas Miša.

Tuisk rauges hetkeks, et siis veel suurema hooga möllama hakata. Näis, nagu tahaks ta iga hinna eest neid hukutada. Sel vaikusehetkel nägi Marta kauget tulukest.

„Miša, me oleme pääsenud — tuluke ikka vilgub. Päris selgesti näha."

„Ma ei näe midagi peale tantsiva lume. Anna oma käsi, Marta."

Marta ulatas Mišale käe.

„Ja nüüd, edasi, kaptenid!“

Nad hakkasid sumama vasakule, siis otse edasi sinnapoole, kus Marta oli näinud tuld.

„Me oleme siin!“ karjus ta kogu jõust. „S-i-i-n!“

„Seda häält ei kuule keegi,“ ütles Miša. „Tuul keerutab häält sinu enda ümber.“

„Vaata, jälle tuli läheneb. Miša, see polegi majast. Oleme s-i-i-n!“

Varsti olidki nad Šuvalovo esimese maja juures ja nende kõrvale ilmus Marta isa, Semjoni suur latern käes.

„Elus ja terve,“ ütles Gustav kergendustundega. „Küllap see on Miša teene, et tuisust välja rabelesite.“

„Teene oli vastastikune.“ Nad jõudsid Petrovide majani. „Marta, kui sul on huvi muusika vastu, siis astu sisse, see rõõmustaks mind.“

„Küll ta tuleb,“ vastas Marta asemel Gustav. „Pikk koolivaheaeg, pimedad õhtud, küll ta tuleb. Muusika on hea asi, hoiab hinge puhta.“

Miša sisenes majja. Gustav talutas väsinud Martat läbi vööni ulatuvate kohevate hangede.

Soe tuba, pliidil vaikselt laulev teekann, laual väike heleda leegiga lamp, aken peaaegu üleni hanges ja korstnas ulub — kui õnnis tunne jälle kodus olla!

„Isa, sina päästsid meid. Me tammusime peaaegu paigal keset näituseplatsi.“

Ema tõusis voodist ja pani toidu ja tassi kuuma teed lauale.

„Ja mõtle ometi, mina ütlesin isale, mis ta närveerib! Ükski kool ei lase ometi lapsi nii kaugele koju, kui taevas ja maa on segamini. Ma oleksin rahulikult maganud, aga isa vaatab jälle kella, viimaks ajab veel Semjoni üles... Kas sul siis endal aru ei olnud kooli jääda?“

Gustav süütas piibu ja vaatas, kuidas Marta oma riideid raputas ja varna pani.

„Sina, Liina, mõtled, et kõik õpetajad ja koguni veel direktriss teavad, kus töölised ja nende perekonnad elavad. Ma usun, nad on Šuvalovost küll vast kuulnud, aga kus ta asub, mis seal on... Ei, Šuvalovo rahvas olgu ise oma elu ja perekonna eest väljas.“

Marta asus kuuma teed jooma, hammustades mõnuga

kõrvale leivatükki külmade kartuliviiludega. Nüüd tuli veidi näpistada kõhu arvelt, sest isale osteti vildid.

„Isa, eks ole, viltidega on nii soe ja kerge olla?“

„Kui hästi läheb, siis tuleval aastal ostame sullegi toredad vildid jalga.“

„Oh, pole vaja. Ma jooksen ju nii ruttu. Paljudel tüdrukutel on vildid, aga koolis võtavad nad vildid jalast, panevad kingad jalga, siis jälle kingad jalast, vildid jalga — see on nii tülikas. Emal on kõigepealt vilte vaja, päev otsa siin külma põranda peal ja ema jalad juba valutavadki. Eks ole, isa, sügisel ostame emale vildid?“

Liina istus voodi äärel ja mõtles hirmuga möödunule. Kui Gustav oleks tema muretusele järele andnud ja rahulikult magama heitnud, võib-olla oleks hommikul kangestunud keha koju toodud. Liina kattis kätega näo, nii kohutav oli sellele mõelda. Kui Gustav talle kinnitas, et Marta koju tuleb, sest mitte nemad üksi ei mõtle Martale, vaid Marta mõtleb ka neile, oli Liina naernud ja öelnud, et niisuguses eas plika ei mõtle muule, kui et pidu aga lõbusalt läheks.

Marta seletas innukalt teelt eksimist ja Miša valvepostil olemist, kui tema puhkas.

„Mul oli nii ükskõik, kas me enam kuhugi läheme, kas mu kõrval on Miša või keegi teine, nii toredasti kõlas kõrvus: tšuhh, tšuhh, nii magus uni kippus peale.“

Liina oli ühe hüppega Marta aseme juures, kohendas seda, ja käsutas siis erutusest kähiseva häälega:

„Ruttu voodisse, Marta, vehvermentsitilgad sisse ja kuum pudel jalgade alla.“

Gustav nägi, kuidas Marta ennast väristas.

„Jaa, jaa, nüüd kohe sooja teki alla.“

Ta kustutas laterna ja riputas naela otsa.

„Ennist, kui välja läksin, nägin tumedat kogu raudtee ääres. Senka ja Ljonka ema oli üsna oma kodu juures ära väsinud. Aitasin ta jalule, ta oli juba päris kangeks jäänud. Ajasin vanamehe üles ja panin naist hõõruma. Küll ta siis kirus, et eit pole mitu aastat kuskil käinud, nüüd äkki peab kirikusse minema. Kui jumalat paluma läks, eks siis jumal toonud mitte ukse taha, vaid kohe tuppa tagasi.“

Gustav võttis taskust pudeli ja pani riiulile.

„Mis pudel see on?“ küsis Liina uudishimulikult.

„Ah, ma niisama, võtsin selle tilga piiritust kaasa, mis meil siin oli. Arvasin, et ehk Marta või . . .“

„Kas isa andis sulle piiritust?“ küsis Liina ärevalt.

„Ah, jäta, polnud ju vaja. Aga poiste emale andsin küll tubli lonksu sisse, et veri käima hakkaks.“

Marta puges raske tekkide ja palitute kuhila alla, pani jalad vastu kuuma pudelit, ema aga jäi valvele. Ta ei saavat magada — ta nagu kuuleks appihüüdmist.

Marta võitles une ja ärkveloleku vahel, kuid siis hakkas tal nii palav, et ta liigse koorma kõrvale lükkas ja uuesti erksaks muutus.

„Me oleme Šuvalovos kõige õnnelikumad ja rikkamad inimesed, eks ole, ema? Meil on isa, meil on Lilli, me oleme terved, meil on süüa, juua, meil on oma tuba, mina käin koolis ja see jääb kõik nii, kuni mina suureks kasvan. Siis on meil kõike veel palju, palju rohkem.“

„Just nii!“ kinnitas isa. Lilli hakkas häälitsema. Ema kummardus tema kohale.

„Maga, maga rahulikult edasi. Meie Marta on nii ülemeelikus tujus, et ajas su üles. Aga las ta täna olla, küll ta homme jälle vait on, kui sina magad.“

„Ära räägi nii kõvasti Lilliga, ema, Marta on hirmus väsinud ja tahab magada,“ ütles Marta poolsosinal ja peitis naerdes pea teki alla.

Isake Abrossim. Uusaasta

Üksikud lumme tallatud rajad ja päeval suitsevad korstnad andsid tunnistust, et Šuvalovo oma paksu lumevaiba all ei maganudki talveund ja et onnides, mõnel neist hang katuseharjani, elati oma igapäevast elu, kuigi tavalisest loiumalt, sest sügava lume tõttu piirduti peamiselt kahe käiguga: kaevule ja poodi. Välismaailm oli ära lõigatud.

Õhtuti valgus lumevaip korraks täis tumedaid täppe — rongiga saabunud töölisi — ja sellega õieti algaski juba öö.

Ainus tuli, mis nagu valvur hoidis silma magaval Šuvalovol, paistis Petrovide majast, kus segati tainast ja köeti ahjusid, et värske leib oleks hommikuks letil. Paljudes onnides vaevlesid unetult emad ja naised, mõeldes oma poegadele ja meestele, küsides eneselt: on ta ikka veel elus? Kui mitte kuul, võib-olla on pakane ta magama suigutanud? Šuvalovo eelviimases majas oigas valude käes hiljuti vigasena koju toodud soldat. Ja nii kestis see öid, kuni tuisk viimaks rauges.

Neil õhtutel istus Marta tihti Petrovide toas kõrgel kirstul, kanvaatikandus käes, ja kuulas Miša mängu, kes tema ees julges esineda isegi omaloodud paladega.

Kui ta viiuliga puldi taga seisis, täiesti andunud helidele, astus tihti tuppa Miša ema, lihtne, kõhn vanaldane naine, sitsrätt peas, ja nõjatus Marta kõrvale kirstu najale. Ta jälgis hirmunud pilguga poja mängu.

„Vaata ise," sosistas ta kord, „Miša on niisuguse näoga, et ta ei kuulu siia ilma, mu ainus ellujäänud lapsukene."

„Ei sure Miša, ta on ju suur muusik," lohutas Marta eidekest.

„Võib-olla, ma ei vaidle," rääkis sosinal Miša ema, „aga preestriks ta ei läinud. Küll oleks mu hing rõõmustanud, et poeg on preester. Vaata ise, ütle ka sina, mu silmad ometi ei peta, ta on ju kurja küüsis, ei näe mind ega sind, aina tõmbab poognat nagu isake Abrossim, kes oma naise surma järel enda ära tappis ja nüüd öösiti oma naise haual viiulit mängib, sedasama viiulit, mida ta eluaeg mängis. Oma hauas surnuaia taga tal rahu ei ole."

„Mispärast ta surnuaia taha maeti?" küsis Marta.

„Ise oma elu võtnut pühitsetud mulda ei panda. Kogu rahvas on ta vaimu oma naise haual näinud — kuriteo pärast ei anna jumal isakese Abrossimi hingele rahu. Inimesel ei ole õigust jumalast antud elu ise võtta."

„Aga Miša elab ju ja mängib omas toas," seletas Marta.

„Seda nüüd küll," ei andnud eit järele, „aga just sel ööl, kui Miša sündis, kuulsin imeselgesti viiulimängu. Kohe teadsin, et kes muu kui isake Abrossim! See jäi nii südamesse, ja kui hiljem ristiisa unenäos antud käsu peale Mišale viiuli kinkis, tundsin kohe, et poiss kas tahab või mitte, on viiuli külge needitud, hing kurjale maha müüdud. Mul oli mitu korda mõte viiul puruks lüüa, aga siis tekkis kartus. Löön viiuli puruks, äkki on samal minutil Miša surnud."

„Aga miks peab isakese Abrossimi needus just Mišale langema?" päris Marta.

Eidekese sosin muutus veelgi vaiksemaks.

„Vaata, kui ma veel noor olin ja teenisin isakese Abrossimi juures, siis juhtuski see suur patt."

Lamp laual hakkas kustuma, heites vilkuvaid varje seintele, Miša ema hirmunud silmadele, Miša kahvatule näole, kes, unustanud kõik enda ümber, seisis keset tuba, improviseerides viiulil. Martal hakkas veidi kõhe. Ta pani kõrvale oma tikkimistöö, mida ta ema rõõmuks vahetevahel tegi, kuulatas mängu ja paratamatult Miša ema sosinat, mis vulises nagu ojake kõrva juures.

„Kui isake Abrossim kord oma naisega kloostrisse sõitis, võtsin tema viiuli ja hakkasin proovima, mis

häält ta minu käes teeb. Panin viiuli lõua alla, siis timmisin nii ja naa, nagu isake Abrossim alati enne mängimist tegi. Mingit viisi mul välja ei tulnud ja panin viiuli tagasi kasti. Nii kui isake Abrossim koju jõudis, kohe esimene asi — viiul kätte. Hakkab timmima ja siis vanduma. „Neetud, neetud, neetud," ütleb ta ja vaatab mulle kurjasti otsa. Ma katsin näo kätega kinni, pistsin karjuma, jooksin niiviisi karjudes külatänavat mööda koju. Palju päevi ei julgenud ma toast välja minna. Siis leidsid vanemad mulle peigmehe ja Petrov tõi mu siia. Nüüd sa saad ometi aru, kui hirmus lugu minuga oli?"

„Ei saa aru," vastas Marta siiralt.

„Aga isake Abrossim ütles ju kolm korda: neetud, neetud, neetud. Ta pani mu needuse alla, ja sellega, mis sa praegu näed, ei ole mu kannatustel lõpp!"

Eideke ohkas kuuldavalt, vaatas poja poole ja pühkis silmi.

„Pimedus ootab mu poega. Vanamees käis arsti juures, arst ütles, et lootust ei ole, silmad kuivavad ära. Ma piserdan talle öösiti küll pühitsetud vett näole, aga miski ei aita, kui needus peal on."

„Kuid isake Abrossim on ju ise rändava hingega ja asub surnuaia taga. Kas see ei võta needust ära?" küsis Marta tõsise näoga.

Eideke jäi mõtlema.

„Siis ta oli ametisse pühitsetud mees... Aga võimalik, et sul on õigus. Võib olla, et vähendab küll."

Ta elustus, ruttas laua juurde, võttis viimseid tõmbeid tegeva lambi ja väljus toast. Miša katkestas mängu.

„Miša, kas see on õige, et su ristiisa tõi sulle unes antud käsu peale viiuli?"

Miša puhkes tasa naerma.

„Sul on siis juba selge pilt. Tegelikult on lugu veidi teisiti. Mu ristiisa oli kooliõpetaja ja suur laulumees. Kui ma üsna pisike olin, ajasin tema laulule joru kaasa. Ta avastas vist, et olen musikaalne, sest ta ei andnud mulle enam rahu ja hakkas heliredelit õpetama. Kui ta siit Arhangelskisse kolis, kinkis ta mulle viiuli. Teades ema hirmu kunagise viiuliloo pärast, ütles, et unenäo peale tõi, sest siis ei saanud ema enam vastu vaielda,

kuna ta usub kõike, mida unes nähtud. Tal on Šuvalovos parima unenägude seletaja kuulsus. Poes käiakse tihti midagi kopika eest ostmas, et oma unenäole väärmatult õiget seletust saada."

„Aga mis selle isakese Abrossimiga juhtus?"

Miša ei vastanud kohe.

„Kuuldust mööda oli ta väga tark mees ja suurepärane viiuldaja. Nõmedad inimesed hakkasid tema mängus nägema preestrile sobimatut ajaviidet, temast tehti pikapeale müstiline olevus ja kirik jäi järjest tühjemaks. Nad elasid oma naisega suures vaesuses. Ja kui naine suri, olevat isake Abrossim viiuli ja rändurikepi võtnud ja tõotanud alles siis siia tagasi tulla, kui tal elust villand ja aeg surra."

„Ja tuligi tagasi surema!" ütles Marta vaikselt. Talle meenus äkki kannel ja sõjavang Vatsek, kes ei saanudki koju minna, et seal surra.

„Tuli!" jätkas Miša. „Ta leiti surnuaia tagant, kuul rinnas ja viiul kramplikult peos. Küllap ta mängis seal endale veel viimase leinamarsi... Ja ta maetigi samasse paika koos viiuliga, mis olevat ta hukka saatnud... Jah, Martakene, ei tea, mis on parem, kas kuul või pimedus... pimedus nagu praegu siin toas, kuigi põleks kümme lampi!"

Marta kuulis tasast nuuksumist. Ta vaikis, sest ei leidnud Miša lohutamiseks sõnu.

„Ma ise aimasin, et asi on lootusetu," alustas Miša tagasihoitud värinaga hääles, „kuid arst püüab sulle, kui sul, ütleme, palit on varna riputatud, ikkagi selgeks teha, et palit on sul seljas, ainult sa ise ei suvatse sellest aru saada. Ma ütlesin arstile, et ükski rohi ei aita, mu nägemine halveneb, ja sain vastuseks: „See veel ei tähenda, et teie nägemine nii halb on, nagu kujutlete." Isale ütles kohe, et parandamatu... Ja mina pean siis seda, mida ise tunnen, teada saama, kuulates kogemata pealt vanade jutuajamist. Sellest räägitakse ju iga päev kümneid kordi ja mu kuulmine muutub järjest teravamaks. Ma ei saa parata, et kuulen."

Miša oli unustanud oma kurbuse ja rääkis vihaga.

„Vihasta, Miša, vihasta nii palju kui jõuad, see on terviseks. Minu ema ütleb, et kui haige jonnima ja vihas-

tama hakkab, siis on kindel, et paraneb," püüdis Marta Mišat tröösti da, südames aga mõtles: peaks ometi sündima ime. Tehku jumal Miša terveks ja Marta usuks temasse jälle ja kuni surmatunnini.

Kui Marta kodus Miša seisukorrast rääkis, ütles ema elutargalt:

„Need on silma närvid, ma tean. Härra von Engelhardti, kelle juures ma teenisin, veeti küll mööda Saksamaad ja Prantsusmaad, pool mõisat olevat see arstimine maksma läinud, aga midagi ei aidanud. Nii et kui keegi on silma närvidega haige, siis ei maksa kurta, et oled vaene ja ei jõua arstida. Seda haigust vähemalt rahaga arstida ei saa."

Vana-aasta päeval tuli Berta Treimann Metsasid külla kutsuma. Joovad niisama teed ja valavad õnne — vana aasta tuleb ikka ilusti teele saata ja uus vastu võtta. Liina tänas kutse eest ja loobus. Väike köhib ja kuhu ta temaga vastu ööd läheb. Gustav aga — kes teab millal tema üldse koju ilmub ja kuhu tal jälle kohe asja. Marta oli niisiis ainus mineja. Kui ta teele asus, tundus talle, et Šuvalovo on imeliselt kaunis ja puhas. Kuu paistis, lumi sillerdas ja nii vaikne oli. Isegi Kiljakovi Triška ei haukunud. Petrovide maja korsten ei suitsenud, ainult aknast paistis nõrk kuma.

„Vist söövad," mõtles Marta. Ta sulges edasi minnes silmad, et kujutleda, kuidas liigub pime. Ainult hääled. Moskva teel võtab vedur hoogu, ajab auru, kuskilt kostab naeru. Keegi laseb pange kaevu. Pilkane öö! Marta kukkus ettepoole ja avas silmad. Ta oli hanges. Ja kui viltu ta oli läinud — sombu sisse üsna Frosja maja lähedale, Treimannid aga elasid teisel pool tänavat, sirge tee ääres.

„Kallistad hange!" hüüdis eemalt poisikese hääl. „Me Ljonkaga vaatasime, et kuhu sa küll mõtled minna... On ikka õige, et uue aasta ööl ja üldse kolmekuningani välja on kõik nõiutud ja juhtub imeasju."

„Ja kuhu teie nii hilja lähete?" Marta astus teele tagasi ja hakkas koos poistega edasi minema.

Poisid jäid nagu kõkkuräägitult seisma ja sülitasid üle õla.

„Sülita sina ka," soovitas Ljonka tõsise näoga. „Siin on risttee ja iga risttee kohal tuleb kolm korda üle vasema õla sülitada. Ja kui sa sealjuures hoiad käsi, vaat nii, siis ei puutu sind ükski kuri."

Poiste käed olid rusikas ja pöidlad pihku surutud.

„Ta ei tohi pöialt näha, siis näksab kohe sellest kinni," seletas Senka teadvalt.

„Kust te kõik need tarkused olete võtnud?" Marta ei saanud kuidagi tõsiseks jääda.

„Ära naera midagi. Kui pärast kesköödTriška muutub sarvedega kuradiks, ajab tulise keele suust välja ja vaatab sinu aknast sisse, vaata, kas sa siis veel naerad!" Senka oli pahane Marta peale ta kergemeelse suhtumise pärast nii tähtsatesse asjadesse.

„Ja kui sa veel teaksid, mis kümme aastat tagasi vana Aksinjaga juhtus," püüdis Ljonka hästi veenvalt seletada, „no usu, see on juba lugu. Vana Aksinja läheb kesköösl kaevule, ei hooli, et teised hoiatavad, naerab nagu sina praegu ja siis... Ta leitakse, ja tead kuidas! Seisab kaevu juures, jääks muutunud veega pang käes ja ise surnud. Nii kui vee välja tõmbas ja pange kätte võttis, ehmatas sambaks. Kindlasti mõni kaevukurat."

„Ja nüüd me läheme isakest Abrossimi vaatama, saagu mis saab. Ikka läheme! Juba mineval aastal tahtsime minna, aga siis tuiskas. Kõige selgemini olevat teda näha ja kuulda vana-aasta ööl kuuvalge ilmaga. Ja täna on just paras ilm."

„Kas teda keegi on näinud mängimas?" küsis Marta umbusklikult.

„Kõik," vastas Senka kindlalt. „Ainult vana-aasta ööl pole keegi julgenud minna, aga meie ei karda. Kui ta lähedale peaks tulema, siis riputame ruttu enda ümber tuhka, sool oleks küll kindlam, aga kodus on soolapõud ja see näputäis ei aitaks. Sellest sõõrist ta juba üle ei astu. Meil on tubli ports tuhka kaasas."

Martalgi hakkas poiste jutust veidi kõhe, Šuvalovo oli korraga palju salapärasem ja ohtlikum, lumest paistsid imepisikesed helkivad ja luuravad silmad.

„Ärge parem minge," hüüdis ta poistele, kui nad jälle üle vasema õla sülitasid ja ristteele pöörasid.

„Me oleme otsustanud," hüüdis Senka kõigutamatu kindlusega vastu. Poisid kadusid peagi silmist. Marta kuulatas. Äkki tundus talle, et keegi seisab tema selja taga ja häälestab viiulit. Nagu tuul sööstis ta edasi ja tormas hingeldades Treimannide tuppa.

„Mis kuri sinu kannul ratsutas?" küsis Berta naeratades. Marta ei julgenud tunnistada, et tema, suur tüdruk, lõi tondijuttu kuuldes kartma. Kaetud laud, Treimann selle taga vestiväel, valge särk seljas, toppimas endale suitsu, ja pliidi eest üles hüpanud Šaarik rõõmust väntava sabaga — igasugused hirmud olid nagu käega pühitud.

Berta tõstis lauale liuatäie kapsaid, liha ja kartuleid.

„Kui uue aasta vastu võtad üleval olles ja täis kõhuga, siis oled terve aasta erk ja söönud."

Šaarikule, kes juba hommikul oli Treimannidele külla tulnud, pandi paberile pliidi ette hulk konte, et temagi ennast lõbustada saaks.

Lasti söögil hea maitsta ja Berta jutustas oma varasematest vana-aasta tempudest. Tuju oli lõbus. Järsku kostis koputus. Treimann oli otsekohe jalul.

„Ei tea, kes see kontvõõras küll võiks olla," ütles Berta, samuti tõustes.

„Jää, jää istuma," hüüdis vana Treimann kärsitult ja avas ukse. Šaarik haugatas ja lipsas tema jalgade vahelt minema, unustades oma toredad kondid.

„Imelik," ütles Berta umbusklikult, „vanamees nagu ootaski kedagi. Kogu aeg kuulatas."

Treimann tuli varsti tagasi ja asus värisevate sõrmedega sööma.

„Noh?" küsis Berta.

„Ah, naabrinaine küsis kelku."

„Missugune naabrinaine?"

„Noh, missugune ta ikka oli. Pagan temast pimedas aru sai."

Berta sattus paanikasse.

„Millega ma nüüd kaugelt võsast hagu toon ja millega turul käin? Ei usu, et ise tagasi toob, ja küsida ei tea kelleltki."

Treimann muheles habemesse.

„Peale sinu, Berta, on veel teisigi maailmas, kes ei peta. Ja see mees nüüd küll kelku endale ei jäta."

„Mees?" küsis Berta üllatunult ja vahetas Treimanniga pika pilgu.

Kelgust enam ei räägitud.

Martale näis, nagu oleksid Berta ja Treimann teineteist mõistnud. Mingi saladus, millest tema ei tohi teada. Aga Saarik? Siin oli midagi varjul ja kas mitte seoses isaga, nagu tookord Veera juures? Aga isa ei tee kunagi midagi halba. Selle mõtte juures Marta rahunes täiesti ja hakkas innukalt õnne valama. Seinal tinakuju varju jälgides paistis talle, et see on laev. Berta arvas, et see on kaamel, ja Treimann leidis, et Marta valas endale sinelis kavaleri. Berta õnn oli ümmargune tükk, väikesed sooned sees.

„See on kindlasti lambaliha," naeris Treimann, teades, et Berta armastab lambaliha.

„Ja sina, vanamees, vala kas või lossi, leiad ikka, et see on kirst — ma ju tunnen sind."

„Eh, vaat millest veel igatseda, lossist, aitab kirstust," vastas Treimann ja heitis pannilt sula tina sulpsatades vette. Vesi lõi hetkeks sisisema ja pange põhja kerkis pikk tornitaoline asi.

Treimann tõstis selle ettevaatlikult veest.

„Näete, hoopis majakas, veeäärne sõber, nii et kindel, sel aastal sõidame Riiga tagasi. Berta, viska mõned kaardid, vaata, kas teekond paistab." Ta ütles seda täie tõsidusega, nagu võiksid kaardid tõepoolest tõtt ennustada.

„Ma võin sulle, vanamees, ilma kaartidetagi ütelda, et ei saa. Sõjal ei paista veel kuskil lõppu ja enne ei vii meid keegi koju tagasi. Ja mis meil siingi viga!"

Bertagi tundis tihti Riia järele igatsust, aga seda ta Treimannile ei ütelnud, sest ta kartis, et nad muutuvad samasuguseks paariks, nagu on Alksnitite õde ja vend, kes istusid palve- või lauluraamat käes ja aina rääkisid minevikust, kus neil olid läheduses sugulased ja igal nurgal võis kuulda armast läti keelt.

„Kas sina, Marta, igatsed Riiga tagasi?" küsis Trei-

mann, äkki haigutama hakates ja oma kollaseid hõredaid hambaid näidates.

„Ei tea," vastas Marta. Ta polnud veel kunagi küsimust selliselt endale esitanud. Ta mõtles palju Kullimaja lastele, tuletas rõõmuga meelde Kullimajas veedetud lapsepõlve, aga igatsust Riia järele ta ei tundnud. Ja Kullimaja ise — sõja karm käsi oli kindlasti pillutanud laiali kõik selle kauni ja kalli, mille pärast oleks võinud teda igatseda. Võib-olla ainult vana Abels on alles.

„Ei, ma ei igatse," vastas ta lühidalt ja hakkas kaarte segama. Ta jälgis seinal tiksuvat kella ja imelikud mõtted keerlesid peas. Esimene jaanuar 1917. Ta saab juba viieteistkümne aastaseks. Veel viis korda aasta lõpp ja uue algus ning tema on siis juba puruvana — kahekümne aastane. Ja Mitka saab või ongi juba kaheksateist, Kazjuk aga — oh issand, kakskümmend üks ja vist juba naisemees. Võib-olla on neil lapski majas, kes ootab juba oma esimest uut aastat.

„Marta, ära tuku, jaga parem kaarte," virgutas Berta. „Veel kümme minutit ja uus aasta sõidab mürinal õue, hea tuju ja kellahelinaga."

Mäng ei edenenud. Kõik kolm jälgisid osuteid. Aeg venis nagu tigu.

Tasane koputus aknale. Marta ja Berta võpatasid. Treimann aga kargas kohe püsti ja jooksis esikusse.

„Kelk toodi tagasi," ütles Berta rahulikult.

„Anna sahvri võti," hüüdis Treimann üle ukse.

„Kohe!" Berta ulatas talle võtme ja ei uudishimutsenud põrmugi.

Treimann tuli tagasi.

„Kelgu jätsin esikusse ja ära sa pimedas sahvris komista, kohe ukse ees on üks kott... homseni."

„Hea küll," ütles Berta teeseldud ükskõiksusega, kuid kott ei andnud talle rahu.

„Ma pean siiski sülti tooma. Uue aasta esimesel tunnil peab kõvasti sööma."

„Siin on ju maailm süüa," püüdis Treimann teda tagasi hoida.

„Ei, just sülti peab sööma!" Berta veeres pallina uksest välja.

„Paljud naised oskavad saladusi pidada ja ei lobise, aga uudishimulikud on viimane kui üks," lausus Treimann, oma hallide vurrukeste otsi pahameelega nõelteravateks keerates.

Mõne hetke pärast taarus Berta tuppa ilma süldita, hoides kätt südamel. Tema kannul tuiskas sisse lumine Šaarik ja kellelegi tähelepanu pööramata asus konte närima.

„Said nüüd!" lausus Treimann pilkavalt. „Võta ruttu tilku ja poe voodisse... Ma ei saa ometi ainus valge vares olla. Teised on elu ja surma peal väljas ja mina, vana känd, ei julge kotti ainsaks ööks siia jätta. Ära imesta, kui homme üks ja teine vabrikumeestest tuleb mulle head uut aastat soovima. Ja õhtuks on kott tühi."

Berta tõmbas sügavalt hinge, siis jooksis uuesti esikusse, tuli süldikausiga ja pani selle lauale.

„Arg ei ole ma kunagi olnud, Treimann, pea meeles. Sinu ootamatu julgus tegi mu silmapilguks nõrgaks, muud midagi."

Treimann muheles endamisi.

„Mõni inimene teeb ainsa vägiteo elus alles mõni minut enne surma."

Kella kett naksatas.

„Vaiki!" Marta ja Treimann tõusid püsti. Järgnes kaksteist ühtlast lööki.

„Head uut aastat, Treimann." Berta põimis oma käed ümber Treimanni kõhna kaela ja suudles teda põsele. „Annaks taevas, et kõik inimesed nii õnnelikult omavahel elaksid nagu meie."

„Kui ema ka isale nii ütleks," mõtles Marta ja suhu tõusis kibe maitse.

„Pole viga, Berta, elame edasi niisama õnnelikult. Varsti nelikümmend aastat koos ja ei ühtki tõsist tüli. Kust nad nüüd enam peaksid tulema!"

Martalegi sooviti õnne ja Berta riputas talle kaela südamega hõbeketi.

„Selle kinkis mulle Treimann, kui me kihlusime. Kallis mälestus, aga juba tuhmiks läinud. Sinu noores kaelas, Marta, läheb ta uuesti läikima."

Treimann oli Berta suuremeelsusest liigutatud.

„Austa vanu inimesi, Marta. Neil ei ole küll enam

nooruse tuld ja särtsu, aga selle eest on neil elukogemusi ja ükski vana ei soovi noorele halba. Iga vana hoiaks ihust-hingest ära, et noor ei komistaks vastu neidsamu kive, mis tema jalad, kui ta ise noor oli, marraskile lõid."

Tuhmid silmad kondises näos lõid hetkeks särama, siis vaatas ta Bertale, kes hardunult oma mehe sõnu kuulas.

„Et sinul, naisuke, kord talje oli, mis mahtus su enda käte vahele ära, oi, oi, kui uskumatu see praegu näib."

„Ja et sina üle terve tänava silmarõõmuks igale tüdrukule olid, seda on praegu ka vist raske selgeks teha."

Marta muigas Berta katse puhul ennast keskkohalt koomale tõmmata ja Treimanngi ajas end sirgu.

„Aga piltidel on ju näha, missugused te olite," ütles Marta, „ja eks minagi kord näe pildilt, missugune ma praegu olen."

Treimann lõi käega.

„Ei usu sina, et sa kord teistmoodi välja näed ja vana oled. See on sinu meelest nii kaugel mägede taga, et see aeg nagu ei saabuks üldse. Teame ju omast käest."

Berta naeris.

„Sul oleks nüüd õige tänavale joosta ja esimeselt vastutulevalt mehelt küsida, mis ta nimi on. Niisugune nimi on siis ka sinu tulevasel."

Marta punastas veidi ja ütles, et ta küsib mõnel teisel vana-aasta ööl. Nüüd aga läheb ta koju ja mõtleb mõnest soovist. Kui siis näeb langevat tähte, sosistab ruttu oma soovi ja usub, et see täitub.

Berta muutus äkki kurvaks.

„Ka mina kõndisin kord ja ootasin langevaid tähti. Kolm tähte langes, igale neist ütlesin sama: päästke mu laps, päästke mu laps."

„Kuule, Berta, vana-aasta ööl peavad rõõmsad mõtted peas olema."

Marta soovis head ööd. Šaarik oli juba ukse juures, oodates minekut. Väljas tiirutas ta ümber Marta, jooksis hangedest läbi, siis hulk maad Martast ette ja jälle tagasi, must saba nagu traavival hobusel sirgu.

Martal oli hea meel, et Šaarik on temaga, sest väljas

meenusid talle jälle Senka ja Ljonka oma retkega, silme ette kerkis Berta kaheaastane poeg, pildistatud kirstus. Tähed aga särasid, vilkusid, pilgutasid kelmikalt silmi, nagu Martale näis, kui ta otse üles vaatas. Äkki langes üks täht. Martal oli soov valmis: elagu isa ja ema omavahel nagu Treimannid, aga tähe kukkumise ajal ei tulnud midagi pähe, nii kiiresti lendas täht. Kodu lähedal tuli neile vastu veidi taaruva kõnnakuga mees ja ümises laulu. Marta kõhkles hetke, siis astus tema juurde.

„Vabandage, kuidas on teie eesnimi?"

„Eesnimi või, preilikene? Õige jah. Üks juba küsis minult ja pani kihistades jooksu. Pidage siis hästi meeles. Mind hüütakse ... Mu nimi on suvel Kaarel ja talvel Paavel. Selge, mis?"

„Tänan, teemeister Mironov!" Marta ruttas minema. Kuidas ta teda ometi kohe ära ei tundnud!

Teemeister aga vaatas imestunult Martale järele.

„Vaat kus ritsikas! Arvad, et Šuvalovos ööse! ei näe sind keegi, kui sa Varja puskarivaadi juurest tuled, aga kaks meheleminejat kohe kaelas," arutles ta endamisi ja lisas kõvasti: „Olin juba teel koju, aga tagasi kiskus veel võtma. Nüüd lähen tingimata koju."

Ta tegi mõned sammud raudtee poole, siis pöördus jälle ümber.

„Et riik praegu viina ei müü, siis tulevadki ette niisugused kuriteod nagu salajane puskariajamine. Homme annan üles."

Ja ta sammus taarudes edasi Varja poole, kes elas Šuvalovo ja näituseplatsi piiril ja üsna avalikult oma puskarikatelt aurutas.

Järgmisel hommikul tuli Ljonka. Tal oli käes sedel, mille ta sõnagi lausumata Martale ulatas. Pruunil paberitükil seisis suurte trükitähtedega: Marda, kui saat tuule kohe sauna Arseni Ivanovitš Krašennikov.

„Mis seal saunas siis lahti on?" küsis Marta imestunult.

„Ma ei saa öelda." Ljonka heitis ainult paar kõõrdi pilku Gustavile, nägu endal nagu suletud raamat.

„Ma vaatan, kas saan tulla," vastas Marta tema häält matkides lühidalt.

„Kutse on siin. Asi on tähtis ja tõsine," lisas Ljonka armulikult, enne kui väärikalt lahkus.

Gustav istus pliidi ees ja tegi tuld.

„Mine peale, Marta, poistel näib midagi väga tähtsat olevat. Pärast räägi mulle ka."

„Sa ei lähe kuhugi," ütles Liina. „Mina ise lähen täna Berta juurde kohvile. Olen tüdinenud siin toas ringi tammumisest. Tahan kord ka teisi inimesi näha."

„Kes sul keelab," lausus Gustav sõbralikult. „Mina jään täna terveks päevaks koju, puhkan oma haiget külge ja teen kirvele uue varre. Sa heidad mulle juba pool igavikku ette, et kirves käib varre otsast ära ja sinu elu on hädaohus."

„Mitte elu pärast ei räägi ma," vastas Liina, „aga kui mees on majas, siis ei tohi kodus midagi logiseda." Ta oli pahane, et ei saanud Martat takistada. Juba uue aasta esimesel päeval peab ta nende jõmpsikatega jändama!

Marta läks. Päris põnev, kuidas nad isakese Abrossimiga toime tulid. Ta avas saunaukse. Senka ja Ljonka pikutasid laval ja ei liigutanudki end, kui Marta sisse astus.

„Head uut aastat, Arseni ja Leonti Ivanovitš!"

Senka vaatas nüüd üle lava ääre alla.

„Hea, et sa siiski tulid. Muidu oleksime politseisse läinud. Me kutsusime sind siia, et arutada. Sinu isa käib päeval tööl ja öösel on ta röövel. Neid on terve bande."

Marta puhkes heledalt naerma.

„Minu isa röövel? Teile on vist isake Abrossim viiulipoognaga kõvasti pähe koputanud, et niisuguseid viirastuslugusid välja mõtlete."

„Ohoo!" Senka oli ühe hüppega all, pani käed puusa ja mõõtis Martat üleoleva pilguga.

„Tead sa, meid Abrossimiga enam petta ei maksa. Kabeli lahtised uksed kriuksuvad, tema naise haua taga liiguvad põõsaraod ja muud pole midagi. Jutt sambaks ehmunud Aksinjast ja Triška tulisest keelest — see on samasugune vananaiste loba. Aga vaat, kui sul tume koletis mööda lund ikka lähemale roomab ja ei hooli tuhast, mis sa enda ümber riputad, no tead sa, siis peab

küll Stenka Razin olema, et seda koletist tappa. Ma ei kartnud põrmugi, aga kui siis see koletis püsti tõusis, läks mu süda täis. Kolm suurt meest tahavad meid surnuks ehmatada. Ja eestvedaja oli sinu isa, tema tõmbaski mul koti revolvritega käest. Alles uurisime kotti, kui see hirmutis meile kaela hakkas tulema. Ja üldse, sinu isa ei ole miski mees, oleks võinud meil kummalegi toru pihku pista. Me oleksime siis vait kui sukad olnud."

Ljonka oli venna jutustuse ajal oma jalad üle lava ääre riputanud ja muigas omaette. Nüüd Senka teeb ennast küll suureks ja tähtsaks, aga kui nad öösel koletist nägid, lükkas Senka tema enda ette, et söögu koletis teda, Ljonkat, esimesena ära. Ja kuidas Senka tema selja taga värises! Igatahes oli Ljonka austus vanema venna vastu märksa kahanenud.

Senka sülitas.

„Nüüd ei saa teemeister Mironovilegi revolvrit nina alla panna, kui ta meie peale karjub. Me läheme homme politseisse ja teatame, missugused röövlid Šuvalovos elavad."

Marta nägu tõsines. Ta teadis nüüd kindlasti, kes oli Treimannilt kelgu laenanud ja koti hoiule toonud ja miks täna Treimannile töökaaslased tulevad head uut aastat soovima.

Poisid ootasidki, et Marta muutub kurvaks, hakkab nutma. Nad olid omavahel arutanud, et Marta ei pane vastu, kui teada saab, kes tema isa on, ja otsustab kloostrisse minna. Nüüd aga, vaadates, kuidas Marta istub tõsisena viltuvajunud pingil, läks Ljonka süda härdaks.

„Marta, võib-olla sinu isa ei olegi pearöövel, ta on ainult abiline ja ei ole ise kedagi tapnud. Ta palub jumalalt andeks, lööb salgast lahti ja sul polegi mõtet kloostrisse minna."

Senkagi süda polnud kivist. Ta piilus altkulmu venna, siis Marta poole ja lausus võimalikult range häälega:

„Meil on kahju, Marta, et sul nii halb isa on. Me lähme parem enne Aleksei juurde ja teeme nii, nagu tema käsib. Ega just suurem värk see politseisse minek pole, seal võidakse veel sind ennast kinni panna, aga kui Aleksei käsib, ikkagi läheme. Ma ei karda midagi."

Marta püüdis oma heitumist varjata ja hakkas pärima, kes need teised mehed olid.

„Üks oli selle imenaise mees."

„Missuguse imenaise?"

Ljonka pidi veidi mõtlema, enne kui leidis õiged sõnad.

„Noh, meie isa ütles, et jumal tänatud, et meie ema imenaine ei ole nagu see Riiast tulnu, kellel sünnib kaks last korraga."

„Üks oli siis Grigori," mõtles Marta ja küsis: „Aga kolmas?"

Senka nohistas põlglikult ninaga.

„Selle eide mees, kes alati Petrovi poes sõimab, et Petrov müüb leiva asemel turvast, ja kes alati kiitleb Riiaga, missugune leib, sool ja hea ilm seal olnud. Ei tea küll, miks ta Riiast siia kolis, kui seal kõik nii hea oli."

„Rudzit," oli Martal kohe selge pilt.

Tõsine mure isa pärast hakkas südamesse tungima.

„Kas te oma isale sellest seiklusest rääkisite?" küsis ta nagu muuseas.

Senka hakkas kohe irvitama.

„Päh, mis sul veel arusse ei tule. Vanamehele ei räägi me üldse midagi. Võtab veel äkki hoo sisse ja pistab nüpeldama. Ega me ei karda, aga kel seda pahandust vaja on."

„See on kõige õigem, poisid. Minge ja pidage Alekseiga nõu. Kui tema juba ütleb, et minu isa on röövel, siis pole parata." Marta ohkas südamest.

Poisid vahetasid pilke. Neil oli Martast väga kahju, kuid Aleksei juurde nad minemata ei jäta, ohaku Marta või sada korda.

Kõik kolm lahkusid saunast. Poiste näod ja käed tõmbusid külmast siniseks. Ljonka hiiglasuured katkised vildid jätsid lumme vähemalt Stepan Razini jäljed. Senka püksipõlvede kohalt paistis kananahka tõmbunud ihu. Pead aga olid neil uljalt püsti, sest barakkidest saadud vanad õmbluste kohalt rebenenud poolkasukad olid uhked asjad. Selliseid polnud isegi rikaste lastel.

„Oleks revolver praegu põues, oleks hoopis kindlam liikuda. Ja just sinu isa oli see, kes nad meil nina alt

ära näppas. Vaatame, vaatame, mis Aleksei röövlite kohta ütleb," lausus uuesti vihahoogu sattunud Senka ähvardavalt, kui nende teed lahku läksid.

Mure muutus hirmuks isa pärast. Marta mõistis nüüd emagi muret, kes aeg-ajalt isa ees plahvatas nagu siis, kui nad Selivanovi juurest põrsaga tulid. Ta päris mõni päev pärast seda põrsalugu, kes Selivanovile põrsa eest maksab. Isa ainult naeris ja ütles:

„Selivanov rääkis mulle, et esimesel hetkel olnud tal mõttes põrsas tagasi võtta, sest oht oli möödas, aga siis arvanud, et kui jääb meile, on hea, saavad selle poisid, siis on veel parem. Pere saab tõuke võitluseks alalise nälgimise vastu."

Siis uskus Marta sõna-sõnalt isa juttu, nüüd aga paistis see talle hoopis teises valguses. Sest kui Selivanov oleks põrsa tagasi võtnud, oleks see poistele võimaluse andnud kodus rääkida, mis nalja Selivanov Martaga tegi. Poiste isa oleks sellest teistele rääkinud ja teemeister uueks nuhkimiseks hoogu saanud.

Koju jõudes nägi ta, et toal on tabalukk ees. Ta kobas käega esiku palgi vahes ja leidis sealt võtme. Kuuldus vaikset nuttu. Isa on ära ja Lilli üles ärganud, mõtles Marta tuppa astudes. Lilli käeke hoidis kõvasti korvi servast ja ta püüdis ihust-hingest istukile tõusta. Marta kummardus tema kohale. Nutt vaibus silmapilkselt ja Lilli nägu läks naeruliseks, suust tuli lalin ja paar ümmargust mulli kerkis huultele.

„Sina, mu väike mullitaja!" Marta pühkis tema suu kuivaks ja hakkas õekesega mööda tuba kõndima.

Lillile meeldis see väga. Ta sulges ja avas silmad, maadles naeratuse ja unerammetuse vahel tükk aega. Kui Marta lõpuks laulma hakkas, uinus Lilli õige ruttu. Marta asetas ta tagasi korvi.

Varsti saabus isa. Ta oli elevil ja rõõmus.

„Rumal lugu nende poistega. Öö otsa andis mõtelda, kuidas seda asja lahendada. Rahustasin ennast, et ega nad meid tundnud, aga sihukestel silmad kui naasklid. Ja kui nad meid ka poleks ära tundnud, oleks asi ikkagi paha, sest igasugune jutt paneks meie vaenlased valvele."

„Oleksid sa, isa, neile kas või ühe revolvri andnud, vaikiksid nad nagu hauad," arvas Marta.

Isa jättis isegi oma piibutoppimise pooleli.

„Martakene, et sa nii rumal veel oled. Siis muud ei olekski kui üks igavene põmmutamine Šuvalovos ja kogu maailm teaks varsti, kust relvad pärit. Ma käisin praegu Aleksei jutul."

Martat üllatas isa aimdus Aleksei tähtsusest poiste silmis.

„Nad läksidki juba Aleksei juurde, isa. Kuidas tulid sa mõttele, et just Aleksei saab aidata?"

„Väga lihtsalt, mu laps. Senka- ja Ljonka-taolised poisid on nagu vaha inimese kätes, keda nad armastavad. Ja Aleksei on poisid õppima pannud, nad teevad kõik, mis ta ütleb. Nad tunnevad, et Aleksei on neile hea, teised aga ei salli neid. Ja pealegi on ta mees ja soldat. Kus sellega — kui niisugune ei avalda poistele mõju, siis ei suuda seda keegi."

„Ja mis Aleksei sulle ütles?"

„Ah Aleksei või? Barakkides on palju soldateid ja Aleksei on koolitatud mees. Eks me ole teineteisest küllaltki kuulnud, aga nägime ja surusime kätt esimest korda. Ta teeb, mis suudab... Täbar lugu, aga siiski parem need poisijõnglased kui politsei. Isegi libedasti läinud."

Marta märkas siiski, et isa püüab rõõmus olla, aga nii muretu ei ole ta kaugeltki, nagu tahab näidata.

Ema saabus Berta juurest väga jutukana.

„Ma ei teadnudki, et Treimannidel siin nii palju tuttavaid on. Rudzit istus ka seal, kui äkki sadas tema eit sisse, ärritusest laiguline. „Alfred, tule silmapilk koju. Meil on külaline, singid ja jahud kaasas, tahab siia elama asuda, otsib korterit. Ma poleks uskunud, et mind ei ole unustatud. Tule silmapilk, Alfred." Kui siis Alfred küsis, kes see niisugune on, selgus, et toosama soldat, keda sina vagunisse ei võtnud, kui Rudziti eit maha jäi. Ja küll Berta oskab head saia teha. Saatis sulle ja Martalegi maitsta."

Liina pani saiapooliku lauale, Gustav jäi äkki sügavasse mõttesse, võttis siis varnast oma jopi ja pani läkiläki pähe.

„Kas kirvevars on valmis?“ küsis Liina naljatades.

„Ei,“ vastas Gustav, silmi sügavast mõtlemisest kissitades. „Ma lähen korraks Rudzitile head uut aastat soovima. Mulle ei meeldi põrmugi selle selli ilmumine nende majja.“

„Kardad, et naine sunnib Rudzitit kitarri mängima ja ise tantsib soldatiga? Mis sulle võõrad asjad korda lähevad?“

„Ega seegi kiita ole,“ vastas Gustav muiates ja väljus.

Tavaliselt oli nii, et ema muretses lakkamatult ja oli rahulolematu, täna aga oli ümberpöördult. Ema rääkis vahetpidamata, külaskäik oli teda elustanud ja kodusest tardumusest välja viinud, seevastu aga Marta mõtles ja mõtles. Siiamaani oli olnud kõik nagu põnev aimamine, oletamine, seletamine, nüüd äkki revolvrid, käegakatsutavad esemed, mis toovad surma neile, kelle vastu neid kasutatakse. Martale tundus, et koolivaheaeg on liiga pikk. Kui ta juba homme saaks kooli minna!

Ta võttis oma tikanduse kätte, et aeg kiiremini läheks. Südames aga ootas ta, et keegi koputaks ja kutsuks teda Krašennikovi sauna. Kell oli juba kaheksa, kui tasane koputus aknale sundis Martat kähku tõusma ja välja jooksma. Ta tuli kohe tagasi, tõmbas ruttu palitu selga ja hüüdis emale, kes tegi pliidi juures süüa ja ei kuulnud ei koputust ega Marta uksest käimist:

„Ema, ma lähen veel natukeseks kelguga sõitma.“ Ema küsimus, kellega, jäi õhku rippuma, sest Marta oli juba uksest väljas. Poisid olid tõepoolest kelguga kohal.

„Õde Iriina andis meile kelgu ja käskis sind kohale sõidutada. Sina ja meie oleme tema uue aasta külalised. Aleksei muidugi ka. Oma isale ütle, et me ei pea teda enam röövliks.“ Senka pistis käe põue.

„Vaata, mis Aleksei mulle kinkis. Taskunoa. Nii kole terav, et ära näppu näitagi.“

Ljonka ronis käega oma põue ja tõi sealt samuti välja taskunoa, kuigi palju väiksema.

„Mulle kinkis Iriina oma, et ma Senkast vaesem ei oleks. Õde Iriina ütles, et ma olen väiksem, siis peab nuga ka väiksem olema. Aga maruterav on ta, teravam veel kui Senka oma.“

„Aga revolvrid, kuidas nendega jäi. Mis nõu Aleksei teile andis?“

Senka ja Ljonka vaatasid teineteisele otsa ja purskasid naerma.

„Aleksei ütles, et meid pannakse kõigepealt vangi, kuna me ei läinud kohe politseisse. Nüüd on jäljed ära tuisanud ja seda meile ei kingita. Ja Alekseil oli õigus, ega me ometi taha, Marta, et sinu isa ja sind vangi pannakse. Sa oled ju meie sõber, meid seob verevanne ja sõprust juba ei reedeta. Kes seda teeb, seda tabab suvel esimene välk. Ja tead sa, Marta, sinu isa ja teised on hirmsasti sisse veetud. Nad pidid võitlema hakkama revolvritega niisuguste vastu nagu Mironov, kes meid järjest teotab. Aga maailm on kaabakaid täis, kes ei taha, et Mironov maha lastakse. Mehed maksid ränka raha, müüja aga ütles, et kohe revolvreid ei saa, nad tulgu uue aasta öösel surnuaiale järele. Kaabakas, kohe kätte ei andnud. Vana kõlbmatu plekipuru viis surnuaeda, niisugused riistapuud, et ühtki pauku ei tee.“ Senka oli väga vihane sulist müüja peale.

Ljonka pahameel oli teist laadi.

„Vaata, Marta, et sina ei lobise. Mõtle, mis sinu isast siis mõeldakse. Käib surnuaial plekipuru toomas. Kas su isal taskunuga on?“

„On üks vana nuga.“

„Siis ostku endale uus maruterav nuga. Sellega saab vibupüssi teha ja kui mõni kaabakas kallale tuleb, ta kohe surnuks pussitada.“ Ljonka tegi käega liigutuse, nagu pussitaks ta juba nähtamatut kaabakat.

Marta pidi kindlasti tõotama, et tema vaikib, nemad juba endid ise häbistama ei hakka. Ja kohe homme hakkab neil nugadega kõva nikerdamistöö, — puulusikad kõigepealt, sest pere sööb ainult kahe lusikaga. Ka Aleksei oli lubanud aidata lusikaid teha.

„Kui hea, et te Aleksei juurde läksite,“ ütles Marta suure kergendustundega, istudes kelgule, mille ees poisid traavima hakkasid. Ljonka takerdus mitu korda oma viltidesse ja kukkus. Siis oli naeru laialt. Lumest tõustes katsus ta kohe oma taskut, kas nuga on ikka alles.

Barakkide tuled hakkasid lähenema. Lärmakas seltskond kihutas laias saanis mööda, lõõtspillilt kandusid

vaiksesse talveõhtusse „Piiteri maanteel“ helid, mille sekka rõõmsalt ja vallatlevalt helisesid kuljused.

„Justkui suures linnas,“ hüüdis Marta poistele. „Palju valgust, kuljuste kõlin ja Marta Mets sõidab kahehobuse-rakendis koos Krašennikovidega külla. Võib-olla vahetame tee lõpul hobuseid. Marta on päris tubli traavel, kui ta sõbrad tema isa enam röövliks ei pea ja enam kunagi temaga saunas ei räägi nagu politseiülemad.“

Poisid häbenesid veidi, aga pidid leppima, et Marta nad kelgule istuma sundis ja ise kelgunööri haaras.

„Aga nüüd ettevaatust. Hoidke kõvasti kelgust kinni, muidu lendate hange!“ Kelk hakkas järsu ropsuga liikuma, vinta-vänta mööda teed vuhisema, poisid möirgasid kogu jõust. Barakkide ees keeras Marta kelgu kummuli ja poisid veeresid välja. Aleksei seisis uksel. Marta jooksis Aleksei juurde.

„On sul aga kopsud, tüdruk. Nii metsik sõit.“

Marta põimis käed ümber Aleksei kaela.

„Head uut aastat, Aleksei, ja suur, suur tänu.“

„Omad — otsene kohustus,“ vastas Aleksei, Martat põsele suudeldes.

„Justkui lihavõtte ajal,“ ütles Ljonka.

„Lihavõtteks suudeldakse kolm korda, uueks aastaks üksainus kord,“ selgitas Senka. „Ja nuge kingitakse ainult uueks aastaks, sest naljakas oleks uueks aastaks mune kinkida.“

Ajutine voorimees

Koolis algas töö. Pinginaabrite vahel valitses sõbralik meeleolu. Valeeria tuhkblond pea oli nüüd tihti Marta omale üsna lähedal, tema teemant-teravad silmad mustade kulmude all jälgisid Marta ilmet. Valeeria oli hakanud nimelt luuletama. Üks luuletusi kõlas järgmiselt:

Sügis... südames raske piin,
sind, kallim, pole hetkel siin.
— — — — — — — —
Su armas pilk mul vastu kiirgab...
Ka läbi sügisudu sünge
ta tungib vallutavalt hinge.

„Väga ilus, Valeeria, aga kellele see luuletus on pühendatud?"

„Kindlale isikule," vastas Valeeria uhkelt ja peitis luuletuse raamatu vahele.

Mõni päev hiljem näitas ta Martale uut luuletust.

Viiul nutab, viiul naerab,
märatseb ja ahastab...
Viiuldaja silmis loidab
taevaand, mis õnnestab.

Sinu silmad, viiuldaja,
näevad hinge sügavust...
näevad läbi õise taeva
koidueelset helendust...

Marta luges mitu korda ja Valeeria muutus kärsituks.

„Kui ei meeldi, siis ütle.“

Marta ulatas talle mõtlikuna luuletuse. „Hoia alles, pärast vahetunnil räägime uuesti.“

Valeerialt oli nõudnud sellise südamelähedase luuletuse näitamine suurt enesesalgamist, kuid tahtmine kellegi arvamust ja kiitust kuulda võitis. Olgu Marta, kes ta on, aga teistele ta ei lobise. Nüüd aga tekkis tal mõte, et Marta püüab nuputada, mida talle ütelda. Ta tahtis luuletust katki rebida.

„Ei tohi, ei tohi,“ ägestus Marta. „Mitte ilmaski.“

„Mets ja Busch, mis te seal vehite ja kisate?“ kõlas Varvara Aleksandrovna pahane hääl. Ta õpetas Abolenski järeltulijana ajalugu. Tüdrukute arvates oli nüüd ajalootund igavuse tipp ja suurem osa klassist tegeles muuga. Helka kudus salaja väiksele vennale sokke, Valeeria luges romaani „Õnne lätted“ ja Marta mõtles Valeeria luuletusest ja Mišast.

Seekord jalutasid Valeeria ja Marta suurel vahetunnil koos. Martat hämmastas esimesel hetkel, kui kulunud ta on Valeeria kõrval. Just nagu tuhkatriinu, muigas Marta. Valeeria näis, nagu oleks teda alles hommikul pealaest jalatallani uutesse riietesse ja jalatsitesse pistetud.

„Valeeria, anna oma viimane luuletus mulle — päriseks.“

Valeeria, kes ootas kiituse magusat helinat, sai pahaseks.

„Sa arvad muidugi, et kirjutasin selle Miša Petrovi auks ja sul on siis hea koos temaga mind naerda. See ei olegi temale pühendatud, vaid viiulikunstnikele üldse.“

„Valeeria, ära pea teisi nii halvaks,“ lausus Marta. „Mina tunnen Mišat rohkem kui sina. Tema ei naera kedagi, kõige vähem veel sind. Ma tahan seda luuletust endale ja mitte mahakirjutatult, vaid sinu käekirja ja allkirjaga. Küll ma sulle kord ütlen, milleks seda luuletust vajasin.“

Valeeria naeratas. Seda juhtus harva. Ta kuulus nende hulka, keda naeratus muudab nii kauniks ja armsaks, nagu seisaks äkki hoopis keegi teine su ees. Marta oli võlutud.

„Kui kahju, Valeeria, et sa aasta jooksul ainult kopika eest naeratad.“

Valeeria naeratas uuesti.

„Sa oled naljakas, Marta, mõnikord ei saa kuidagi tõsiseks jääda. Seda sa ei või mulle ütelda, toda ei või, kõik on saladus. Hea küll, saad luuletuse endale ja tee temaga, mis tahad.“

Järgmise tunni ajal tuli kamtšatkalt sedel.

„Päike säras suurel vahetunnil veerand sekundit. Vist läheb sulale. Helka.“

Marta lükkas paberitüki Valeeria ette.

„See käib sinu kohta,“ sosistas ta.

Valeeria luges tähekese läbi.

„Milline lollus ainult lollustega tegelda.“ Põlglikult rebis ta sedeli tükkideks.

Valeeria ajas äkki kõrvad kikki. Tema pidas Marta kirjandeid omadest tugevamaks, nüüd aga...

Marja Andrejevna seletas parajasti, et ilukirjandusliku väljendina ei saa tarvitada sellist lauset, nagu see esineb näiteks Metsa töös „Sügis“. Siin on öeldud: „Pilved ujusid madalalt ja kolletanud lehti ujus väikeses ojas, mis oli üle ujutatud loojuva päikese kiirtest“.

Marta kuulas tähelepanelikult. Tema kirjandid vabadel teemadel olid alati „üle ujutatud“. Vaba teema oli Martale „surm“, nagu ta Helkale seletas.

„Ma panin sulle, Mets, siiski neli,“ seletas Marja Andrejevna edasi. „Sinu „Sügises“ on lootust, nagu seda olema peab. Solodova „Sügis“ — ma peatun selle töö juures sellepärast, et ta on esimene õpilane klassis — on vormilt hea, kuid sisult nii läbipaistmatult pime ja sünge, et tema „Sügisega“ peaks lõppema elu maakeral. Solodova, tee uus „Sügis“ — seekord ausalt. Ma sulle kolme välja panna ei tahaks.“

Liidia punastas. Ta arvas, et Marja Andrejevnale toob tema kirjand liigutusepisarad silma ja ta mõistab täiel määral, kui ränk elu on Liidial teistega võrreldes. Ta kirjutas kindlas lootuses, et Marja Andrejevna näitab koguni direktrissile tema kirjandit. Liidia ohkas kuuldavalt ja tundis, kuidas Marja Andrejevna sõnad „tee ausalt“ kinnitusid nagu haaknõeltega tema hinge külge.

Kui Marta siia õppima tuli, oli Marja Andrejevna alles esimest aastat selles koolis. Ta oli keskealine kahvatu, kleenuke naine, kergesti ärrituv ega suutnud kuidagi klassi vaos hoida. Helka ristis ta kohe esimesel päeval „Maška-kitseks". See hüüdnimi kadus varsti ja klassi suhtumine temasse muutus. Ta oli õiglane, käsitles oma ainet huvitavalt ja suhtus õpilastesse emaliku soojusega. Nüüd, kus ta oli kaotanud sõjas oma ainsa poja, suhtuti temasse isegi õrnalt.

Paar päeva pärast kirjandite kätteandmist peatus ta murelikuna Valeeria ees.

„On sul halb, Busch?" küsis ta osavõtlikult. „Su nägu ja silmad äratavad kahtlust."

„Mul pole midagi häda, Marja Andrejevna. Ainult pea on äkki imelikult raske. Muud midagi."

„Aga siiski, mine parem koju, mulle näib, et sul on palavik."

Valeeria pani oma raamatud kokku, siis istus uuesti pingile.

„Kõik keerleb, Marja Andrejevna."

Helka tõstis käe.

„Marja Andrejevna," ütles ta hädise häälega. „Ma tunnen kipitust kurgus ja olen uimane. Lubage mulgi minna, saadan Buschi koju. Me elame läheduses."

Klass muigas, leides, et Helka oskab suurepäraselt näidelda. Kui tore võimalus koju pääseda!

„Minge mõlemad," nõustus Marja Andrejevna. Tal oli teada, et paar kooli mäe otsas olid juba suletud sarlakite ja difteeria tõttu. Helkat ta tundis ja teadis, et kui ta enam ei naera, siis on tõsi taga.

Paar päeva hiljem teatas direktriss, et kool on nakkushaiguste tõttu suletud kuni korralduseni. „Buschil on sarlakid, Fedorovitšil difteeria ja teistes klassides on samasuguseid haigestumisi."

Nii äkiline katkestus õpinguis ei valmistanud rõõmu, nagu seda vahel tunti, kui õpetaja puudus ja tund ära jäi. Nukralt mindi laiali.

Marta kodus tehti kohe ümberkorraldused. Tema voodi tõsteti toa teise nurka ja ta ise ei tohtinud Lilli poole vaadatagi. Ema tõi karbolit, ja mõned päevad tundus, et isegi toidul on karboli maitse.

Suvalovo kohal hakkasid murepilved tihenema, varjutades rõõmu päikeselistest jaanuarikuu päevadest.

Frosja, kellele Marta oli kirjutamist õpetanud, võttis suure rõõmuga vastu oma haavatud poja, kuid ainult selleks, et teda peatselt surilinaga katta. Metsade korteriperenaine Avdotja kõndis ringi, otsmik kipras. Ühel päeval astus ta Metsade tuppa ja kaebas oma muresid — rahulikult ja halinata.

„Ei saa enam öösiti magada, igasugused mõtted vaevavad. Hall seisab tallis ja sööb, lehmad on kinni, Semjon sülitab verd ja lamab ahjul, Vanja ei ole veel kellegi töömees, Anjuta on alles paariaastane — mis ma ometi peale hakkan?"

Nõu oli kallis. Avdotja vaatas Martale.

„Sul, Marta, on nüüd vaheaeg. Kui sa pool päevagi oleksid meil ja vaataksid laste ja Semjoni järele, siis ma läheksin ise Halliga välja. Mõne sõiduga ikka veaks, vähemalt Halli enda heinad teeksin tasa. Semjon on nii nõrk, et läheb vist tükk aega, enne kui jälle jalad alla saab."

„Ei, Marta sinu juurde ei lähe," teatas Liina kindlalt. „Kui Gustav koju tuleb, siis räägin talle. Vast tema teab kedagi, kes tahaks ajutiselt voorimehetööd teha."

Avdotja lahkus solvunult. Nii suur tüdruk kodus ja ei või mõned tunnikesed päevas hädas olevat pererahvast aidata.

„Ema, aga ma võin ju väga hästi nende pool olla. Ma ei ole siiamaani haigeks jäänud, ja sa võid ju ettevaatuse pärast nende toa korraks karboliga üle lasta."

„Mitte nende, vaid sinu enda pärast ütlesin Avdotjale ära. Tema muidugi arvab, et hellitan sind nagu mõnda preilit. Arvaku, mis tahab. Ma ei tahtnud talle jälle öelda, et Semjonil on ju tiisikus ja see on niisama külgehakkav kui sarlakid. Ma rääkisin mitu korda Avdotjale, et toogu karbolit ja hoidku lapsed kaugemal. Ja mis teeb tema? Loodab jumala abile. Eile, kui sinna läksin laenatud petrooli ära viima, mis ma näen: väike Anjuta on isa lõbustamiseks ahjule tõstetud ja Vanja istub ahju äärel. Avdotja sealsamas joodab Semjonile pühitsetud vett, piserdab lapsi sama veega. Mul läheb kohe meel pahaks, kui inimene ei taha head nõu kuulda võtta."

Kui Gustav õhtul koju tuli, rääkis Liina talle Avdotja kitsikusest.

„Täbar lugu jah," oli Gustav nõus, kuid väljapääsu ei leidnud temagi.

„Isa, kas mina ei võiks Halliga vedudele minna. Jõudu mul on palju. Ja mul on nii igav, sest ema tõrjub mind igalt poolt eemale. Ära puutu seda, ära mine Lilli lähedale. Isegi raamatud viis kuuri."

„Ma ju ometi nägin, mis Engelhardtide juures kõik tehti, kui laste haigeksjäämist kardeti," õigustas ennast ema, „aga et sa, Marta, pole ikka veel lahti saanud lollustest, seda minu mõistus ei võta. Oleks tarvis endast veidigi lugu pidama hakata. Aga või siis käbi kännust..."

„Mis puutub sellesse, et Martal pole hobustega kogemusi," katkestas isa, „siis Semjoni Hall longib kas või ilma ohjadeta, see ei olegi hobune, see on lammas. Mõte iseendast aga ei ole sugugi laita. Värske õhk, näeb inimesi ja teenib endale ise vildidki jalga. Muidugi ei jõua Marta kaubakoormat reele laduda, aga jätkub inimesigi vedada."

„Küll ikka isa on hea ja arusaaja," mõtles Marta. Liina lõi käega, sest oli ta ju otsustanud ennast Marta kasvatamisse mitte enam segada, aga kogemata kippus ikka jälle oma arvamist avaldama.

Avdotja nõustus kohe. Kui Marta oma proovisõidult koju jõudis, ütles ta rahulolevalt:

„Oh, sinust saab asja, Hall isegi jooksis mõned sammud. Kaup on siis niisugune: pool mulle, pool sulle ja heinakulu samuti pooleks — see on aus kaup!"

Järgmisel hommikul varakult rakendas Avdotja Halli ree ette ja Marta sõitis nõõtades ja piitsa plaksutades Brjanski arsenali juurde, kus ta tihti oli näinud voorimehi seisvat. Brjanski arsenalist Felseri haruteeni oli tükike maad. Puukastidesse pakitud masinaosad veeti sinna hobustel.

Nüüdki laaditi regedele tinaraskeid kaste. Marta üle hakati kohe nalja heitma.

„Vaat kus ilmus kohale kange vedaja!" — „Sääsk tuli härjale appi kündma!" — „Kas võtsid lutuga piimapudeli kaasa?"

Mehed sõitsid vooris minema. Kümnik tuli Marta juurde.

„Mis sina siin ootad?“

„Koormat.“

„Mine parem koju, söö ja maga, siis kasvad,“ soovitas kümnik heatahtlikult.

„Ma tahan tööd ja küll ma jõuan tõsta, kui vaja.“

Ta ootas kannatlikult, ehkki külm juba varbaid näpistas, ja hakkas igavusest laulma.

Vabrikuhoonest väljus kiirel sammul keegi mees, sumadan käes.

„Mis sina, tütarlaps, siin nii muretult lõõritad?“

„Tööd ootan. Olen voorimees.“

„Kas ammu juba käid vedudel?“ küsis mees uskumatult.

„Kaks aastat!“ vastas Marta.

„Nonoh, ära tee nalja. Et sa praegu prii oled, siis vii mind vaksalisse.“

„Võib,“ vastas Marta ja tuli reelt maha. Ta püüdis nüüd käituda, nagu tema arvates õige voorimees peaks käituma.

„Andke sumadan!“ Ta tõstis kogu jõudu kokku võttes suure sumadani reele.

„Nõrk oled,“ sõnas võõras ja istus reele.

„Aga palju te maksate?“ küsis Marta.

„Mitte üle 50 kopika!“ Võõras muigas.

„Ei, siis ma teid vaksalisse ei vii. Kõik on nii kallis, heinad ja kaerad ja ... Viiekümne kopika eest ei maksa hobust vaevatagi,“ seletas Marta tõsiselt.

„Aga üle 75 kopika ma ei anna. See on viimane sõna. Tahad, vii, ei taha, ära vii.“ Tema suunurkades mängles edasi heatahtlik muie.

„Olgu, aga rubla oleks õiglane hind selle kauge maa peale halva teega. Oleks sõjaeelne aeg, ei kaupleks üldse ... Sõda on meid vaeseks teinud, hinnad tõusevad nagu Volga vesi kevadel ja palju asju ei olegi enam saada!“

„Jah, tütarlaps, ole õnnelik, et sõda oma halastamatute kätega sind pole haaranud ja loodetavasti seda ei teegi. Verine ja hirmus koletis on sõda, ta ei hooli naistest ega lastest, muudab varemeteks, suitsuks ja tuhaks

kõik, mis ette juhtub. Kui sellisena teda näeksid, siis maksaks kurta."

Marta jäi mõttesse. Hall venis tigusammul.

„Nii vist küll õigeks ajaks jaama ei jõua, tuleb hinnast maha kaubelda."

Marta nõõtas, rebis ohjadest, kuid raske koormaga liikuma harjunud hobune liigutas vaid kõrvu, samm aga jäi jonnakalt endiseks.

„Sa oled vist ikka väga värske voorimees?" küsis sõitja, näpitsprillides sileda näoga ja mustade vurrudega mees.

„Esimest päeva," vastas nüüd Marta ausalt, „aga küll ma harjun."

„Kas sa kavatsed eluksajaks voorimeheks jääda?" küsis võõras.

„Ei, hakkan hiljem arstiks."

„Arstiks?"

„Jah ... päris õigeks arstiks, mitte velskriks!"

Ta tõmbas Hallile piitsaga nähvi ja paar minutit tegid nad isegi sörki, siis leidis Hall vist, et asi läheb liiale, ja pöördus teelt kõrvale, otse hange.

„Anna õige ohjad minu kätte," ütles võõras nüüd heatahtlikult.

Marta ulataski võõrale ohjad, sidus oma suurräti kõvemini selja taha kinni ja keeras otsmikule vajunud ääre üles.

„Kes su isa on?" päris võõras.

„Isa töötab Felseris."

„Ah nii ... mis-nimeline?"

„Mets."

„Ja teil on oma hobune?" küsis võõras imestunult.

„Ei, aga kool on kinni, meie peremees on tiisikuses ja ma sõidan tema Halliga."

„Ah nii ..."

Nad sõitsid tükike maad vaikides.

„Teie olete insener, eks ole?" küsis siis Marta. Just niisugusena kujutles ta inseneri.

„Kust sa tead, et ma insener olen?" Võõra näkku tekkis kahtluse vari. Kas tõesti Mets on kodus temast rääkinud?

„Kui sa tead, et ma insener olen, siis ütle, mis mu nimi on?“

Marta vaatas talle tõsiselt otsa ja vangutas pead.

„Ma ei tunne teid. Aga Brjanski arsenalis on mitu inseneri ja kõik nad kannavad näpitsprille nagu teiegi ja näod on väga targad, just nagu teie nägu.“

„Kui nii, siis võin sulle öelda, et kutselt olen tõepoolest insener, kuid kaugel Siberi taigas pidin oma ameti maha panema.“

„Kas seal ei olnud vabrikuid?“ küsis Marta.

„Palju's neid meie maal üldse on, ja sina räägid veel Siberist. Seal oli ilus metsik loodus ja muud mitte kui midagi.“

Nad jõudsid juba vaksali ette. Võõras hüppas reelt, vaatas korraks uurivalt ringi, võttis sumadani ja ulatas Martale kaks rubla sõnadega:

„Uue ameti käsirahaks. Ja nüüd hüvasti.“

Äkki meenus Martale, kelle hääl see oli.

„Selivanov!“ Marta pilk saatis teda, kuni ta kadus rahvamurdu.

Kuidas? ... Jah, kes oleks võinud uskuda, et see kühmus, karvase näoga ätt muutub üle öö kuningapojaks? Ja miks ta lahkub? Miks oli ta putkavaht? Paljud revolutsionäärid saadeti Siberisse. Võib-olla Selivanov põgenes Siberist ja et keegi teada ei saaks, kus ta on, hakkas lihtsaks putkavahiks? Võib-olla jutt otsmikule põletatud märgist ongi tulnud sellest, et ta Siberis elas?

„Voorimees, anna tuld!“ Marta kõrvale kerkis lihava näoga voorimees, piits käes.

Marta ärkas oma mõtetest.

„Ma ei suitseta,“ vastas ta ruttu.

„Ei joo ka muidugi. Siis sa pole kellegi voorimees. Küll on hull, igal pool poevad naised meeste tööle, nüüd veel tüdrukuplõnnid otsa. Viimaks panevad veel püksidki jalga ja võtavad püssi selga. Küll oleks alles nali!“

Ta vaatas oma hobuse poole, nuuskas peoga nina ja ruttas oma rangis jalgadega tagasi, sest kaks meest seisid tema saani juures.

Ka Martal oli õnne. Tema ree juurde tuli eidekene noore soldatiga.

„Kui palju sa võtad ülejõe-vaksalisse?“ küsis eideke kuidagi kartlikult.

„Aga palju sa maksa tahaksid?“ küsis Marta vastu.

Eideke sidus oma taskurätiku otsa lahti.

„Ma ei saa küll rohkem kulutada kui viiskümmend kopikat, sest pean küüti võtma, et pojukest koju viia.“

„Hea küll, istuge peale,“ nõustus Marta ja aitas eidekesel suure puust sumadani reele tõsta. Marta imestas, et see pikk poiss ei liigutagi ennast, et ema abistada, käed-jalad endal terved ja ise priske nagu purikas, aina kõnnib edasi-tagasi.

Lähenesid kaks meest, tassides raskeid kotte.

„Kas viid meid linna?“ küsis üks.

„Mul on juba sõitjad, nagu näete,“ vastas Marta. „Kahe rubla eest vast ikka viid.“

Eideke ehmus, kuuldes juttu kahest rublast. Ta tahtis kohe oma sumadani maha tirida.

„Umbes tunni aja pärast olen tagasi, siis võib,“ ütles Marta meestele ja asus sumadani otsa ... „Noh, Hallike, teeme nüüd sõitu, tööd ja leiba jätkub!“

„Jumal õnnistagu sind,“ ütles eideke ja istus reele. „Kostjakene, tule, me sõidame koju!“

Noormees istus raskelt reele. Nad sõitsid üle kinni-külmunud jõe jaama poole.

Äkki kostis jäik naer.

„Maha, maha, te närud!“ ja noormees hakkas oma õlgadelt midagi rebima.

„Kostjakene, sa rebisid ju ammu juba pagunid maha, neid pole enam!“

„Oh jumal, nad on ikka küljes, nad vajutavad,“ hüüdis poeg, võttis siis mütsi peast, peitis sellesse näo ja hakkas nuuksuma nagu laps. „Ma ei saa neist lahti.“

„Ta sai sõjas kõvasti põrutada, mu pojakene. Mind vahepeal tunneb, siis jälle ei tunne. Aga nutta ma ei tohi, mitte silmatäit, siis läheb ta vihaseks.“

„Mis arstid ütlevad?“ küsis Marta. Eideke lõi käega.

„Nad arvavad, et ehk aeg parandab, aga hospidalis enam hoida ei saa. Vanamees ütles veel kodus, et kui ta kuskilt haavatud pole, et mis see väike põrutus ikka teeb, saab terve tugeva poja sõjast tagasi ... Oi, kuidas ma viin selle poja nüüd isa ette!“

Eideke ei saanud nuukseid tagasi hoida. Silmapilk oli Kostja valvel.

„Keda siin pekstakse, keegi nutab. Kes?“

„Mitte keegi,“ ütles eideke tasa ja jäi vait.

„Sina ise lõid, sina, jefreitor,“ ja poeg tõstis käe oma ema vastu.

Marta haaras tal käest kinni.

„Sa tahad ju oma e m a lüüa, see on ju sinu e m a, kas sa ei tunne teda, oma e m a.“ Ta laskis poisi käe lahti.

„Ema, ema, jah, ema!“ Noormees vaatas siis eidekesele uurivalt ja pikalt otsa.

„Aga sina oledki ju minu ema, Anna Jegorovna,“ ja võttis eidekesel ümber kaela kinni.

„Näed, ära tundis,“ hüüdis eideke särasilmi, „et ema, Anna Jegorovna ja puha.“

Poiss rahunes. Vaksali ees ronis ise reelt, kuid hakkas kohe jälle edasi-tagasi kõndima nagu Moskva vaksaliski.

„Head kojujõudmist!“ hüüdis Marta ja sõitis kähku minema, jättes eidekese oma taskurätiku sõlme harutama.

Jõest allasõidu kohas seisis trobikond naisi.

„Hei, naisterahvas, vii meid Moskva vaksalisse!“ hüüdsid nad läbisegi.

Marta peatas Halli.

„Kust te tulete nii hulgana?“ Kõik nad olid lumised, mõned viiskudes, mõned viltides, kahel isegi imikud kaela seotud.

„Viiskümmend versta siit. Läheme meestele külla. Arvasime, et seltsis on meil parem tulla ja sõita, kuigi me ühte kohta ei lähe. Aga Moskva rongist jääme vist maha, keegi ütles, et enam ei jõua.“

„Ei jää maha. Kui te kiirustate, jõuate aegsasti kohale. Umbes tund aega on veel minekuni.“ Hall kippus edasi.

„Ah, sa südametu!“ hüüdis üks noor naine ägedalt. „Teised voorimehed tulid koormaga, sina oled vaba ja ei taha meid võtta.“

„Ära kohe sõima,“ ütles Marta ja tõmbas ohjad pingule, „kui sa ei tea, mis ma peas arutan. Regi on tilluke ja Hall kõiki teid vedada ei jõuakski. Kui olete nõus, et

viin kõikide kompsud ja need kaks naist pisikestega — siis tehke kiire otsus. Hobune kipub kodu poole."

Naised sosistasid omavahel ja nõustusid.

Kõik kompsud laoti reele.

„Oi issand, just kui õhku tõused ilma pambuta," ütles üks.

„Mina vist lendan hoopis ära," hüüdis teine, vabanedes oma koormast.

„Hoidke Daša kinni — ta lendab hoopis ära ja ei jõuagi mehe juurde!" hüüdis kolmas ja nad naersid, hoolimata suurest väsimusest.

Kõik nad olid soldatite naised, kellede mehed haavatud, paranemas või puhkusel tagalas.

Kui Marta oma pagasiga vaksalisse jõudis, tahtis ta väikeste lastega emadele nõu anda: kohe, teisi ootamata, kõigile piletid võtta, sest sõiduga on raskusi.

Üks naistest ulatas oma lapse Martale ja ütles, enne kui Marta veel oma nõuandega välja sai tulla:

„Ma lähen pileteid ostma." Ta võttis taskust paberi ja hakkas seda uurima.

„Kui hea, Nastja, et sa kirjutada oskad ja igaks juhuks nimekirja tegid, kuhu keegi sõidab," ütles teine naine, oma last sügavamale kasukahõlma peites.

Nastjaks nimetatu võttis reelt paki ja ruttas jaamahoonesse.

„Pileteid on peaaegu võimatu saada," ütles Marta reele jäänud naisele.

„Küll Nastja saab, tal juba mitmes sõit," vastas see veendunult.

Ja tõepoolest, umbes kümne minuti pärast tuli Nastja piletitega.

„Teine asi, kui sul ikka tutvust on. Näe, oma küla poiss on jaamas tööl, andsin kosti ja otsekohe sain piletid, ei läinud ise kassa lähedalegi," kiitles naine, tundes enda tähtsust.

Ka teised jõudsid pärale. Ta jagas neile piletid kätte, siis tuli Marta juurde.

„Ma arvan, et sulle tuleks maksta üks rubla viiskümmend kopikat."

„Kuidas nii?" imestas Marta sellise arvu üle. Ta ise oli arvestanud kõige rohkem kaheksakümmend kopikat.

„Üksteist pakki, igaüks kümme kopikat, see on üks rubla kümme kopikat, neli inimest, igaüks kümme kopikat, see on nelikümmend kopikat, kokku üks rubla viiskümmend kopikat. Ega seda vähe pole ja kaupa sa ju ei teinud!“

„Ma ei ole niisuguse koormaga veel sõitnud, sellepärast,“ seletas Marta.

„Arusaadav! Nüüd on kõikidega õigust tehtud. See oli väga õige, et võtsid meid lastega reele.“

Ta andis Martale raha, võttis oma lapse ja ulatas siis Martale käe.

„Palju tänu,“ ütles ta lihtsalt.

„Teile samuti,“ Marta surus Nastja kätt.

Siis sõrkis ta Halliga koju, rakendas selle lahti, viis talli ja läks Avdotja juurde arveid klaarima.

„Vaata aga vaata,“ ütles Avdotja rõõmsalt. „Sa teenid niiviisi varsti veel rohkem kui Semjon.“

„See on juhus,“ lausus Marta.

„Kokku kolm ja pool rubla,“ arvutas Avdotja. „Mulle rubla, sulle niisama palju ja Halli toit — üks rubla viiskümmend.“

Ema istus akna juures, Lilli süles. Lilli naeris Martale rõõmsalt vastu.

„Ema, vaata, see on mu tänane teenistus.“ Ta pani rubla lauale. Lilli sirutas kohe käed raha järele.

Ema ei rõõmustanud põrmugi raha üle.

„Võta rahad ära, need on mustad. Ega ometi mõni õpetaja sind niisuguse töö peal ei näinud? ... Küll mu süda valutas, et sinuga midagi juhtub, et viimaks läheb Hall peruks.“

„Semjoni Hall läheb peruks! Ema, vaata, Lilligi naerab selle peale ...“

Ta jäi keset tuba seisma ja mõtted rändasid jaama sõidutatud ema ja haige poja juurde. Kas teda tõesti poleks olnud võimalik terveks arstida?

Raske kaotus

Pakane paukus ja Hall oli härmatisest peaaegu valge, kui Marta Treimannide maja ees peatus ja arst maani ulatuvas kasukas majja astus.

„Teie mehel on raskekujuline kopsupõletik. Aastaid pole ka just vähe, aga võib-olla paraneb. Imesid juhtub," ütles arst lahkudes.

Berta muutus üle öö hoolitsevaks haigetalitajaks. Tema tavalisest mugavusest ja südamehaigusest polnud enam jälgegi. Berta istus väsimatult Treimanni kõrval, vahetas kompresse, andis rohtu ja keetis arsti poolt ettekirjutatud toite.

„Kui ta vaid jääks, kui ta vaid jääks," oli Berta ainus mõte. Treimann kuivas ja Berta kahanes. Bertas oleks Treimann võinud varsti ära tunda tolle saleda neiu, kellega ta abiellus.

Ühel veebruarikuu ööl avas Treimann silmad ja vaatles teraselt oma naist.

„Bertakene, mul on palju parem. Heida puhkama, sa näed varsti välja hullem kui mina, mis meist siis saab?"

„Nüüd oled sa pääsenud, pääsenud!" Berta hääles kõlas selline rõõmuhõise, et Treimanni silmad vägisi veele kiskusid.

„Jah, kui jõuaks ikka omal jalal Riiga," vastas Treimann raskelt hingeldades, kuid lootusrikkalt. „Kisselli tahaks."

Berta süütas ruttu priimuse ja pisarad voolasid, suured rõõmu- ja lootusepisarad.

„Berta!" hüüdis Treimann nõrga häälega.

„Kohe, mehekene!“ Ta segas kähku kartulijahu kisselisse ja ruttas haige juurde.

Treimanni silmad olid sulgunud, nägu halliks tõmbunud, kuid ta hingas rahulikult. Berta eemaldus uuesti. Ta valas kisselli kruusi, jahutas vees ja astus särava näoga voodi ette.

„Kui sa selle kruusitäie ära jood, siis jõud kohe kasvab.“

Treimann vaikis, tema suu jäi igaveseks vastuse võlgu.

Berta jõi mehaaniliselt kruusi tühjaks. Magus kissell muutus huultel soolakaks. Äravõitmatu väsimus rabas Berta peaaegu jalust. Ta katsus Treimanni laupa, pani ta käed risti rinnale, kattis näo linaga. Siis võttis tuikudes varnast vana palitu, viskas selle põrandale ja heitis sinna. Keskpäev oli ammu möödas, kui Berta lõpuks ärkas.

Varsti peale Treimanni muldasängitamist leidis Avdotja ühel hommikul Semjoni surnult ahju peal, vereloik suu juures.

Nädal hiljem tekkis järsku Lillil kõrge palavik.

„Issand,“ halises ema, „kui viimati Semjoni batsillid Lilli sisse ei ole läinud.“

Selle hirmsa kahtluse lõpetas Iriina. Kolmandal päeval oli selge, et Lillil on sarlakid.

„Sarlakid! Sina, Marta, tõid need kindlasti koolist,“ kinnitas ema.

Kurb oli see hommik, kui Marta jälle Halli ette rakendas ja ema Lilliga reele istus.

„Kui ma last elusana koju ei saa tuua, siis ei maksa mindki oodata,“ lausus ta, palavikust õhetavat Lillit enda vastu surudes.

Marta nõõtas hobust, pühkis käpikuga silmi ja nõõtas jälle.

Ema oli loa saanud haiglasse jääda, sest Lilli oli väike ja põetajatel paljude haigete tõttu rasked päevad.

Kui haigla uks ema järel sulgus, tundus Martale, et midagi väga kallist rebenes temast ja läks kaasa, sinna, selle suure klaasukse taha. Marta tõmbas palitukrae lahti, miski pigistas kurku. Meenus isa, keda ta nii väga armastas. Aga kui nad peaksid jääma ainult kahekesi? Kui kõle ja tühi oleks siis kodu. Isata oli ta aastaid mööda saat-

nud, aga ema ei olnud kunagi puudunud. Marta kas läks või tuli, ikka oli ema see, kes saatis, see, kes vastu võttis. Ema oli nii endastmõistetavalt alati käepärast. „Ei, ei, keegi ei tohi ... Kõik peavad alles jääma!“ Äkki peatas ta Halli. Väike kabel seisis tee ääres. Lahtisest uksest paistsid külma uduga looritatud põlevad küünlad. Marta sidus Halli tulba külge ja astus kabelisse. Hulk küünlaid põles „surnud hingedele“ õnnistust andva pühaku ees. Marta ostis vaikselt mustas rüüs nunna käest küünla ja asetas selle tervist andva pühaku ette teiste küünalde kõrvale. Sulava vaha lõhn täitis ruumi ja rahustas südant. Marta vaatas palvetajaid. Kõiki neid oli siia toonud mure. See tegi meele natuke kergemaks. Ta pilk peatus põlevate küünalde leegis, huuled sosistasid: „Ära võta minult õde ja ema. Kui sa vajad ohvrit, võta mind.“ Kabelist väljudes surus ta pea Halli lakka. Hall pööras korraks pea, vaatas tarkade silmadega Marta poole, siis laskis temagi pea norgu.

Kodus tabas Martat üllatus. Ta oli Halliga teinud viimase sõidu! Avdotja juba ootas teda koos noore punetava näoga mehega, kes kohe Halli takseerima hakkas. Kaup oli nähtavasti juba enne koos, sest noormees ütles:

„Käib küll. Seda vana reelogu pole mul tarvis, mul endal on regi missugune.“

Marta rakendas Halli lahti, kes harjunud kombe järgi müksas teda õrnalt peaga. Mees haaras valjad kätte ja Marta vaatas kurvalt, kuidas Hall läks longus päi uue peremehe ohelikus minema. Äkki meenus Martale midagi. Ta jooksis Hallile järele.

„Noh, mis sul veel vaja?“ küsis mees pahaselt.

„Ma unustasin. Hall sai iga päev, kui me koju jõudsime, minult tüki leiba. Täna, lahkumiseks, ei või ma teda ometi ilma jätta. Säh, mu Hallikene, võta ka homne, annaksin sulle ülehomsegi, aga ei ole kaasas.“

„Minu juures õpib ta vähe sööma ja palju tööd tegema. Ja kui enam ei jaksa, läheb supikatlasse, muidugi hea peotäie krabiseva eest.“

Marta silitas Halli kaela, paitas pead ja jooksis minema. Sel jõhkardil pole tarvis näha, et ka kalliks saanud looma pärast nutta võib.

Õhtul teatas Avdotja:

„Mõtlesin ja mõtlesin, siis otsustasin, et kolin maale tagasi. Nelikümmend versta mööda Volgat ja olengi omaste juures. Mis ma siin üksi teen. Maja müün maha. Ostjaga on kaup juba pooleldi koos. Lehmad võtan kaasa. Hobuse ostja viib mu lastega kohale, nii oli kokku lepitud." Hilja õhtuni kopsiti vaheseina taga laudu kastideks. Avdotja valmistus kolimiseks.

Mõne päeva pärast seisiski Hall ukse ees, sest mööda Volgat oli minemas voor, millega Avdotja tahtis ühineda. Vooris oli kindlam minna — nõrkes hobune või ähvardas tuisk ja külmumine või hundid — hulgana vooris olid ohud välditud. Martale pärandati suur kotitäis päevalilleseemneid ja anti tabaluku võti, et uuele peremehele, kes elas jaama juures omas majas, üle anda, kui see üürilisega tuleb.

„Kõik ehitasime Semjoniga omade kätega ja nüüd jäta maha ja vaata, kuidas üksi edasi saad. Aga küll jumal aitab!" Avdotja suudles Martat ja ütles:

„Küll ma palun jumalat, et teie väike terveks saaks."

Vanja ei läbenud isegi kätt anda, nii kiire oli tal reele asumisega, et põnevat pikka sõitu alustada.

Marta oli nüüd päevad läbi üksi majas. Ta püüdis usinasti kodus õppida, sest Lilli sarlakite pärast ei lubatud teda veel kooli minna.

Isa esimene küsimus, kui ta üle läve astus, oli alati sama:

„Ega halvemaks pole läinud?"

Marta vastus oli ka alati peaaegu sama:

„Ei. Palavik püsib ikka kolmekümne üheksal."

Saabus päev, mille iga üksik hetk põletati nagu tulise rauaga Marta südamesse.

Kui isa tuli ja oma esimese küsimuse esitas, ei saanud Marta talle tõtt öelda, nii kurnatud ja väsinud oli isa nägu. Marta oli haiglast kurva uudise toonud, et Lillile oli paha kurguhaigus juurde löönud.

„Oh, isa, nüüd ei ole Lillil enam häda midagi. Palavik on alanenud ja ema palju rahulikum." Hääl värises talle harjumatu vale juures, aga isa ei pannud seda tähelegi. Ta nägu muutus palju rõõmsamaks.

„Ometi kord ka midagi head," lausus ta kergendustundega ja asus hernesuppi sööma.

Isa heitis pärast sööki puhkama, hõõrus veidi haiget külge, pani siis peopesa põse alla ja sulges silmad.

Marta kattis isa tekiga kinni.

„Kui kõhnaks on isa jäänud," mõtles Marta tema nägu vaadates. „Põsed on auku vajunud ja meelekohtadel lohud. Juuksed on hõbedasi niite täis ja voodiäärelt rippuval käel paistavad köiena sinised sooned; just nagu Treimannil."

Šuvalovo tundus Martale praegu nagu evakueerumise päevil Kullimaja — kõik lagunes, varises, kuigi teistmoodi. Treimann oli surnud, Semjon ... Avdotja läinud, Lilli hõljus elu ja surma vahel, Miša nägemine halvenes järjest, ja oli küsitav, kas ta suudabki gümnaasiumi lõpetada. Helka paranes kiiresti, kuid pool peret oli haige ja ta ei saanud samuti koolis käia. Õnnelike hulka võis arvata Alekseid, kes liikus ringi juba kepiga, heietades mõtteid kojusõidust Uraali, muidugi koos Iriinaga, ja vennakseid Krašennikove, kes olid pool siga maha müünud ja uuest aastast kooli vastu võetud, sest lugemine ja kirjutamine ei teinud neile enam raskusi. Ka Valeeria oli igati toibunud ja kosunud.

Gustav magas umbes tund aega, siis hüppas voodist ja hakkas riietuma.

„Isa, sa lähed jälle ära?"

„Jah, mu laps. Nüüd pole enam aega. Abolenski lahkus — hüva, ta oli oma töö teinud. Selivanov — jah, teda oleks meil hädasti vaja. Kuid ta reedeti ... pidi lahkuma, enne kui õigus. Aga peame saama ja saame nendetagi läbi. Oleme ise palju juurde õppinud ja teame, mida tahame. Teame samuti, kuidas meil tuleb oma õiguste eest välja astuda, kuidas tegutseda. Riias otsisin kobamisi tõde, praegu aga ..."

Ta pani läki-läki pähe ja silitas Marta juukseid.

„Oi, Martakene, missugune õnn on viia see raske võitlus lõpule, mis on nõudnud nii palju ohvreid! Nüüd on kindel, et meie sõprade veri pole asjatult valatud. Võidupäev saabub ja sina, mu laps, ning kõik sinutaolised astute julgelt sellele uuele teele. On ju nii, Martakene?"

Marta surus oma pea vastu isa joppi.

„Aga, isa, kas see võitlus, mis on nõudnud nii palju elusid, ei nõua uusi juurde?“

„Ilma ohvriteta ei saavuta tööliskond paremat tulevikku, see on päris kindel. Kindel on ka see, et tegelik lahing selle õnne eest ei peitu enam mägede taga. Oleme valmis... Signaal ja rünnak algab. Abolenski õpetas meid, Selivanov andis juhatust... Kuid nuhiti ja nuhiti, kuni ta välja nuhiti. Meil oli algul tunne, nagu oleks meil üks käsi maha raiutud. Praegu aga,“ Gustav muheles, „teab juba iga kümnes, mis tuleb teha... Oota siis mind ja ära noruta.“

Marta põimis mingil seletamatul ajendil käed ümber isa kaela.

„Ma saan aru, sa pead minema. Mine, mine, isa, kui peab.“

Šaarik kraapis juba käpaga ust, et see avataks. Kui isa pärast tööd välja läks, ei jäänud Šaarik kunagi maha. Marta vaatas neile ukselt järele. Isa kõndis ees, Šaarik sörkis isa tallatud jälgedes. Varsti sulasid mõlemad paksu uttu. Marta heitis pilgu Avdotja uksel rippuvale tabalukule ja sulgus oma tuppa, kust palkide vahelt vaatas kalgilt vastu härmatis.

Marta püüdis õppida, kuid igasugused hääled, mida tavaliselt tähelegi ei pannud, hakkasid häirima: tuul vilistas korstnas, justkui nutaks väike laps. Kohe kerkis silme ette Lilli. Võib-olla teda polegi enam? Paiskas tuul lund vastu akent, kuuldus Martale, nagu seisaks keegi väljas ja nõuaks tungivalt sisselaskmist.

Marta kattis jäätunud akna tekiga kinni ja tegi tule pliidi alla. Kui halud praksuma lõid ja tuli heledaid varje pimedatesse nurkadesse heitis, ei kuulnud Marta isegi enam Avdotja toast kostvat hiirte jooksmist ja närimist. Õppimise asemel hakkas ta siiski hoopis sokke nõeluma. Kui vesi trumlis juba kees, pani Marta väikese teekannu trumlile tõmbama ja kattis kõik kinni, et isa saaks kuuma teed juua, tulgu ta, millal tuleb.

Avatud pliidiukse ees jalgpingil istudes hakkas varsti soe ja mõtted muutusid rõõmsamaks. Kui Lilli emaga tagasi tuleb, siis õpib Marta ema käest õmblemise selgeks ja aitab tal suurte inimeste kleite teha. Nüüd ta ainult äärestas õmblusi. Vaimus nägi ta ennast omateh-

tud kleidis. Isale õmbleb ta suveks uue särgi lahtise kraega, nagu kannab üks Brjanski arsenali insener.

Siis pidi ta jälle uuesti mõtlema isa sõnadele, et on suur õnn viia lõpule võitlus tööliste õiguste eest, avada uus õnnelik elutee oma lastele ja endile. Need pidid kõik väga head ja ennastsalgavad inimesed olema, kes kartmatult, küsimata, kas tabab surm või eluaegne vangla, võitlesid vaese rahva õnne eest. Kas oli Abolenskil või Selivanovil seda vaja? Nad olid ju haritud ja oleksid võinud rahulikult töötada ja oma elu elada ... Isa, see on teine asi ...

Äkki jäi Marta kuulatama. Mis see oli? Tumedalt lajatasid üksteise järel lasud. Kas juba ...? Kas nii tulevad meie päevad? Mingi raske ängistustunne hakkas rõhuma. Marta jälgis kella ja kuulatas iga krabinat, et viimaks isa juba tuleb ja päästab ta ängistusest.

Kell aga raius väsimatult sekundeid ja osutid näitasid juba hilisõhtut, kui Marta kuulis kraapimist vastu välisust. Šaarik! Kui hea, et Šaarik koju tuli. Marta tegi välisukse haagist lahti.

„Tule, tule, Šaarik! Martal on sinust praegu väga hea meel."

Läve ees lamas must kogu. Marta kummardus. Šaarik oli veel soe, kuid ei liigutanud ennast enam. Pea oli tal verine. Marta võttis Šaariku sülle ja tõstis ettevaatlikult esikusse. Süda aga tagus nagu raske vasar. Kus on isa? Mis on juhtunud?

Kiiruga tõmbas ta palitu selga ja räti pähe. Üksikud verised jäljed lumel viisid raudtee poole, kuid varsti nad kadusid, sest tuul veeretas lund üha suureneva hooga. Kuhu minna? Mida ette võtta? Marta seisis nõutult rööbastel. Järsku nägi ta mingit kogu. Kuuldus lõõtsutamist. See oli inimene. Isa! Rutem, rutem, isa! Marta hakkas tema poole jooksma. Miks tuleb ta otse, läbi hangede?

Marta peatus. See ei olnud isa, see oli Grigori. Seletamatu hirm valdas Martat, kui Grigori tema ees peatus ja väriseva häälega ütles:

„Mine barakkidesse, Martakene. Sind oodatakse." Grigori pühkis silmi.

„Kas isa elab?" tuli karjena Marta suust.

„Jah, tema elab veel," vastas Grigori talle otsa vaatamata. „Rudzit aga on surnud."

„Räägi, Grigori!"

„Pärast. Rutta, Marta, rutta!"

Marta mõtted seisatusid hetkeks, siis tormas ta üle lagendiku, nagu oleneks isa elu tema kiirusest. Iriina ootas teda. Vaikides järgnes talle Marta. Iriina avas ühe ukse. Kaetud lamp valgustas voodit, millel lamas isa. Iriina võttis Martal palitu seljast, räti peast ja asetas need koridoris taburetile. Marta seisis toa lävel ja vaatas anuvalt Iriina poole. Rääkida ta ei suutnud.

Iriina juhtis Marta tuppa. „Raske kõhuhaav... sisemine verejooks... Istu siia... Ma olen kõrvaltoas. Kui vaja, hüüa," sosistas Iriina vaevu kuuldavalt. Tema suured pruunid silmad olid looritatud, kui ta käe tasa Marta õlale pani, niisama tasa jälle ära võttis ja toast väljus.

Marta istus mitu tundi liikumatult ja sirgena toolil voodi ees. Isa oigas, vehkis kätega, sonis. Selgesti kostsid üksikud laused: „Ära unusta, Martake, Leninit. Tema ja revolutsioon on üks." — „Lillikene, isa toob sind ise koju." Vahel nagu kadus isa hingamine täielikult ja siis muutus kella tiksumine laual nii tugevaks, nagu taoksid haamrid. Aeg-ajalt tuli Iriina, niisutas märja vatiga haige huuli. Ta ei vaadanud Marta poole, ka Marta hoidus temale vaatamast. Kell kolm tuli ta uuesti, katsus isa pulssi, tõi siis teise tooli ja istus Marta kõrvale.

Mõne aja möödudes katsus ta uuesti pulssi, ulatas siis lõtvunud käe Martale.

„Hoia sõrmed siin, kuulata!"

Marta võttis isa käe. Pulss oli tema näppude all. See lõi kiiresti, kiiresti, siis jälle aeglasemalt... Äkki tõmbas isa käe ootamatu jõuga ära, nagu põletaks Marta sõrmede soojus tema kätt.

Isa nägu tõmbus halliks, siis avanesid silmad. Pilk oli selge, suu nagu naerataski. Ta vaatas nii teravalt Martale otsa, et Marta pilk otsekui tardus tema omasse. Siis ütles isa selge tungiva sosinaga:

„Marta, mu kulla laps! Sa oled minu juures!"

Silmad vajusid pikkamisi kinni.

„Isa!" hüüdis Marta ahastavalt, „ära sule silmi. Ava silmad, isa!"

Ta haaras kramplikult isa pea. „Isa, sa pead elama!“ Veel kord avanesid laud.

„Elada, Marta, elada veel!“ See oli karje, millele järgnes surmavaikus.

Toas oleks seisnud nagu suur tornikell, mis halastamatu valjusega lükib sekundeid minutiteks ... Hääletult tõusis Iriina toolilt ja lähenes päitsile, tõstis nuuksuva Marta pea isa näo juurest eemale, vabastas tema sõrmed, mis olid klammerdunud isa juustesse, ja asetas ta toolile istuma. Pikkamisi tõmbas Iriina lina üle Gustav Metsa näo, võttis siis lambi kätte ja teise käega Marta ümbert kinni.

„Lähme, laps!“

See kõik oli nagu kohutav unenägu, millest varsti ärgates vabaned.

Marta tõusis kuulekalt ja järgnes Iriinale, kes viis ta oma tuppa ja pani voodisse. Siis tõi ta mingit rohtu ja käskis ära juua.

„Ma ei saa.“

Marta hambad ainult lõgisesid vastu klaasi. Pikapeale uinus ta siiski, kuid uneski kuulis ta isa sõnu, karjatust ja nägi isa läbitungivat pilku.

Hommikul teatas Iriina napisõnaliselt, püüdes Martat säästa:

„Kokkutuleku paik, kus tehti ettevalmistusi, piirati ümber. Lasti mõlemalt poolt.“

„Jah,“ vastas Marta kõlatult, „see polnud unenägu.“

Külm ilm veebruarikuu viimasel nädalal. Läbi hõredate pilvede tungivad üksikud kiirtevihud langesid aeg-ajalt kahele reele, milledel seisid kirstud. See oli Šuvalovos ennenähtamatu matuserong, mis liikus eeslinna poole.

Kirstude järel kõndisid pikas leinalooris, üleni mustas Rudziti naine Evaldiga ja Marta oma hallis palitus, must rätt peas. Tema ja Berta kõrval sammusid sirgelt, süngete nägudega Senka ja Ljonka ja palju Šuvalovo inimesi ning töölisi.

Nad möödusid pargist, kui tänavalt hakkasid kostma hüüded:

„Hurraa! Hurraa!“ — „Revolutsioon... Tsaar on kukutatud!“ Keegi karjus ahastavalt kõigest jõust: „Jumal kaitsku tsaari!“

Haigla lähedal seisis tohutu rahvahulk. Keegi kõneles kõrgelt välistrepilt. Tema sõnu polnud kuulda, kuid ägedad käeliigutused ja rahva hurraahüüded ning punased lipud ütlesid kõik — need teatasid, et rahvas on võitnud. Matuserong pidi läbima selle platsi, kuid ummistuse tõttu peatus, või oli see nii kavatsetudki. Kõneleja laskus trepilt ja asemele asus uus.

Ta tõusis trepile aeglaste ja kindlate sammudega. See oli Grigori. Ta võttis mütsi peast ja pöördus rahva poole: „Seltsimehed! Need kaks, kes lamavad siin kirstudes, — ei saanud näha neid punaseid lippe vabalt lehvimas. Need kaks, seltsimehed, olid veel hiljuti võitlejad selle eest, et need lipud lehviksid täna kogu oma ilus ja säras meie peade kohal. Nad hüüaksid praegu sügavast hingepõhjast: „Elagu revolutsioon, elagu tööliste-soldatite nõukogud! Nad hüüaksid...“ Grigori hääl katkes äkki, ta tõmbas käega üle otsmiku, siis jätkas: „Kapitalism, tsarism — revolutsiooni vaenlased — tapsid nad revolutsiooni eelõhtul, kui tulime kokku, et kindlaks määrata igaühe posti, kuhu ta peab asuma, kui läheb võitluseks, otsustavaks lahinguks võidu eest. Kuid laialiminekul selgus, et maja on sisse piiratud, ja meid tulistati... ühtki meie meestest ei jäänud nende kätte, ka oma raskesti haavatud seltsimehed viisime kaasa. Gustav Mets ja Alfred Rudzit jäävad revolutsiooni... võitnud revolutsiooni lippude all meie südametesse elama. Ja ainult revolutsiooni lõplik võit kõikjal meie maal on suuteline lunastama seda reetlikku mõrva!“ Viimase lause paiskas Grigori kirglikult rahva hulka, siis tahtis jätkata, kuid mõttelõng rebenes. Ta hüüdis väriseva häälega: „Anname viimast au Gustav Metsale ja Alfred Rudzitile...“

Orkaanina purskus: „Maha pursuid! Maha tööliste kurnajad! Veri nõuab vere hinda!“ Kuskilt toodi kaks lipukangast, millega kaeti kirstud. Tekkis hetk sügavat vaikust. Punased lipud laskusid allapoole. Keegi ei teadnud, kust ja kuidas, kuid järsku oli kümneliikmeline puhkpilliorkester kohal. Ljonka teatas vennale tasakesi:

„Brjanski arsenal“. Orkester hakkas vaikselt mängima: „Täis piirita ohvrimeelt leegitsev rind — teid võitlus on kalmule kandnud“. Orkestriga ühines lauldes üha rohkem inimesi. Siis taandus rahvas kahele poole ja matuserong liikus läbi allalastud lippude kalmistu suunas.

Marta vaatas haigla akendele: ühe avatud akna juures seisis haiglakitlis hallijuukseline suurte silmadega kõhn naine. Ta hoidis käsi rinnal, liikumatusse tardunud silmist veeresid pisarad.

Liina oli palunud arstilt luba oma meest matma minna. Arst oli talle läbi prillide tõsiselt otsa vaadanud.

„Tjaa, see on väga kurb, aga ma olen arst. Võite minna, kuid tagasi haiglasse ma teid siis enam lubada ei saa. Ma ei tea, mis te väljast võite kaasa tuua! Tjaa ... nakkushaigla ei ole sanatoorium, nakkushaigla on vangla ja mina vangla ülem. Ja mis teie mehel viga oli?“

Kui Liina seletas, et Gustav oli revolutsionäär, pani arst käed kõrvade ette.

„Aitab! Kas te lähete ja ei tule enam või te jääte. Teie laps on minu kätes, kuid ma kahtlen, kas minugi teadmised saavad tema elu päästa ... Ja lõpuks, kes vastutab selle eest, kui te väljas nakkust levitate? Mitte teie, vaid ... mina!“ Ta näitas näpuga väärikalt oma rinnale ja läks järgmisse palatisse.

Polnud parata, tuli vangiks jääda. Kuid ka siit nakkusvangla aknast nägi Liina palju, mis sööbis mällu, kuulis laulu ja orkestrihelisid, nägi rahvamurdu taandumas, teed andmas tema mehele. Gustavi nägu oleks ta tahtnud näha, kas või ainsa pilgu sellele heita. „Miks pani Marta oma vana räbala räti pähe,“ libises samas läbi pea, „mul on ju veel must siidrätt alles hoitud!“

Martal endal aga oli täiesti ükskõik, mis tal seljas või peas on. Jõuti surnuaeda. Ka siin peeti veel kõnesid. Marta kuulis ainult kõneleja häält. Temas oli kõik tardunud. Alles siis, kui krabisev muld kahele kirstukaanele langes, hüüdis ta korraks täis ahastust: „Isa! Isa!“ Kui ta silmad üles tõstis, nägi ta palju töölisi tõsiste nägudega, paljastatud peadega, silmis kindel pilk. Nad and-

sid tema isale viimast au, nad tõotasid kättemaksu oma kaaslaste eest... Marta süda hakkas äkki kõvemini tuksuma, talle meenusid isa sõnad, et revolutsioon ja Lenin on üks.

Kui Marta koju tagasi jõudis, oli tal tunne, et ta peab midagi tegema, kiiresti, kiiresti millegi kallal askeldama. Ta hakkas isast järelejäänud pesu pesema, seda pliidi kohal kuivatama ja triikima. Isa tööriided sidus ta pampu kokku — need tundusid talle õli ja tahmaga immutatutena liiga pühad pesemiseks. Kui ta parajasti triikis, avanes uks ja Treimanni Berta astus sisse.

„Noh, Martakene," ütles ta lihtsalt. „Kas ma jään sinu juurde või tuled sa minu juurde? Kahekesi on nagu parem. Mis sa arvad?"

Marta mõtles veidi. „Jah, ma tulen sinu juurde, ma tahan sinu toas, sinu lähedal olla, siis ei ole ehk süda nii raske nagu siin."

„Jääb siis nii. Mina loen Treimanni kirju, mis ta mulle saatis, kui me veel abielus ei olnud, ja sina... räägi oma isast või nuta, igaüks teeb nii, nagu tahab. Peaasi, et ei oleks haletsemist. See on kõige hirmsam asi maailmas."

Marta põimis käed ümber Berta kaela.

„Sa oled kuldne, Berta, sa mõistad kannatada!"

„Aga ma mõistan ka rõõmu tunda. Ma tegin isegi vesikringleid selle auks, et töölisrahvas nüüd hingama hakkab. Treimanni kirstul polnud midagi peale meie pärgade, sinu isa kirstu kohal aga lehvis juba punane lipp. See on ju suur sündmus, võit. Tööline on ausse seatud."

„Istu veel natuke, Berta, siis saan siin kõik korda," ütles Marta huulte võbisedes.

„Hea küll, ma ootan." Berta pühkis vargsi silmi.

Koputati. Marta avas ukse. Need olid Senka ja Ljonka. Surnuaial olid nad tema kõrval seisnud nagu truud sõbrad. Nüüd sisenesid nad tõsiste nägudega.

„Me tulime sind vaatama, Marta. Me kütsime sauna kuumaks. Tule meile," ütles Senka. „Ja võtku aega kas või kakskümmend aastat, küll me Ljonkaga tasume sinu isa eest nendele mõrvaritele — pursuidele."

„Jah, Marta, tule meile," ütles Ljonka. „Me pole enam eilsed, et ei tea, mis tähendab „mõrvatud revolutsionäär". Väga hästi teame. Ja ma ütlen sulle, Marta, kui meie isa meid Senkaga veel kord „tohmaniteks" või „jumalavallatuteks" nimetab, siis tassime ta Aleksei ette ja las siis Aleksei otsustab, kes isa ise on ja kas tema üldse teab, mis on revolutsioon."

„Tulge teiegi mulle külla," ütles Berta rõõmsalt. „Kringleid jätkub kõigile ja sööme neid päris võiga."

Kriuksuval lumel astusid nad Berta toa poole, südames lein ja lootus.

Sõber Kullimajast

„Vaene, vaene Martakene! Nüüd on siis sinu elukene päris läbi!“ Rudziti naine lõi oma leinaloori kübaralt tahapoole ja vaatas Martale härdalt otsa.

„Kuidas läbi?“ küsis Marta, ise aga mõtles: „Milleks kannab ta meie lihtsas Šuvalovos pika leinalooriga kübarat?“

„Kes sind enam toidab ja katab? Ja mis oli küll minu Alfredil arus, et ta niisuguse hullu asja peale läks. Ja kus on abieluõnn, kui mees paneb pere püssirohutünni otsa istuma, naine aga usub, et mees on tuust, pühi temaga või põrandat! Ära sa kunagi vaikse loomuga mehele mine — see on kõige salakavalam sort. Kas sa juba toetust oled otsimas käinud?“

„Ei. Kui ema koju tuleb, siis tema ise õiendab neid asju. Ja kes seda toetust siis meile annab?“

Rudziti naine hakkas naerma.

„Kes siis veel peaksid toetust saama, kui mitte meie! Sinu ema nii ruttu koju ei tule ja selle aja peale on juba unustatud, kes me oleme. Ma just praegu tahtsin minna. Tule kaasa — sul koolitatud vene keel. Kas sa ei tea kedagi, kes tahaks nisupüüli osta? Kümme puuda võiks müüa, kui head hinda saab. Seda pea meeles, et ega nüüd nälg kaugel ole.“

„Teil on nii palju jahu tagavaraks?“ imestas Marta.

„Meil?“ kähvas Rudziti naine vastu. „Meil pole midagi, ainult kaks puupaljast hinge — Evald ja mina. Aga sel soldatil, mäletad, keda sinu isa Moskvas vagunisse ei võtnud, see on siin veskipidajatest sugulaste juures — temal on kõike.“

„Vast Miša isa võtab — nemad küpsetavad.“

„Need? Päh! Käisin juba. Tahavad ainult kaks puuda ja peaaegu jumalamuidu. Pole viga, küll ma ostjaid leian, egas ma lapsega nälga või surra. Sa siis ei tule kaasa?“

„Ei.“

Rudziti naine tõusis ja lahkus nagu kuninganna, must peaaegu maani ulatuv loor seljal lehvimas.

Marta pani enda riidesse ja läks haiglasse. Põetaja käskis minna neljanda akna juurde. Marta tõttas piki haigla koridori põksuva südamega, nagu mingi suure ime ootel. Neljas aken... Ta seisatas, ootas mõned minutid. Siis lükati kardin kõrvale ja teisel pool klaasi seisis ema, Lilli süles.

Ema naeratas, Lilli patsutas oma käekestega vastu klaasi. Ta oli kahvatu, pea kõhnal kaelal kõikus kuidagi ebakindlalt, aga ta sirutas oma käed Marta poole ja silmad vaatasid nii koomiliselt. Ema näitas käega, et Marta tõmmaku kaelasall koomale, ja siis sõrmedega, et seitsme päeva pärast on nad kodus.

Nagu liblikas lendas Marta üle näituseplatsi. Tal oli nüüd, keda oodata — õde, ema tulevad! Mida pidi ta tegema, et neid väärikalt vastu võtta? Kuidas oli ema naeratanud! Jah... ta armastab mind. Tema pilk, tema mure minu kaela pärast, et võiksin haigestuda, — emakene!

Marta jõudis koju, nagu oleks talle ootamatu õnn sülle paisatud. Maja ees seisis keegi kõrgekasvuline noormees.

„Kazjuk!“ pidi Marta juba hüüdma.

„Mitka! Oled aga sina praegu Kazjuki moodi,“ ütles Marta talle teretuseks kätt ulatades. „Vaheta või esimesel pilgul ära.“

„Selle arvel on varemgi nalja saanud, et olen oma kõrgesti koolitatud toreda venna kahvatuks varjuks muutumas. Mina ise aga ei ole tõesti selles süüdi, mitte põrmugi,“ lausus Mitka naljatlevalt.

Nad astusid tuppa. Mitka võttis sineli seljast, vaatas toas ringi, istus siis toolile ja hakkas plotskit keerama. Ta oli otsekohe nagu omas kodus.

„Kus ema on?“

„Haiglas, tuleb varsti koju.“

„Ai sa mait, jalad, kuramused, valutavad. Toas löövad kohe kipitama. Ma harutan nad lahti, kui lubad.“

Marta vaatas. Mitkal olid jalas madalad saapad ja õhukesed sokid, säärte ümber mähised.

„Kuule, ime küll, et sul veel jalad all. Ma toon kohe lund ja hõõru hästi kõvasti.“ Ta otsis ühest kotist paari villaseid sokke, viskas lauale ja tõstis isa vildid Mitka ette. Siis jooksis lund tooma.

Mitka hõõrus eriti parema jala varbaid, mis olid päris valged.

„Milleks sa mulle vilte pakud?“ küsis Mitka imestunult.

„Pane jalga ja jätagi endale. Isa neid enam ei vaja . . . isa ei vaja enam midagi!“ Ta pööras näo akna poole.

„Tean, Marta,“ ütles Mitka mornilt ja tõmbas sokid ning vildid jalga.

„Vildid sobivad isegi kalifeedega, nagu näed.“ Ta tõusis püsti ja näitas ennast oma täies pikkuses.

Marta vaatas nõutult riiulile.

„Mul ei ole sulle kahjuks muud pakkuda kui õliga praetud kartuleid.“

„Tore — mul on seljakotis tükk leiba. Kuumi kartuleid ei ole ma enam ammu hamba alla saanud.“

Marta hakkas pliidi juures askeldama.

„Ja vabatahtlik Dmitri Zelenski hakkab perenaise abiliseks tuletegemise juures,“ lausus Mitka ja istus pliidi ees olevale väikesele pingile.

Marta vaatles Mitkat ja lausus ettevaatlikult:

„Kuule, Mitka, sulle kuluks kindlasti puhas pesu ära. Ma annan sulle isa oma ja sinu oma peseme läbi, siis on sul kaks vahetust.“

„Niisuguse luksusega pole ma harjunud. Iga paari kandsin räbalateks ja viskasin minema. Praegusel pesul pole häda midagi, vaevalt kuu aega seljas olnud.“

„Ega sul viimaks täisid ole?“ küsis Marta naeratades.

„Vaata, Marta, täid on niisugused tegelased, et nad armastavad soldateid ja on neile ütlemata truud. Algul on nendega raske harjuda, aga pärast on ajaviiteks päris lõbus küünte vahel plõksutada. Kuid kahjuks sellest ajast, kui Kazjukil on Mariina, ujun pulbris ja salvis ning täid põgenevad nagu katku eest. Ei-noh, väärt asi on aptee-

gist pruut leida. Ja igavene naerupasun on see Mariina — näita näppu ja juba naerab."

„Kazjuk on vist väga õnnelik?" küsis Marta, kartuleid pannile lõikudes.

„Raske öelda," vastas Mitka mõtlikult. „Kuigi ta on mu vend, on ta siiski üks isevärki elukas. Temast on raske aru saada. Ma ei vaevagi sellega oma „gorodskoi" [1] pead."

Marta ladus isa pesu lauale.

„Võid ennast ka pesta, kui soovid. Vesi on siin kausis, sinnasamasse pane pärast oma pesu likku."

Marta läks akna juurde, sulatas lumesse augu ja vaatas välja. Kõik oli üleni härmas, isegi aiaplank. Väike hangeke oli kerkinud hauale, kuhu Senka ja Ljonka olid matnud Šaariku.

Mitka puristas mõnuga, pestes suure hooga nägu ja kaela.

„Vesi, soe vesi, küll oled mõnus asi! Kuule, Marta, sa hoolitsed minu eest liigagi hästi. Veel viis sekundit ja sinu ees seisab teistkordselt sündinud Dmitri Stanislavi poeg."

Marta tõstis kartulid lauale ja nad hakkasid sööma. Mitka võttis seljakotist oma leivatüki ja nuusutas mõnuga kartuleid.

„Olgu, alustame siis püha söömaaega."

Ta istus Marta vastas, mustad juuksed üle pea kammitud, valge särgi rinnaesine lahti, silmad nagu söetükid vaatamas Martat.

„Mul on sinuga seoses, Marta, sügavasti meelde jäänud üks lugu. Kui sa istusid „Villa Maroko" katusel ja mina sinna naelu tagusin, ütlesin sulle, et sa oled loll, ja sa kinnitasid rahumeeli: „Ema ütleb samuti, et olen loll." "

„Sõõ! Kartulid jahtuvad ära!" käratas Marta, siis naeratas. „Nüüd ma sulle enam ei ütleks, et olen loll, mitte ei ütleks. Aga miks sina ei saa kunagi tõsiselt rääkida? Praegugi tahad sa näidata, et kõik on kapsasupp ja hirsepudru, nagu sa mulle Riias sealt kõrge veevaadi otsast hüüdsid."

---

[1] Linnakool — 4—5 klassi.

„Muretus on mulle hälli kaasa antud. Kui sul on põrgumoodi õnne, mida sa muretsed. Näiteks alles hiljuti. Et miitingut korraldada, tuli politseid veidi taltsutada. Oli päris keskmine sagimine. Tulemus ... mitmed poisid on praegu haiglas, mul pole häda midagi, ainult sinelis auguke ja mütsis kaks."

„Kunas sa edasi sõidad?" küsis Marta.

„Siis, kui pesu on ära kuivanud." Ta vaatas jälle Martale ja süütas plotski. „Kas ma võiksin homseni siia jääda? Olen väsinud nagu roju ja rong läheb homme kell kaks päeval. Su emal ei ole arvatavasti midagi selle vastu?"

„Aga muidugi, Mitka, võid jääda. Niisugust asja ära üldse küsi. Ma ei lasegi sind mujale — siin on sul ju praegu kodu."

„Seda küll, Martakene! Olen juba ligi paar aastat elanud nagu mustlane, mõni üksik päev Kazjuki puhtas toas on kogu kodune mõnu olnud ... Aga nüüd ma lähen paariks tunniks välja."

„Kuhu?" küsis Marta.

„Niisama. Mul on üks kiri edasi anda ja vaatan natuke ringi, kas mõnele kaabakale ei saaks paar kuuli pähe kihutada. Mul on eriline nina nende leidmiseks."

„Kui sa minu isa ja Rudziti tapjaid leiaksid? Sa ju tead, et ..." Marta jäi vait.

„Jah, tean." Mitka jäi mõttesse. „Ära kahtle. Leiame. Abolenski, vaat see on mees ja see ei jäta. Väliselt mõnus koolipapa, käed taskus, nagu süütu talleke. Ei mingit ülearust saginat — tema ja Selivanov käsikäes, vaat on jõud." Mitka ajas sineli selga.

„Selivanov?"

„Jah — parimaid juhte siin ümbruskonnas!"

„Aga revolutsioon on ju läbi, Mitka?"

„Revolutsioon on alles alanud, Marta," vastas Mitka ja hakkas oma sinelit uurima.

„Mu sinel on tehtud nagu tolmust ja õlgedest. Kas sa ei harjaks mind veidi? Mine tea, kui kauaks seda jälle peab jätkuma."

Nad väljusid toast õue. Marta võttis harjale lund ja nühkis nii põhjalikult sinelit, et Mitka lausa oigas.

„Massaaži jätame teiseks korraks, mul reumat veel ei ole.“

Mõlemad naersid.

„Kui sa mõned sulid leiad ja kavatsed suuremat laskmist ette võtta,“ ütles Marta harjamist lõpetades, „siis sa muidugi hilined ja mina juba magan. Tõsta esiku ust, vaata, niimoodi kõrgemale, siis läheb haak ise lahti. Toa ust ma ei sulge.“

Mitka jälgis tähelepanelikult Marta õpetusi.

„Kõik on selge, Marta. Ja kui ma tulen juhtumisi tõesti hilja, püüan käituda nagu vaim, et Okasroosi und mitte eksitada.“

Ja ta läks — vana luitunud sinel nagu valatud selga ja isegi vildid tema jalas ei olnud kohmakad. Värava juures ta pöördus. Marta seisis uksel, hari käes, põll lehvimas tuules.

„Tervita oma ema minu poolt ja ärgu ta liigselt muretsegu. Viskan sineli põrandale ja tehtud. Palju minusugusele vaja.“

„Ema tuleb alles tuleval nädalal koju. Lilli on küll ohust pääsenud, aga haigla ei lase välja.“

„Kes see Lilli niisugune on?“ Mitka tuli Marta juurde tagasi.

„Issand, Mitka, kui loll sa oled! Lilli on ju minu väikene õde. Ta saab alles aastaseks ja ema on Lilliga haiglas. Tal olid sarlakid, siis lõi difteeria juurde. Lilli ja ema olid juba siis haiglas, kui isa . . .“

Mitka vaatas imetlusega Martat. Üksi kõik läbi teha!

„Andesta, Marta, ma omaette muigasin, kui nägin masina all pisikest kleidikest. Arvasin, et sa mängid veel nukkudega . . . Ma tulen homme sinuga hüvasti jätma, täna ma enam ei tülita!“

„Mitka!“ hüüdis Marta etteheitega, „kui sa täna ei tule, siis pole sind ka homme vaja. Ära üldse tule, võta oma märg pesu kaasa ja mine. Ma harutasin oma vana kleidi lahti, et Lillile vastuvõtuks uut teha, sa arvasid, et see on nukule, ja oled nii häbematu, et mõtled, kui ema ei ole kodus, siis sa üldse ei või tulla.“

„Eks näe,“ ütles Mitka ja seadis sammud eeslinna poole.

Kell oli pool kaksteist läbi, kui Mitka aruka õpilasena

osavalt esiku ukse avas ja tuppa astus, vildid käes. Tuli põles. Marta oli voodis, kuid ei maganud veel.

„Mitka, miks sa vilte käes hoiad, need ei kriuksu ju?“ naeris Marta talle vastu.

„Sul ei tarvitse põrmugi minu kojutulekut valvata, ma ei luba seda isegi oma tulevasel naisel teha!“

Ta muutus järsku väga tõsiseks. „Sain väga tähtsaid juhiseid.“

„Selivanovi käest?“

„Kaudselt jah. Sel mehel on tark pea, eriti ohtude suhtes, mis seisavad meil ees raudteega — transpordiga. Ja ilma niisuguste juhtideta oleksime tormav lambakari — muud midagi. Aitab paljast jutust! Teod olgu ettenägelikult läbi kaalutud ja see nõuab tarku päid.“

„Isa rääkis, et Selivanov on ülikooliharidusega raudteeinsener, kaua Siberis olnud ja pidi revolutsiooni ajaks siia jääma, aga teemeister Mironov nuhkis ikka välja, kes ta on. Tead sa, Mitka, mina viisin ta hobusega jaama, kui ta põgenes.“

„Praegu on ta jälle kuskil siin ümbruses, aga peab õigemaks näiliselt kõrval seista.“

Mitka haigutas.

„Nüüd alles tunnen, kui väsinud ma olen. Ainuke soov on pikali heita.“

„Süüa sa vast ikka veel jõuad,“ arvas Marta. „Meil on siin keegi Rudziti naine. Ta käis meie uue peremehega kõrvaltuba vaatamas ja tõi sülti ning saia. Söö ja räägi mulle Riiast. Ma ei tea ju midagi, mis seal pärast meie ärasõitu juhtus.“

Mitka asus isukalt sööma.

„Ega minagi suuremat tea, läksin varsti soldatitega minema. Kõige kurvem muidugi oli see, et paar päeva enne minu lahkumist sai meie ema surma. Ta tuli poest, tänaval kaklesid ohvitserid ja eksinud kuul tabas teda surmavalt. Matsin ta maha, ei läinud enam tuppagi — kohe minema.“

„Jah, kuul tabas ka minu isa. Mul on veel ema, sina, Mitka, oled nüüd täielik vaenelaps.“ Marta toetus küünarnukile ja vaatas kaastundlikult Mitkat, kes toidu kõrvale lükkas ja lambi eemale tõstis, et nägu varju jääks.

„Rebekka ja Aljoša läksid vana Potapoviga kolmekesi esialgu Novgorodi poole, kraam kärul," teatas Mitka väikese vaheaja järel. „Praegu on nad Kaasanis ja Aljoša üks tublimaid mehi. Rebekka ema suri samal ööl, kui teie ära sõitsite. Sakslaste ootel aga muutus suur paraadna nii elevaks ja pidulikuks, et proua Hirsch kõigile kuulutas: „Nüüd saab minema rumal vine soldat ja keik plebs. Nüüd saab tulema saksa keiser ja peenike junker, kes suudleb daamede käed."

Marta pidi tahtmatult naerma, sest Mitka jäljendas nii tõetruult proua Hirschi kõnet.

Mitka heitis voodisse ja lubas veel Kullimajast jutustada, kuid jäi kahtlaselt vaikseks.

„Mitka, sul kipub vist uni peale. Ma hoiatan sind. Kui öösel on äkki suur kolin, siis ära ehmata — ma olen mõned korrad oma voodiga uppi lennanud, ja kunagi ei tea, millal see jälle võib juhtuda."

„Mind ei aja isegi suurtükimürin üles, kui ma kord juba magan," lausus Mitka viimase teadvuse pingutusega.

Marta kuulatas, kas hiired kõrvaltoas jooksevad, kuid Mitka hakkas nii kõvasti norskama, et see summutas kõik teised hääled.

„Suurtükimürinast ei jää Mitka norskamine küll põrmugi maha," mõtles Marta ja hakkas samuti unne vajuma.

Hommikupoole ööd äratas Martat põrutus aknale. Väljas seisis Rudziti naine ja nõudis sisselaskmist. Marta tõmbas palitu selga ja avas esiku ukse. Rudziti naine astus tuppa.

„Anna nüüd kõrvaltoa võti," ütles ta kiirustades. Tugev norskamine äratas tema tähelepanu.

„Kes seal magab?" küsis valvsaks muutunud Rudziti eit.

„Minu sõber — Mitka!" vastas Marta ja süütas lambi. „Aga milleks teie öösel võtit vajate?"

„See veskinoormees üüris kõrvaltoa ja me paneme siia mõne jahukoti. Ta jõudis praegu hobustega pärale."

„Kas võti jääb nüüd teie kätte?" küsis Marta uniselt.

„Aga muidugi. Elama tuleb ta minu juurde, aga see tuba siin jääb meie sahvriks. Mine rahulikult jälle

magama. Ma ei lausu su emale sõnagi, et sul sõber siin on. Kui vana ta on ja kas ta on ka ilus poiss?"

„Vist kaheksateist. Ilu ma öelda ei tea. Emale räägin ise."

Kaua kolistati kõrvaltoas.

„Nüüd tulevad hiirtel pidupäevad," mõtles Marta.

Hommikul seletas ta Mitkale kõrvaltoa üürimisest ja selle otstarbest.

„Nii see algab... Transpordi puudulikkusest kasvab meile suur vaenlane, suur pidur," arvas Mitka.

„Milline vaenlane?" päris Marta.

„Esmajärguliste ainete kadumine ja selle tõttu liigkasu — spekulatsioon."

Marta tahtis veel edasi küsida, kuid koputati. Lävele ilmus erariietes noormees, käes kotikene.

„Tere," ütles ta üliviisakalt, „minu nimi on Alfons Piirits, ema poolt lätlane, isa poolt eestlane. Ma üürisin teie kõrvaltoa ja tahan nüüd oma naabreid tervitada. Ärgu teid eksitagu, kui ma vahel siin öösiti kolan, ja ma palun teid väga hoida heanaaberlik silm minu uksel. Palun!"

Ta sirutas kummardusega Marta poole koti jahuga. Mitka, kes istus pliidi ees pingil ja tõmbas sooje vilte jalga, ajas ennast äkki sirgu. Tema selg sõduripluusis kerkis pliidi varjult, revolver puusal tuli nähtavale. Alfons Piirits oli ilmsesti rabatud, kuid ei kaotanud külma verd.

„See on vist teie sõber, kellest mulle proua Rudzit rääkis. Minu nimi on Alfons Piirits," pöördus ta nüüd kummardusega Mitka poole. „Kah frondisõdur, nagu ma näen! Tere, seltsimees! Ma olen kaua mundrit kandnud, kuni kuul läbistas rinna. Kas tohin sõjakaaslase kätt suruda?" Ta ligines Mitkale, kes keerutas nüüd juba laua juures plotskit, mõlemad käed kinni.

„Väga rõõmustav," vastas Mitka, jätkates rahulikult oma tegevust, „kuid kahjuks te eksite, ma pole ei frondisõdur ega teie sõjakaaslane. Ka pole ükski kuul minu rinda läbistanud. Sõjaväemunder on mul juhuslik — mitme soldati armust eri osad. Ja m i n u seltsimeestest ei ole keegi jahuladu asutanud."

Alfons Piiritsa näost võis lugeda, et ta on tagasi tõrjunud ägedamaidki kallaletunge.

„Vabandage, ma ei tahtnud kuidagimoodi teie võitlejavaprust puudutada. Ka mina oleksin seisnud revolutsioonniliste soldatite ridades, kui poleks seda kohutavat rinnahaava, mis mind enne õiget momenti reast välja lõi. Ma saan nüüd ainult erariietes väikese kodanikuna omas südames hüüda: elagu revolutsioon!“

„See on kõrvalasi!“ Mitka pani oma plotski tossama. „Kelle jahu te müüte?“

„Sugulaste oma, nende oma, kes ütlevad: Alfons on sant, Alfonsil on rinnahaav, las ta toob meile rublasid, talle aga anname kopikaid — ta, vaeseke, tahab ju ka elada.“ Alfons Piirits oli nutule lähedal.

Mitka vaatles tema käes olevat jahukotti.

„See jahu, nii umbes naela viis, on, nagu ma aru sain, sulle määratud, Marta. Miks sa vastu ei võta?“

„Jah, palun, palun,“ pöördus nüüd Piirits nagu käsu peale Marta poole. „Palun.“

„Tänan!“

Piirits jättis hüvasti ja väljus kiiresti toast.

Marta vaatas Mitkale otsa.

„Miks pidin ma jahu vastu võtma, kui see mees on vaenlane?“

„Oi, see on libe kala . . . angerjas! Aga sa võtsid vastu ju ainult jahu. Milleks „ei“ ütelda, kui naaber sõbralikult pakub. Varsti müüte särgi seljast, et temalt natuke osta. Või on teil jahu palju?“

„Purgi põhjas on umbes pool naela.“

„Siis oli just õige aeg juurdelisamiseks. Ka mulle võiksid sa nüüd tee peale mõne käki küpsetada. Ära karda, küll me need angerjad kuivale tõmbame.“

Marta tundis Mitka vastu sügavat kaastunnet.

„Sa oled, Mitka, tõesti nagu lind oksal — kogu elamine näpu otsas, korteriks kahe jala all olev pind.“

„Mis oli Kazjukil minu vanuses? Mitte midagi. Nüüd aga on tal ühe aastaga tuba, köök, mööbel ja Mariina.“

„Ma nii kehva elu ei taha,“ naeris Marta. „Ma tahan vähemalt kolm tuba, sest minu tulevane elukutse kitsama ruumiga ei lepi.“

„Mis elukutse see siis on, mis nii laiutada tahab?“

„Arst!“

„Ohoo! Siis ei maksa mul enam lootustki hellitada, et

toon sulle kunagi veel teise lillekimbu koos oma südamega."

„Jäta, Mitka, ometi kord lobisemine. Ma ei ole ju enam laps „Maroko" katusel, et minuga tõsiselt rääkida ei saa. See teeb viha."

Marta hakkas kakkusid küpsetama, Mitka kõndis vaikides mööda tuba.

„Kas ma sind solvasin, Mitka?" küsis Marta, kes oli harjunud, et Mitka kogu aeg nokib.

„Kuidas te nüüd elama hakkate? Sinu kool, Lilli... kerge see ei ole."

Marta polnud nende küsimustega üldse veel tegelnud.

„Võib-olla venitan kooliaja välja, ja kui teisiti ei saa, siis lähen tööle." Marta ohkas. „Ja kui jälle kergemaks läheb, astun uuesti kooli."

„Kah ainult pind kahe jala all ja komps näpu otsas. Sama lugu," mõtles Mitka, jälgides Marta tegevust. Ta oleks nii väga tahtnud silitada seda heledat pead, tröstida, kuid see kukuks liiga naljakas välja, sest ta polnud harjunud õrnusi avaldama. Ta ei saanud seda öelda, et Gustav Metsa vildid tema jalas tundusid talle igahetkelise meeldetuletusena viia vastuvõetud ülesanded täpselt ja kõhkluseta läbi.

Kui Mitka Martaga jumalaga jättis, ütles ta kareda häälega:

„Aitäh, Marta, kõige lahkuse eest. Ära unusta, et sul on tõelisi sõpru. Rebekka ja Aljoša — Kaasanis, Kazjuk Vladimiris ja mina neid ühendaval liinil — Vladimir, Nižni, Kaasan."

„Head reisi, Mitka, ja tule jälle." Martagi oleks tahtnud talle öelda, et vigurdagu palju tahes, aga truud ja kindlat sõbrasüdant tunneb sõnadetagi ja Mitka on talle praegu parim sõber.

„Tule kindlasti jälle, ma ootan." Marta lehvitas talle, ja kui Mitka oli silmist kadunud, elustus Kullimaja nii elavana, et Marta poleks imestanud, kui varsti tuppa oleks astunud Rebekka või Aljoša.

Hooaeg turbarabas. Ootamatu pidu

Kuni kevadeni vedasidki nad oma elu edasi, kuidas suutsid. Liina laskis aina nõelal välkuda, Marta käis koolis ja Lilli — see tatsas toas harali jalu ringi, ning kui kukkuski, siis nohises omaette ja varsti juba kilkas jälle.

Ainus inimene, kellega Liina juttu puhudes unustas mõnikord nõela, oli Berta. Ta oli pärit Eesti-Läti piirilt ja oskas eesti keelt. Kord istus ta jälle Liina juures, kampsunile kraed õmmeldes. Kudumine andis küll viletsaid kopikaid, kuid kuidagi ikka elatud sai. Oli ta ju üksik. Vill aga kadus nagu jahu ja muu vajalikki ja nüüd tuli kitsas kätte.

„Ma tahaksin oma rahva juurde tagasi," arutas Liina. „Ammu juba mõtlen, et kui saaks Eestimaale, Paidesse."

„Minul on ükskõik, kus ma elan," seletas Berta. „Peaasi, et saan rahus oma elupäevakesi õhtusse veeretada. Kui Treimann elaks, siis oleks iseasi. Tema igatses tagasi Riiga, aga veel rohkem Daugavpilsi — oma sünnikohta."

Berta oli juba mõelnud, et tuleb midagi ette võtta. Nüüd seletas ta Liinale oma kavatsusest.

„Mis ma ikka selle varda taga virelen. Lähen õige turbarappa. Seal teenivat päris hästi. Sealt saab õhtuti koju tulla, ja oma haige südame peale ma vilistan. Las läheb halvemaks, mis sest! Ma usun, eks Treimanngi juba mõtleb, kuhu see eit küll jääb, et juba järele ei tule."

„Kuule, Berta, see ei ole sugugi paha mõte. Ega selle õmblemisegagi enam suurt sehvti ole. Vaata ja kuula, ja kui vähegi tasub, lähme koos. Jah, see elu on raske. Võtad kerenski näpu vahele, käid turu läbi, arvad, et sul

on suur raha käes, aga vaat, korvi põhi paistab ja raha ise on ära auranud."

Marta kuulas arutlust pealt. Õhtul ütles emale:

„Ema, las mina lähen turbarappa. See on ju siinsamas Šuvalovo taga, ja koos Bertaga on hea käia. Ma olen juba suur tüdruk ega ole siin kordagi haige olnud. Ma ei usu, ema, et sul rohkem jaksu oleks kui mul praegu."

„Aga kasvavat konti liigse tööga murda ei tohi, inimene jääb kängu," vaidles ema vastu.

„Ega seal siis kõik tööd nii hirmus rasked olegi. Kui Berta toime tuleb, siis saan ka mina hakkama. Ja see on pealegi hooajatöö. Ainult mõni kuu ja ongi läbi."

„Jah, seal nüüd see asi on," ei saanud ema torkamata jätta. „Revolutsiooniga pidi ju kõik nii heaks ja kergeks minema."

„See ei olnud veel see õige revolutsioon, sest valitsema jäid teised, mitte töörahvas ise," püüdis Marta seletada. Ema aga leidis just revolutsioonis põhjuse, miks elu tagurpidi läheb.

„Sa tahad siis veel uut revolutsiooni, et kõik veelgi halvemaks läheks. Nüüdki on juba liiga palju kõiksugu ümberseadmisi, rahad nagu räbalad, ei maksa midagi, kaup kaob — kus on siis nüüd see hea uus kord ja tööliste rikkus, mida lubati? Tsaar ja tema vahmiil olid küll suured söödikud rahva kaelas ja Rasputin jäledus ise — noh hea, et nemad kadusid, aga asemele oleks ju võinud panna niisugused mehed, kes ei laseks purustada mõisaid, sulibandedel riisuda rahvast ja rikastel kõike kokku osta ning ära peita, nagu need siin," — ta näitas kõrvaltoale, kuhu Piiritsa kraami üha juurde kogunes.

„See mees tuleks üles anda," ütles Marta.

Ema käed hakkasid paljalt selle mõtte juures juba värisema.

„Teise inimese peale kaebama minna, et tal rohkem on kui sul! Siis küll parem jõkke joosta, kui niisuguse alatu teoga südamel elada."

„Aga vaata, ema, kui kõik varjavad, kõik kardavad oma südame pärast ja lõpuks pesu seljast võtavad ja neile kätte annavad, et leivaraasu saada, nagu Mitka ütles, kuhu siis jõutakse?"

„Kui poleks kõiki neid Mitkasid ja Aljošasid revolvritega ringi lendamas, vaid koolitatud, aruga mehed asju ajaksid — oleks hoopis teine lugu. Ammu see oli — jooksid teised nagu hilpharakad palja jalu õuel. Harimata poisikesed. Ja niisugustele antakse nüüd revolvrid ja puha."

Kuigi Martal oli veel paljugi ebaselge, ähmane, kindlana tundus ainult otsing uue tõe poole, ei heidutanud teda ema arutlused, ta uskus revolutsioonisse, Kullimaja sõpradesse, oma isasse.

Ühel hommikul, varsti pärast kooliaasta lõppu, läks Marta koos Bertaga turbarappa. Siia oli kogunenud palju inimesi, peamiselt naisi. Marta sai endale vagonetiajamise. Vagonett tuli täita, ajada, tühjendada. Päev otsa, vahetpidamata. Kui nad õhtul Bertaga kodu poole liikusid, vahetasid nad ainult üksikuid sõnu.

„Ma kartsin, et süda hüppab kurgust välja. Tõsta, kummarda, tõsta, kummarda, ja pätsid justkui tina täis. Täna öösel tuleb küll vist Liiva-Hannus järele."

„Sul on palju jõudu, Berta, ma nägin seda, kui Treimann haige oli. Sa ainult räägid nii. Mina aga jään vist küll looka — ma ei saa ennast üldse enam sirgeks ajada ja käsi nagu polekski enam otsas."

Järgmisel hommikul komberdasid nad tööle nagu santide paar teineteist toetades.

„Ma ei saanud täna nägugi pesta, käed on nii kanged," kaebas Marta.

„Mina aga ei saanud kuidagi voodist välja, küll upitasin ja ähkisin," halises Berta.

Nädal aega hiljem astusid nad juba üsna kergel sammul ja Berta oma viiekümne viie aastaga ning ikkagi veel koguka kehaga laskis Marta kõrval nagu värten. Neile tuli vastu Rudziti naine uues suvemantlis ja uues kleidis.

„Alt ära, töölisvägi tuleb!" hüüdis ta juba eemalt lõbusalt naerdes.

„Jah, see päris õige töölisvägi," vastas Berta.

„Minu tervis peaks turbarabas ainult pool päeva vastu, mu käed on nii nõrgad ja selg valutab alatasa.

Ma kadestan teid, et jaksate niisugust tööd teha," lausus ta tehtud nukral ilmel.

„Kas Piirits laseb kõik need rasked jahu- ja suhkrukotid sinul vinnata, et selg valutab sul ja mitte temal?" küsis Berta ilmsüütult.

„Jätke Piirits rahule! Kui poleks teda oma kuldse südamega — oleksin ennast koos Evaldiga pidanud juba üles pooma. Ma ei oska isegi õmmelda nagu Marta ema, ja üldse, töö ei istu, nii saamatu olen. Ja peaasi... tervis, tervis, kust võtta nii tugevat tervist nagu teil?"

„Kui inimese elul pole midagi viga, siis ta hakkab oma halva tervise taha oma muretut elu peitma. Kui aga häda käes, siis on varsti selge, et tal on ikka omajagu tervist kah. Ma tean seda omast käest kõige paremini... olin lihtsalt laisk nagu vorst. Kes ikka tõesti haige on, see sellest palju ei räägi," seletas Berta veendunult.

„Laisk ei ole ma kunagi olnud ja seda ma igal vastutulijal ninale kirjutada ei luba," nähvas Rudziti eit ja möödus neist kiirel sammul.

„Küll võib üks inimene õel olla," vangutas Berta pead, kui nad edasi läksid. „Ja niisugune elab lõpuni hästi, sest enda arvates tema üksi ongi inimene."

Kord laupäeval ilmus nende juurde Miša ema ja palus Martat homseks külla.

„Tahtsime juba ammu väikese peo teha, et poeg lõpetas kõrge kooli, aga ei tulnud välja. Nüüd juba tükk aega lõpetamisest mööda, aga ikkagi teeme — pojast hale meel. Tüdrukutest ei tule rohkem kui sina, Valeeria ja sinu sõbranna, kelle Miša kutsus, et sul igav ei hakkaks. Nimi läks meelest ära."

„Helka Fedorovitš või?" küsis Marta.

„Just, just tema. Paar Miša koolivenda tuleb ka ja see ongi kõik. Ära sa tulemata jää. Miša on ju nii õnnetu..." Ta pühkis silmi ja lahkus kiiresti.

Üle hulga aja oli see Martale üks elevusrikkamaid sündmusi. Pühapäeval enne lõunat viksis ta oma kingad läikima, siis vaatas oma riided üle. Ta ohkas, võttis siis vana sinise koolikleidi ja hakkas hõredat küünarnukki nõeluma. Valge krae seisis juba pestult ja triigitult laual. Marta proovis kleiti selga ja ehmus — kooliski oli kleit

juba kitsas, nüüd aga polnud ta sugugi enam oma. Rinna ja vöö kohalt kiskus, nagu oleks korsetiga kinni nööritud. Martale meenus, kuidas ta tädi Anna korsetti oli kinni kiskunud. Vaene tädi! Marta muigas tahtmatult. Ta vaatas peeglisse. Ka alt oli kleit lühemaks jäänud ja käised olid hoopis hullud. Kui ta kleiti üle pea hakkas ära tõmbama, kärises see selja pealt lõhki.

„Jääb minemata," mõtles Marta kurvalt, võttis siis oma väikese kingituse — kinnikleebitud ümbriku, ja maalis ühele nurgale nootide rea, tõi aianurgast kimbukese omakasvatatud oranžikaid karikakraid.

„Kuhu sina tõttad?" küsis ema, kes parajasti Lilliga koju jõudis.

„Ma viin Miša jaoks kingituse ära, ma ise ei saa minna, kleit läks lõhki."

„Oota nüüd, tule tuppa."

Lilli magas ja jäeti välja, ainult ühe paki võttis ema vankrist. Toas arutas ta selle lahti.

„Ma just sellepärast Veera juurde läksingi, et temaga kaupa teha. Ma õmblesin talle kleidi, taljest oli see kitsas. Veera muidugi midagi ei öelnud, aga kandnud ta seda ei ole. Te olete nii umbes üht fassongi — proovi selga. Kui passib, saad endale — õmblen talle uue, Grigorile pesu ja ongi varsti tasa. Berta lubas ka siit läbi tulla kingade asjus või nii . . ."

Kleit oli linasest riidest, sirgelõikeline, kitsaste valgete ja helesiniste triipudega, valge pikeeriidest krae ja vestiga ning valge nahkvööga. Marta pani kleidi selga. Puusade kohalt võttis ema õmblustest veidi koomale ja kleit istus nagu valatud. Heledad laineliselt lokkis juuksed, turbarabas tõmmuks päevitunud nägu ja sinised silmad — ema tundis koguni veidi uhkust oma tütre üle. Varsti tuligi Berta, hõlma all poolkõrgete kontsadega nööritavad valged presentkingad ja paar valgeid sukki.

„Minul on väike jalg, proovi, peaksid passima."

Kingad sobisid hästi. Mõlemad, nii Berta kui Liina, istusid käed rüpes ja jälgisid Martat.

„Punu juuksed ühte patsi," soovitas ema.

„Tee kõrvadele kotletid, see on väga ilus," soovitas Berta.

„Las olla, nagu on, kaks patsi, ma olen nii harjunud nendega.“

Kui Marta uksest väljus, lilled ja pakike käes, ütles Berta Liinale:

„Kuule, Liina, Marta polegi enam plikatirts. Vaata, mis imet teeb hea tuju ja korralik riidetükk. Jaah, elu läheb edasi.“

„Eks see ju vana asi, et kui sa ammu korralikke riideid näinud ei ole, siis imestad jälle.“

Kui Marta saabus, olid kõik juba kohal. Miša ema kattis toas lauda, Miša ise istus külalistega pingil väikeses aias maja ees. Marta soovis kõigepealt Mišale õnne ja ulatas lilled koos ümbrikuga.

„Tänan, Marta,“ vastas Miša rõõmsalt. Tema silmad ei punetanud, kuid silmaterad olid väga suured ja nagu tühjad. Ta tutvustas Martat oma sõpradele Georgile ja Jefremile, kes samuti olid lõpetanud gümnaasiumi.

Helka oli sõiduvees, naeris ja rääkides müksis Martat ribide vahele. Valeeria oli südamlik ja tal puudus tavaline kõrkus. Ta kõnetas Martat lahkelt ja murelikkuse varjundiga hääles.

„Kas sa panid Miša silmi tähele?“

„Jah... ma tean.“

„Ma olen otsustanud Mišat aidata,“ sosistas Valeeria.

„Kuidas saad sa aidata?“ küsis Marta samuti sosinal.

„Ma olen otsustanud tema kõrvalt mitte kunagi lahkuda... me mõlemad oleme musikaalsed, tema aga on võrratult andekam kui mina. Ilma minuta ta hukkub. Võib-olla oleksid sina Mišale lähedasem, kuid sina seda ei suudaks — mina küll.“

„Võib-olla.“

„Sa ei suudaks ennast sada protsenti ühele inimesele ohverdada.“

„Miks mitte,“ vaidles Marta vastu, „kui ma kedagi kogu hingest hoian!“

„Selles see asi ongi. Mina armastan Mišat.“

Ta tõusis, läks Miša juurde ja hakkas temaga rääkima. Millest, seda Marta ei kuulnud, aga Miša naeris südamest.

Miša ema tuli ja kutsus lauda. Marta naabriks oli

Jefrem, Helkal Georgi, Valeeria istus Miša kõrval. Laua uhkuseks oli üleplaadi kalapirukas. Pärast pakuti moosiga teed ja väikesi saiu. Jefrem oli lauanaabrina väga tähelepanelik ja Martale uut pirukatükki pakkudes teatas asjatundlikult, et selles ujub beluuga omaenda rasvas.

„Ma küll ei oskaks öelda, mis kala ta siis on, kui piruka sees istub."

„Kalade alal on mul kolmeaastane praktika. Müüsin nimelt suveti kalu oma rikka onu äris ja teenisin sellega raamatute raha."

„Kolõkovi juures?" uuditses Marta.

„Ei, Maslovi juures. Temast teie muidugi pole kuulnud, tema on silk, Kolõkov aga vaal. Kolõkovil mehikesel on nüüd küll karvad turris, aga ta on kavalpea ja veab aegsasti vara laiali — vaeste sugulaste juurde."

„Ei, see kõik ei aita," ütles Marta veendunult ja talle meenus Mitka oma revolvriga. Ka turbaraba seisis silma ees. „Kui ma turbarabas tööl käies kõiki neid naisi näen, kelle mehed sõjas on langenud või vigased ja kellede kodus igast nurgast vaatab vastu näljatont — ega need küll Kolõkovile ei kingi."

„Teie töötate turbarabas?" Ta ulatas Martale käe. „Väga rõõmustav — mina samuti, juba viis päeva — Doskino lähedal."

„Miks te kohta ei vaata — olete ju kooli lõpetanud?"

„Seda küll, aga ma vajan veidi karastust ja mõtlen, mida üldse gümnaasiumitarkusega peale hakata, kui sul pole kalduvusi koolipapaks või kantseleirotiks."

„Mis kalduvused teil siis on?"

„Igasugused mootorid, aga edasi õppida nagu enam ei sobi — vanemad ootavad, et hakkaksin varsti neid toitma."

Jefrem oli umbes Marta pikkune, punakate juuste ja heledate kulmude ning ripsmetega, kuid tema targad hallid silmad tegid näo väga meeldivaks. Helka naaber Georgi oli tõmmu näoga ja unistava pilguga.

Kui Georgi taskust ninaräti võttis, puhkes Helka valjusti naerma. Kõik vaatasid imestunult tema poole.

„Miks teil taskurätis sõlm on?" küsis Helka läbi naeru.

„Miks? Lubasin sõbrale veel täna ühe raamatu viia

ja, et mitte unustada, sidusin taskurätti sõlme. Ma olen tuntud unustaja."

„Aga mulle tuletas see ammust anekdooti meelde. Professoreid peetakse ju pea eranditult hajameelseks. Kord küsinud ühe professori abikaasa, milleks on tema mees sõlme taskurätti sidunud. Professoril sähvanud äkki selgus pähe. „Kui hea, et sa küsisid," ütelnud ta naisele. „Juba kolm nädalat murran pead, milleks see sõlm. Tegin ta ju selleks, et sinult puhast taskurätti küsida."

„See on tõesti hajameelsuse tipp," lausus Georgi. „Minuga lood niikaugel veel ei ole."

Helka oma lõbusa naeruga nakatas ka teisi. Vaevalt oli Petrovide majas kunagi nii palju naerdud ja lauldud nagu sel päeval.

Ainult Miša muutus aeg-ajalt kurvaks. Kui teda paluti viiulit mängida, libises nagu vari üle ta näo, kuid lõpuks ta siiski nõustus.

Ta mõtles tükike aega, pilk suunatud põrandale, siis hakkas mängima. Emagi tuli uksele, pani käed põlle peale kokku. Isegi Georgi, kes muusikast suurt ei hoolinud, muutus tähelepanelikuks.

Viiul andis edasi kogu selle ahastuse helides, mis järjest teravamini peegeldus Miša enda ilmes. Helid muutusid raskeks, masendavaks. Äkki hakkasid helisema üha rõõmsamad toonid. Valeeria nägu lõi särama.

Kui Miša mängu lõpetas ja laubalt higi pühkis, läikisid ta silmades pisarad. Ema väljus toast, põlleotsaga nägu pühkides.

„Mis see oli? Kelle teos?" küsis Valeeria väriseva häälega.

„Mõtlesin seda nimetada „Pime moosekant". Lõpposa on praegu improviseeritud Marta kingituse mõjul." Ta ulatas Valeeriale ümbriku, mis sisaldas viimase enda käega kirjutatud, kunagi Martale antud luuletuse „Viiuldaja".

Valeeria luges nagu uut tundmatut luuletust:

Viiul nutab, viiul naerab,
märatseb ja ahastab...
viiuldaja silmis loidab
taevaand, mis õnnestab.

Sinu silmad, viiuldaja,
näevad hinge sügavust...
Näevad läbi õise taeva
koidueelset helendust...

Ta lähenes Mišale:

„Miša, siia tuleb veel üks salm otsa teha!"

„Sinust, Valeeria, ma tean!"

Martal oli raske uskuda, et Valeeria, kes polnud elus peale hellituse midagi näinud, pühendab ennast pimedale Mišale. See on uus tuju, mis jälle möödub. Mis saab siis Mišast?

Valeeria tuli Marta juurde.

„Ma tean, millest sa mõtled... Ära ole nii nukra näoga. Ma ei tagane kunagi sellest, mida olen otsustanud."

Marta tundis, et Valeeria räägib tõtt, ja esimest korda embasid tüdrukud teineteist südamlikult.

Marta sammus pikkamisi läbi Šuvalovo kodu poole. Ta mõtles Mišast, Valeeriast, turbarabas töötavast Jefremist ja midagi uut, rõõmsat hakkas ta südames helisema. Meenutas siis Kazjukit Mariinaga ja ohkas. Siis nägi ta Mitkat, kuidas too lahkus isa viltides, ja mõte rändas isa juurde. Marta seisatas äkki ja sügavasse südamesse peatuma jäänud isa sõnad lõid uuesti kõlama.

„Revolutsioon ja Lenin on üks!"

Õhtu oli pühalikult vaikne ja argielu oma muredega nii kaugel.

Marta soovis, et see päev ei lõpeks. Ta seisis veel kaua uksel, oodates esimeste tähtede süttimist õhtutaevas. Mõttes tervitas ta Miša ja Valeeria noort armastust ja tundis, nagu saaks temagi osa millestki uuest, ilusast, võimsast.

Pikaajaline haigus

Sõbrannad käisid ammu kooliteed, Marta tee aga viis endiselt igal hommikul turbarappa.

„Süda tõmbub sees kokku," ahastas ema, „aga mis sa hing teed, kui minu tööst ja tegemisest üksi elamiseks ei aita. Lootsin sind lõpuni koolitada, kuid ajad on niisugused, et seo või nöör kaela."

Kunagi ei maininud Liina, et „oleks Gustav elanud, siis..." Ta ei rääkinud temast üldse, kuigi lein rõhus südant. Õõsiti töö juures ründasid mälestused, kauged ja lähedased. Kui Marta nii kergel käel oli Gustavi vildid Mitkale andnud, oli ta Martaga pahandanud. Temale endale kuluksid nad siin külmal põrandal ära. Mälestustes aga oli neil hoopis teine koht. Kui Gustav rõõmsana viltidega koju tuli, oli ta ülemeelikus tujus käskinud Martal kandlele hääled peale panna. Liina mäletas selgesti sõnu: „Tule, kallis kaasa, proovime, kas jalg on tõntsiks jäänud, vaatame, kas võtab veel tuure sisse." Ja kui Liina jalg suure vildi alla jäi ja nad kukkuma pidid, pani Gustav ta voodi peale istuma, ise aga ütles naerdes Martale: „Taadi jalad veel kuidagi komberdavad, aga eide omad lähevad tantsu eest välja." Kõik see ja veel palju, palju muud meenus Liinale selgesti, nagu oleks see toimunud eile.

Valutava südamega võttis ema õhtuti Marta vastu. Tüdruk oli kõhn ja vaevatud. „Varsti lõpeb hooaeg, küll ta siis jälle kosub," trööstis ennast Liina, kusjuures kerkis uus, veel valusam küsimus: „Mis siis edasi saab?"

Kõik läks aga hoopis teisiti. Martal tekkis peavalu, kuid ta pani selle sügise arvele. Tööle minnes võttis

neid vastu ihuni tungiv udu, raba auras ja auras... kui tohutu pesukatel. Ta oli sünge oma tumepruunis rüüs ja läikivate laukasilmadega ning surus ja ängistas.

Ühel hommikul aga ärkas Marta nii ägeda peavaluga ja nii suure nõrkusetundega, et ei jõudnud peadki tõsta. Liina läks barakkidesse. Iriina tuli koos arstiga ja mõne tunni pärast viidi Marta nakkushaiglasse — tähniline soetõbi.

Elu ja surm hõljusid vaheldumisi Marta voodi kohal, pidades omavahel pikka ja ränka heitlust. Alles pärast kolmenädalalist piinlemist jäi noor organism lõplikult peale. Marta hakkas uuesti elama, õppides kõndimist justkui väeti laps, pea nudiks pöetud nagu soldatil.

Ühel päeval üllatas Martat kiri ja koos sellega saabunud kast. Ta avas kõigepealt kirja.

> Kallis Marda, käisime küsimas sinu terrvist. Arst ise olli seal. Me küsisime, mis sa peaks söömа, et rudem terveks saada. Arst ütles nii naljakalt, tooge apilsine või ploome või abrikosse. Ta ütles veel, et neid paergu ei olle. Täna oli meil õnne. Voksalis pingi all seisis kast kirjaga abrikossid. Me tekime klaariks, et angeldaja on nad sinna peitnud et perast ära viia. Paras talle. Vaatasime kasti sisse, kuivad lattakad ja põlegi väga magusad. Söö see kast ära ja tule siis kohe kodu poole.
>
> Senka ja Ljonka.

Marta avas puukasti ja hakkas sealt oma neljale toakaaslasele omapärast kosti jagama. Parajasti tuli arst.

„Liiga vara isegi kuivatatud frukte süüa. Kes tõi selle määrdunud kasti siia?“

Keegi ei teadnud, sest kast pandi üle palati ukse sisse, kusjuures tooja jäi nähtamatuks. Marta võis ainult ütelda, et kast saabus tema nimele. Kui vana arst seda kuulis, näis, et ta nagu meenutaks midagi ja ta tõsine nägu läks naerule.

„Ahaa, nüüd tuleb meelde. Sina, number kolm, oled siis Marta. Kaks poisipõngerjat käisid hiljuti siin ja ähvardasid, et kaebavad mind kohtusse, sest Marta eest

hoolitsetakse nii halvasti, et tal jõudu ei ole koju tulla. Nad nõudsid, ma öelgu, mida nad peaksid tooma, et aidata Martat lubamatust näljutamisest päästa. Jah, kus võisin mina teada, et need naljatilgad kauplustest ammu juba kadunud kauba siiski leiavad." Arst läks uurima, kes kasti palatisse toimetas. See ei andnud muidugi tagajärgi, sest nagu poisid hiljem ise rääkisid, „määrisid" nad vana kojameest tubakaga ja see viiski sisse.

„Aga kust te tubaka võtsite?" küsis neilt Marta.

„Me ise muretsesime, tahtsime suitsetama hakata," seletas Senka avameelselt. „Süda läks läikima, panime suitsetamise kohe maha. Tubak aga oli nii asja eest, kohe nagu kompvek, et vanameest määrida."

Marta oli küll onu Mihklilt kaarte saanud, Senka ja Ljonka andsid üle kirja, kuid esimene tõeline kiri ümbrikus, markide ja postitempliga saabus Mitkalt. Marta luges seda mitu korda ja peitis padja alla, et jälle uuesti lugeda.

Armas Marta!

Läbisõidul tahtsin sind külastada, kuid ei leidnud sind kodunt. Sa heitlesid sel hetkel elu eest. Ma ei tundnud su ema ära, nii murtuna olen harva kedagi näinud. Sinu nime ei saanud ta üldse suust, nutt kippus kohe peale. Ta andis mulle öömaja ja hoolitses minu eest nagu ema. Sinu õde Lilli istus järjest minu süles ja tahtis vägisi mu plotskit endale. Sõitsin valutava südamega ära. Su ema lubas mulle teatada, kui kriis on möödas. Täna saabus tema lühike teade ühes haigla aadressiga. Mul oli nii hea meel, et oma toanaabri, kõhetu mehikese, tooliga sülle tõstsin, mööda tuba keerutasin ja talle meie Kullimaja vana laulu laulsin: Kur tu teci, kur tu teci, gailiti mans? Kui nüüd kõlavad marsihelid, sammuvad töölised punaste lippudega, siis tea, Marta, et see on meie revolutsioon, see on tööliste võit, see on võit, mille eest elas ja suri sinu isa. See on nõukogude võit! Ela hästi, Marta. Rõõmsa jällenägemiseni sama punase, kuid siiski uue lipu all.

Mitka.

Kui kõik magasid ja nõrk tuluke palatit valgustas, jäi Marta oma mõtetega üksi ja mida tugevamaks ta muutus, seda julgemaks kasvasid tuleviku-unistused.

Tal on valge kittel seljas, ta kõnnib vaiksel sammul mööda palateid, ütleb igaühele midagi julgustavat. Ta ei käituks nagu siinne arst. „Noh, õde, number üks . . .“ Õde seletab, kuidas on temperatuuriga, kas haige tunneb ennast halvemini või paremini. Arst võtab haige käe, katsub pulssi, laseb sel käel langeda ja astub teise voodi juurde. „Noh, õde, number kaks . . .“ Ainult tänu Senkale ja Ljonkale teadis arst nüüd, et Marta ei ole ainult number kolm, vaid tal on ka eesnimi. Ja lastega oleks ta hoopis teistmoodi. Ta muretseks neile soojad riided, et nad voodis istudes saaksid mängida. „Käed teki alla,“ kärgitakse siin kohe, kui laps oma nukku näha tahab ja selle teki peale tõstab. Kõrvalpalatis mängib üks väike tüdruk oma nukuga nagu varas. Ta mängib, kogu aeg valvel, kas keegi ei tule, ja on nii osav rahulikult teki all olema, kui mõni valvesilm kuskil vilksatab. Just kui mina rongis Volodja mähkimisega, mõtleb Marta, nii hästi õppisin petma vagunirahvast — ühe sekundiga oli Volodjal jälle pael kõvasti ümber.

Oleks arst kunagi midagi head öelnud. Esimest korda rääkis ta üldse pikemalt ja naeratas koguni, kui aprikooside kast tuli. Marta ei imestanud, et arst ema vastu nii südametu oli ja ei lubanud isa matusele minna.

Ühel päeval kandus tuppa muusikahelisid, laulu ja hõiskeid. Marta südamesse tõusis äkki mingi kuum laine. Ta jooksis akna juurde, kuid see oli hoovi poole ja midagi polnud näha. Marta sööstis koridori ja sealt klaasukse kaudu lahtisele rõdule.

Kindlasti oli see uus revolutsioon, see ei võinud midagi muud olla. Inimesed hoidsid üksteisel käe-alt kinni ja töölisi ning soldateid oli lõputu meri. „Elagu nõukogud!“ kõlas vahetpidamata. Hurraahüüded läbisid lainena voogavat rahvahulka. Üks hüüe sai vaevalt vaibuda, kui juba järgmine pani uuesti kõiki kaasa hõiskama. Ka Marta hüüdis kõigest hingest ja jõust: „Elagu tööliste revolutsioon. Elagu Lenini revolutsioon. Hurraa.“ Punased kangad ja lipud plaksusid tugevas tuules raskelt vastu var-

daid, nagu rõhutades vaimustusest haaratud rahva mõtte ja sammu kindlust. Äkki vaatas üles tuttav nägu ja lehvitas talle. See oli Berta, punane pael rinnal, koos hulga naistega turbarabast. Kas need tõesti olid noodsamad rõhutud, kurbade nägudega naised, kes siin sammusid kindlalt, rõõmuhelk silmis, naeruvine suu ümber.

„Elagu Šuvalovo, Felser, Etna ja Brjanski arsenal! Elagu naised turbarabast!" hüüdis Marta. Üks noor mees vaatas üles ja lõi endale naerdes rusikaga vastu rinda. See oli Grigori. Ta ei osanud paremini Martale edasi anda teda vallutanud tundeid. Oh, kuis tahaks kõikide nende hulgas olla!

Järsu käeliigutusega tõmmati ta koridori ja rõduuks suleti. See oli arst ise.

„Kas nii noorele on surm tõesti armsam kui elu?"

„Ei, nüüd ma enam haigeks ei jää! Ma ei võigi jääda, sest nõukogud ja Lenin on võitnud! Nüüd on kindel, et minust saab arst, takistusi enam ei ole."

„Tähendab, tulevane kolleeg?" küsis arst irooniliselt.

„Jah, kuid hoopis teistsugune!"

„Muidugi, muidugi, iga uus põlvkond arste erineb eelmisest, aga nüüd marss voodisse ja pulbrid sisse! Ma teen õele korralduse."

„Kas teid siis sugugi ei haara töörahva võit, nõukogude võit?" küsis Marta, arstile imestusega otsa vaadates.

„Ei, minusse see ei puutu, kuigi olen tööinimene. Mind ei huvita midagi, mis toimub väljaspool haigla seinu. Kolmkümmend aastat juba töötan arstina, nõuan oma korralduste vankumatut täitmist ja riik väljaspool haiglat elagu omaette!"

Veidi kühmus ja palja pealaega, käed seljataha kokku pandud, läks ta aeglaselt lühikese sammuga mööda koridori edasi.

Marta kujutles, et kõik on vaimustatud, kõik tunnevad nagu tema, Mitka, Kazjuk, Aljoša, Grigori, Berta, nagu kogu see tööliste ning soldatite meri, mis siit mööda lainetas. Kas siis arst oli vaenlane? Palatisse astudes nägi ta, et tema voodinaaber, keskealine naine, nutab.

„Miks te nutate?“ küsis Marta. „Kas rõõmust?“

Naine vaatas talle üllatunult otsa.

„Kas t e i e siis rõõmustate? See on ju hirmus, et nüüd saab tõeks, et need, kes on laiselnud, kes on pururumalad, ei ole elus midagi saavutanud, hakkavad juhtima meid, kes me oleme eluaeg rühkinud, ja mis ime siis, et endile majad ehitanud, vabrikud käiku lasknud ... Kerenski lubas vähemalt üheõiguslust. Mis tuleb nüüd? Needsamad pätid, kelledele meie tööd andsime, et nad nälga ei kõngeks — need pätid on siis nüüd peremehed.“

Marta oli hämmastunud. Ta ei leidnud kohe sõnu. Kui ta, hammaste lõgisedes, sest külm tuul oli nõrga keha tublisti läbi piitsutanud, voodisse heitis, suutis ta ainult mõtteis vastata. Naine kõrvalvoodis alustas uuesti:

„Kas see on teie arvates õige, et minu mees, kelle pea oli nii tark, et ta vaesest poisist tõusis suureks ärimeheks, ehitas suured jahuveskid, nüüd lüüakse nurka ja ta peab rahulikult pealt vaatama, kuidas need lollpead, töölistest pätid asuvad tema veskeid juhtima?“

Marta ei saanud selle suure briljantsõrmusega naisele enam tööliste pättideks nimetamist andestada. Ta ajas ennast voodis istukile.

„Minu vanemad on eluaeg rühkinud, kuid pättideks ei ole kellelgi õigust neid nimetada. Nad ei ole kunagi käsi rüpes hoidnud, nad on rühkinud nii, et rohkem pole üldse võimalik. Mu isa oli samuti tark mees, aga meie pere ei saanud rohkem peenematest asjadest kui täikalt ostetud vana kušeti ... Sellegi hävitas sõda. Kullimajas, kus ma kasvasin, elas palju töölisi ja nad ei usuks iial, et keegi saab maja või vabriku ainult oma tööga. Ka Šuvalovos, kus ma praegu elan, ajaks see inimesed lihtsalt naerma.“

„Ise nii noor ja juba täiesti purpurpunane!“ hüüdis voodinaaber raevukalt ja tõmbas teki üle pea, et Martat mitte näha. Ta ei suutnud vaadata noort nägu, milles polnud kübetki arusaamist tema kannatustest.

Kui arst ja õde tulid õhtusele visiidile, sosistas Marta naaber arstile midagi kõrva ja see tegi õele korralduse:

„Proua Ivanova viia eraldi tuppa ja anda eripõetaja.“ Õde vaatas arstile küsivalt otsa.

„Proua Ivanova soovis juba ammu eri tuba, kuid see osutus võimatuks.“

Arst tegi käega kärsitu liigutuse.

„Viis põetajat kahest toast ühte paigutada — see peaks ometi võimalik olema. Edasi!“ Ta unustas õele ütelda, et Martale pulbreid antaks.

Nüüd teadis Marta, et tema naaber on jahuveskite Ivanova. Sinise templiga kott — parim nisujahu.

Kui õde uuesti tuli, et Ivanovat üle viia lasta, naeratas viimane ja ütles sõbralikult:

„Ma jään siiski siia. Üksi on igav ja paari päeva pärast lähen niikuinii koju.“

„Tore lugu, tõstab teised toast välja, tekitab segadust ja nagu polekski midagi juhtunud,“ mõtles alati lahke õde, varjamata oma näos pahameelt proua Ivanova üle. Proua Ivanova aga noogutas armulikult:

„Tänan väga. Mu närvidele mõjus number kolm. Kuid see kõik on ju ainult mööduv nähtus nagu kogu see madin. Ma olen juba täiel määral rahunenud. Mis mõte on niisugusest, kel veel kõrvatagused märjad, lasta ennast ärritada.“

Marta palus õelt pulbrit. Õde andis aspiriini ja sosistas kõrva:

„Sina, võrukael, teed nii palju segadust, ajad inimesed toast välja. Vaat kus mul õige revolutsionäär.“

Marta oli kodus veel kaua vilets ja nõrk, magas palju ja liikus vähe. Liina ohverdas kõik, et oma lapse tervist taastada. Ta müüs ära Gustavi ülikonna, saapad ja tööriistad, mis Gustavil oli enda tarbeks muretsetud.

Kanasupp kees, levitades isuäratavat lõhna, Marta istus voodiäärel ja Lilli tuuseldas tema selja taga, kiskus kõrvadest ja seletas midagi ainult talle endale arusaadavas keeles. Ema vaatas neid ja naeratas:

„Selle peaga näed sa praegu välja justkui isa leeripildil. Kui me veel noored olime, siis panin isale selle pildi

vahel nina alla, et vaata ja mure kaob, hakkad kohe naerma."

„Ma ei teagi seda pilti, ema."

„See läks tuhmiks, nii tuhmiks, et isa viskas ära. Siis ju nii häid pilte ei tehtud nagu nüüd. Isal oli seal just niisugune pöetud lamba nägu nagu sul praegu."

„Ma polegi ju isa moodi," vaidles Marta vastu. „Onu Mihkel rääkis alati, et olen just tema nägu."

„Mihkel nüüd teab! Sa oled igatpidi isasse. Väljaspoolt nagu talleke, seestpoolt oma õigust täis... Nüüd kui vaatan, siis oli isal kadunul ikka oma jagu õigust kõikide nende asjadega. Veera jookseb siia, langeb mulle kaela, et nüüd alles hakkame õiget elu elama. Kiljakov oma Frosjaga teretavad, neil kiire, tarvis rongikäiku rutata. Siis tulevad need rüblikud Senka ja Ljonka, suruvad mul tähtsate nägudega kätt ja ütlevad, et Aleksei käskinud tulla ja öelda, et soovime õnne — revolutsioon, mille eest võitles Gustav Mets, on hiilgavalt läbi viidud. Võõrad inimesed tunnevad mind, kahetsevad, et isa ei saa kõike seda kaasa teha. Jah, nüüd ma saan aru, et kõik omad austasid Gustavit, ja kui sa oleksid poiss, ütleksin sulle: „Kaitse igal pool tööliste õigust." Aga sa oled tüdruk. Kes hüüaks sulle pärast surma: „Ta oli parimate hulgast üks parem." Mitte keegi."

Liina tundis uhkust oma mehe pärast. Berta oli rääkinud, kuidas hulga rahva ees mälestati Metsa ja Rudzitit, nende mälestuseks võeti mütsid peast.

Söögi juures teatas Marta:

„Ema, kui Iriina eile siin käis, ütles ta, et õpib nüüd laskmise selgeks ja nõuab endale püssikandmise loa."

„Tohoh! Siis hakkad muidugi sina ka kohe laskmist õppima!"

Marta hakkas naerma.

„Mina küll laskma ei hakka. Kui kõik lasevad, kes siis haavad seob ja kuulid kõrvaldab?"

„Hull ikka mõelda!" naeris omakord ema. „See alles oleks tsirkus maa peal: pühaku näoga Iriina laseb püssi, Veera, ütleme, on treial ja Berta — vedurijuht."

„Ja sina, ema, oled teemeister, kihutad dresiinal, nii et tuul vuhiseb." Nad sattusid mõlemad hoogu ja püüdsid kõigile tuttavatele naistele meestetöid leida.

Lilli oli vahepeal kandle kätte saanud ja hakkas selle keeli näppima.

„Näe, Marta, Lillilgi tulevane amet käes: kõnnib puhkpilliorkestri ees, sõjaväemunder seljas ja lööb takti."

Marta muutus tõsiseks.

„Me naerame nende mõtete juures, aga kui naised on kõikide tööde peal, siis võib ju Lillist väga hästi orkestrijuht või trammikonduktor saada. Mõned on juba tükk aega konduktorid. Rahvas seisis ükskord kobaras ja ootas vagunit, milles naine tõmbab nöörist ja müüb pileteid. Me Helkaga olime põnevil, kas see on õigus. Ja oligi, konduktori mundergi naisel seljas."

Liina lõi harjunud kombel käega Marta võimatu jutu peale. Ta kuulatas kogu aeg, kas naabri toas on liikumist. Hall kostüüm rippus esikus varnas, et ei tarvitseks Marta nähes teda Piiritsa juurde viia. Ta lootis selle eest saada kolm naela suhkrut ja paarkümmend naela jahu. Kostüüm oli ainult üksikud korrad seljas olnud ja niisugust riiet praegu enam üldse ei müüdud.

„Mul on Piiritsale vaja midagi Rudziti naise poolt edasi anda," ütles ta elavalt, kui kõrvaluks kääksus. Ema nägu paistis Martale kahtlasena. Marta surus kõrva ahju ligidal vastu seina. Siit kostis alati Avdotja laste nutt kõige selgemini. Ema rääkis vist väga tasa, tema sõnu polnud kuulda, aga Piiritsa kiunuv hääl kostis hästi:

„Ei, kallis naabrinna, teie hindate oma kostüümi liig kõrgelt. Praegu on toiduained kõige kallim kaup, sest riideid inimene süüa ei saa ja neid pakuvad kõik. Hea naabri poolest annan teile rohkem kui ühelegi teisele. Austan teie mehe kangelassurma ja pakun üle oma jõu: kaks naela suhkrut ja kümme naela jahu... Kuidas arvate. Võib-olla saate mujal paremini kaubale."

Varsti käis uks ja ema astus sisse suhkru ja jahuga.

„See Piirits on üks hea südamega mees. Saatis sulle, Marta, kosumiseks veidi suhkrut ja käskis saia küpsetada. On aga teisel ladu. Maast laeni."

Marta heitis voodisse. Ta pööras näo seina poole, et ema ei näeks, kui valus tal on. Omad austavad, paljas-

tavad tema isa mälestuseks pea, siin aga riisutakse riided seljast ja kauba tegemisel seletatakse räpase suuga, et ainult austusest tema isa vastu . . .

Viha ja põlgus lõid Marta südames leegitsema. Kuid pole viga, saabub ka tema päev ja Marta aitab selleks kaasa, kindlasti aitab. Ta mõtted lendasid Mitka juurde. Kui õigesti ennustas Mitka selle tegelinski saamapäevi, niisuguste õitseaega. Mõte, et Mitka tuleb ühel päeval, võtab Piiritsal tukast kinni ja viib minema, rahustas Martat. Ja küllap siingi leidub Mitka-taolisi. Pole viga!

Retk mööda Šuvalovot. Ikka edasi!

Uueks aastaks oli Marta jälle endine roosade põskedega tüdruk. Ema hool oli ta kindlalt jalule pannud.

Esimese käigu tegi Marta barakkidesse. Teel hingas ta täie rinnaga talvist karget õhku ja tundis rõõmu helkivast lumest, sinetavast taevast, ema armastusest, sõprade olemasolust ja sellest suurest, mis oli toimunud ja mis, vaatamata raskustele, pani lootusrikkalt naeratama.

Iriina toas valitses lahkumise meeleolu. Aleksei istus, sinel seljas, toolil. Iriina sidus üht pakikest, arvatavasti ravimitega.

Aleksei sirutas rõõmsalt Martale käe.

„Sa pole nagu haige olnudki. Tere ja jumalaga! Sõidan Uraali, oma kallisse Tšebotarovkasse. Iriina tuleb mulle järele, kui olen tööd temalegi leidnud. Seni harjutab ta laskmist.“ Aleksei hääles kuuldus heatahtlikku pilget.

„Ma teen ju ainult nalja, Aleksei, aga viga see ei teeks, kui naine lasta oskaks, eriti seal teie metsade keskel elades... Olen veendunud, et kiiremas korras hakatakse haiglaid ehitama. Sellest räägivad kõik arstid.“

„Siis on kindel, et Tšebotarovka on üks esimesi kohti, kuhu tuleb haigla. See on ikkagi keskus ja haigla on praegu paarsada versta eemal.“

„Aga kuidas on sinu jalaga?“ küsis Marta.

„Nii toredasti kõik ei paranenud, nagu lootsin. Vahepeal käisin juba kepiga, aga läks jälle halvemaks. Kepi asemel tuli uuesti kark appi võtta.“

„Kannatust, Aleksei!“ ütles Iriina pehmelt. „Barakkides puuduvad võimalused vajalikuks raviks. Küll ma

leian õige arsti ja abinõud, et sa lõpuks isegi keppi ei tarvitse kätte võtta."

Ta vaatas kella.

„Nägemiseni, Aleksei! Kahjuks algab praegu visiit ja ma pean ruttama. Me ei näe teineteist enam palju päevi... Ela hästi!"

Aleksei surus Iriina kätt kaua, kaua, nagu ei tahakski seda enam lahti lasta.

„Ma ju tulen järele, Aleksei!" Iriina vabastas naljatades oma käe, surus huuled Aleksei põsele ja väljus rutates toast.

Marta nägi ukse ees peatuvat rege.

„Voorimees vist tuligi."

Aleksei tõusis ja seadis kargu kõvasti kaenla alla.

„Head õnne, Marta! Ära sa Senkat ja Ljonkat hooletusse jäta. Nad lubasid küll jaamas olla nagu kaks kopikat, aga mine sa tea."

„Nemad tulemata ei jää ja valmistavad sulle kindlasti mõne üllatuse, umbes taolise nagu mulle aprikoosidega. Ma neid juba tunnen."

„Sõida koos minuga jaama, Marta. Värske õhk, hea tee ja tagasi saad ju ka hobusega."

Marta istuski Aleksei kõrvale reele. Kui nad väravast välja sõitsid, lehvitas Aleksei hoogsalt käega. Iriina leidis samuti hetke, et läbi akna noogutada ja õhusuudluse saata.

„Kas sa hakkad Uraalis jälle õpetajaks?" küsis Marta, kui Aleksei näolt oli kadunud esimene lahkumisnukrus.

„Endastmõistetavalt. Minu käes on ju nüüd suur võimalus istutada noorte südamesse kõike seda uut ja väärtuslikku, mida nad vajavad uue elu jaoks. Tänu sellele, et viibisin nii kaua siin, on mu teadmised vist küll suuremad kui mõnelgi sealsel õpetajal."

„Kas räägid neile ka Leninist?" küsis Marta tõsiselt.

„Aga muidugi, Marta. Just Lenini järgi tahan neid õpetada. Meie kodumaa õnn on ju sotsialism. Teist õnne ei ole. Lenin on ja jääb meiega!"

„Iialgi enam ei teki kapitaliste. Kolõkov on nüüd kolikambris, eks ole, Aleksei!" Marta otsis kinnitust oma mõtetele.

„Ei iialgi. Aga meie peame veel palju võitlema —

meie vaenlased, kapitalistid, ei taha nii kergesti kõike seda loovutada."

„Oh, ära muretse, Aleksei. Nendest saame varsti jagu," hüüdis Marta lootusrikkalt. Tema kujutluses oli see kõik väga lihtne, sest vaest rahvast oli nii palju ja üksikud rikkad, mis need siis ära teha jõuavad, kui neil enam suuri varandusi käes ei ole. „Nüüd hakkavad naisedki teiega kaasa võitlema. Usud sa, Aleksei, et nad suudavad?" jätkas Marta juba oma jutulõnga.

„Miks nad ei peaks suutma?" küsis Aleksei imestunult.

„Neil pole ju nii palju jõudu, nad ei jaksa suuri raskusi kanda."

Aleksei naeris täie suuga, tema valged, ritta lükitud hambad ja kitsas nägu sisendasid elujõudu ja rõõmu.

„Martakene, ega sa ometi arva, et nad võtavad kogu riigis kõik laadimistööd endile ja sellega lõpp."

„Ei, ma mõtlen veel teisiti. Naistel on ju lapsed."

Aleksei ei vastanud sellele, vaid esitas Martale vastuküsimuse:

„Kui sa võrdleksid kas või oma ema ja isa, kumb nendest on sinu silmis olnud tugevam?"

Marta vaikis tükk aega.

„Isa oli ühtpidi tugev, aga emal on veelgi raskemad päevad seljataga. Ja mis teda veel ees ootab... Jah, Aleksei, naine talub sama palju kui mees."

„Ja tarka aru on tal mõnes küsimuses veel rohkem kui mehel." See käis esijoones Iriina kohta, kes otsustas oma ülesannete juurde jääda, seni kui Aleksei on oma elu korraldanud.

Nad jõudsid jaama ette, kus ootasid juba, nõpsninad püsti, Senka ja Ljonka. Nähes Alekseid ja Martat, jooksid nad kohe ree juurde.

„Tere, Aleksei! Oleme juba ammu siin." Marta oli neile praegu tähtsusetu nagu hobusemees Vassili, keda nad iga päev nägid barakkide ümbrust puhastamas või vaadiga vett vedamas.

Aleksei suure kohvri võtsid poisid kahe vahele ja vinnasid jaamahoonesse. Aleksei palus Vassilit, et see ootaks Martat. Rongini oli veel aega ja Aleksei ning Marta istusid pingile. Senka Ljonkaga pidasid omavahel nõu.

„Anna sina," sosistas Senka.

„Ei, anna parem sina, sa oled vanem," punnis Ljonka vastu.

Lõpuks astus Senka Aleksei ette ja ulatas ühe kaardi.

„Ma ei tea, kas sinule niisugust kingitust võib teha, sest fotograaf ütles, et oma pilte saadetakse pruutidele. Me käisime esimest korda elus pilti tegemas ja arvasime, et mälestuseks on see kõige parem."

Aleksei ja Marta vaatasid pilti ja suutsid vaevu tõsiseks jääda. Poisid seisid pildil kõrvuti, kuulsad kasukad seljas, suured vildid jalas, soldatimütsid peas, üks rihm vööl, teine põiki üle rinna. Mõlemil olid kannad kokku löödud ja käsi mütsi ääres, nagu raporteerides. Pildi tagaküljel seisis pühendus: „Oma austatud õpetajale, Alekseile, kahe revolutsionääri poolt".

„See on lastud koolis läbi vaadata, ei ole ühtki viga," mõtles Marta. Aleksei muigas. Senka vaatas talle ettehеitvalt otsa.

„Aleksei, sa arvad vist, et me valetame. Kui me fotograafi juurde läksime, olid seal kaks soldatit. Nad ei naernud sugugi, kui me ütlesime, et oleme revolutsionäärid ja tahame nendelt pildi jaoks mütse ja rihmu."

„Revolvri, sunniku, unustasime seljataha, seda nüüd pildil ei näe," ütles Ljonka kahetsevalt.

„Juba nad teile revolvrid andsid!" mõtles Marta.

„Aga teie teened, poisid?" küsis Aleksei range häälega.

„Neid jätkub, Aleksei. Kas revolvrite lugu ei ole teene? Teame juba ammu, et nad polnud plekist, aga vaikisime siiski," seletas Senka.

„Ja see kõik oli enne revolutsiooni," täiendas Ljonka. „Nüüd räägib sellest igaüks, see pole enam saladus."

„Ja edaspidi," ütles Senka, „oleme ikka revolutsionäärid. Küll näete, et maksame kätte Marta isa ja Rudziti eest... seda me ei unusta. Olime mõlemad matusel. Käisime sõjakomissariaadiski, aga seal ei olnud meie mees, käskis jalamaid koju minna. Oodaku, küll me veel näitame, kellel kõrvatagused märjad."

Poisid vaikisid, siis hakkas Ljonka omaette naerma.

„Mis sa naerad, Ljonka?" küsis Marta.

„Me lähme ööseks sauna magama, tuppa ei lähe — vana on meie peale vist maruvihane."

„Ole vait," müksas teda Senka. „See on perekonna asi."

„Ei, ma ikka räägin ära," ütles Ljonka. „Ma tahan teada, kas me tegime õieti või mitte."

„Muidugi õieti," sähvas Senka. „Kaua see taat meil pika habemega ringi jookseb. Ta pole ju veel vana mees — alles kolmekümneviie või neljakümnene."

„Mis te siis tema habemega tegite? Kas maha lõikasite?" küsis Aleksei uudishimulikult.

„Jah!" Mõlemad noogutasid ja Ljonka seletas: „Arutasime Senkaga, et tuleks omas kodus ka midagi ette võtta. Siis otsustasime, et vana peab kõigepealt mõtlema hakkama, et aeg on muutunud. Räägitakse, et habe on mehe au. See on vana mõtlemine. Koolist võtsime käärid kaasa ja hiilisime öösel tuppa. Taat magab seliti ahju peal ja ikooni lambikese valgusel habe ise kohe vahib meile vastu. Täitsa nudiks lõikasime lõua — ta ei kuulnudki."

„Ja mis siis sai?" küsis Marta täis põnevust.

„Ei tea," kehitas Senka õlgu. „Me kadusime kodust, enne kui vana ärkas, ja kooli ei läinudki."

„Kas me tegime õieti või mitte?" küsis nüüd Ljonka juba nõudvalt.

Õnneks tuli rong ja Aleksei sai veel sosistada Martale: „Olen olnud pedagoog, tahan edaspidigi olla, aga siin ma küll vastust ei leia ... Leia sina!"

Senka pistis Alekseile veel ühe sedeli pihku.

„See on meie aadress. Kui vajad meid Uraalis, tuleme kohe."

„Teid, poisse, vajatakse vist mitte ainult Uraalis, sest pikki habemeid on kõik kohad täis." Aleksei tuju oli väga hea ja ta hüüdis vaguniukselt:

„Jällenägemiseni, Suvalovo noored revolutsionäärid!"

Tagasiteel istusid kõik vaikides reel. Enne päralejõudmist küsis Marta:

„Kas te minule ei annagi oma pilti?"

„Sinu jaoks on ka üks olemas," ütles Ljonka, „sünnipäevaks saad. Kokku oli kuus tükki. Ühe sai Aleksei, kaks jätame endale, ühe saad sina, ühe kingime emale ja ühe taadile, kui ta väga vihane ei ole. Aga kas meil oli õigus taadi habet puudutada?"

„Ei olnud. Ta on ikkagi teie isa ja tema habe kasvab tema enda lõua otsas."

Marta hüppas reelt maha, poisid sõitsid edasi. Vassili noogutas Martale heakskiitvalt peaga. Lumi sätendas päikesepaistel. Küll oli tore pärast pikka toas veedetud aega värskes õhus viibida! Marta läks Liidia Solodovat vaatama. Liidia teatas talle õhinal suure uudise.

„Aleksandra Vassiljevna ei ole enam direktriss. Ta lahkus ise. Kool ei ole enam erakool ja uueks direktrissiks on määratud Marja Andrejevna. Aleksandra Vassiljevna käis igas klassis jumalaga jätmas, nuttis ja seletas, et ta ei jää siia segasesse olukorda, läheb oma mehega Krimmi — vanema poja juurde... Sa tuled nüüd kooli, eks ole, Marta?"

„Ma ei tea sulle veel midagi öelda, Liidia. Meie kodune elu nõuab enne palju peamurdmist. Lilli pärast me mõlemad kodunt ära minna ei saa, aga üks peab tingimata tööle minema. Ka olen ma haiguse tõttu kodus õppimises niipalju maha jäänud."

„Aga kui me hästi kõvasti pingutame, Marta, ehk saad kevadeks kuuenda klassi lõpetada." Liidia jäi mõttesse. „Ma mõtlen — aitan sul vana õppida ja uut õpime koos. Ja kui sa eksameid ei soorita, siis on see sinu enda süü... Sul on selge pea, aga sul puudub tahtekindlus," lisas ta noomivalt. Liidia vesihallid silmad omandasid range pilgu ja oma uues villases kleidis püüdis ta jäljendada oma igatsetud elukutse esindajaid — pedagooge. Liidia emale andsid nüüd head sissetulekut piim, maalapilt saadud kartulid, kapsad, kaalid ja kurgid, mis väga kiiresti hinnas tõusid, ning kõik see aitas kaasa, et Liidia kitsas terav nägu, millelt ei kadunud isegi talvel tedretähnid, hakkas omandama iseteadvamat ilmet. Millegipärast sugenes just sel ajal, kui Liidia Martat haiguse ajal külastas, nende vahel rohkem lahkarvamusi kui varem. Praegu kippus jälle vaidluseks minema.

„Ma ei saa aru," ütles Liidia, „mis kombed need on. Tüdruk käib ise koolis, siis äkki vilistab kooli aule, veab oma klaveri Miša juurde, terve Šuvalovo oli kõla täis, kui ta siia sisse sõitis, nüüd istub järjest siin, nagu ei puutuks see kellessegi. Kus on Valeeria sündsusetunne? Ja kujuta

ette, Helka on tema poolt ja ütleb, et see on esimene inimlik tegu Valeeria elus. Ma lihtsalt ei saa aru."

„Helkal on õigus, et see on inimlik tegu," katkestas Marta, „ja selles pole midagi halba. Mõtle Mišale... ta ei eralda ju enam kogusid, näeb ainult ähmaseid laike. See on kohutav! Õnn veel, et tal muusika hinges istub."

„Valeeria upsakuse juures on liigagi veider, et ta äkki muutub pagarite perekonna liikmeks, viibib seal rohkem kui omas uhkes kodus — see on ainult tuju, nagu vahetundidel klaveril harjutamine, komponeerimine ja luuletamine. Mulle igatahes on tema teguviis vastumeelt. Mõtle, mis saab Mišast, kui Valeeria ühel päeval oma klaveriga ära läheb, ja seda teeb ta kindlasti."

„Ilalgi ei tee ta seda," muutus Marta ägedaks. „Valeeria armastab Mišat ja pealegi on ta uhke tüdruk. Ta võib, kui tema uhkust mõistetakse, vägagi meeldiv olla."

„Mina seda küll ütelda ei saa," väitis Liidia. „Ütlesin talle kord kojumineku eel: „Meie kodutee on ju nüüd ühine — Šuvalovosse lähme koos." Ta vastas väga ninakalt: „Meie teed ei saa ühised olla, sest mina ei ela Šuvalovos." Ja ometi tuli ta peaaegu minu kannul siia."

„See on ehtne Valeeria," ütles Marta naeratades. „Ta on igaühega umbes taoliselt käitunud. Sina pole mingi erand." Liidial oli Valeeria käitumist meenutades veel tagantjärelegi solvunud nägu.

„Liidiakene, kallis," ütles Marta. „Aeg kaob meil ainult Valeeria peale. Pane palit selga ja lähme Frosjat vaatama — Kiljakov on koju jõudnud. Ta teab kindlasti palju uut."

„Mine, kui soovid," vastas Liidia tõrjuvalt. „Mina ei tule. Ja kui sa minuga õppida soovid, siis peavad kõik Frosjad ja Senkad-Ljonkad teelt kaduma. Järjekindel visadus viib sihile, mitte ringikolamine."

Marta ohkas sügavasti. Ta teadis sõnadetagi, et tuleb muutuda Liidiale tõrkumatult sõnakuulelikuks õpilaseks või üldse tema abist loobuda. Marta suu ümber kerkis veidi pilkav, veidi kurblik joon. Ta tõusis taburetilt, millel oli Liidia köögis istunud, ja ütles pikkamisi, rätti lõua alla kokku tõmmates:

„Head aega, Liidia. Ära pane pahaks, aga... ma olen täna alles esimest päeva väljas, tunnen rõõmu päikesest,

lumest ja inimestest. Ma arvasin, et sul on kõigepealt selle üle heameel, et ma jälle päris terve olen. Võib-olla on see sulle mõttetu ajaraisk, kui sa minu peale oma pedagoogilist oskust kulutad? Mõtle hästi järele."

Ta sirutas Liidiale käe.

„Ära räägi rumalusi," ütles Liidia sõbralikult tema kätt raputades. „Tule kohe homme ja hakkame peale. Ausõna, upitan sind kuuendast läbi, ainult kogu jõud õppimisele ja mitte laiselda."

Marta väljus Liidia soojast köögist, mida täitis ahjust tulev lambaliha lõhn. Sellise erakordse toidu lõhn aitas tublisti kaasa Marta norivale tujule, sest tal oli juba kolmandat päeva peamiseks toiduks turbamaitseline leivatükk ja muud midagi. Ainult Lilli sai natuke piima ja päevas ühe muna.

Liidia juurest lahkudes võttis Marta suuna Frosja maja poole. Kiljakov ja Frosja sõid parajasti lõunat. Savikauss supiga seisis keset lauda ja mõlemal olid käes lakeeritud puulusikad. „Tere, Marta!" hüüdis Kiljakov rõõmsalt. „Frosja, anna veel üks lusikas."

„Tänan, ma olen juba söönud," põikles Marta.

„Ah mis," ütles Frosja, Martale lusikat ulatades. „Õliga seenesupp on libe, küll ta mahub."

Kiljakovide juures toimus söömine nagu püha talitus — vaikselt. Mõlemad istusid, küünarnukid lauale toetatud, tõstes lusikaga aeglaselt suppi suu juurde, seda lurinaga süües. Leiba neil ei olnud, selle eest oli supis ohtrasti kartuleid. Kui kauss sai tühjaks, lõid mõlemad ristimärgi ette ja Kiljakov pühkis käeseljaga üle lõua.

„Kiljakov ei saa ikka jagu, et tal pole enam habet — ikka pühib, kuigi habe võeti juba sõjaväes maha," seletas Frosja, tõstes kausi ja lusikad ahjusuule.

„Küll habe kasvab jälle. Vaata, Marta, lõug on juba hästi kare," sirutas Kiljakov Marta poole oma lõua.

„Kas sul meeldis sõjaväes, Kiljakov, ja kas su haav on nüüd täiesti paranenud?"

„Haav on terve küll, aga marssida enam ei saa. Sain kuuli kubemesse, sealt lõigati tükk nahka välja ja ülejäänud nahk õmmeldi siis kitsalt kokku ... õigest sammust jääb puudu."

„Kiljakov oli ju vangis, ja seal teda lõigatigi," lisas Frosja.

„Aga kuidas sa vangist pääsesid?" küsis Marta uudishimulikult.

„Meid oli neli sõpra, üks meie meestest rääkis päris hästi saksa keelt ja kui me juba liikuda saime, kadusime kõik neli. Kerge see rännak polnud, ainult kahekesi jõudsime omade juurde tagasi. Näed nüüd ise, et mõnel inimesel on kaitseingel, mõnel mitte." Kiljakov jäi mõttesse. Ta vaatas unistavalt toa nurka. „Nüüd on maailma nähtud seda ja teistpidi. Ja peab ütlema, et toredaid inimesi on mujalgi, nagu see Luise, vahva tüdruk."

Frosja nägu muutus tõsiseks.

„Sa pole mulle ühestki Luisest rääkinud."

„Oh, see oli tore tüdruk. Ta tõi mulle salaja isegi „kommviidereid", või kuidas see nüüd oli, aga pagana head olid nad küll. Laagritoit tahtis hinge võtta. Luise oli haiglas köögitüdruk. Tema juhtiski meid laagrist välja ja ütles veel: „Õnn kaasa." "

„Aga mis need kommviidrid on?" küsis Frosja.

„See on saksa keeles, sina ju seda keelt ei mõista. Kui sa suurele ülepanni pliinile hakitud liha vahele paned, pliini kokku keerad ja üle praed, siis ongi käes."

„Need on „komm morgen wieder", ja see tähendab „tule homme jälle"," täiendas Marta.

„Küll on sealsetel söökidel veidrad nimed," imestas Frosja. „Aga kuidas öeldakse tere ja head aega?"

„Küss die Hand," ütles Kiljakov, kes seda austria tervitust haiglas kuulnud oli.

„See tähendab sõna-sõnalt: suudlen kätt," ütles Marta naeratades.

Nüüd olid juba mõlemad Kiljakovid imestunud.

„Nii rääkisid kõik soldatid õdedega ja põetajatega, käe suudlemist ma aga ei näinud," ütles Kiljakov enda õigustamiseks.

„Aga mis sa Luisele ütlesid, kui temast lahkusid?" küsis Frosja kurjalt.

„Küss die Hand," lausus Kiljakov, naeratades omaette.

Kiljakov oma pisikeste silmadega, laia ninaga ja hõredate hammastega oli kaunis inetu, aga igas inimeses lei-

dub ikka midagi kaunist. Kiljakovi juures oli see lapselikult õnnelik naeratus, kui ta omaette midagi mõtles. Ka nüüd, mil ta mõtles Luisele, võis teda võrrelda sügispõlluga, mille kohal pilvedest tungib läbi päikesekiir, muutes ootamatult ilusaks alles äsja halli põllulaigu.

„Kas sa seal Kerenskist ka midagi kuulsid?“ küsis Marta. „Ta rändas ju vahepeal soldatite keskel kaevikuis.“

„Oh issakene, ma seisin päris tema lähedal, nägin oma silmaga. Ta käis ju meie polgule kõnelemas.“

„Ja missugune ta oli? Kõik räägivad, et ta kõneles hästi.“

„Jaa, kõnelda ta oskas,“ ütles Kiljakov pead kõigutades. „Pillub sõnu suust nagu kuulipildujast, et kuidas nüüd elu muutub kõigil ilusaks ja viletsus kaob — tuleb vaid edasi sõdida. Tema räägib nii toredasti, sina aga usud igat sõna — rääkis, kohe nii rääkis, et vaat, vaat, lased veel kümme püssipauku ja taevast hakkab leiba sadama — muudkui korja. Oli ikka nutikas sõnadeloopija küll. Pärast tema kõnet esimese hooga olime valmis jälle sõdima. Aga vaat, mis sai — jalg ei marsi ju enam õieti; kui mul nüüd, kojusõidul, oli Vladimiris peatus, siis jaama kogunes ilmatu rahvas ja palju raudteelasi. Ja seal alles kõneles üks tore noormees. Ta ei rääkinud küll nii ilusti, nagu Kerenski, aga teda võis uskuda, kohe tundsid, et räägib tõtt: kuidas meil on küll vabadus, aga elu laguneb käest, sõdimine kestab ilmaasjata, hinnad on kõrged, me peame kõik nagu üks mees nägema ja mõistma, et kui see nii edasi läheb, siis on vabadus hädaohus. Sellest kõnelejast jäi mul väga palju meelde, aga Kerenskist ainult nägu ja kuidas ta käskis muudkui sõdida. Aga sellel toredal poisil Vladimiris — vedurijuht või mis ta oli — oli hoopis teine jutt, et sõda on kasulik ainult oma ja välismaa pursuidele-kapitalistidele, et meie töörahval ei ole vaja nende eest sõdida.“

„See oli Kazjuk, mitte keegi muu. Eks ole, Kiljakov, ta oli suur, ilus, säravate silmadega, kõne täis tuld?“ küsis Marta erutatult.

„Ei ... ei,“ vangutas Kiljakov pead. „See mees vist küll ei olnud see tore poiss, keda sina arvad. Ta oli heleda peaga ja väike, umbes minu pikkune. Ta kõneles väga

pikkamisi ja selgesti — see mulle ja teistele soldatitele meeldiski. Kiirest jutust on raske aru saada."

Marta tundis häbi. Kuidas võis ta nii rumal olla ja mõelda, et ainus vedurijuht, kes hästi kõneleb, on tingimata Kazjuk.

„Aga mis tööga sa nüüd tegelema hakkad, kas endisega?" küsis Marta, et jutulõnga mujale juhtida.

„Ma oleks ka endisega nõus, aga siis peaks meie töö juba kohe niisugune olema nagu Austrias, et tapamajas on masinad. Kõik nii puhas ja viisakas."

„Sea nii sisse!" hüüdis Frosja vahele.

„Ei saa. Siis peaks kõik teistmoodi olema, ma uurisin."

„Mine mõnda suuremasse linna," soovitas Marta. „Riias oli ka suur tapamaja."

Kiljakov sügas oma habemetüükaid.

„Ei," ütles ta mõtlikult, „ma ei lähe kuhugile mujale. Mõtlen nii, et esialgu lähen raudteedepoosse ja vaatan, mis tööd seal minu neljakümne kolme aastaga turjal veel õppida saab. Kui ma poja kõrval kirjutama õppisin, siis ehk mahub muudki veel pähe. Las teised seavad minu endise töö korda — eks ma siis vaata, kas ta mulle veel meeldib."

Frosja hakkas poja meeldetuletusel vaikselt nutma.

„Ära töina, eit!" hüüdis Kiljakov pahaselt. „Kas sa arvad, et mul kergem on temale mõelda? Aga ma nägin palju poegi suremas, sina, Frosja, pole ainus ema, nii et... ära töina."

Kiljakovi enda hääl oli pooleldi nutune, aga tema pilk Frosjale nii pahane, et Frosja veel mõned korrad sügavasti ohkas ja siis vaikis, kuigi tal oleks tahtmine olnud paisutada nuuksed kuuldavaks raskeks nutuks.

Marta jättis nendega jumalaga ja läks ukse poole. Frosja tuli talle järele.

„Marta, aita mul kirjutada ilus kiri Athoni kloostrisse, et minu poja eest seal hingepalvet peetaks... kadunud pojakese Vassili eest."

„Kui sa, Frosja, teisiti rahu ei saa, siis ma tulen homme teile, kirjutame. Ma aga arvan, et Kiljakov on selle vastu. Vassili on ju sõjaohver."

„Ükskõik," hüüdis Frosja ahastuses. „Solodova kirjutas ja pani suure raha juurde oma poja pärast, kes kae-

vanduses surma sai, ja see aitas. Solodova süda sai rahu."

„Kirjutame siis, kui see sulle rahu toob!" Frosja pistis ukse taga salaja Marta palitutaskusse neli muna õekese jaoks. Oli see meelitamine kirja kirjutamiseks, ettetasumine või mistahes — Martal oli heameel, et sai kodus munad lauale panna ja emale öelda:

„See saadeti Lilli jaoks."

Ema polnudki pahane, et Marta oli Kiljakovide juures käinud. Ta oli koguni liigutatud, et Frosja oli tema väikesele lapsele mõelnud. Kui Marta järgmisel päeval Mišat külastas ja sealt pool pätsi leiba tõi Lilli jaoks, ütles ema tõsiselt:

„Järgmine kord täna ja ära võta vastu. Ega me või Šuvalovo armuandidest elama hakata. See veel puuduks!"

Marta plaanitses tööle minna ja seekordki jälle ühiselt Bertaga, kes töötas juba Brjanski arsenalis, naelutades masinaosade jaoks kaste, puhastades ja õlitades vastvalminud osi. Töö oli üsna konti mööda, ja mis peaasi, toimus katuse all. Ema käis mitu päeva murelikult ringi, ütlemata Marta töölemineku kohta jah ega ei.

Ühel päeval pani ta ennast hoolikamalt kui muidu riidesse.

„Ma ei ole enam ammu Šuvalovost välja saanud. Lähen õige ja vaatan, mis mujal maailmas tehakse."

Marta ei pärinud, kuhu ta kavatseb minna, sest ema nägu oli tõrjuv ja kinnine. Emal pidi mingi eriline käik olema, sest ta vaatas villast rätti pähe sidudes tükk aega seinale riputatud väiksesse peeglisse.

Möödus palju tunde, enne kui ema tagasi jõudis. Ta nägu roosatas külmast ja tumedate kõrgete kulmukaarte alt vaatasid pruunid silmad jälle kord väga sõbralikult, isegi rõõmsalt.

„Ma käisin koolis direktori jutul. Ta ütles, et nüüd on uued seadused ja kui sa tubli oled, võib-olla saad kevadel eksamid ära teha ja sügisel seitsmendasse minna. Ta lubas asja uurida. Direktor kutsus Liidia enda juurde. Liidia ütles, et tahab tõsiselt sinuga õppida. Asi on selge... Mina lähen tööle Brjanskisse, sina hoiad

Lillit, teed süüa ja õpid vahepeal. Kui mina koju tulen, lähed kohe Liidia juurde. Ta on tõesti kuldne tüdruk!"

Asi oli sellega otsustatud. Marta sattus nüüd Liidia Solodova „raudsete pihtide" vahele. Mitu tundi päevas pinnis teda Liidia armuheitmatult. Oli ju Marta tema kui tulevase pedagoogi tähtis hüppelaud, ja mis peaasi, uus direktor Marja Andrejevna pidi nägema, mida Liidia suudab! Tagajärjed ei jäänud tulemata.

Mai keskel teatas Liidia Marja Andrejevna nimel, et Marta võiks nüüd kooli tulla oma jõudu proovima, sest aasta läheneb lõpule.

See teade rabas nagu välk. Marta jooksis nii kiiresti mööda Šuvalovot kodu poole, nagu ajaks ta enda eest põgenevat õnne taga. Maja ees ta äkki peatus.

„Kuidas saan ma kooli minna? Kuhu jääb Lilli?"

Ta istus kodus vaikides tükk aega laua taga, lehitses raamatuid. Ema asutas magamaminekut. Lilli oli ammu Une-Mati juures. Tema näoke oli kitsas ja käed sinakad. Marta ei saanud ega saanud oma uudisega välja tulla.

„Mis sa rabistad neid lehti nii kangesti. Õpi või mine magama," lausus lõpuks ema kärsitult tekki kohendades.

„Ma võiksin kas või homme juba kooli minna, ema!" tuli nüüd poolsosinal üle Marta huulte.

„Mis? Räägi kõvemini!" Ema, kes oli oma väsinud liikmed välja sirutanud, tõusis nende sõnade juures kohe istukile.

Marta kordas Liidia sõnumit ema poole vaatamata, nagu tunnistaks üles mingit süütegu. Talle tundus, et sellega tahab ta emalt võimatut.

„Miks sa mulle kohe ei öelnud, kui tulid?" pahandas ema ja tõusis voodist. Väsimus oli nagu pühitud. Ta hakkas ühes sumadanis sorima ja tõi sealt välja vana rohelise seeliku ja musta kleidi.

„Homme ma tööle ei lähe, teen sulle neist kahest asjast kleidi, kingad parandab ehk Alksnit ära ... Ülehomme lähed sa kooli."

„Ema, aga Lilli? Sul läheb niiviisi hirmus raskeks?"

„Mul on juba ammu Veeraga kokku lepitud, et kui sina peaksid jälle kooli saama, siis tema hoiab Lillit. Sina ainult viid ja tood. Veera peab oma lubadust, ma tean."

Nüüd mõistis Marta alles täie selgusega, kui tähtis oli emale tema haridus, missugune imeline jõud ja armastus peitub emasüdames. Ta läks vaikides magama, ta poleks suutnud ühegi liigutuse või sõnaga avaldada oma tundeid. Ema istus masina taha. Kui Marta hommikul ärkas, hüüdis ema kohe:

„Tule nüüd, teeme proovi ära."

Nööpnõelad huulte vahel, kohendas ta kleiti, kükitas põrandale, et alumist kleidiserva nõelte abil ühetasaseks seada. Siis rändas ta pilk veel korraks asjatundlikult üle kleidi.

„Nii," ütles ta rahulikult. „Nüüd ma heidan tunniks puhkama, silmad väsisid ära."

Marta liikus vaikselt mööda tuba, korraldades oma asju.

Kui Marta jälle üle kooliläve astus, meenus talle esimene koolipäev siin. Kui hea oli nüüd tulla. Ta läks julgelt Marja Andrejevna juurde, kes teda lahkesti vastu võttis.

„Sa oled õnneseen, Mets! Ma ei saanud sind oma vastutusel õppeaasta lõpul kooli vastu võtta, pöördusin selles küsimuses ringkonna hariduskomissari poole. Siin on vastus. Loe."

Marta luges hariduskomissari korraldust, et Marta Metsa, kui langenud revolutsionääri-töölise tütart, on lubatud uuesti õpilaste nimestikku võtta. Alla oli kirjutanud S. Abolenski.

Marta ohkas sügavasti ja õnnelikult.

„Tema!" mõtles ta hardunult ja ulatas kirja tagasi Marja Andrejevnale.

„Seda kirja ei tarvitse sa avalikult kuulutada, Mets," lisas Marja Andrejevna, lukustades kirja laekasse.

Ta viis ise Marta klassi ja ütles uuele õpetajale Pavel Pavlovitšile:

„Siin on õpilane Mets, kellest ma teile juba rääkisin."

Liidia nägu säras nagu päike, Helka plaksutas hääletult käsi. Martale juhatati koht võõra punapõskse tüdruku kõrvale. Valeeria, kes istus tükk maad eespool, pööras pea ja noogutas sõbralikult Martale. Tund algas. Naaber silmitses uudistavalt Martat.

„Mis su eesnimi on?“ küsis ta sosinal.

„Marta.“

„Kui naljakas. Minu nimi on Marfa ... Marfa Brjanskaja.“

„Brjanskist?“

„Ei ... Sergatšist. Nüüd elame siin. Minu isa on lukksepp.“

„Minu isa oli rauatreial,“ vastas Marta. „Pärit olen ma Riiast.“

„Palun tasemini,“ hüüdis Pavel Pavlovitš. „Tutvustage ennast teineteisele vahetunnil.“

Vaatamata sellele, et Pavel Pavlovitši vene keele tunnis valitses alati vaikus ja distsipliin, tekkis nüüd ikkagi vältimatu sosistamine.

„Kes oleks võinud aimata, et niisugused muutuvad nüüd nii tähtsaks. Minu isa oli advokaat, tuntud ja hinnatud „kuldsuu“. Võimatu olukord,“ sosistas keegi nende selja taga.

„Õnnelikud tüdrukud!“ ohkas keegi. „Nad on t ö ö l i s t e lapsed.“

„Meie olevat õnnelikud, kas kuulsid?“ müksas Marfa Martat.

„Mina olen küll õnnelik, sest istun jälle koolipingis,“ ütles Marta õhinal.

„Brjanskaja ja Mets!“ hüüdis nüüd Pavel Pavlovitš juba pahaselt. „Tunnikavas ei ole teie kahekõne, vaid minu seletused. Kas lubate mul jätkata?“

Kõik hakkasid naerma, Marta tõusis, punastas ja vabandas.

Vahetunnil saalis jalutades oli Martal täiesti ükskõik, kas neid vahitakse või mitte. Ta kõndis Marfa kõrval kindlal sammul ja seletas innukalt, et oleks ülekohus praegusel raskel ajal vormikleiti nõuda ja on hea, et igaüks võib kanda seda, mis tal võimalik, ja et õpilasi ei ühenda vorm, vaid tähtis on see, kes on revolutsiooni poolt, kes vastu.

„Mina olen poolt,“ teatas Marfa. „Minu isa on poolt ja siis muidugi ka mina.“

„Mina olen i s e poolt,“ seletas Marta, närides kuivanud kivikõva leivakoorikut. Põlletaskus oli tal päevalilleseemneid, kuid neid tuli vargsi suhu pista. Olgu, kuidas

on, aga südame teevad tahedaks. „Kas sa oled lugenud Lenini üleskutseid?“

„Ei,“ ütles Marfa siiralt. „Isa loeb mulle palju asju lehtedest ette, aga et meil ei ole enam ema, siis väiksed alati müravad ja mul pole võimalik kõike tähele panna.“

„Aga mina olen ise Leninit lugenud,“ seletas Marta uhkelt. „Kogu võim nõukogudele,“ nii ütleb Lenin oma üleskutses.“

„Oktoobris läks ju võim nõukogude kätte.“

„Seda küll,“ jätkas Marta selgitamist, „aga sõda kestab, vaenlased tegutsevad, spekulatsioon õitseb. Just sellepärast läheb meie elu järjest raskemaks. On tekkinud uued rikkad, nagu meil Šuvalovos Rudziti naine ja Alfons Piirits — teised nälgivad, aga Rudziti naine ostis hiljuti briljantidega käevõru, Piirits lakknahast säärikud ja karakullkraega palitu. Teistel aga pole õieti süüagi. Kõik on nende nahas ja vilets transport aitab selleks kaasa, et nad saavad rikkaks minna.“

Marfa vaatas imetledes Martale otsa:

„Küll sa oled palju lugenud.“

Marta tahtis just vastata, et seda kõike selgitab talle Grigori, kuid Liidia Solodova ja Helka tulid oma jutuvadaga vahele.

„Marta, sa oled nüüd esimene moodne tüdruk koolis — lühikeste juustega. Et nad sul ka krussi kisuvad, siis oled päris puudli moodi. Aga see sobib sulle imehästi — sa näed väga ilus välja ja kui äraseletatud ja tark su nägu on.“

Liidia kitsad huuled tõmbusid pilkavasse muigesse, nagu tahaks ta öelda:

„Tarkus on minu poolt.“

Marja Andrejevna astus nende juurde.

„Noh, Solodova, oled sa rahul, et Mets on jälle koolis?“

„Väga, Marja Andrejevna, kuid ma kardan, kas ta on ikka suuteline kuuendat klassi lõpetama!“

Marja Andrejevna naeratas:

„See selgub lähema nädala jooksul. Ma rääkisin õpetajatega ja me otsustasime teda kontrollida — igaüks oma aines. Usun, et suurem osa Metsa suutelisusest

peitub tema enda võimetes ja tahtes. Õpetaja pole kunagi „kõik" õpilase edasijõudmises."

Ta naeratas veel kord Liidiale väga sõbralikult ja eemaldus kiirel kärsitul sammul, väike ja kuivetu.

„Ja mina julgesin teda kunagi häbematult Maškakitseks tituleerida!" Helka vaatas jumaldavalt Marja Andrejevnale järele.

„Sulle, Liidia, andis ta väga täpselt nina peale. Kas sa ise ka aru said?" pöördus Helka Solodova poole. „Sa pead ennast Marta „loojaks", kelle silmis Marta ise pole midagi muud kui ümmargune null."

Liidia heitis Helkale kõõrdi pilgu.

„Sina targutad, aga tegelikult oleks sul ükskõik, kas Marta jõuab meiega koos edasi või kaob hoopis koolist. Kas ei ole see õige?"

„Võib-olla," vastas Helka mõtlikult. „Ma ei saa nii metsikult tuupida ja õpetada nagu sina, Liidia, sest meil pole lehma, kapsaid, kaalikaid, meil on ainult põngerjad."

„Nagu meilgi," toetas Helkat Marfa. „Ja kes saavad praegu hästi elada, hästi süüa ja hästi riides käia? Rikaste tütred, kel briljandid kappides vedelevad, spekulandid ja ka lehmapidajad! Nemad võivad isegi teisi õpetada — kõht on täis ja aega küllalt."

Klassis kujunes kaks leeri: sööjate ja mittesööjate leer. Viimastel oli muidugi oma leivatükk või õlikook taskus, aga neil polnud võileiba. Valeeriat võis väliselt liigitada sööjate leeri, sest paks võikord ilutses tema leival, võid oli isegi rohkem kui leiba. Kui Marta teda kord kõnetas, märkas ta, et Valeeria leival pole üldse võid — see oli kartulipuder. Marta ei lausunud sellest teistele sõnagi, nagu sellestki, mida Miša oli talle ühel päeval usaldanud: Valeeria ema olevat kõigi väärtasjadega põgenenud valgete juurde ja isale olevat see väga raskesti mõjunud — ta seisvat nõdrameelsuse piiril, püüdes sealjuures iga hinna eest varjata oma naise põgenemist.

Ühel päeval, kui Marta oma pinginaabriga suurel vahetunnil Valeeriast möödus, hüüdis Marfa pahaselt:

„Söögu Valeeria Busch ja temataolised endid rasva nagu haned, aga revolutsiooni nad ikka ära süüa ei jõua."

„Me oleme revolutsioonis veel üsna algajad ja tumedad," väitis Marta vastu. „Miljonärid ja valged — seal peitub oht. Valeeria kartulipudruga võileib on ainult, nagu Grigori ütleks, „ajutine nähtus", sest ega me igavesti ilma võita ei jää."

„Ajutine nähtus" läks kiiresti käibele. Vabrikurongide hilinemine, Marta poisipea, Pavel Pavlovitši prillide kadumine, Liidia uus pruun kleit — kõik oli nüüd „ajutine nähtus", kaasa arvatud klassi paljude õpilaste mitterahuldavad hinded.

Marta tunnistus koosnes peamiselt rahuldavatest, kuid klass oli läbi ja kui ta emale tunnistust näitas, lisas ta nagu vabandades:

„Ühtki nõrka mul ei ole, aga tunnistus on siiski kehv. See on „ajutine nähtus", ema!"

„Mis ajutine nähtus? Mis sa pudrutad. Hea, et niigi läks. Võta eeskuju Liidiast — ma poleks uskunud, et nii noor laps nii visa ja abivalmis on. Ma õmbleksin talle tänuks kohe kleidi."

Kolja Žuk

Liina sai vastu suve pesupesija koha haiglasse. See oli harjunud töö ja peaasi — tal oli haigla poolt ette nähtud söök. Lilli hakkas lastesööklast sooja suppi saama. Leib oli tšeki peal. Vahel anti tšekiga ka soola ja suhkrut, kuid spekulantide võrk oli nii tihe, et töötajate osaks said ainult palukesed, paljud jäid tihti leivastki ilma.

Marta oli suvel alaline öösine „sabasseisja". Temaga seltsisid Senka ja Ljonka, keda oli äkki haaranud perekonna varustamise palavik. Sellest ajast peale, kui nad isal habeme ära lõikasid, läks valitsemine siiski isa kätte: nad said valusad keretäied ja pidid tuppa kolima perekonna juurde. Nende suureks üllatuseks isa endale enam pikka habet ei kasvatanudki ja oli öelnud vastutulijatele juba esimesel hirmsal habemeta ärkamise hommikul, et uued ajad, uued kombed. Ta ajas koguni pea püsti, ei haigutanud ja nägi juba täiesti lahtiste silmadega päikesetõusu ilu ning selle kõrval ka oma ninakate võsukeste kõrki hoiakut perekonna suhtes — ühesõnaga, peremees ärkas pikast unest. Emagi seadis ennast isa järgi ja kevadel ilutses majakese taga kurgiaed, kõrvitsad ajasid „vuntse" mööda maad ja kits kahe tallega mökitas nööri otsas tara küljes.

Paremaid „sabasõpru" kui Senka ja Ljonka oleks raske leida.

Juba õhtul varakult koputasid nad aknale.

„Marta, meie oleme valmis. Kui sul veel palju aega läheb, siis katsume sulle saba kinni panna, aga kindlam on, kui sa ise kohe kaasa tuled."

Kõige tähtsam oli õhtul aegsasti kohal olla, et hom-

mikul varakult poodi pääseda, sest kauplus suleti juba ammu enne keskpäeva „kauba lõppemise“ tõttu. Tšekid kaotasid järgmiseks päevaks maksvuse ja leivast ilma jääda oli sama hea, kui päev otsa nälgida.

Marta oli veendunud, et Senka ja Ljonka ei armastanud sabasolemist niivõrd perekonna eest hoolitsemise kui vabaduse pärast, mida nad siin nautisid. Poisid pidasid korda ja käitusid nagu peremehed. Neil oli täpselt teada, kes oli poe ees veetnud kogu öö, kes alles vastu hommikut vahele pugenud ja kes hiilis eemalt, et poe avamisel üldises rüsinas küünarnukkide abil sisse pääseda. Pikka ööd veedeti kas tukkudes seina najal, kaarte mängides või lauldes. Üks eideke oli igal õhtul kohal väikese pingi ja vokiga. Marta kudus.

Vastu hommikut hakati nurisema. Siit ja sealt kostis pisteid ja teravaid torkeid. Ja kui esimesed manamised leidsid soodsa pinna, lasti nõukogude aadressil lahti kõikvõimalikud väljamõeldised ja kahetsemisväärseid juhtumeid serveeriti kui süsteemi.

Senka ja Ljonka olid alati esimesed, kes asusid kirglikult tuha all leegitsevat tuld kustutama.

„Meie anname oma elu revolutsiooni eest, sest meie kodus on kõik nii muutunud, et ei tunne enam äragi.“ Senka innukus tõusis iga sõnaga. „Meie isa oli vanasti laisk, nüüd käis juba mitu korda koosolekul ja sai täiesti aru, et oleme ausad ja korralikud inimesed, ainult meie ise hoiame pead liiga norus. Vot! Rohkem julgust ja arusaamist, siis kühveldame kõik need labida peale, kes ei taha, et meil oleks oma mõtlemine ja arusaamine Meil Ljonkaga on see juba ammu selge, aga isa ei võtnud siiamaani vedu. Nüüd sai ometi aru ja katsugu me talle veel vanamees öelda. Olgu öeldud isa, nagu kord ja kohus. Vot!“

Paljud muigasid, mõned noogutasid heakskiitvalt pead, kuid rohkem leidus neid, kes Senka tulisusega kaasa läksid ja kiiresti mõnitajate suuvärgid sulgesid. Vanad eidekesed leidsid koguni, et mõni suur ei räägi pooltki nii targasti kui see laps.

Ljonka oli vaiksem. Tema piirdus eraviisiliste jutuajamistega.

„Meie väikesi pestakse nüüd iga nädal ja ninad pühi-

takse marliga puhtaks — tädi Iriina õpetas, ja marlit jätkub veel kauaks," seletas ta juba kolmandale naisele, ise läbi hammaste täismehelikult sülitades, mis käis muidugi vaenlaste pihta.

Kui pood avati, seisid poisid ukse juures, ja häda sellele, kes ilma järjekorrata sisse tahtis trügida. Poisid tõstsid sellist metsikut indiaanlaste sõjakisa, sikutasid siilust niikaua, kuni korralikult sabas seisjate abiga häbitu sissetungija eemaldati. Ja kui tuli nende järjekord, ütlesid mõlemad nagu ühest suust: „See naisterahvas seisis meie vahel, nii et palume temale enne, siis meile."

Kord juhtus, et Marta ei saanud Senka ja Ljonkaga koos tuppa tulla. Tema järjekord oli kaugemal. Ja otse ukse ees olles teatas müüja: „Laiali minna. Kaup on otsas. Laiali minna!"

Senka vaatas ninakalt ukse vahelt poodi.

„Teil on ju veel küllalt leiba ja kott suhkrut täis. Kelle jaoks te seda hoiate?"

„Müük on lõpetatud. Kas te enam vene keelt ei mõista või mis?" karjus müüja ja sulges jõuga ukse.

„Oodake, ärge minge laiali, me veel vaatame," hüüdis Senka sõjakalt. Poisi nägu oli täis otsustavust. Ta jooksis minema ja tuli varsti tagasi koguka mehe saatel.

„Avada!" põrutas viimane vastu poeust. Uks avati, ka mõlemad poisid kadusid suure mehe kannul poodi. Saba ootas ärevalt. Poeuks tehti uuesti lahti ja võõras mees teatas:

„Leiba ja suhkrut jätkub veel umbes kahesaja tšeki peale, nii et keskmiselt viis-kuuskümmend perekonda saab oma normi kätte."

Saba eesotsas tekkis elevus.

„Aitäh, pojuke! Juba kolm ööd valvatud ja ikka leivast ilma, aitäh, pojuke!" ütles vanake, kes oli umbes kahekümnes viies järjekorras.

„Teie peaksite kõige kolme päeva eest saama, olete ju nii hirmus vana," arvas Senka, kes tähtsa näoga nahkjopis mehe kõrval seisis, nagu oleks ta tema abi.

„Eluaeg olen jaamas pakke tassinud, kuni jooksva maha murdis. Ma ei nurise, aga olen kaheksakümmend vana ja magan juba kolm ööd siinsamas kividel, ootan leiba ja ei pääse ega pääse poodi," hädaldas vanake.

„Täna, onuke, saate kindlasti oma leiva kätte, ainult kannatage veel mõni minut.“

Vanake lasti peagi poodi, ja kui ta välja tuli, kolme päeva leib kaenlas ja kotike suhkruga näppude vahel, läikisid tema silmis pisarad.

„Kui ikka omad sinu eest väljas on, siis ei aja vanaduski nii väga hirmu peale.“ Keegi ei julgenud nurisema hakata, et ta oli väljaspool järjekorda poodi lastud.

Koduteel oli nüüd seletamist laialt. Senka tundis ennast päevakangelasena.

„Kust sa selle mehe nii ruttu kätte said?“ küsis Marta.

„See on ju Kolja Žuk ise. Kas ta pole Stenka Razini moodi? Ja hääl justkui müristamine, aga südame poolest kuldne. Kes teine oleks selle vanamehe vastu nii hea olnud? Mitte keegi. Kolja Žuk ongi see mees, kes valvab, et niisugused sulid, nagu see müüja, ei saaks inimesi surnuks näljutada.“ Jutuhoos Senka ei pannud tähelegi, et ta Martale vastuse võlgu jäi.

„Aga küll see müüja loopis leiba ja suhkrut kaalule, ta oleks leibadega tulistanud, kui need pauku teeksid,“ märkis Ljonka.

„Viimast korda, homme on ta juba trellide taga, ega Žuk nalja teinud, kui talle põrutas: „Edasi müüa! Protokolli teen pärast.“ “

Senka püüdis viimaseid sõnu öelda sama sügava põrinaga nagu Žuk, hääl aga muutus hoopis heledaks ja Ljonka hakkas naerma.

„Tahad olla Žuk [1], aga pirised nagu parm.“

„Kust sa Žukki tunned?“ päris Marta, kellele meenus äkki Piirits.

„Kes teda ei tunne! Ta käib viimasel ajal tihti meilt mööda Galiina juurde.“

Poisid jätsid hüvasti ja Marta sammus kodu poole. Talle tuli vastu Miša ema. Marta teretas, kuid Miša ema ei vaadanudki tema poole, pomises endamisi midagi ja pildus ristimärke.

Jah, Petrovide majas oli elu teinud järsu pöörde. Ahjus ei küpsetatud enam leiba, poeuks jäi suletuks. Miša isa

[1] Žuk — põrnikas (vene k.).

käis nüüd leivavabrikus tööl, ema kõndis päevade kaupa ringi kedagi nägemata, hingelt haige ja kehalt raugastunud.

Ja Valeeria! Miša isa palvel kolis ta Petrovide juurde, olles seal praegu asendamatuks abiks. Marta imetles ja austas Valeeriat. Hellitatud ja külluses kasvanud tüdruk kaotas kõigepealt ema ning leidis siis ilusal päikesepaistelisel hommikul oma isa õitsva õunapuu oksa riputatud silmuses! Kõige selle juures ei halisemist ega hädaldamist.

Petrovide majale lähenedes nägi Marta Valeeriat istumas lahtise akna all. Tema kõhnunud näos paistsid kulmud veelgi tumedamatena ja jonnakalt allapoole kaarduvad huuled rõhutasid kangekaelset otsustavust. Ta viipas käega ja Marta astus akna juurde.

„Mis sa siin teed? Luuletad või?" küsis Marta, näidates vihule aknalaual.

„Ei," vastas Valeeria naeratades, „ma olen praegu väga kaine asjaga ametis. Koostan eelarvet. Kui tahad midagi saavutada, peab olema kindel eelarve. Realiseerisime meie korteri sisseseade, kõik, mis majas veel leidus. Sellest saan, kui kokkuhoidlik olen, kooli lõpetada. Siis sõidame Mišaga Moskvasse, seal leian kindlasti võimalusi klaveritunde anda ja Miša jätkab viiulil õppimist. Nii et kahe aasta pärast, juulis 1920, algab teekond."

Ta hele pea kummardus korraks nagu kontrollides vihiku kohale, siis pani selle kinni ja lõuga ettepoole sirutades vaatas Martale rahuloleva pilguga otsa.

„Nii peab arvestama, mu laps!"

„Jah, nii peab arvestama, Valeeria. Aga mina ei saaks parema tahtmise juures ühtki eelarvet teha, sest ei millestki ei saa midagi teha. Kuidas Miša elab?"

„Hästi. Ainult muutub vägisi jonnakaks."

„Kas sa ei võtnud endale üle jõu käiva koorma?" küsis Marta siira kaastundega.

Valeeria nägu kattus ereda punaga.

„Kui midagi on kanda võetud, siis ei saa juttugi olla koormast."

Teisest toast hüüdis Miša kärsitu häälega:

„Valeeria, kuhu sa nii kauaks jääd? Me pidime ju harjutama!"

„Kohe, Mišakene! Vabanda," pöördus ta siis Marta poole ja eemaldus joostes.

Marta ohkas südamepõhjast ja läks edasi. „Raamatutes seisab, et armastus suudab mägesid tõsta. Kinos ja teatris näed, kuidas inimesed jätavad elu armastades. Ma tahaksin ka kedagi nii palavalt armastada nagu Valeeria Mišat."

„Tere, preili Mets! Kas kodu poole?"

Marta vastas lühidalt „tere" ja andis Piiritsale teed. Ta oli äkki nagu püssiga pilvedelt alla tulistatud. Marta mitte ainult ei sallinud Piiritsat, vaid vihkas teda kõigest hingest. Sibades pooleldi lookas sumadani raskuse all, kadus Piirits varsti majade taha.

„Täiendab oma ladu!" Marta mõtted võtsid hoopis teise suuna. Ta hakkas plaanitsema, kuidas sellest vibust, terava ninaga ja libeda keelega Piiritsast, kes elab siin nagu vanajumala selja taga, jagu saada.

Marta istus jalgpingil, Lilli süles. Ta laulis oma õekesele, kes järeleandmatult nõudis aina lisa.

„Nüüd see kolmas minu laul!"

„Hea küll, nüüd siis see kolmas sinu laul."

Ema oli Lillile palju vanu eesti laule laulnud, kõige rohkem meeldis aga talle „Ema viis hälli heinamaale". Ta vaatas laulmise ajal Martale otse suhu ja laulis kaasa „alle-aa".

Nad ootasid ema, kes pidi varsti töölt koju jõudma. Ema aga viibis seekord kauem kui tavaliselt. Lõpuks ta tuli, pool pätsi leiba ja tükk võid korvis.

„Kust sa selle said, ema?" küsis Marta imestunult. Lilli jooksis kohe laua juurde ja hakkas kisama:

„Ema, leiba, palju leiba!"

Ema pidi talle kummassegi kätte võileiva andma, enne kui ta rahunes.

„Rudziti naisega ajasin juttu. Ta saatis Lillile natuke kosti."

Järgmisel hommikul Liina tööle ei läinud.

„Kas sa oled haige, ema?" küsis Marta murelikult.

„Ei ole," vastas Liina kuidagi vastu tahtmist, „aga ma ei hakkagi enam tööl käima. Sina lähed varsti kooli

ja Lillit ma Veera juurde viia ei taha — tema poisid on nii ärahellitatud ja pahad Lilli vastu."

„Aga kuidas siis mina saan kooli minna, kui kumbki meist tööl ei käi? Kas sa saad koju õmblustööd, ema?"

„Igatahes midagi ma tegema hakkan. Ära ole nagu kohtunik mu kallal. Sina õpi ja muu jäägu minu mureks."

Juba järgmisel päeval selgus Martale ema uus töö. Suur leivamõhk oli öö jooksul tuppa ilmunud, Avdotja ja nende toa ahi pandi küdema. Õhtupimeduses viis Rudziti naine korvidega värskelt küpsetatud leiva ära. Üks päts jäeti emale töö eest.

Marta püüdis emale selgeks teha, et see on kuritegu, mis ta teeb, aga ema vastas rahulikult:

„Kuritegu on see, et tšekileib on aganatest veeplonn, mis kurgust alla ei lähe ja on siiski ainult korraks neelatada. Ja sedagi tuleb ööd ja päevad valvata, et kätte saada. Vahel jääd ilmagi. Kuhu ma väikese lapsega teda otsima lähen, kui sina koolis käid."

Martat hakkas ema leivaküpsetamine vaevama. Ühel päeval ütles Piirits emale:

„Teie lisate leivale liiga vähe vett. Niiviisi võime varsti pankrotti jääda." Ja ta õpetas Liinale, kuidas tuleb teha, et leib on pealtnäha ilus, kuid kaalub palju.

Kui Piirits oli lahkunud, ütles Marta:

„Selle mehe üle räägin ma Žukiga, sellesamaga, kes sabas meie vastu nii kena oli."

„Ei räägi sa kellegagi ega midagi. Vaat kus mul rääkija väljas. Mis see sinu asi. Kõik ostavad Rudziti naise käest leiba, aga keegi ei mõtle kaebama minna. On veel tänulikud pealegi."

Marta oli nutule lähedal.

„Ja nüüd hakkab minugi ema Piiritsa käsul küpsetama vesist leiba, et teised hinge hinna eest ostetud leivaga hästi palju vett kaasa saaksid."

Liinale oli Piiritsa ettepanek vastumeelt, kuid nii paugupealt ei saanud loobuda, tuli enne ringi vaadata ja mõelda, mis edasi teha.

„Ma siiski räägin Žukiga, ema. Ma ei kannata enam välja."

Liina lõi käega.

Ja Marta läks, kuigi pisarad seisid kurgus. Tal oli

emast kahju, kuid kui ema äkki ühel päeval vahistatakse? Mis siis?

Marta tutvus Galiinaga Berta juures, kes talle kampsuni kudus. Galiina oli palunud endale mõnda põnevat raamatut lugemiseks. Marta läks Valeeria juurde ja laenas temalt „Õnne lätted". Senka ja Ljonka kaudu teadis ta, mis päevadel Žuk tavaliselt Galiina juures käib.

Tuppa astudes nägi Marta kohe, et kevadel siia asunud soldatilese tuba oli hästi sisustatud. Seinal rippus peegel, selle all lauakesel seisid puudritops ja lõhnaõlipudel. Ujuvate luikedega maalitud sirm varjas kõrgete sulgpatjadega voodit, suur toruga grammofon seisis teisel laual. Galiina ise oli valges siidpluusis ja mustas seelikus. Ta liigutused olid kerged, samm nõtke ja pähklipruunid silmad lapselikult usaldavad.

Martat paelus grammofon.

„Ja mul on väga häid plaate," seletas Galiina lahkelt. „Näiteks „Mandžuuria sopkadel", „Lillede sosin", „Sügisunelm", marsid „Sepikoda metsas", „Vanad sõbrad" ja palju teisi. Mu mees armastas ainult head muusikat."

„Kas te mängiksite mulle „Vanu sõpru", ma ei ole seda nii ammu kuulnud," palus Marta.

Galiina otsis plaadi välja ja asetas grammofonile. Koputati. Galiina vaatas aknal seisvate lillede vahelt välja, kohendas peegli ees oma pluusi, juukseid ja ruttas avama.

Tagasi tuli ta koos pika laiaõlalise mehega nahkjopis, kalifeedes ja säärikuis. See oli Žuk. Ta läks kõigepealt peegli ette, võttis taskust kammi, kammis ja silus oma musti läikivaid juukseid, alles siis pöördus Marta poole väikese kummardusega.

„Žuk," esitles ta end põriseva bassihäälega. „Kolja Žuk."

„Mets," vastas Marta tõsiselt. „Marta Mets."

„Saagem tuttavaks." Žuk lähenes naeratades Martale ja sirutas talle oma suure pehme käe, mille pöidla kohal ilutses sinine tätoveeritud ankur.

„Galiina!" käsutas ta oma jämeda häälega. „Tahan teed ja muusikat!"

„Teed ja „Lillede sosinat“?“ küsis Galiina, pilgutades kelmikalt oma suuri avalaid lapsesilmi.

„Noh, mis sa veel ootad. Teed!“

Galiinat solvas Žuki toon. Ka oli ta pilk sünge ja otsmik kipras. Galiina purskas nutma ja jooksis esikusse.

„Eh, kus mul noorikukene, võtab kätte ja mängib haavunut,“ ütles Žuk põlastavalt. „No ütle, kas pole rumal naine? Ärgu lootku, et knihvidega ja pisaratega võib mind taltsutada. Dudki! Kas tead, mis tähendab dudki? See tähendab, et ei ... ei jää võrku!“

Galiina tuli tüki aja pärast tuppa, võttis ahjust teekannu ja valas klaasidesse teed. Siis võttis ta nurgast pudeli ja valas sellest tubli lonksu Žuki klaasi.

„Mis see tähendab?“ küsis Žuk hämmastunult.

„Punšš. Ma sain piiritust. Kust ma sain, see on minu saladus, kuid sinu tänase tuju jaoks justkui tellitud.“

„Võib-olla,“ vastas Žuk, kelle mõtted viibisid mujal. Hajameelselt jõi ta klaasi tühjaks, samuti teise. Ta vist ei märganudki, et klaasi oli vahepeal täidetud. Äkki lõi ta rusikaga lauale. Marta võpatas ja Galiina tõmbus Žukist kaugemale.

„Muusikat!“ hüüdis Žuk ja heitis pilgu Marta poolt toodud raamatule. „Midagi õrna — ma tahan unistada,“ lisas ta pilkavalt.

Marta jälgis Žukki suure huviga. Tal olid kõrged põsesarnad, lame nina ja suur suu paksude huultega. Silmanurkadest jooksid meelekohtade poole kortsukesed, mis pehmendasid hallide silmade teravat pilku. Martale meeldis Žuk, aga ta äratas ka kartust ja austust.

Galiina valiski „Lillede sosina“, ja tahtis Žuki klaasi uuesti täita, kuid viimane pani käe klaasile.

„Aitab,“ ütles ta.

Marta arvas, et on õige hetk oma jutuga välja tulla.

„Seltsimees Žuk, ma tahaksin teile midagi rääkida, mis meie majas toimub.“

„Ah sellepärast sa siis tulidki siia, raamat kaenla all. Galiinal ei ole ühtki tuttavat, kes raamatuga tuleks.“ Ta jälgis Galiinat, kes oli rahutuks muutunud ja sõrmedega laudlina narmaid näppis. „Aga ma ütlen sulle, tüdruk,“ jätkas Žuk, „ma olen praegu oma pruudi juures ja ei taha

üldse teada, mis teil kodus lahti on, kas pulmad või ristsed. Galiina, mängi „Mandžuuria sopkadel“.“

Galiina tõusis. Kui ta selja pööras, tegi Žuk Martale niisuguse grimassi, et oli mõistatamatagi selge, mis ta ütelda tahtis. See tähendas: „Pea suu!“ Galiina keeras loiult grammofoni vänta ja vaatas aknast välja. Žuk tõusis püsti ja astus tema selja taha.

„Galiina,“ lausus ta ootamatult õrnalt. „Mis sa nukrutsed, naera parem!“

Galiina pööras pea Žuki poole.

„On sulle oluline, et ma ei nukrutseks?“

„Jah ... mina olen ju ka ainult inimene.“

Galiina ohkas õnnelikult ja vaatas Žukile silma, Žuk küsis tõsiselt:

„Kas sind täna külastas keegi?“

Galiina kahvatas ja kohmetus.

„Ei ... mitte keegi.“

„Võib-olla käis üks pikk mees mustade vurrudega, ah?“

„Kuidas sa niisuguse mõtte peale tuled, Kolja?“

„Tähendab, käis!“ Žuki kulmude vahele ilmus ähvardav korts. Ta pani oma suured käed seljal kokku ja hakkas mööda tuba kõndima.

Marta ei saanud millestki aru, kuid tal oli tunne, et Žuki ja Galiina vahel käis mingi sõnadeta hirmuäratav mäng. Sammus Žuk ukseni, kahvatas Galiina, kõndis ta akna poole, hakkas Galiina nägu õhetama. Siis lähenes Žuk otsustavalt talle.

„Nii ... sa ometi ei usu, et ma armukadeduse pärast küsin?“

Ta võttis ettevaatlikult Galiina mustalt seelikult sinna rippuma jäänud samblatükikese ja uuris seda tähelepanelikult ning kaua. Galiina kaotas lõpuks enesevalitsuse. Teda valdas hirm.

„Mine ära, Žuk, kuid ära piina mind. Mis on sul mõttes?“

Žuk laskus raskesti toolile.

„Sind kaasa viia, Galiina,“ lausus ta tumedalt, tõstmata pead.

„Kuhu?“ küsis Galiina imestunult. Siis aga, vaadates Žuki nägu, karjatas ta järsku nagu ussist nõelatu.

„Mis eest, mis eest, Kolja? Sa ju armastad mind ...

Mina aga jumaldan sind...“ Ta laskus põlvili ja peitis pea Žuki sülle. Žuk silitas hajameelselt Galiina pead ja tal oli kannataja nägu. Marta tõusis.

„Galiina, ma lähen nüüd, ema muutub minu pärast rahutuks.“

„Mine,“ hüüdis Galiina, pead Žuki sülest tõstmata. „Ma tahangi Kolja ga üksi jääda.“

„Ei, Galiina, me ei jää enam üksi. Dudki!“ Ta lükkas naise õrnalt kõrvale ja tõusis. „Palun riietuge, kodanik Galiina Marinko! Ma usun, et tänanegi saadetis peitub teie esiku seinas mingisuguses samblaga topitud palgivahes ukse läheduses, kuhu on alati olnud suunatud teie pilk, kui ma tulin või lahkusin.“

Enne kui Galiina teda takistada sai, avas ta esikusse viiva ukse, uuris hetk seina ja pistis siis käe tühimikku, kus sammal polnud kindlalt palgivahesse topitud. Ta tuli tagasi, umbes kahe tikutoosi suuruse pakikesega.

„Kokaiin! Asitõend, mida ma siiamaani polnud kätte saanud... Leivaküpsetamine teie majas ei ole kiiduväärt, kuid väiksem pahe selle mürgi kõrval,“ ütles ta Martale, kes oli sama kahvatuks muutunud nagu Galiinagi. „Galiina Marinko on ainult üks agentidest, kes seda jäledat mürki kindlatesse kohtadesse edasi toimetavad... Kahju, Galiina!“

„Tapa mind ära, Kolja,“ hüüdis Galiina silmade välkudes, milledest oli kadunud kõik abitu ja lapselik. Ta hakkas lühikest sametjakki selga ajama. „Ma armastan sind, Kolja!“

Marta oli lehest lugenud kokaiini tarvitajate salaurka avastamisest, isegi külastajate grupipilt oli lehes ära toodud. Pikast kirjutisest selgus talle, kuidas see hirmus mürk inimese laostab, muudab ta enese orjaks.

Kui nad majast väljusid, ütles Žuk Martale:

„Ärge ehmatage, kui kuulete kolistamist Piiritsa laos. Ma tean väga hästi, kus sa elad. Head päeva!“

Marta vaatas eemaldujatele järele. Žuk kõndis raskel sammul Galiina kõrval, kes talle nähtavasti midagi veenvalt seletada püüdis, pead koketeerivalt Žuki poole pöörates ja kätega ebamääraseid liigutusi tehes. Žuki pea ei liikunud kordagi Galiina suunas.

„Ka niisugune näeb armastus välja,“ arutas Marta

endamisi. Mitte Žuk ise, vaid midagi tema olekus meenutas kedagi. Aga keda? Ta pidi äkki Mitkale mõtlema. Žuk ja Mitka ei sarnanenud teineteisega, kuid mõlemad sisendasid sama tunnet: nad on kindlad sõpruses ja vankumatud võitluses vaenlase vastu . . .

Kui Marta kodus emale oma käigust rääkis, vaatas ema talle nagu lummutisele otsa.

„Ja sina said sellega hakkama, et läksid kaebama! Kaebama kaasinimeste peale! Seda tegid sina, mu lihane laps?"

Liina oli ahastuses, kuid Marta äraolekul oli ta igaks juhuks ära koristanud kõik jäljed, mis oleksid võinud reeta tema osavõttu leivaküpsetamisest. Isegi mõhe koos kerkiva taignaga oli ta tõstnud Avdotja tuppa.

Kui ema järgmisel hommikul asutas välja minema, arvas Marta, et ta ei ütle head aegagi. Imelikul kombel aga oli ema rahulik, andis Martale Avdotja toa võtme ja tegi korralduse:

„Jookse Rudziti naise juurde, anna võti ära ja ütle, et kui ta ei taha, et leivataigen põrandale jookseb, siis tulgu ja küpsetagu Avdotja toas leivategu ära. Ma võiksin ju ise minna, aga õigem on, kui sina vastu võtad kogu laadungi head ja paremat, mis ta sulle näkku paiskab. Igaüks kandku ise oma tegude tagajärjed."

Vanad sõbrad

Oli järjekordne pühapäev, mil Marta külastas Bertat, kelle põhimõtteks oli, et argipäeva ja pühapäeva vahel peab vahe olema, muidu ei olevatki elul õiget mõtet sees. Tal endal oli puhas kleit seljas ja valge põll ees, kogu toas tundus puhkuse ja pidulikkuse hõngu, lilledki aknal õitsesid nagu rõõmsamalt kui argipäeval. Marta kodus polnud iial sellist rahu. Tema ema askeldas alati, ja kui istuski hetkeks piinatud ilmel toolile, siis ainult selleks, et mõelda, kust kohast oma õiendamistega jälle peale hakata.

Marta tuli oma sini-valgejoonelises kleidis, käes kimbuke saialilli ja kaenlas Lilli poolik kampsun. Meeldiv kohvi lõhn lõi juba lävelt ninna. Berta võttis Marta heameelega vastu ja valas tassidesse kohvi. Istunud teineteise vastu, alustasid nad kudumist.

„Mis sellest Piiritsast küll lõpuks on saanud — kadus nagu vits vette ja juba aasta aega ei kihku ega kahku?“ küsis Berta, lõpetades vardatäie.

„Kindlasti põgenes!“ vastas Marta lühidalt.

„Aga Rudziti eit näe pääses ja elab sama hästi kui ennegi,“ ütles Berta tüki aja pärast, teise lõngaga mustrit alustades.

„Temaga ei juhtunud midagi Rudziti tõttu. Müüb rahulikult edasi leiba, suhkrut ja soola altkäe.“ Jälle tekkis paus.

Koputati. Berta avas ukse. Senka ja Ljonka seisid lävel, nende taga kaks pikka sihvakat noort meest, üks nahkjopis, teine sinelis.

„Vennad Zelenskid!“ tutvustas Ljonka. „Marta ema käskis nad siia tuua.“

Marta näo üle levis ere puna, kui Berta Kazjuki ja Mitka tuppa juhatas.

„Sinu juurde, Marta. Oot, oot, ma panen kohe uut kohvi tulele.“

Marta tervitas kohmetunult oma vanu sõpru, liiga ootamatult seisid nad tema ees. Berta palus riided varna panna ja tunda ennast nagu kodus. Mitka nägi sineliriputamisega vaeva, sest see ei tahtnud kuidagi varnas seista ja kukkus ikka jälle põrandale. Marta sai oma kohmetusest võitu.

„Viska sinel siia, Mitka, ma õmblen tripi kinni.“

Mitka heitiski oma sineli Martale sülle.

„Loodetavasti on minu komissarist vennal kõik nööbid ja tripid kohal, nii et tellimisi rohkem ei tule.“

Komissarist vend naeratas ja ütles siis tehtud tõsidusega:

„Soldat Dmitri Zelenski, kümme päeva kartsa annaksin teile teie ebasoliidse käitumise ja lohakuse pärast. Ka pluusil puudub sul nööp.“

Ta istus laua taha Marta vastu.

„Taevale tänu, et sina mu ülemus pole,“ ei jäänud Mitka võlgu.

Ta võttis istet taburetil, Senka ja Ljonka, vist austusest kõrgete külaliste ees, valisid istumiseks uksepaku ja sosistasid omavahel. Mitka palus Bertalt luba suitsetamiseks.

„Kui kord mundri seljast võtan, siis panen kohe suitsetamise maha, praegu aga kuidagi ei saa,“ püüdis ta ennast vabandada.

„Olge head, suitsetage palju soovite. Mu kadunud mees mahvis isegi öösi, kui ärkas.“

Kazjuk, kes oli rohkem pühapäevasuitsetaja, süütas samuti paberossi. Ta pilk peatus pikalt Martal.

„Kuidas sa oled elanud, Marta?“

„Pole viga, hästi.“

Ta ulatas Mitkale sineli ja naeratas:

„Kas su sokid ei vaja nõelumist?“

„Oh ei, mu kaunitar, seda asja tunnen ma ise põhjalikult ja usun, et ma isegi oma naisele ei usaldaks seda

peent tööd, sest vaat kui jätab soldati talla alla mõne suure sõlme või kisub lõngad puntrasse, mis ütlevad siis jalad!"

Mitka pööras ennast taburetil, et poistega — nad meeldisid talle esimesest pilgust — veidi sõjajuttu rääkida.

Laua juures tekkis pingeline vaikus. Marta võttis uuesti Lilli kampsuni kätte. Kazjuk puhus suitsupilvi, küünarnukkidega lauale toetudes.

„Kuidas küll mõned aastakesed on vorminud ja ehtinud teda," mõtles ta Martat vaadeldes.

„Kui vana sa praegu oled, Marta?"

„Mais sain seitseteist."

Kazjukist hoovas nõrgalt mingit rohu lõhna ja Martale meenus Mariina ja apteek.

„Kuidas Mariina elab?"

„Arvatavasti hästi," oli lühike vastus.

Marta heitis Kazjukile vargsi pilgu. Kazjuki nägu oli kinnine, Marta meelest isegi üleolev.

„Mis sa põrnitsed, Kazjuk, räägi parem, kuidas oled elanud," ütles Marta, pani oma kudumistöö aknalauale ja vaatas Kazjukile täie pilguga otsa.

Kazjuk ei vastanud, tema veidi vidukil silmis väreles Martale senitundmata tuluke. Mida see Kazjuk küll mõtleb? Martal hakkas ebamugav. Ta tõusis ja läks poiste juurde.

„Kodune elu läheb päris põrguks," kaebas parajasti Senka Mitkale. „Ma olen juba kuraditosin täis, see on ikka midagi, aga isa ja ema käsutavad nagu alaealist last, muudkui jookse, ja mis kõige hullem, karjata põngerjaid ja kitsesid. Ja kõigile nuhtlustele otsa tuleb homme jälle kooli vantsida. Mitu talve isegi juba õpitud, ära tüütab. Ja mis seal siis niipalju, lugemine ja kirjutamine käes, aitab. Aga kus isa on äkki meie haridust taga ajama hakanud, vähemalt endise teemeistri Valka kool olgu. Sihib vist ise kõrgele kohale. Sa issanda vits, kukub sõimama, kui teed juttu, et koolist juba aitab. Küll on kahju, et ma Iriinaga kohe kaasa ei läinud, kui ta Aleksei juurde sõitis." Paar aastat noorem Ljonka toetas venda.

„Jah, kodus köetakse meil elu kuumaks küll. Peale

meie on majas veel viis tükki. Häll ei saagi tühi seista, muudkui kiiguta. Mina läheksin Senkaga kohe Uraali kaasa." Ta jäi hetkeks mõttesse. „Ega sa vist ei teagi, Marta, et meil on nüüd uus vahva sõber... Ivan, Volga ääres. Kunagi ei keela oma paati. Tahtsime sind just sõitma kutsuda, aga siis tulid need sinu sõbrad komissarid. Kui sa teaksid, kui hästi me sõuame, oi-i-i..."

„Ja ujumine on klaar," segas ennast vahele Senka, „varsti on Volgast üleujumine — kukepea. Ljonkal muidugi läheb veel aega, aga ta on ju ka palju noorem." Senka ajas pea selga ja tõstis veidi kandugi.

Otsustatigi minna sõitma. Marta pöördus Kazjuki poole:

„Kazjuk, sul ehk täna on aega, tule kaasa."

Kazjuk tõusis ja astus teiste juurde.

„Kus te olete komissariks?" küsis Ljonka.

„Raudteel."

„Meiegi oleme raudteelt!" hüüdis Senka. „Kas tulite kontrollima, kuidas meie isa töötab? Peame ütlema, et ta töötab pärast revolutsiooni palju paremini ja teab kõik, kes on punased, kes valged..."

Berta oli õnnetu, et tal ei ole peale kohvi midagi lauale panna. Koti põhjas oli veel veidi jahu, kuid ei olnud, millega panni määrida.

„Sisse, sisse!" hüüdis natukese aja pärast Berta, kes oli kuulnud Lilli tasast koputust. Liinal oli korv käes ja tema nägu üle hulga aja jälle rõõmus.

„Ma ütlesin kohe poistele, et Berta juba ilma kohvita tulema ei lase. Võtsin siis Lilli ja külaliste kosti kaasa ja tulime ka ise kohvile."

Lilli jooksis vudinal Marta juurde.

„Sülle, Malta."

Marta võttis õekese sülle ja Lilli ütles talle kõva häälega kõrva:

„Kõik ilus, see, see... see, see," näitas ta näpuga Kazjukile ja Mitkale, siis väikese kõhkluse järel ka Senkale ja Ljonkale... „Nüüd laula, Malta!"

„Oota nüüd, küll me kodus laulame," põikles Marta.

Lillit see aga ei rahuldanud ja ta aina kordas: „Laula, laula, seda minu laulu!"

„Mis sa last jonnitad. Laula see lauluke ära, ega siin siis võõraid ole," läks ema Lillile appi.

Tema silmis olid need ju ainult Kullimaja Kazjuk ja Mitka — ei tea keda siin küll häbeneda või kelle ees edvistada.

Marta alustaski laulu. Lilli nägu läks laiale naerule, siis hakkas Marta suuliigutusi järele tegema, lauldes „alle-aad" truult kaasa.

Berta ja Liina katsid kiiresti laua, mis korvist sinna tõstetud lihtsast kostist — prääniku, kompvekid, leib ja suitsuheeringad — muutus päris pidulauaks.

Ljonka ja Senka suud jäid lausa ammuli, nii meeldis neile laul, Mitka vahtis üksisilmi lakke, nagu näeks seal midagi põnevat. Kazjuk aga toetus seljaga vastu aknalauda ja ei pööranud pilku Martalt, kelle nõrga pronksja varjundiga juuksed raamisid nooruslikult täidlast nägu, milles oli ikka veel lapselikku mõtlikkust ja nukrusevinet.

Kui nad lauda asusid, ronis Lilli Mitka põlvedele, varsti aga kolis üle Kazjuki juurde, kelle läikivad frentšinööbid teda paelusid. Kazjuk istus Marta kõrval, Mitka nende vastas. Liina ja Berta vaatasid noori.

„Sinu üle, Mitka, imestan kõige rohkem," lausus Liina. „Arvasin alati, et sinust kasvab päevavaras ja kakleja, muud targemat ei tulegi."

Senka ja Ljonka, kes ise avaldasid selleks soovi, istusid aknalaua ees pingil, millelt lillepotid olid maha tõstetud, ja sõid väga kombekalt, sest laua taga sõid niimoodi kõik, peale Lilli, kes sirutas oma väikese käe iga toidu poole.

„Oo, Marta mamma, elu alles algab, ja ei tea, mis minust veel kõik võib saada," naeris Mitka. „Võtan Senka ja Ljonka kaasa ja hakkame kolmekesi mereröövliteks."

Liina lõi käega.

„Ei enam, Mitka. Sinu pärast on kõik kartused mööda... Viimaks oled juba naisemeeski?" küsis ta äkki rangelt.

Mitka muutus selle ootamatu küsimuse juures tõsiseks ja heitis abiotsiva pilgu Kazjuki poole, kes rahumeeli Lillit heeringaga söötis.

„Ei, Marta mamma, niisugused küsimused võtavad minu juures vist kaua aega ja pikka kaalumist.“

„Siis on hea,“ noogutas Liina pead. „See mulle meeldib. Poisikesed, kes käivad ringi, naine käevangus, no hullemaid kergatseid tuleb otsida. Annaks kohe vitsu. Kasva ikka enne meheks ja siis võta naine.“

Marta ohkas sügavasti, siis ütles tasa Kazjukile:

„Kazjuk, ema kindlasti ei mõtelnud sind, ära ole talle pahane.“

Kazjuk paitas Lilli pead.

„Sinu ema mõtles just mind, kuid ta eksib. Mariina ei ole kunagi minu naine olnud.“

„Jättis Mariina sind maha?“ küsis Marta kaastundlikult. Talle meenus Sonja ja Kazjuki lahkumine kalmistul. Kazjuk naeratas vaevaltmärgatavalt.

„Ei, Marta, elus juhtub vahel ka ümberpöördult. Mina jätsin Mariina maha. Minu naine peab juba enne abiellumist oskama vahet teha punakaartlase ja valgekaartlase vahel.“

Mitka kuulis poole kõrvaga oma venna ja Marta jutuajamist. Venna au oli mängus ja seda tuli kaitsta.

„Marta mamma, meie Kazjukiga oleme vabad linnud. Abielurahvast tuleb otsida mujalt. Mäletate Aljošat ja Rebekkat? Nad on vist ainult veidi üle paarikümne ja neil on juba tore poiss olemas!“

Liina pidi oma aju pingutama, et kujutada seda pikakoivalist Rebekka-pirtsu palju vanemana ja koguni juba emana.

„Ega kedagi, ajad lähevad. Mis nende poisi nimi ka on?“

„Vladimir!“ Mitka ütles seda sügava uhkusega, mingi seesmise tulisusega.

„Lenini eesnimi,“ rõhutas Marta sellise häälega, nagu võiks ainult suurel töörahva juhil see nimi olla.

„Ühele oma poegadest panen tingimata nimeks Vladimir,“ hüüdis Mitka särava pilguga. Ta nägi ennast hetke jooksul vaimus kõndimas mööda tuba, väike pojake surutud vastu rinda, nagu ta oli mõnikord kõndinud Rebekka Vladimiriga.

Lilli oli lõpuks leidnud õige seltskonna. Senka kiigutas teda jalal ja Ljonka tegi veidraid loomahääli. Tuba

täitus kilkamise ja naeruga, nii et lauasolijad enam üksteist ei kuulnud.

„Tasem, tasem," taltsutas Liina ja pöördus teiste poole: „Vaadake neidki poisse, missugused röövlid ja kaklejad nad olid, aga näe nüüd ei tunne äragi. Kuidas ma küll kartsin, kui Marta nendega jändas, et löövad viimaks silmad peast, aga nüüd mängivad koguni väikese Lilliga."

Senka ja Ljonka jätsid äkki Lilliga mängimise.

„Meie läheme siiski Volgale," teatasid nad ja tahtsid minna.

Marta elavnes.

„Poisid, meie tuleme kaasa."

„Mina ka," hakkas Lilli töinama.

„No kuhu sina jääd, tirtsukene, ikka kaasa!" Kazjuk tõstis ta lae alla, hoidis õlal ja tiirutas ringi. „Sina lähed seekord siiski ilusti tuttu, las suured lõbutsevad."

Nad hakkasid minema. Berta heitis veel oma valge villase salli Marta käevarrele, et ta jõel ei külmetaks.

„Ärge aga ära uppuge," hüüdis Liina hoiatuseks.

Noored väljusid. Berta ja Liina vaatasid neile kardina vahelt järele, Marta kõndis oma lapsepõlve sõprade vahel, Senka sibas Kazjuki ja Ljonka Mitka kõrval.

„Kui sirged ja noored nad on," lausus Berta hardumusega. „Kas nende elu peaks tõesti samadele kannatustele vastu minema, mis meid on siiamaani saatnud?"

„Hoidku taevas selle eest," hüüdis Liina hirmunult. Siis jäi ta mõttesse. „Neil on ikka vist tõsine usk oma tulevikku. Kas sa nägid Mitka nägu ja kuulsid Marta häält, kui nad Leninit nimetasid?" Liina lahutas koguni käsi, jõudnud nagu kogemata sellele otsusele.

„Laste najal näed enda vananemist," arutles Berta. „Vaatasin täna Martat. Ei olegi enam laps, kui noormehed kõrval. Nad olid vist väga head Marta vastu, kui nad poisikesed olid."

Liina muheles, meenutades Marta kantseldamisi.

„Mitkale andsid puhta lapse kätte, traavib tüdrukuga pool maailma läbi ja suskab sulle üle ukse tõkatipudeli sisse. Ja kui nad tunniks kuhugi läksid, siis ära enne viit-kuut tundi ootagi. Alati oli hirm, kus ta lapsega ometi on."

„Noh, see teine on väga tõsine, see vist Martat küll niimoodi ringi ei vedanud, paistab väga viks poiss ja tähtis mees olevat."

Liina hakkas naerma.

„Ei tea, mis tähtis ta ära ei ole, aga koolitatud on küll. Mulle meeldis ta poisikesena väga."

Paadis haarasid Senka ja Ljonka kohe mõlad endi kätte ja lükkasid Kazjuki abistamisettepanekud tagasi. Kazjuk asus tüüri juurde. Marta ja Mitka istusid kõrvuti.

„Külaliste, Senka ja Ljonka auks palun läti keelest loobuda ja vene keelt rääkida," ütles Marta.

Paat lähenes sillale, kus harujõgi varsti ühineb Volgaga. Marta alustas vaikselt laulu:

Вниз по Волге-реке,
С Нижня-Новгорода
Снаряжен стружок...
Как стрела летит.[1]

Ta laulis vabalt ja loomulikult, madala aldihäälega. Senka ja Ljonka ümisesid kaasa neile tuttavat viisi. Mitka kallutas oma pea Marta poole ja vaatas paadi ees rulluvaid laineid. Kazjuki silmad olid poolenisti suletud, näis, et ta viibib praegu oma mõtetega väga kaugel. Senka ja Ljonka sõudsid laitmatult, paat libises kiiresti aerude tõmmetest ja voolust kantuna.

Õnn elada, haarata kaugusi, hingata täie rinnaga, iasta end kanda Volga võimsal voolul — see pani südamed tuksuma, unistama tulevikust ja õnnest.

Kui laul oli lõppenud, hüüdis Mitka Kazjukile:

„Ka meie oskame laulda, vennas, mitte ainult Suvalovo rahvas."

Ta alustas Stenka Razinit. Marta mäletas Mitka laulmist kui kuke kiremist. Milline tore tenor kõlas aga nüüd. Kazjuki bariton oli jõulisem, kuid Mitka laul hingestatum. Ta silmades põles tuli, ta elas laulule kaasa, lõpuks tõusis püsti ja Senka suureks lõbuks mängis koguni tõelist Razinit.

[1] Nižni-Novgorodist, mööda Volgat alla, lendab lodi nagu nool (vene k.).

„Kui Mitka laulab, siis saad kohe aru, et Stenka Razin polnud harilik röövel, et ta andis kõik vaestele, et ta oli kangelane. Just nii laulab Mitka, nagu Razinist räägitakse," seletas vennale Senka. Ljonka ainult noogutas, jälgides kogu aeg Kazjukit, kelle nahkjopp ja jämedam hääl äratasid temas suuremat aukartust.

Neile tuli vastu laevu, pargaseid, majakestega parvesid, paate. Jõgi elas oma hoogsat elu.

Marta sosistas midagi Mitkale kõrva, mispeale Mitka Marta käele patsutas, ja mõlemad puhkesid naerma.

Kazjuk imestas venna üle, kes käitus Martaga nii koduselt, nagu mängiksid nad edasi Kullimaja õuel ... Teda hoidis mingi mälestuste nukrus oma kammitsas. Meenus isa, meenus ema, meenus pumatist tilkuva peaga poisike.

„Kazjuk," pöördus Marta tema poole, „vanasti sa olid palju lõbusam. On sul muresid?"

„Eriti lõbus ei ole ma kunagi olnud, Marta. Mured mind hetkel ei vaeva." Ta muutus veelgi tõsisemaks ja kinnisemaks.

„Kazjuk," hüüdis Mitka etteheitvalt, kuid heatujuliselt. „Kui sa külla tuled, siis ole vähemalt viisakas. Ma tõukan su tõepoolest emakesse Volgasse ja uju siis kaldale, kui sul meie seltskond ei sobi." Ta tõusiski püsti.

Senka ja Ljonka tõmbasid aerud paati, iga hetk valmis appi kargama, kui asi tõsiseks peaks muutuma.

Poiste näod panid Kazjuki naeratama.

„Sõuame õige tagasi, poisid. Martal võib jahe hakata, tuul on tõusnud."

„Mul ei ole sugugi külm ja tädi Berta rätt on kaasas."

Poisid pidasid Kazjuki sõnu käsuks ja pöörasid paadi ümber. Mitka pani hoolitsevalt salli Marta õlgadele. Kazjuk oli ühe hüppega poiste kõrval.

„Ja nüüd, kallid poisid, eest ära. Mehed hakkavad sõudma. Vastu voolu niisugust koormat me teil vedada ei luba."

„Ometi kord tuleb sul elu sisse, Kazjuk," ütles Mitka rõõmsalt. „Ma mõtlesin sedasama, kuid tahtsin veel natukene istuda ja unistada. Petropavlovski ümbruses bandiitide selja taga ... kes teab, millal neist jagu saame ja millal ma jälle niiviisi muretult teiega olla saan."

„Kevadel, kui õitseb sirel ja ööbik põõsas laksutab," vastas Kazjuk lauldes ja võttis Senkalt aerud üle.

„Sa võtad juba vedu, ei noh, kui sind mehemoodi läbi sarjata, saab asja," lausus Mitka rahulolevalt ja haaras teise aerupaari.

Senka ja Ljonka kummardusid üle paadi ääre ja hakkasid vees solistama. Üks paat sõitis vastu. Selles tõusis tütarlaps püsti ja lehvitas taskurätiga.

„Helka!" hüüdis Marta ja tõusis samuti.

Paat lähenes. Helkaga oli kaasas Georgi, see unistavate silmadega anekdoodijutustaja.

„Keda sa pardal vead, Marta?" hüüdis Helka, käsi ruuporina suu ette seades.

„Kullimaja ja Suvalovot," karjus Marta vastu.

Paadid lähenesid kiiresti. Georgi alustas pooleldi lauldes, pooleldi deklameerides teatraalsete žestide saatel:

Kord elas saarel tütarlaps,
kel oli neli valvurit:
kaks musta väikest pärdikut...
kaks uhket tinasõdurit.

Ljonka ja Senka suud avanesid, et midagi vägevat solvamisele vastata, kuid Marta leelutas juba kõige värskemas riimis:

Kord elas saarel edev poiss,
kel oli pea täis aganaid.
Ta pidas ennast mehiseks,
kuid teised teda tühiseks.
Ta nimi oli Ge-or-gii!

Senka ja Ljonka itsitasid rahuldunult.

„See on häbematuse tipp, ma ei luba endale niiviisi öelda," hüüdis Georgi teeseldud pahameelega ja hakkas käiseid üles käärima, tehes liigutusi, nagu tahaks ta Martale kallale tungida. Paadid seisid peaaegu kõrvuti ja kõikusid tugevasti. Kuidas see juhtus, ei tea, kuid Helka, kes oli kord jälle naeruhoogu sattunud, osutus äkki vees. Hetk rabelemist ja juba klammerdus ta kätega Marta paadi külge, mis möödasõitnud suure laeva järellainetusest veelgi tugevamini kiikuma hakkas.

„Marta, istu! Kogu raskus vasemale!" käsutas Kazjuk, kummardus üle paadiserva, mis oli peaaegu veepinnaga tasa, ja tõmbas ühe ropsuga Helka paati.

Vennad hakkasid kiiresti sõudma, et paadinina lainetega risti viia. Mitka jõudis enne aerude haaramist veel teise paadi suunas käsi lahutada, nagu tahaks ta näost kaamele Georgile öelda: pole parata, tuvikene, kaasa viime, ise oled süüdi!

Helka istus ehmunult paadi põhjas nagu veest tõmmatud kass. Marta pani talle oma salli ümber, Mitka ulatas sineli. Kazjuki südamest tulev naer nakatas ka teisi.

„Omal algatusel suplus on vägagi värskendav, aga kui hale ja ühtlasi koomiline on supleja, kes ei kavatsenud üldse vette minna, kuid keda saatus ise tõukas."

„See käib minu kohta," sosistas Helka paadipõhjast. „Ikka hale tõesti, kui peaksin üleni märjana läbi eeslinna kõndima ja rongile istuma. Justkui alasti."

„Kas sa oma päästjasse veel armunud ei ole?"

„Ei," tuli vaikne vastus. „Ta on küll ilus, vahin teda räti varjust kogu aeg, aga ta paistab ülearu tõsine olevat, isegi tsipakene upsakas. Minu jaoks liiga keeruline karakter. Too teine on kindlasti lõbusam ja vahvam. Mis nende nimed on?"

„Sinu päästja on ristitud Kazjukiks, teine on tema vend Mitka."

„Kazjuk! Olgu peale, ma hakkan oma mitte just kadestamisväärses olukorras siiski temale mõtlema. See lohutab."

Marta tundis pistet südames.

„Kazjuk jäta rahule isegi mõtteis, kui sa mu sõber tahad olla, Helka," hüüdis ta ägedalt. Ta taipas kohe, et oli enese unustanud, ja nägu lõi õhetama, kuid Kazjuk ei vaadanud tema poole ja Mitka uuris lähenevat silda.

„Olgu nii, meie sõprus on siiski kõige tähtsam," noogutas Helka peaga ja pistis nina jälle räti sisse.

Kui nad paadi üle andsid, hakkas päike juba loojuma. Kazjuk tegi ettepaneku, et sõidab Helkaga koos veduritehasesse. Ilma jopita ei saa ometi Helkat kuidagi koju lasta.

Ka teine paat lähenes kaldale.

„Georgi annab sulle oma kuue ja saadab koju," tegi Marta omalt poolt kiire ettepaneku.

„Georgi oleks pidanud mind veest välja õngitsema. Ta ujub meisterlikult, aga uus ülikond oli tähtsam kui mina.

Niisugune materiaalne suhtumine minusse on solvav.“ Helka silmis hakkas sädelema kelmikas tuluke.

„Teie minge koju, mina saadan merehädalise pärale,“ ütles Kazjuk lõbusalt. „Mul on sinna niikuinii asja ja pole mõtet, et me kõik te saatjaskonna moodustaksime.“ Senka ja Ljonka seisid Kazjuki kõrval. Oh, küll nemad oleksid tahtnud sõita päris rongiga. Nad polnud kaugemale saanud kui Felserini ja sedagi kaubavagunis.

„Tulge kaasa,“ ütles Kazjuk, sest poiste soov seisis nagu trükitud nende nägudel.

Georgi saabus teiste juurde. Tal oli ilmselt väga piinlik ja ebamugav.

„Noh, Georgi,“ hüüdis Helka teda säästmata. „Ülikond on täielikult päästetud, isegi viigid tulivärsked.“

Kazjuk tutvustas ennast Georgile ja lisas naeratades: „Püüdsime küll lihtsamalt läbi ajada, aga, nagu näha, kujuneb meist ikkagi saatjaskond.“

„Kaks musta väikest pärdikut, kaks uhket tinasõdurit,“ sai nüüd Senka Georgile tagasi pista.

Kazjuk hakkas Senka vastulöögi üle naerma, nakatas esijoones muidugi Helka ja lõbusatena liikusid nad jaama poole, Helka Kazjuki nahkjopis, Berta valge rätt köidetud selja taha.

Mitka vaatas vennale järele.

„Miks sa nii mõtlik oled, Mitka?“ küsis Marta.

„Kazjuk on viimasel ajal nii kinnine, siis äkki jälle ülemeelik. Aga mis võin mina, väikevend, sinna parata. Eks ole, Marta?“

Ta võttis Martal käe-alt kinni. Mitka oli peajagu Martast pikem, tema tumedad siledad juuksed teravas kontrastis Marta heledatega, ringlevatega, mida tuul sasis.

Nad jõudsid parki.

„Marta,“ küsis Mitka vaikselt, suurte silmadega puude latvu vaadates. „Varsti asun teele. Kas sa mõtled minu peale, kui ma kaugel Siberis olen?“

„Ma ei saakski teisiti,“ kostis Marta sama vaikselt, kuid kindlalt. „Sa oled mulle justkui vend.“

Sirge poiss Marta kõrval muutus kurvaks, kuid ta silmad sädelesid, kui ta lausus:

„Tead, Marta, mis mul on kõige armsamad? Relv ja sina. Sa oled mu kodu, Marta!“

Martal nööris midagi kurku. Ta oli harjunud, et Mitka lobiseb ja on lõbus. Praegune tõsine, koguni nukker Mitka võis nutma panna, nii valus oli teda näha ja kuulda. Nad seisid põlise tamme all.

„Kas sa lubad mulle, Marta, et sa mind ka siis meelde tuletad, kui mind ennast võib-olla enam ei ole?"

„Mitka, sa tuletad mulle vana Treimanni meelde, kes aina haua põhja vaatas. Võib-olla olen mina juba ammu enne sind surnud. Seda ei või ju kunagi ette teada."

Nad läksid edasi palju rõõmsamas meeleolus ja kui nad pargist välja jõudsid, oli Mitka päris endine, püüdis vale jalaga astuda, et õiget sammu segi ajada, ja ümises laulukest. Ta korjas mõned meelespead näituseplatsilt, kinnitas nad Marta juustesse, võttis siis tal uuesti käealt kinni ja seletas, et kamm Marta peas on nagu loodud lillehoidjaks.

Nad möödusid Berta aknast ja noogutasid talle naeratades.

„Värsked nagu maikaste ja terved — ise vaesuses kasvanud töölislapsed!" Berta tundis uhkust nende üle ja vaatas neile järele, kuni nad kadusid käänaku taha.

Liina oli vahepeal keerelnud vurrina, et jõuda oma tütre mängukaaslasi väärikalt vastu võtta. Berta juurest ära toodud toidu ülejäägid olid valge linaga kaetud lauale asetatud nagu peenemates Kullimaja söögitubades. Kardinad olid pestud, kuivatatud ja uuesti üles riputatud. Avdotja toa põrand oli puhtaks küüritud, poiste ase seina ääres valmis ja aknalaual ilutses mõrane kruus kääbusastritega. Lillil oli puhas põlleke ees ja pael peas.

Kui Kazjuk pärale jõudis, pakkus Liina kohe teed. Kazjuk vaatles Lillit ja ütles Liinale:

„Lilli meenutab mulle Martat, kui ta umbes Lilli vanune oli ja jaanitule ääres oma isa süles magas. Mina nägin siis esimest korda jaanituld ja olin nii elevil, et ei saanud hommikuni uinuda."

Liinal jäi teeklaas poolel teel peatuma, ta asetas selle tagasi lauale. Jah, see jaanituli jäi temalegi väga teravalt meelde, see oli õnnelik aeg, sest siis ei olnud Gustav veel türmis ja elu tundus nii muretuna selle kõrval, mis pärast tuli.

„Mis seda rääkida," sattus Liina hoogu. „Mida oli

Riias jaanipäev, ei saagi sõnadesse panna. Maailm aina pärgi, lilli ja laulu täis. Vanad mehed kõnnivad tänaval, pärjad peas, käe-alt kinni, laulavad; sadamas nagu polekski laevu — nagu muinasjutus vaatab sulle jõelt vastu lipukestega ehitud, lilledega kaunistatud mastide mets. Kord käisime teiegi vanematega jaanitulel. Mitka karjus küll nagu metsaline, et ta koju jäeti, aga varvas oli katki ja paistes — kuhu sa ta niimoodi kaasa viid... Aleksandri tänav kees inimestest, kes kõik vastu õhtut linnast välja ruttasid, lapsed ja söögikorvid kaasas. Seda naeru, vastastikku tervitamist võõraste inimeste vahel ja mõne mehe õhkutõstmist. Sinu isalgi kadusid kord jalad alt..."

Mitka kuulas ja muigas ainult.

Kazjuk naeratas. Ta oli hirmust kisendama hakanud, et isa kukub maha ja saab haiget.

„Need olid depoo mehed, nagu mulle isa pärast rääkis, aga mina arvasin, et röövlid."

„See on väike asi selle kõrval, mis sa ise tookord Martaga tegid. Iga tule ümber käib tants, kiigetel kilgatakse mis hirmus, sinu ema ütles, et teeme õige ringi. Mehed tühjendasid kuskil õllevaati, nii et Marta jätsime sinu hoolde. Tuleme tagasi, ei leia enam õiget kohta üles, kedagi kuskil ei ole. Sa olid Marta lihtsalt põõsa vahele magama jätnud ja ise pidu vahtima läinud. Otsisime Martat ja sind, süda hirmul. Lõpuks nägin Gustavit, kes oli Marta põõsast leidnud ja oma süles tüdrukut soojendas. Sind andis aga veelgi otsida. Seda kõike sa muidugi ei mäleta, ega halvad teod naljalt meelde jää."

„Mäletan küll," vastas Kazjuk süüdlaselt. „Hästi mäletan. Mind huvitasid tõllad sakstega, kes olid tulnud lihtrahva lõbutsemist pealt vaatama. Juba siis, kui meie jalgsi läksime ja nemad sõiduteel kihutasid, tahtsin kangesti neid lähemalt vaadata."

Pärast teejoomist hakkas Mitka Lilliga peitust mängima. Kui ta parajasti riidevarna taga seisis, ütles Kazjuk Martale:

„Kas me ei läheks veel natukeseks välja. Õhtu on ilus ja meil, kolmel vanal sõbral, vist üsna palju, millest rääkida. Toas on nagu liiga kitsas, sest oleme kõik täis energiat ja liikumistungi."

„Energiat jätkub," vastas Marta, „ja jalutuspaik on tore. Barakkide ümbrus on kui lilleaed. Seal elavad nüüd arsenali inimesed, ja kui ilus klubiruum sai operatsioonisaalist. Noored puud istutati klubi parki. Justkui hakkaks siia keset steppi asuva soo sisse tekkima saar hoopis teistsuguse ilmega. Enne polnud kuhugi minna, nüüd jalutan seal meelsasti, selles sombus kahe raudteeharu vahel. Lähme, ma tutvustan teid minu lähima ümbrusega."

Mindi vaikides. Otsiti jutulõnga otsa.

„Marta," alustas lõpuks Kazjuk, kui nad raudtee poole siirdusid, „kas sa oled kunagi kujutlenud endale, et pärast kooli lõpetamist võiksid seista iseseisvana ja üksi keset elu?"

„Miks üksi, Kazjuk? Mul on ju ema ja Lilli."

„Ma niisamuti. Olen näinud sinutaolisi tüdrukuid niisuguses olukorras. Enamasti on nad üsna abitud."

Marta jäi vastuse võlgu. Teda läbistas uuesti hirm, mida ta oli tundnud Lilli haiguse ajal, hirm, et ta võiks kaotada ema ja õe.

„Ei," raputas ta ägedalt pead. „Üksi ma ei jää ja ei jäta iial maha ema ega Lillit. Kui kooli lõpetan, siis hakkan perekonda ülal pidama."

Mitka naeratas.

„Aga kui sa mehele lähed, mis siis?"

„Ma ei lähe vist üldse mehele, sest millal Lilli ükskord suureks kasvab. Ma olen siis juba väga vana."

„Laps, mis laps," mõtles Kazjuk. Ta oli selle küsimuse poolkogemata tõstnud, võrreldes endamisi Mitkat, kes oli Marta eas juba enda elu juhtimas, ja Martat, keda kindlasti veel kaua kaitseb ema tiib.

Mitka ei talunud enam liig tõsist meeleolu ja ninna tungiv lõhn ärritas teda.

„Sa oled vist ennast jälle haisutanud, Kazimir Zelenski?"

„Siia tulles lasksin ometi habet ajada," vastas Kazjuk, „ja kust mina tean, mis nad mulle näkku pritsisid."

Mitka paljastas oma ilusad hambad.

„Ma arvasin, et oled Mariinaga uuesti tutvust sobitanud."

Kazjuk haaras Mitkal rinnust ja raputas.

„Kas sa ei andnud mulle ausõna, et sa mulle Mariinat mitte kunagi meelde ei tuleta?“

„Oled sina aga narr, mis sa nüüd vigurdad justkui poisike.“

Kazjuk laskis Mitka vabaks ja ruttas mõned sammud ette.

„Andesta, Kazjuk, ma tõesti ei aimanud, et sul nii tõsi taga tema unustamisega. Ikka läheb meelest, et mul on nii järjekindel ja põhjalik vend.“

Kuu, nagu häbenedes oma hilinemist, pistis tasahilju oma ketta üle pilveserva ja naeratas neile.

Nad istusid pingile, otse klubisaali akna alla, kust kostis pillihelisid.

Mitka muutus järsku nukraks.

„Kuule, Mitka, mis sinuga lahti on?“ küsis Kazjuk murelikult.

„Ei midagi. See haarab mind vahel.“

Tema tumedad suured silmad vaatasid kaugele laotusse, kus rahutud pilved liuglesid üle kuu.

„Sa ju ise avaldasid soovi raudteeteenistusest ajutiselt lahkuda ja Siberisse Koltšaki vägesid, õigem, nende riismeid purustama minna. Kahetsed sa seda?“

Mitka nägu muutus pahaseks.

„Mitte eluilmaski ei kahetse ma seda. Spekulantide ja teiste sulide nuhkimine vagunites ja jaamades on liiga igav töö minu jaoks, kui tean, et mu sõjakaaslased on relvaga vaenlaste vastu väljas.“

Kazjuk märkas pilku, mille Mitka Martale heitis. Tal oli kõik selge.

„Ma tean, Mitka, mida sa nukruse hetkedel mõtled... Varsti olen Novosibirskis, Petropavlovskis ja kes teab veel kus. Tuisk pühib mu jäljed... Sõbrad mälestavad, räägivad: oli meie eneste hulgas võitlejaks kasvanud Mitka. Kus on ta nüüd? Mis on temast saanud?“

„Võib-olla,“ vastas Mitka. „Inimene ei ole ometi puuhobune.“

Martal hakkas Mitkast kahju, norutujus Mitka oli nagu hoopis teine inimene.

„Mitkal aga pole häda midagi,“ hüüdis Marta rõõmsalt. „Ta on kaugel taigas koos teiste vapratega, lõkkel keeb teevesi. Mitka ise seisab püssi najale toetudes ja loeb

Kullimaja Marta kirju, mis teda igal pool üles leiavad, saabugu postikott kasvõi kuuajalise hilinemisega."

„Ka minu omad vist ei puudu," lisas Kazjuk.

Saalist hakkasid kostma õrnad valsihelid.

„Selle valsi nimi on „Katkenud keeled", ma tean. Ja kui ilusad sõnad purustatud elust. Need on mul peas."

Mitka tõusis järsult ja tegi Marta ees kummarduse.

„Kas tohin sind tantsima paluda? Oleme juba täisinimesed ja pole veel kordagi teineteisega tantsinud."

Marta oli kohe nõus. Kazjuk jälgis neid. Nad tantsisid kergelt ja särasilmil. Kazjuk tõusis.

„Viimane veerand valssi mulle, kui tohib?"

Mitka hoidis Martal ümber piha ja ütles naerdes:

„Seda tuleb minult küsida, kuid mitte Martale otsa vahtida. Ega ma kade ole, palun, seltsimees komissar. Aga kas teil üldse sobib rohul harjutusmuusika saatel koolilapsega tantsida?"

„Aga kui mina ei soovi, mis siis?" küsis Marta, turtsakat nägu tehes.

„Su nägu ja sõnad ei loe," ütles Kazjuk, temaga tantsima minnes. „Oled kelmust täis, muud midagi."

Kui nad tagasi jõudsid, istusid nad Marta aeda pingile, sest magamaminekuks ei olnud kellelgi tuju.

Mitka pani oma käe kergelt ümber Marta õla ja muutus jälle nukraks.

„Sa siis kirjutad mulle, nagu lubasid, Marta?" küsis ta surutud häälega.

„Aga muidugi. Kiri vaprale poisile nagu sina! Ma olen uhke, et mul on nii väärtuslik sõber ja ootab minu kirja."

Mitka tõusis järsult ja ütles vabandavalt, et tahab veidi üksi kõndida, sest istumine ei olevat tema iseloomule kohane, läks pargi suunas, plotski tuluke vilkumas veel tükike aega.

Marta murdis varrelt päevalille pea, tegi selle pooleks ja ulatas Kazjukile ühe poole.

„Millest me siis nüüd räägime, Kazjuk?" küsis ta, seemneid sööma hakates.

„Kui soovid, alustame sellest vaesest tüdrukust, keda kuningas naiseks tahtis ja kes talle ei läinud . . ."

Marta naeratas.

„Võiks ju, ainult ma ei usu enam muinasjutte. Ütle parem, kuidas sa siia sattusid ja pealegi Mitkaga koos?“

Kazjuk vaatas vargsi Martale, näris veidi alumist huult, enne kui vastas:

„Ei tea, kas tegingi targasti, et tulin. Otsesed tööülesanded suunasid mind küll siia ...“

„Kuid mitte meie juurde. Miks sa siis tulid, kui kahetsed?“

Kazjuk tundis end ebamugavalt. Ta ei saanud ometi öelda, et Marta õitselepuhkenud kaunidus ja kargus teda tahtmatult vallutasid, kuna Martas oli kõik nii ligipääsmatu ... ja võib-olla ei puhke temas iialgi Kazjuki vastu mingit tunnet. Ta on ja jääb Martale ainult Kullimaja Kazjukiks.

„Kas sa unistad, Kazjuk?“ küsis Marta viivu aja järel.

„Jah, ma unistan paljudest asjadest. Näiteks kuulsin toreda loo sinu sõprade Senka ja Ljonka isast. Nad on ju Krašennikovid, eks ole?“

Marta noogutas.

„Igaüks ei oleks nii teraselt oma liini silmas pidanud. Tuleb see Krašennikov koosolekult, näeb, et liginev rong on juhitud tagavararööbastele, mis lõpevad varsti, ja edasi on soo. Ta märkab uimaseks löödud rööpaseadjat, talle meenub, et jaama ees oli peatee vaba, ja juhib rongi viimasel sekundil sellele.“

„Kust sa seda tead?“

„Ma olin juba eile siin. Andsin nõu Krašennikov kirjaoskust õppima saata ja siis teemeistriks määrata. Ta ei ole veel vana ja meil on niisuguseid kohusetruid inimesi vaja.“

„Taevas hoidku, kui poiste isa sõidab dresiinal, siis poisid lähevad küll uhkusest lõhki,“ arvas Marta.

„Ei tea midagi,“ vastas Kazjuk mõtlikult, „mulle paistab, et neile on isiklik algatus ja vabadus üle kõige.“

„Kui see saladus ei ole, Kazjuk, siis ütle, milles seisab sinu töö ja tegevus? Mitka põikleb kõrvale, kui küsisin, ütles ainult, et hirmus tähtis mees.“

Kazjuk muigas.

„Minu töö ei ole ammu enam saladus, kuid ma pean õigeks osa sellest maha vaikida. Ma koostan ja kontrollin rongide ja eriti kauba- ning relvarongide koosseise, kus-

juures kannan vastutust, et nad õigetesse kohtadesse satuksid. See töö ei ole just kerge, kuid huvitab mind ja ma kavatsen edaspidi kõrgemas õppeasutuses just raudteeasjandust edasi õppida. Ja sina, Martakene, mis kavatsused sul on?" lisas Kazjuk ootamatult pehme häälega.

„Sa ära naera minu üle nagu ema, kui talle oma kavatsusi räägin. Ma tahan... arstiks saada." Nüüd oli see öeldud.

Kazjuk ei naernud üldse, vaid küsis sama pehmelt:

„See on õilis tööala, aga siin ei aita ainult unistamine ja mõte valgest kitlist. Võib-olla ei suuda sa isegi verd näha, rääkimata opereerimisest ja kohutavatest haavadest."

Marta vaatas imestunult Kazjukile otsa.

„Kuidas? Kas ma tõesti nii verest ära langeva olevuse mulje jätan? Ma olen barakkides aidanud õde Iriinal haavu siduda, olen pärast haavatute rongide tulekut isegi operatsioonilaua juures abiks olnud... käealusena muidugi. Sa ei või kujutleda, Kazjuk, missugune tunne sind vallutab, kui haige paranema hakkab. See on umbes nii, nagu oleksid ise raskest haigusest terveks saamas. Ja kui palju olen ma õuel talutanud neid, kes nagu lapsed püüavad esimesi samme teha, aga ilma toeta ei saa... Ja siis olin ma veel palju noorem kui praegu," lisas ta uuesti seemneid krõbistama hakates.

Kazjuk oleks tahtnud Martat oma embusesse haarata, teda suudelda ja öelda, kui kallis ta temale on, aga tüdruk, kes lühikeses jakis tema kõrval istus, jalgu kõigutas ja seemneid sõi, pilk unistavalt taeva poole suunatud, solvuks tema käitumisest ja põgeneks tema eest igaveseks. Kazjuk süütas paberossi ja hakkas samuti näilise ükskõiksusega kuud vaatama. Enam ei vahetatud sõnagi.

Ootamatult langes Martale sülle kimp lilli ja Mitka ilmus pingi tagant nähtavale.

„Mitka!" hüüdis Marta vabanemistundega. „Kuule, poiss, no seekord oled sa küll vargil käinud. Tunnista üles, kelle aeda sa rüüstasid?"

Mitka suu tõmbus laiale naerule.

„Sport, Marta. Vaevalt on keegi peale minu ennast üle preestrimaja kõrge kivimüüri vinnata jõudnud. Ja tagasihüpe — murra või jalad."

Marta vaatas astreid ja talle meenus, kuidas Mitka Riias talle ärasõidupäeval lilli tõi.

„Sa pole põrmugi muutunud. Ikka poisike."

„See on siis aitäh lillede eest. Ka sina, Marta, oled ikka samasugune toriseja, kui asi puutub minusse. Aga kes see oli, kes nuttis apteegi ees, opodeldoki pudel vastu rinda surutud. Kas nutsid minu pärast?"

Marta sattus kimbatusse ja seda just Mitka tahtiski. Kuskil kires varajane kukk ja Triška pistis haukuma. Kazjuk tõusis. „Teen ettepaneku magama minna. Šuvalovo hakkab varsti ärkama," ütles ta maja poole sammudes.

„Selge. Läki." Mitka lõi pea kõrgele püsti ja nad astusid majja.

Teisel pool õhukest vaheseina ajasid Kazjuk ja Mitka juttu. Mitka hakkas äkki heledasti naerma. Marta koputas seinale.

„Palun magama jääda. Koolilaps peab hommikul vara kooli minema."

Mitka koputas vastu.

„Vabandust, et teid tülitan, aga meil vennaga on soov veel laulda. Kuu paistab, tähed säravad ja väga kena oleks, kui ööbik seina taga meie kontserdist osa võtaks."

„Ema magab," vastas Marta poolsosinal.

„Ei maga ma ühtegi, mis sa räägid," ütles Liina kõvasti. „Laulge nii palju kui soovite. Laul kosutab hinge."

„Aitäh, Marta mamma," hüüdsid poisid ja alustasid vana tuntud laulu „Päike tõuseb ja läeb looja". Marta tõusis istukile ja laulis innukalt kaasa. Ka Liina nõjatus küünarnukile ja kuulatas. Noorte laulus oli nii palju värskust ja jõudu, nagu poleks üldse muresid ja vaeva. Kui nad oma kontserdi viimast pala — Varšavjankat — alustasid, ei saanud Liina hoiduda kaasa laulmast. Gustav oli talle sõnad ja viisi õpetanud. Liina tajus selgesti, et tema elu Gustavi kõrval oleks võinud palju õnnelikumaks kujuneda, kui ta ise oleks sama tuliselt kõigele kaasa elanud, mis Gustavile oli olnud elu sisuks.

Poisid plaksutasid Liinale kaasalaulmise eest.

„Head ö-ö-öd!“ hüüdis Marta tehtud peenikese häälega.

„Head ö-ö-öd!“ vastasid poisid samasuguse peenikese häälega.

„Oh teid, masuurikaid küll,“ lõi Liina naeratades käega ja heitis uuesti pikali.

Marta oli juba poolunes, kui tema silmade ette kerkis mets, partisanid, nende juurde hiilivad valged, püssid palgel. Ta oli otsekohe istukil ja kuulatas, kas tõesti Mitka ja Kazjuk on siin, või oli nende külaskäik ainult unenägu.

Mitka naeris parajasti. Kazjuk jutustas talle nähtavasti midagi lõbusat.

Mitka koputas tasa seinale.

„Ärka üles, unimüts! Meil on igav.“ Siis kostis Kazjuki hääl:

„Marta, ma jutustasin praegu Mitkale, kuidas sa minu süü läbi kord Kullimajast liig kaugele ära eksisid ja politseisse sattusid. Ma pidin su ema nõudel sinu põllele joonistama nime ja aadressi, mille ta siis punase niidiga üle õmbles. Terve maja naeris sinu omapärast passi. See läks aga varsti Kullimajas moodi. Praktiline asi.“

„Kui vana ma siis olin?“

„Kahe ümber. Mina mängisin poistega kurni ja unustasin sind hoopis. Sina aga suvatsesid üksi patseerima minna.“

Nii naerdi ja räägiti läbi seina lapsepõlvest kuni aovalgeni.

Viimane hüvastijätt

„Õnnelikku reisi ja head päralejõudmist!“ hüüdis Helka, kui kuulis, et mitmed õpetajad on koguni välismaale siirdunud, et seal ära oodata neile ebameeldiva revolutsiooni lõppemist ja tsaari uuesti troonile astumist. Kuldjalgadega ameerika onu toetusel olevat see kiire ja tühine asi...

Õpilaste tung kooli oli suur ja õpetajad olid seekord need, kes lõid algavasse õppeaastasse lünga.

„Küll õpime järele, mis nende tarkusest esialgu puudu jääb,“ toetas Marta innukalt Helkat.

Liidia tegi tähtsa ettepaneku:

„Algebra, näiteks, on raskeks punktiks. Võib-olla aitaks meid esialgu edasi mõni kevadel lõpetanu. Olga Gromova oli minu teada algebras väga silmapaistev.“ Liidia niigi kitsad huuled tõmbusid pärast seda avaldust peaaegu nähtamatuks kriipsuks.

„Lõpetanu ei ole veel õpetaja, parem ootame ära, kuni leidub kogemustega mees,“ astus nüüd välja Marta pinginaaber Marfa.

„Sina, Marfa, räägid alati teistele risti vastu. Südames pooldad Gromovat nagu teisedki, aga sa kohe pead midagi enda arust väga tarka vahele pistma. Oleme lõpetajad ja iga tund on kulda väärt. See pole kellegi jutt — tahad ainult segadust luua,“ ütles Marta.

Marfa punastas ja istus noruspäi pingile tagasi. Martale tundus, et ta kipub Marfa suhtes väga valeerialikult käituma. Ta võttis taskust peotäie päevalilleseemneid ja pistis Marfa taskusse. Nad naeratasid ja kõik oli unustatud.

Ligi kuu aega kasutati Gromova abi. Kui siis rõõmsa näoga ja valkjate juustega pärisõpetaja klassi ilmus, oli Marfa esimene, kes teatas:

„Valentin Valentinovitš, klass on omal algatusel püüdnud edasi õppida, et programmiga toime tulla."

Valentin Valentinovitš vastas kuidagi häbelikult:

„Tänan!"

Juba paari päeva pärast teatas ta sama häbelikult, kuid väga autoriteetselt:

„Vaatamata sellele, et klass on püüdnud omal jõul programmiga Olga Gromova abil edasi jõuda, tuleb meil kõik õpitu siiski uuesti läbi võtta. See läheb nüüd muidugi kergemini ja kiiremini, kuid süsteem, kulla lapsed, süsteem..."

Martale saabus kiri: „See roosa näoga süsteem minu südant küll ei võida. Ja kes on talle need kulla lapsed? Kas tõesti meie? Vaat, kus leidis endale lapsed! Algebrast teeb maailma kõige tähtsama asja ja meie, kulla lapsed, peaksime ainult tema ainet süsteemi järgi tuupima. Hale veidrik."

Ja ometi oli just Valentin Valentinovitš see, kes Helka südame päriselt võitis. Helka ei naernud enam nii palju, ja kui naeriski, siis oli see tagasihoidlik, nagu veidi liigagi tagasihoidlik. Põhjuseks olid ühised rongisõidud, kus Valentin Valentinovitš alati ise Helka juurde istus ja temaga vestles.

„Ainult sulle, Marta, ütlen, et Valentin Valentinovitš on tore, tal on hea süda ja ta austab meie uut valitsust. Sellepärast tuligi üle meie juurde, et Marja Andrejevna on oma inimene. Ta on suurte raskustega õppinud ja toetab praegugi oma õdesid-vendi, nagu seda varsti teen minagi."

Valentin Valentinovitš vallutas oma vaikse ja avameelse olemisega rohkemgi südameid kui Helka oma. Üks kaotajatest oli isegi Liidia, kes, vastupidiselt Helkale, naeris nüüd palju ning püüdis algebra tunnis eriti hiilata oma teadmistega.

Koolielule elas Marta kõigis tema pisiasjades ja väikestes muredes kaasa, kuid niipea kui kooliuks tema järel sulgus, vallutasid mure tuleviku pärast ja Kazjuk kõik tema mõtted. Ema oli pingul kui kandlekeel ja

ootas, et saabuks ometi kord kevad, saabuks kord igatsetud päev, kus Marta seisaks, lõputunnistus käes, tema ees ja ütleks: „Aitäh, ema, kõige eest, nüüd on kõik teed lahti, nüüd puhka sina, ema, ja kasvata minu väikest õekest.“ Mitkale kirjutas ta, nagu lubatud. Kõik võis olla, aga et Mitka tühjade kätega postikoti juurest lahkuks — seda ei tohtinud juhtuda.

Ainus kiri, mis Mitkalt saabus, kõlas nukrana.

„Kallis Marta! Oleme raudtee lähedal metsas. Kirjutan põlvel, raudtee äärest leitud lauakese peal. Mitu head lahingut üksikute jõukudega on seljataga. Loodan, et pääsen ka järgmistest õnnelikult. Siiamaani ei ole ma ühtki kriimustust saanud. Kirjutan ja näen sind enda ees, Martakene. See peletab mõtted salakavalast ja jõhkrast vaenlasest. Varsti saabub tund, mil relv on mälestus, päev kulub tööks ja öö puhkuseks nagu teil Šuvalovos.“

Paar nädalat enne uut aastat ütles ema kibestunult: „Sa jääd nüüd mõneks päevaks koju Lilli juurde. Ma lähen koos teiste naistega maale oma asjade eest leiba paluma. Kui ma teel ära külman ja enam tagasi ei tule, siis sõidad sa Lilliga Paidesse Mihkli juurde. Käivad kõvad jutud, et varsti saab ometi kord siit minema. Ma saadaks sind naistega maale, sul noored väledad jalad, aga sinu kauplemisest ei tule midagi välja.“

Nad tõstsid tuppa toodud kelgule ainsa järelejäänud varanduse — jalaga õmblusmasina — ja sidusid hoolikalt kinni. Sellega ei saanud enam midagi teenida. Sits oli Šuvalovost ammu maale veerenud. Leibagi olevat mujal külluses, aga siin ... Marta mäletas seda masinat lapsepõlvest saadik: väiksena oli ta masinajalal istunud ja sõitu teinud. Šaarik oli siin kunagi maganud karbi sees. Isa! Mälestus temast tõusis jälle kord teravalt südamesse.

Kui ema järgmisel hommikul vara kelgurihma põiki üle õla heitis ja valuliselt-pilkavalt hüüdes „nõõ, setukas!“ värava poole liikuma hakkas, oli Martal tunne, nagu viidaks elav olevus majast välja. Tuba oli äkki tühi. Ta võttis Lilli sülle ja surus oma rinnale. Lilli nuttis ja hakkas Martaga tõrelema: „Marta paha ... Süüa ... Marta paha, ei anna.“

Väljas valitses pakane. Tuul vingus ja lumi kriuksus kõrvulõikavalt. Martat rahustas teadmine, et ka Berta, Veera ja Frosja läksid — igaüks oma pampudega. Marta oli kuulnud palju neist naistevooridest, mis Volga jääd mööda allapoole liikusid, vahel 80—100 versta, et siis laiali minna küladesse toiduainete vastu oma asju ja esemeid vahetama.

Möödus viis päeva, Šuvalovo naised jõudsid tagasi. Frosjal oli külm parema jala varbad ära võtnud ja Veeral nina näpistanud. Liina oli õnnelikult oma retkelt tagasi jõudnud. Ta tõi tuppa jahukoti, teise koti kõlisevate kartulitega jättis esikusse.

„Mida te sõite?“ oli tema esimene küsimus.

„Niisama... Lillile tõin lasteköögist suppi. Aga see uus keetja üldse muud suppi ei vaarita, kui ainult heeringapeadest. Siis tõid Senka ja Ljonka meile kitsepiima ja Brjanski arsenalis aitasin ühel mehel palvekirja kirjutada — tema naine andis hapukurke. Leiba aga Šuvalovos peaaegu üldse kätte ei saa. Eeslinnas veel sai. Miks anti Rudziti naisele leivapood?“

„Noh kui tema juba ei oska leivakannika otsas istuda, kes siis veel,“ vastas Liina. „Aga seda ma ütlen,“ seletas ta, rätikuid eneselt maha koorides, „niisuguseid kõrilõikajaid nagu maal linnas küll ei ole.“

Marta askeldas ema ümber, andis talle kuuma teed, Lilli kõndis mööda tuba ja kordas ilusa „r“-ga „kõrilõikajad“, „kõrilõikajad“.

„Ulualustki ei taheta anda. Hingehinna eest pakuvad sulle söögiks lõssi, enestel neli-viis lehma laudas. Oh, kui käsi nende kägistamiseks ulatuks,“ hüüdis Liina vihaselt. „Klavergi juba toas, tütred nagu nukud riides, aga siis tuleb poisiklõpats, ütleb isale: „Ma tahan jalgratast.“ „Kas teil niisugust asja on?“ pärib isa. Muudkui anna kõik, anna kas või särk seljast. Ja küll minu masinat vuristati, aga hirm oli hinges, et viimaks ikka ei võeta. Leivata tagasi tulla... Ah, mis seal rääkida, kel ikka varandus, sel on ka praegu võim.“

Marta hakkas vastu vaidlema.

„Sellest kõigest saadakse jagu, ema. Praegu on veel liiga palju vaenlasi. Kas isa ei võidelnud töörahva eest, kas Kazjuk ei seisa valvel töörahva huvides? Ja Mitka

heitleb, surm silme ees, selle eest, et valgekaartlased ei saaks veelgi rohkem kahju teha, kui nad juba on teinud. Ei, ema, ära kurvasta, kaovad needki, kes linnainimestel hinge välja võtavad."

„Sul oleks paras kuskil suure hulga ees kõnet pidada. Mind sa targemaks teha ei pruugi." Ta viskus voodisse, vaatas masina tühja aset ja peitis pea padjasse.

Marta istus laua taha õppima. Ema ohkas ja vähkres, lõpuks hüüdis ta peaaegu kärkiva häälega: „Lõpp! Lõpp kõigega siin!"

„Millega, ema?" küsis Marta põksuva südamega.

„Kõigega, laps. Esimese rongiga, mis kodumaale viib, sõidame Paidesse Mihkli ja Anna juurde. Ja vaata, et sa seda kümmet naela jahu, mille ma voodi taha reisi jaoks panin, ei puuduta."

„Ei, ema, ma ei puuduta," vastas Marta vaikselt. Ta laskis pea norgu. Mõtted jooksid mineviku ja tuleviku vahet.

Ühel maikuu päeval, kui puudel pakatasid pungad ja Volga oli oma kaldad hüljanud ning laius luhamaadel, läks Marta pärast kooli jalutama, et vaadata jõge ja püüda lahti arutada mõndagi neist umbsõlmedest, mis vaevasid südant. Kazjukilt oli Marta saanud kirja, milles ta avaldas muret Mitka pärast, kelle kohta puuduvad teated.

Marta jäi kaldal seisma, lained veeresid peaaegu jalgade ette, võimsalt ja vabalt. Ammu see oli, kui jää oli nii paks, et näis, nagu ei murraks teda ükski vägi. Nüüd oli Volga ikke purustanud ja ennast mõnusasti välja sirutanud.

Marta kõrval seisatas habemik mees, vana lõmmis kaabu peas. Ta uuris valget laeva, mis tuli altpoolt, nagu lainetel liuglev luik. Suur uhke reisijate-laev.

„Kas pole ilus laev, mis?" küsis ta Martalt, näidates näpuga laevale. „Olen sellel kümme aastat masinist olnud. Küllalt pikk aeg, et oma laeva juba kaugelt tunda, mis? Ära sa aga arva, et ma endist peremeest leinaksin. Kui aga seda laeva näen, tuleb ta mulle kohe meelde. Oleks ikka pidanud päästma, mis?"

„Niisuguse suure laeva omanikku, pursuid?"

„Ei, tüdruk, mitte pursuid, vaid inimest. Just selle laevaga tahtis vana Kolõkov põgeneda, jõi aga ennast enne täis, tuli laevale ja kukkus üle parda."

„Teie kahetsete Kolõkovi?" küsis Marta imestunult.

„Sa ei saa minust aru. Mitte Kolõkovi, aga purjus inimest. Oleks pidanud ikka päästma. Mina kahtlesin, teised vist samuti. Kui siis otsustasime, et vana tuleks ikka veest välja tõmmata, oli teine juba uppunud. Saad sa nüüd aru, mis?" Ta vaatas Martale poolpahaselt kaabu alt otsa. Siis jätkas kohe selgitavalt: „Aga perekond, näe, elab endiselt priskesti edasi. Naine läks oma varandusega kloostrisse, tütar sõitvat varsti njanjaga Pariisi. Ole sa nii rikas kui tahad, aga ilma kodumaata oled võõras riigis ikka pool inimest, mis? Minu pärast mingu nad kõik kas või Pariisi taha, peaasi, kadugu silmist, et me neid enam kunagi ei näeks!"

Mees heitis pahaselt käega, kohendas kaabulotti ja läks.

Marta naeratas talle sõbralikult järele. Jah, nemad lähevad, ja mida kiiremini, seda parem, aga miks pean mina minema. Kas ei vääri siis ka meie — ema, Lilli, mina ja teised — sõnu: „Kadugu silmist, et me teid enam kunagi ei näeks." Salkkond töölisi tuli vastu. Nad arutasid midagi elavalt ja iga teine sõna oli „ametiühing". Marta vaatas neid suure armastusega. Nii tuntud ja nii omast hoovas neist Martasse. Alles see oli, kui nende hulgas liikus, töötas ja tegutses tema isa... Ei, ta ei lahku siit. Ta jääb Lenini juurde, töötab töölisrevolutsiooni lõpliku võidu heaks ka siis, kui ta ei saa arstiks õppida.

Kodus ootas teda telegramm: Mitka raskesti haavatuna Kaasani haiglas Ootab Sõida kohe Kazjuk

Marta seisis tükk aega, telegramm värisevate näppude vahel, enne kui ta paluvalt ema poole pöördus:

„Ema, sa ei keela ju, et ma sõidan?"

„Sõida peale, pilet ei maksa ju naela leibagi," lausus ema Martale otsa vaatamata ja hakkas pliidi ees askeldama. Marta põimis käed ema kaela ümber.

„Mis sa eputad! Sõiduraha võta minu palitu taskust."

Liina südametunnistus oli häiritud. Mõni hetk enne Marta tulekut oli ta Rudziti naisele telegrammi näidanud

ja nad olid asja arutanud: saagu Marta oma tahtmise ja sõitku. Kui ta tagasi jõuab, on ta teises meeleolus, on mujalgi viletsust näinud ja mõtted hoopis teised.

Sõit Kaasanisse polnud kerge. Rongid olid üle kuhjatud ja piletit polnud kassast üldse võimalik saada. Need olid kuidagi teisiti reisijate kätesse sattunud. Alles kolmandale rongile oskas Marta juba trügida nagu vaja, tõugates teisi, võttes vastu hoope selga ja rindu, rääkimata sõimuvalinguist, mida sadas nagu rahet. Lõpuks oli ta siiski jänesena pingi all ja rong hakkas liikuma.

Ühes väikeses jaamas enne Kaasanit tõsteti ta rongilt maha koos teiste jänestega ja viidi miilitsasse.

„Teie sihtpunkt?" küsis Martalt noor, võrdlemisi upsakas militsionäär.

„Kaasanisse."

„Mida sinna?"

„Haige juurde. Siin on telegramm."

Ta ulatas militsionäärile telegrammi ja lisas: „Raha mul on, aga piletit ei saanud."

Militsionäär hakkas telegrammi lugema. Tema kõrval seisev raudteelane vaatas uudistavalt üle militsionääri õla telegrammi. Siis küsis ta, Martat teraselt vaadeldes:

„Mis nimeline see poiss on?"

„Dmitri Zelenski."

„Ah nii!" laususid militsionäär ja raudteelane korraga. Viimane viipas Martale käega, et ta talle järgneks, ja ütles militsionäärile: „Kas või vedurile, aga Mitka soov tuleb täita."

Marta järgnes raudteelasele, kes võtmega ühe ukse jaamahoones avas ja Marta mingisse tööruumi juhatas.

„Aega kiirrongini veel on. Võtke istet." Kahvatu noor poiss istus laua taha ja hakkas sorteerima paberivirna enda ees.

„Kas te tunnete teda?" küsis Marta, kui raudteelane oli paberivirna kõrvale tõstnud.

„Kes ei tunne rõõmsat heasüdamlikku Mitkat Kaasani liinil! Täitsime ta soovi ja tõime kaugelt Siberist ära. Tahtis sõprade juurde. Te muidugi ei tea veel Mitka kangelastegu. Ta hiilis üksi bandiitide selja taha. Võitlus

käis üks nelja vastu. Tagajärg: vastaspoolel kolm surnut. Mitka sai haava rinda, kuid üks toll kõrgemal kui tarvis. Üks toll madalamal, asi oleks tühine. Tugev süda, siiamaani ei vannu alla."

Poisi nägu oli nii tõsine ja kuidagi hajameelne, ja Martale otsekui kandus üle teadmine, et Mitka on väga raskesti haige. Rohkem nad ei rääkinud.

Kui Marta Kaasanisse jõudis, oli juba öö. Ta eksles hulk aega mööda pimedaid tänavaid, enne kui leidis üles haigla. Vaatamata ebatavalisele külastusajale anti talle kohe valge kittel selga ja juhatati ta väiksesse tuppa, kus asus üksainus voodi. Marta seisatas uksel. Talle vaatasid vastu veretus näos kaks ülisuurt hiilgavat silma. Mitka suu ümber hakkas mänglema naeratus. Ühe hetkega oli Marta voodi juures.

„Kas sõit oli ränk, Marta?"

„Polnud viga. Tere, Mitka!" Ta suudles Mitkat õrnalt laubale, istus siis toolile, mille Kazjuk talle pakkus. Mitka võttis Marta käe ja surus selle kogu oma nõrga jõuga rinnale. Ta naeratas jälle:

„Arst mis arst. Valge kittel on nagu loodud sinu jaoks."

Kazjuk ütles Mitkale, et ta läheb veidi välja õhku hingama. Mitka ei lubanud.

„Jää siia, vennas," ütles ta nõrga häälega, kuid kindlalt. „Ma ei taha, et sa lähed. Mine... pärast."

Kazjuk oli oma venna juures veetnud juba kolm ööd-päeva järjest, jälgides tema meeleheitlikku võitlust, virgutades ja lohutades teda. Tänase päeva oli Mitka lamanud liikumatult. Vastu ööd oli ta äkki silmad avanud ja öelnud:

„Marta vist ei tule. Kui mind enam ei ole, siis otsi ta vahetevahel üles, Kazjuk, rääkige Kullimajast, mälestage mind..."

„Jah, Mitka, kuid ära nukrutse — ma tean, et ta tuleb, sest ta on ju Kullimaja Marta."

„Jah," oli Mitka vastanud, Kazjukile lapselikult otsa vaadates. „Ja mõtle, Kazjuk, ma olen kahekümne aastane, suren ära, ja ei ole veel ühtki tütarlast suudelnud."

Marta ilmumine vabastas Kazjuki hirmust, et ta ise variseb kokku. Ka nüüd tundus Kazjukile hetketi, nagu

see polekski Marta, vaid mingi viirastus, mis kohe kaob.

„Võta mu pea sülle, Marta, istu siia. Mu pea on nii raske."

Marta täitis tema soovi ja istus voodipeatsisse.

„Hoia oma käsi minu meelekohtadel, Marta. Su käed on nii rahulikud, head, jahedad, nagu peavad olema õiged arstikäed."

Martal nöörisid pisarad kurku, kuid ta hoidis neid mehiselt tagasi. Ta ainult neelatas ja vaatas tumedaid juukseid, kõrget puhast laupa ja kahvatuid käsi.

Mitka sulges silmad. Ta jäi magama. Kuid ta uni oli rahutu. Ta pea muutus üha tulisemaks, rasket hingamist katkestasid üksikud köhahood, mille järel ilmus suule verine vaht, mida Kazjuk marliga ettevaatlikult pühkis.

... Esimesed koidukiired kuldasid akent, kui Mitka ütles: „Aseta mu pea voodile."

Kazjuk tõstis tasa-tasa Mitka pea koos padjaga Marta sülest ja asetas voodisse võimalikult mugavasse asendisse.

Marta istus voodi ette.

„Seda ma tahtsingi, Marta, näha sind ja koitu. Las ma vaatan." Ta vaikis, siis jätkas sosinal:

„Kas mäletad, Marta, ma ütlesin sulle, et oled minu kodu... Ma olen nii õnnelik praegu, nii suur rahu on minu ümber, sina ja Kazjuk olete minu juures ja ka... surm. Temast ma numbrit ei tee... olen ju partisan! Te mõistate, mis tähendab punane partisan."

Ta tahtis nagu veel midagi öelda, kuid surm sulges igaveseks suu... Joana hakkas vasemast suunurgast voolama punane nire.

Särav päike võttis neid vastu, kui haiglauks sulgus. Kazjukil oli käe peal Mitka sinel. Väsinuna, loiuna astus ta Marta kõrval, kelle pilk ei näinud ei vastutulijaid ega naeratavat päikest. Nad läksid mööda Mitka korterist, pöörasid tagasi ja möödusid jälle. Kui nad lõpuks tuppa astusid, surus Kazjuk hetkeks Mitka sineli oma rinnale ja riputas siis õrnalt varna. Ta värises üleni ja, lausumata sõna, viskus Mitka koikule, millel oli ainult paljas madrats ja kirju püüriga padi. Marta

tundis rebivat haava rinnas ja kõik tema silme ees hõljus nagu udus. Kobades istus ta koiku äärele.

Ivan, kes Mitka oli Kaasanis oma ulualla võtnud, tuli tuppa, tõstis sõna lausumata nurgas seisvalt taburetilt veepange põrandale ja viis tabureti laua juurde. Ta istus, võttis põuest ajalehed ja hakkas neid hajameelselt sirvima. Ta ei lugenud. See oli umbes neljakümneaastane mees teravate näojoontega, haiglase ilmega, parem käsi sidemes.

„Oh, kuradid, kuradid," pomises ta, käies mööda tuba. Ta peatus sineli ees, vangutas pead ja hakkas jälle kõndima. Marta magas, jalad rippusid üle koiku ääre. Ta väristas ennast ja nuuksus läbi une. Ivan peatus tema juures.

„Oh, tuvikene, kui kõhn ja habras," ohkas ta kuuldavalt ja võttis Martal kingad jalast.

Nüüd pööras Kazjuk ennast selili ja ristas käed pea alla. Võõras tõmbas temalgi säärikud jalast ja vaatas nägu.

„Küll sarnaneb vennale. Kui ta veel naeraks täie suuga, siis oleks Mitka mis Mitka."

Kazjuki suu aga oli valuliselt suletud ja kindlajooneline lõug uhkelt püsti. Mitka toakaaslane nägi, kuidas Kazjukit läbis uus külmavärin. Ta läks varna juurde, võttis sealt Mitka aukliku, rinna kohalt tardunud verega sineli ja laotas selle koikule.

„Saage vähemalt teie sooja, Mitka seda enam niikuinii ei vaja. Ah, peaks ma ruttu paranema. Oodake, te mõrtsukad!" Talle meenusid päevad, mis nad Mitkaga koos siin Kaasanis veetsid. Mitka saabus sõitudelt, alati heatujuline, valmis kohe jälle spekulante püüdma minema. Ta kadestas tema nooruslikku tulisust... Ja nüüd: Mitkat ei ole ja tema ise pooleldi sant.

Oma paremas kleidis, ikka samas valge-sinisetriibulises, suur kimp põllulilli käes, astus Marta mööda tänavaid. Mõnigi noormees noogutas talle nalja pärast, et vastutervitust saada, kuid näkku vaadates tõmbus kohe eemale, sest nägu avaldas nii suurt leina. Kui Marta astus suurde saali, kus Mitka kirstu juures seisid auvalves endised kaaslased, läks ta neid märkamata otse kirstu juurde

ja asetas oma lillekimbu tema jalutsisse. Mõtted jooksid nagu iseendast tagasi Stanislav Zelenski juurde, kelle kalmule tema ja Rebekka lillede vahele asetati väike punane lipuke, mis järgmisel päeval oli kadunud, kogu haud aga segi tallatud. Ta vaatas punaseid kangaid seintel, siis jälle Mitkat. Ta vangutas arusaamatuses pead, siis astus uuesti kirstu juurde, kummardus Mitka näo juurde ja sosistas:

„Kallis Mitka, Marta läheb nüüd ära. Marta ei suuda vaadata, kuidas muld langeb su kirstule. Marta ei taha teiste ees nutta. Ta leinab ise omas südames. Aitäh, Mitka, kõige hea eest. Lapsepõlv ei kao, seal elad sa alati mu hinges." Ta suudles Mitka tumedaid juukseid ja väljus siis saalist, pilku tagasi heitmata.

Mitka kaaslased hoolitsesid selle eest, et Marta õhtusele rongile pääses. Kazjuk saatis teda jaama. Nad sammusid vaikides. Kui Marta juba vagunis oli ja avatud aknast välja vaatas, ei saanud ta ennast enam pidada.

„Nad hoidku end!" hüüdis ta ja äge nutuhoog vapustas teda.

Kazjuk seisis perroonil, pilk udune, palged auku vajunud, kahvatu, sõrmed jopitaskus surusid peopesa, kuid nähes Marta nuttu, püüdis ta koguni naeratada.

„Kui sul mõni mure südamel on või lihtsalt tuju kirjutamiseks, siis kirjuta mulle. Paremat sõpra sul praegu kindlasti ei leidu."

„Ei leidu, Kazjuk. Ja sina oled nüüd päris üksinda."

„Vist küll."

Kostis ärasõidu signaal.

Niidid rebenevad

Suvalovos valitses suur elevus. Joosti, pakiti, sekeldati. Lähemal ajal pidi algama sõit kodumaale. Ainult Liina istus rahulikult kodus, õmbles Lillile käsitsi kleiti, vahel isegi laulis ja oli lahkem kui kunagi varem. Ka Mitka surm ei puudutanud teda kuigi palju. Ta ütles ainult korraks kahetsevalt:

„Noor, terve poiss, aga ega surm küsi tulles, kui vana sa oled."

Martal olid nüüd kindlad plaanid, kuidas kooli lõpetamise järel oma elu korraldada.

„Ema, varsti olen gümnaasiumiharidusega tüdruk. Mõtle, ema, kaks ettevalmistusklassi ja kaheksa päris-klassi — kümme aastat õpitud. Esialgu lähen ma Brjanskisse arveametnikuks. Nad lubasid mulle koha. Arsenali poest saab kõik toiduained ilusti kätte. Mõtle, mida see meile tähendab! Ja ma hakkan kõvasti kaasa töötama, seal asutatakse igasuguseid ringe, aga peaasi, ema, siis ma astun kommunistliku noorsooühingu raku liikmeks. Mind võetakse kindlasti vastu."

„Aga arst, mis sellest siis saab?" küsis Liina veidi pilkavalt, kuid siiski ohates. Tal oli viimasel ajal vahetpidamata ebamugav, otsekui süüdlaslik tunne oma tütre ees.

„Ajad paranevad, ema. Küll ma jõuan. Aasta-kaks vahet ei tähenda midagi. Ja kui sina, ema, paraja töö leiad ja, ütleme, koos Bertaga töötate ja kahe peale Lillit kasvatate, kas ma siis ei saa ülikooli minna? Saan ju, ema? Küll ma Bertale hiljem kõik ilusti ära tasun. Arstin ta terveks."

„Inimene saab igal pool kõik, kui ta püüab," põikles Liina otsesest vastusest kõrvale. „Sa oled juba liiga kaua võõral maal kasvanud. Meie kodumaa on Eesti."

„Ema, sul on siis kindel plaan ikka ära sõita, aga sa ei taha mulle öelda?"

„Plaanitsenud olen ... ma ei taha enam siin võõra rahva seas olla. Andsin meid juba sõiduks üles."

Marta istus vaikides raamatute taha, kuid püüd sealt lugeda oli asjata — nii segi olid mõistus ja süda.

Lilli kobis varsti Martale sülle, silitas käega üle tema kurva näo ja surus oma kõhna põsekese vastu Marta kaela.

„Kas Senka paha? Ma löön vitsaga."

Liina ajas jaki selga ja läks välja, et Gustavi hauda veel viimast korda külastada. Treimanni Berta ukse juures ta peatus, et Bertat kaasa kutsuda, kuid mõtles siis ümber ja läks üksi edasi. Oli ju Berta üks mahajääjatest ja Marta mõjutaja. Teel tuli talle vastu Rudziti naine.

„Kallis Liina, tulen praegu mäe otsast. Tuleval nädalal sõidame ... Sa siis võtad ikka paar pakki hõbelusikaid ja mõned sõrmused enda hoolde?"

Liina nõustus, kuigi see oli talle vastumeelt. Ta teadis, et Rudziti naisel on hoiul palju Piiritsa asju, kes ise ennast redus hoiab. Aga küllap ta leiab veel mõned teisedki paljad, kellele piirist ülesaamiseni midagi kaela määrida. Rudziti naine tänas ja lubas talle mitmesugust teemoona anda. Seda Liina ei talunud.

„Kedagi heast tahtmisest aidata, see on iseasi, aga altkäemaksu eest mitte kunagi. Parem leia siiski mõni teine. Mul lõi kohe vastu."

Rudziti naine püüdis Liinale auku pähe rääkida, kuid Liina jäi seekord kindlaks.

„Seda koormat veel südametunnistusele vaja. Niigi juba kivi südamel," mõtles ta surnuaia poole minnes. Ta ei tahtnud endale tunnistada, et kõige rohkem rõhub teda siiski mõte tulevikust Mihkli tiiva all. Vähemalt niikaua, kuni nad Martaga tööd otsivad, peab ta Mihkli näost igapäev lugema, missugune koorem talle Venemaalt on kaela tulnud. See kõik aga ei takistanud lootmast, et seal, kodumaal, oma rahva keskel, leiab ta kaas-

tunnet oma orvuks jäänud lastele ja Marta võib endale vähemalt haritud mehe leida.

Marta istus sellal kodus ja ei teadnud, kas tal jätkub jõudu loobuda väikesest Lillist ja emast ning maha jääda, jääda üksi, otsustada ise kõige üle, alustada oma elu pärast kooli nagu kodutu. Talle meenus äkki Kazjuki küsimus, mis juhtuks, kui ta iseseisvana ja üksi seisaks äkki keset elu, ja kui kindel ta oli siis olnud, et ei jäta iial ema ja õde. Senitundmata ahastus ronis hinge, muutis mõtlemise ebakindlaks, lõikas nagu kääridega südame kaheks. Berta uskus saatust, rääkis alati, et saatuse küüsist ei pääse. Isa rääkis jälle, et saatust loovad inimese enda tõekspidamised, tema enda sihid, ümbruskond ja suhtumine kaasinimestesse. Mõtted muutusid kellapendliks. „Jään" ja „sõidan" liikusid edasi-tagasi, segades ennast iga muu tegevuse vahele.

Pidulik päev koolis oli lõppenud. Valentin Valentinovitš oli pidanud sütitava kõne ja pannud igale lõpetajale südamele, et tee ellu nõuab täielikku mõistmist ajastust, milles nad elavad.

„Olete nõukogude ajastu õnnelikud inimesed — nii vaba ja kasulikku teed pole noored enne teid veel saanud käia —, jääge truuks oma kaunile tulevikule, kaitske seda, tehke tema heaks kõik, mis teie võimuses."

Lõputunnistused käes, väljusid tüdrukud koolist. Midagi tõsist, tõotavat oli nende ilmes, samal ajal ka hüvastijätu nukrust eluetapiga, mis enam ei kordu.

Kolm kooliõde, Helka, Liidia ja Marta, kõndisid vaikselt, igaüks omaette mõtteid heietades.

„Kullatükid," alustas Helka, kui nad olid pargipingil istet võtnud. „Läbi see pidu ja rõõm. Läbi vanemate kurnamine ja nende kaelas rippumine! Tuleb ise jalad alla võtta ja, võib-olla, kogu oma elu ohverdada nooremate perekonnavõsukeste heaks."

„Sa oled liiga traagiline, Helka," lohutas teda Liidia, istudes tikksirgena ja närides heinakõrt. „Keegi ei saa sinult rohkem nõuda, kui sa ise tahad anda."

Helka silmist ja häälest kadusid kõik loorid.

„On olemas südametunnistus, Liidia, mitte ainult oma suvatsemine. Sina oled egoist ja oled selle najal osanud

oma elu juba ette korraldada. Marja Andrejevna võtab sind esimese klassi väikeste juurde ja Valentin Valentinovitš naiseks."

Liidia nägu süttis nagu tulekahju.

„Sina, Helka, näed läbi seinte," ütles ta vastu ootust väga leebelt. „Mul on tunne, et me sobime hästi, aga see kõik on nii kauge ja ebamäärane. Ma olen siiski veendunud, et pikapeale saan suurepäraseks õpetajaks ja ka ise õnnelikuks. Ülikooli ega mäetippe ma ei igatse vallutada."

Marta istus, peaga pingitoele toetudes, ja kuulas hajameelselt teiste juttu.

„Ja mis siis sind nii hirmsasti vaevab?" pöördus nüüd heldinud Liidia Marta poole.

„Kõik," lausus Marta rõhuga. Nähes Helka kaastundlikku pilku, lisas ta: „Minu isa soov oli ja see on ka minu enda soov — koos revolutsiooniga edasi minna. Ema aga tahab Eestisse sõita!"

Helka mõistis lähemate seletustetagi Marta seisukorda, Liidia aga ütles õpetavalt:

„Oma saatuse käest ei pääse keegi. On sinu saatus — Eesti, siis tuleb leppida, ja õnn kaasa."

„Leppida? Saatus on inimese enda teha."

Nad lahkusid tõsistena, kuid Helka pööras veel korraks pead ja hüüdis valjusti:

„Olen veendunud, Marta, et sa jääd meie juurde. Teisiti ei ole mõeldav. Sa ise ei saaks teisiti. Kui Liidia oleks sõitja, ütleksin, et sõitku aga rutem minema."

Kui Marta koju jõudis, küttis ema parajasti sauna.

„Näita mulle oma tunnistust, Martakene," ütles ta pehmelt, ise tangidega tuld kohendades. Marta ulatas tunnistuse, millelt ema silmad kiiresti üle libisesid.

„Tähtis dokument Eestis."

Marta nägi, et ema istub pingil nagu võõras inimene, kellele see suur-suur sündmus on ainult paber — dokument.

„Kunas sa kavatsed sõita, ema?" küsis Marta hinge kinni pidades.

„Me sõidame juba ülehomme. Käime saunas ära, ma pesen veel natuke ja siis... võib sõit lahti minna."

Marta läks tuppa, Lilli oli oma lõunauinakust juba

ärganud, põimis oma käekesed ümber Marta kaela ja hakkas kohe vadistama.

Marta pani oma õekese riidesse ja kuulas kõiki neid toredusi Eestist, mis ema Lillile oli rääkinud. Siis avastas ta laual väikese tähekese. „Lähen maale tööle. Head õnnelikku reisi sulle, Martakene. Tädi Berta."

„Kes tõi?" küsis Marta Lillilt, näidates paberile.

Lilli mõtles tükk aega. „Tädi Rudzit oli ja pakk. Mitte sai, kõva pakk."

„Kas tädi Berta käis?"

Lilli mõtles, vangutas siis pead. „Tädi Berta, ei." Seejärel puhkes ta naerma ja näitas võiduröömsalt paberile. „Ljonka tõi."

Jah, Berta hoidus eemale, et teiste ärasõitu mitte näha, et temaga, Martaga, mitte hüvasti jätta. Marta silmad läksid tahtmatult uduseks . . .

Järgmisel päeval ütles Liina:

„Hobusemehe tellisin juba valmis. Tuleb hommikul kell seitse. Nii et, kui sa tahad sõbrannadega jumalaga jätta, siis lippa poole ööni ringi, ainult pane jakk selga, õhtul hakkab jahe."

Marta aga ei läinud ega läinud. Ta istus mitu tundi põrandal ja mängis innukalt Lilliga, kes aina ähkis ja puhkis, kujutades endast vedurit.

Ema oli kõvasti tegevuses, leib küpses ahjus, pirukad seisid reas laual ja triigitud pesu taburetil. Marta käed aga ei tõusnud millekski. Ema virgutas Martat mitu korda minekule. Alles siis, kui juba päike oli loojumas, ajas Marta oma lühikese jakikese selga, lehvitas käega emale ja Lillile ning väljus. Ta seisatas, mõtles ja tundis äkki vajadust avaruse järele. Ta otsustas Volga äärde minna. Aeglasel sammul liikus ta läbi Suvalovo, möödus Senka ja Ljonka kodust. Ta oleks nii väga tahtnud sinna sisse astuda, kuid mis ütleksid poisid tema ärasõidust kuuldes. Alles hiljuti oli Senka, kui ta neile Mitkast jutustas, öelnud:

„Kui sina koos teistega ära sõidad, siis sa oled kodumaa reetur ja oled meid kogu aeg petnud, et oled meie õige sõber. Siis me kustutame sind oma nimekirjast."

Ljonka oli püüdnud Senka sõnu pehmendada:

„Ära usu, et Mitka ja sinu isa vaim sulle seal pursuide

maal rahu annavad. Igal ööl tulevad nad su ette ja seisavad kuni kuke kiremiseni. Meie sind oma vaimuga küll kiusama ei hakka — oled meile suureks sõbraks olnud, kui me olime veel igatepidi rumalad ja tumedad." Mõte poistele tegi Marta südame hellaks, aga peas tagus vahetpidamata edasi: sõita, jääda, sõidan, jään.

Ta jõudis Volga madalale kaldale ja hingas ahnelt jahedat õhku. Vees helkisid ja värelesid linna tuled, pargased liikusid hääletult, paar laeva möödus rataste kriginal, vesi laksus lakkamatult vastu kallast. Martale meenus öö, kui nad aastaid tagasi siin maha laaditi, meenus isa, kelle hauda katsid praegu punased lilled, meenus päikesepaisteline päev, mil nad käisid Volgal sõitmas ja Mitka istus tema kõrval. Silme ette kerkis Kazjuki kõrge kuju, kuidas ta jaamaesisel seisis, uhke, kindel, valu suletud sügavasse hingepõhja... Ja nüüd tagasi mõnda uude Kullimajja?... Marta tõusis, käis mäe otsas ja tuli uuesti Volga juurde. Oli juba sügav öö. Marta istus ühele palgile, tõmbas põlved lõua alla konksu ja põimis käed ümber põlvede. Ta oli väga väsinud, mõttedki tuimaks muutunud.

Kaugelt hakkas kostma laulu, mis muutus üha tugevamaks. See tuli suurelt valgelt laevalt, kus põlesid silmipimestavad tuled ja pardal seisid rivistunud mehed, naised ja isegi lapsed. Nad laulsid. „Kauem raudu me kanda ei taha" kajas läbi kogu laulu, nagu koosnekski laul ainult nendest sõnadest. Sinna sekka kostis tumedalt „Ei uhnjem". Laev oli juba päris lähedal. Laul muutus nii tungivaks, nii võimsaks, et tundus, nagu hakkaks selle mõjul süda lõhkema!...

Marta avas silmad. Ta ei saanud äkki aru, kus ta viibib. Üle selja jooksev külm värin ja koidueelne jahe tuul sundisid ta jalule. Algava koidu nõrgas valguses joonistus üha selgemalt linna siluett mäe otsas: vanad kuplid, põlised puud ja elevaatori mäkke raiutud tume lint. Kõik valu ja piin tulid hoobilt tagasi, nõrgalt kajas sellest läbi äsjane võimas laul, mis nagu poleks olnudki unenäos. Marta seadis sammud surnuaeda. Rohelisel pingil punaste lilledega ehitud haua juures istus ta hommikuni, mil linnukesed juba sädinal ringi lendlesid ja usin mesilane ühe punase õie südamikku tungis. Isa haua juures

viibimine ei äratanud Martas täna hardumust või leina — see oli vaid paik, kus tal oli õigus luba küsimata maha istuda ja kus keegi teda ei uudistanud ega seganud. Need, kes elasid ja kelle nimel ta pidi otsustama, varjutasid kõik muu, sest tund lähenes ... lähenes.

Loiult ja ükskõikselt seadis ta oma sammud harutee poole, kust hommikul pidi väljuma rong. Juba eemalt nägi ta inimeste sagimist kaubarongi kogu ulatuses. Rahulikult, tuimalt, käed jaki taskus, liikus Marta piki vagunite rida.

Siis nägi ta oma ema, must rätt peas, seismas ühe vaguni ees. Värisedes ja nuttes jooksis ta Martale vastu. Silmis läikisid ikka veel pisarad, kuid need olid nüüd juba rõõmupisarad. Ta nägu säras üleni. Lilli seisis vagunis, roosa mütsike peas, ja viipas käega:

„Tule ruttu, Marta, tšuhh-tšuhh läheb ära."

Marta ronis vagunisse. Siin oli palju tundmatut rahvast, Rudziti naine, kes istus Evaldiga alumisel naril, kuninglik ja vägev, hõikas võidurõõmsalt:

„Ma ju ütlesin kohe, et kuhu ta ikka jääb. Ma pole veel näinud talle, kes karjast maha jääks."

Rudziti naise ja Evaldi selja tagant paistsid kellegi jalad. Marta pilk jäi nendele peatuma.

„See on haige kaasmaalane, las ta puhkab," seletas Rudziti naine Martale.

Marta taipas kohe, et see on Piirits. „Varjul olnud. Valepass," mõtles ta, vastumeelselt teisigi silmitsedes. Alksnitid, õde ja vend, istusid kõrvuti ja lugesid palveraamatut. Elsal olid prillid ninal.

„Meie kohad on siin, Marta," ütles nüüd ema, näidates Alksniti Elsa kõrvale.

„Justkui siiasõidul, palju oma inimesi koos," seletas Rudziti naine laia žesti saatel. „Ainult mul ei ole enam Alfredit, Evaldil isa, Evald aga on nüüd juba tubli suur poiss. Ka sina, Liina, oled lesk nagu minagi ja sinu vaestel lastel pole samuti enam isa. Revolutsioon on meid paljaks riisunud."

Rong andis pika vile.

„Laulame nüüd," hüüdis Rudziti naine, kätt nagu taktilöömiseks tõstes. „Laulame suure rõõmuga, et pääseme jälle ausasse maailma."

Rattad hakkasid vähehaaval liikuma.

„Ei, ei, ma ei sõida, ma jään siia, kus on Lenin, kus on revolutsioon," hüüdis Marta ja hüppas juba liikuma hakkavalt rongilt maha.

Kaua seisis ta, noor ja habras, raudtee rööbastikul, käed lõdvalt mööda külgi alla rippumas.

Rongimürin vaikis, suits kadus. „Ema! Ema!" hüüdis Marta läbilõikavalt ja langes rööbastikule, nägu vastu liivast liiprit surudes.

Ta ei kuulnud ega märganud, kui tema juurde jõudsid kaks higist nõretavat poisikest — Senka ja Ljonka, kes olid eelmisel õhtul hilja kuulamas käinud, kuidas lood Metsade ärasõiduga on. Poiste nõudmisel pidi nende ema Marta ärasaatmiseks küpsetama niisuguse koogi, nagu tädi Berta kord tegi. See oli poiste emale harjumatuse tõttu raske ülesanne, ja kui kook lõpuks valmis sai ja nad jooksma pistsid, andis rong juba vilet. Nad ehmusid väga, kui nägid kedagi rongist välja hüppavat, kuid peagi pühkis kumbki varrukaga üle silmade, nii liigutas neid Marta tegu. Nad seisatasid tema läheduses sõnatult, rõõmust säravate silmadega ja uhked, et saavad siiski Martale koogi üle anda, mis veel palavana hõõgus vastu Ljonka rinda.

„Mis me nüüd teeme?" küsis lõpuks Ljonka sosinal.

„Meil aega küllalt, laseme tal rahus olla. Valvame ainult, et mõni rong ei tuleks."

Vaikides istusid nad Marta lähedusse.

Sõit ellu

Aasta 1921 . . . Moskva poole sõitval rongil seisis akna juures tütarlaps ja vaatas välja. Silmade eest veeresid mööda kollendavad metsasalud, hallikaks tõmbunud aasad ja asulad poriste tänavatega. Tüdruku lühike hall jakk oli eest lahti ja sinine kootud mütsike pandud aknalauale. Käed hoidsid kõvasti kinni lauaservadest, sest rong kihutas täie hooga, vagunid tantsisid rööbastel, rattad kiunusid.

Sügispäikese kiired langesid tütarlapse heledatele juustele ja tõsisele, mõtlikule näole, mis seesmisest elevusest õhetas. Sinised selged silmad vaatasid kindlalt, isegi rangelt. Ümmargune lõug ja pehmejooneline suu mahendasid pilgu rangust, mis kadus aga hoopis, kui ta ühele poisikesele, kes rongile lehvitas, naeratades noogutas.

Istunud tagasi pingile, tõstis ta väikese kohvri põlvedele ja avas selle. Kasin ja tagasihoidlik oli kohvri sisu: üks kleit, veidi pesu, mõned vihikud ja pakike roosa paelaga köidetud kirju. Ta harutas paki lahti, võttis pealmise kirja ja hakkas seda lugema.

> Armas Marta! On viimane aeg Moskvasse tulla, kui sa tõsiselt kavatsed ülikooli astuda. Nagu sinu kirjadest järeldan, puudub sul julgus või hoog selle sammu teostamiseks. On ju hea, et sa juba ligi aasta põetajana haiglas töötad, saad varsti õekski, aga edasi? Siis on stopp eluks ajaks. Mul on sulle, Marta, üks ettepanek. Kaalusin kaua, nüüd otsustasin sellest kirjutada. Minu naaber sõitis Siberisse tööle ja tema tuba vabanes. Väike

meeldiv tuba päikese poole. Köök oleks meil kahe peale ühine. Elan korteris praegu üksi. Võib-olla vajaksid sõbra lähedust, kes kõik selleks teeks, et sinu iseseisvus ei oleks häiritud, ja ometi tunneksid, et sul on tuge ja abi, vähemalt heatahtlik nõuandja...

Marta enam edasi ei lugenud. Ta vajus sügavasse mõttesse. See oleks ju kõige parem lahendus tema elule. Kazjuk töötab, ühtlasi õpib raudteeinseneriks. Marta aitaks majapidamist korras hoida ja õppiminegi oleks Kazjuki toetusel palju edukam.

Marfa Brjanskaja on juba üle aasta Moskvas oma onu juures ja kutsub pidevalt nende juurde elama. Ka Valeerialt sai Marta õnnest ülevoolava kirja. Mišast kui viiuldajast loodetakse väga palju ja tema silmi on uurinud üks professor, kes ei pea võimatuks, et Miša võib õnnestunud operatsiooni puhul nägemise tagasi saada. Marta tulgu sealt kolkast Moskva, vähemalt peavari on nende juures kindlustatud.

Marta võttis pakist veel ühe kirja. Seda oli ta korduvalt lugenud, kui muremõtted kallale kippusid.

Meie kallis Marta!

Saadame sulle tervisi! Tervisi saadavad samuti Iriina ja Aleksei. Nende tütre nimi on Maria. Ära ole meile kuri, aga me ei võinud isegi sulle öelda, et sõidame Uraali. Sa oleksid ära laitnud. Kui Aleksei meile kirjutas, et ta on jälle õpetaja, siis otsustasime koduga jumalaga jätta ja et isaga tüli ei tuleks, putkasime salaja minema. Isa teab nüüd, kus me oleme. Aleksei kirjutas, me ise ei julgenud. Iriina oli vist pahanegi, et nii ilma teatamata tulime, ei tervitanud meid suure rõõmuga ega midagi. Aleksei koguni ehmatas algul, aga siis oli meie vastu väga lahke. Me ehitame uut haigemaja, pool on juba valmis. Me teenime ja õpime ja elame teiste ehitajatega koos suures saalis. Senka ostis endale ühe poisi käest vanad ehtsad säärikud ja on väga uhke. Mina kirjutan vabal ajal mälestusi, ja arusaadav, et sina oled seal sees. Mina ostsin karbitäie värvipliiatseid ja

tegin Alekseist pildi. Kõik tundsid kohe ära, et see on Aleksei ise. Iriina ütleb, et minust saab kunstnik ja Senkast mehaanik. Senka parandas koolis seinakella nii hästi ära, et käib juba mitu kuud. Vahepeal oli mitu aastat seisnud, keegi polevat jagu saanud. Senka ostis ühe vana kella ja lubas käima panna. Selle viime oma perekonnale, kui koju puhkusele sõidame. Tee ka sina tööd ja õpi edasi, eluaeg tuleb õppida. Kõik see on sinu enda ja rahva kasuks. Varem polnud õppimisel mõtet, sest siis said sellest kasu ainult pursuid. Kuidas komissar elab? Tervita teda meie poolt ja ütle, et oleme ustavad revolutsioonile nagu temagi. Mitka oleme sulgenud sügavasti oma südamesse, nagu seisab ühes raamatus. Siin on palju metsa ja pähkleid. Kui sul elu raskeks läheb — tule siia. Meiesugused agarad inimesed leiavad siin alati tööd. Senka on sulle peigmehegi valmis vaadanud — Pjotr on ta nimi, ta oli madrus ja on oma ihusilmaga Leninit näinud ja teab revolutsioonist veel palju rohkem kui Aleksei. Rääkisime talle sinust, ta võtab ära küll. Ja vaene ei ole ta põrmugi. Tal on oma maja palju suurema toaga, kui meil kodus oli, paat ja kaks kitse. Elu jaoks priske algus. Kirjuta kohe, muidu teised arvavad, et meil polegi kuskilt kirja oodata. Sinu truud sõbrad

Leonti ja Arseni Krašennikov.

Naeratus libises üle Marta näo, kui ta kirja jälle sumadani tagasi pani.

Rong läbis endiselt metsi, linnu ja väikesi jaamu, kandes sõitjaid ikka lähemale Moskvale. Nagu alati, tungisid ka nüüd valusatena teiste mõtete vahele mõtted emast ja Lillist. Ainsa kirja sai Marta emalt möödunud suvel Narva karantiinist ja see oli tal sõna-sõnalt peas: „Kulla laps! Olen murest murtud, kuid ootan sind kannatlikult järele. Karantiinis peame kaua aega olema. Ootan iga päev Mihklilt Paidest kirja. Kui ta karantiini raha ei saada, pean minema metsatööle, et tasa teha söögi, mis me Lilliga siin saame. Ära unusta, Marta, et su koht on perekonna juures. Me anname kõik andeks. Tule! Ema ja Lilli.“ Marta kirjutas karantiini ja Paidesse — ei ühtki

vastust. Kus on ema ja Lilli? Kas ei peaks ta Moskvas uue pileti võtma ja kohe edasi sõitma?

„Ei! Ei!“ Marta sulges otsustavalt kohvrikese. Talle meenusid jälle Grigori sõnad:

„Ära lase tunnetel enesest võitu saada. Saavuta, et ema siia tagasi pöördub. Sinutaolised koolitatud töölislapsed leiavad ainult siin võimalusi edasiõppimiseks. Arstiks saamise unistused lõpeksid seal paremal juhul kuskil sitsivabrikus, kuid võib-olla lihtsalt tänaval.“

Rong aeglustas käiku. Konduktor möödus ja teatas kõlava häälega:

„Moskva!“

Marta ärkas nagu unest. Ammu see oli, kui teda saatsid teele tädi Berta ja Helka. Berta pühkis silmi ja manitses kohvrit valvata. Helka hüüdis perroonilt ahastusega hääles:

„Marta, kuidas mina tahaksin sinu asemel olla, edasi õppida ja saada niisuguseks ajalooõpetajaks, nagu oli meie Abolenski.“

Marta nööpis oma jaki kinni, pani sinise mütsikese pähe ja võttis kohvri kätte. Rong liikus veel, pikkamisi ja ettevaatlikult, siis peatus.

Kergejalgselt, süda põksumas, väljus Marta vaguniuksest. Perroonil sattus ta segadusse tohutust rahvahulgast, kiiluti ühisesse voolu. Mõtteis kordas ta Valeeria ja Miša aadressi, kuhu kavatses kõigepealt minna. Rahvamurrust läbipääsemine polnud nii lihtne, kuid siis sattus ta uuele ootamatule takistusele. Keegi tiris teda kõvasti varrukast. Marta peatus.

„Kazjuk!“ Marta oli nii üllatatud teda siin nähes, et ei saanud sõnagi suust. Kazjukile tegi Marta imestunud nägu lõbu.

„Kas ma siis ei oleks tohtinud sind tervitama tulla Moskva saabumise puhul?“

„Aga kust sa teadsid?“

„Sa mõtlesid kogu tee nii kõvasti minu peale, et mu süda ütles: nüüd on õige aeg jaama minna. Marta tuleb tingimata selle rongiga.“

„Tee vabaks! Tee vabaks! Siin pole koht armastuse avaldamiseks,“ hüüdis lõbus ümmargune mees kahe sumadaniga, tõugates neid oma kandamiga.

„Ise oled raudteelane ja eksid eeskirjade vastu," tõreles Marta naljatoonil, kui nad liikusid väljapääsu poole.

„Aga kuidas sa siiski siia sattusid? Saatust ma ei usu."

„Hea küll, jääme tõe juurde. Tädi Berta saatis mulle telegrammi, et ma lapse oma hoole alla võtaksin."

Kazjuk oli nagu alati puhtalt ja korralikult riides. Säärikuid oli ta vist küll paar tundi nühkinud, et niisugust läiget saavutada. Nad jõudsid tänavale. Kazjuk hoidis ikka veel Martat käe-alt kinni, kandes teises käes tema kohvrikest.

„Marta! Marta! Ometi kord!" hüüti järsku valjusti.

Kazjuk astus paar sammu kõrvale. Kahe pika patsiga tüdruk tuli joostes, põimis oma käed ümber Marta kaela ja suudles põsele.

„Marfa! Kas ka sulle saatis tädi Berta telegrammi, et lapse oma hoole alla võtaksid?" küsis Marta naerdes.

„Ei tea ma mingist tädi Bertast midagi. Me elame kohe jaama juures, sest mu onu on ju vaksaliülema abi. Sa kirjutasid, et kavatsed kindlasti tulla, ja kuna ma niikuinii käin tihti rongide tulekut vaatamas, siis on ju selge, et mind haaras nagu sport sinu tulekut mitte maha magada. Kas lähme nüüd meile?"

Marta tutvustas Marfale Kazjukit, lisades:

„Mul on võimalus koguni omaette tuba saada. Kas me ei läheks, Marfa, ja vaataks üle. Elad sa kaugel, Kazjuk?"

„Mitte väga, aga sa võid ka homme-ülehomme tulla väljaüüritavat tuba üle vaatama."

Marta tundis, et oli Kazjukit solvanud.

„Ma tulen parem juba kohe. Tule kaasa, Marfa."

Marfa vangutas pead, sest talle paistis, et ta noormehele just soovitud külaline ei ole.

Marta kõhkles hetke, siis ulatas Marfale oma kohvrikese.

„Ole nii kallis, vii mu kohver enda juurde. Ma ei jää kauaks. Ja kus on see maja, kus sa elad?"

Marfa näitas.

„Siin, jaamast vasemal teine maja. Kaalu hästi järele, Marta, toa suhtes. Minu onu juures oleme kolmekesi ühes toas, minu onutütar, mina ja sina. Aga ma hoian põialt,

et see tuba sulle ei meeldiks. Mõtle, kui lõbus meil tüdrukutel koos elada oleks."

Marfa noogutas Kazjukile peaga ja eemaldus pooleldi joostes.

Kuni Kazjuki korterini ei vahetanud nad peaaegu sõnagi, ainult aeg-ajalt sattusid nende pilgud kokku, kui tahtsid vargsi teineteist vaadata.

Nad jõudsid ühe väikese madala maja ette, Kazjuk avas ukse ja nad astusid tillukesse esikusse, kus Kazjuk Martal jaki seljast võttis ja varna riputas. Siis avas ta ukse tuppa ja süütas elektri. Sohva lauakesega selle ees, suur töölaud, raamaturiiul, puust voodi moodustasid toa sisseseade. Kuid kardinad akna ees ja vaibakene maas ning paar Repini ja Aivazovski reproduktsiooni seinal tegid toa väga koduseks ja hubaseks.

„Kuidas sulle mu punker siis meeldib?"

„Üsna avar ja mööbelgi sees."

Kazjuk pakkus Martale istet, istus ka ise, rahulik ja isegi külm.

„Marta," alustas Kazjuk pärast pausi. „Sa oled pidanud palju vintsutusi taluma, elu ei ole sind hellitanud, kuid sul pole iial puudunud kodu. Nüüdki, Berta juures elades, oli sul kodu, sest Bertal peale sinu kedagi südamelähedast inimest enam ei ole. Ma ei usu, et sa Marfa või Valeeria juures tunneksid, et sind armastatakse, et sa oled neile kõik."

Kazjuk peatus järsku, põimis käed ümber põlve ja suunas pilgu seinal olevale pildile.

„On see õige, Kazjuk, et olen sulle kõik?" küsis Marta vaikselt.

Kazjuk tõusis, pöördudes Marta poole ainsa sõnaga: „Tule!"

„Kuhu?" küsis Marta ja järgnes talle mehaaniliselt esikusse.

Kazjuk avas ühe ukse, süütas elektri, ütles „palun" ja läks tagasi oma tuppa. Marta jäi üksi.

See väike tuba oligi siis mõeldud temale. Raamaturiiul raamatutega, tervituseks laual kimbuke astreid. Marta istus voodile ja mõtles, kui suure hoolega on Kazjuk püüdnud muretseda kõike, et tema, Marta, ennast siin võimalikult koduselt tunneks. Kui jääks . . .

Marta tõusis, läks esikusse ja avas ühe ukse. Väike puhas köök. Isegi köögipõll rippus nagis. Ta sidus põlle ette. See ulatus peaaegu maani.

Kazjuk ilmus köögi uksele ja naeratas.

„Kuule, Marta, mul polnud ometi plaanis sinust ümmardajat teha. See on minu isiklik köögipõll ja kui sa lähemalt vaatad, mitte enam päris uus, nii et . . .“

Kazjuki näos oli nii palju hellust, et Marta suunurgad hakkasid tõmblema ja enne, kui ta ise taipas, oli ta oma pea Kazjuki rinnale peitnud ja vaikselt nutma puhkenud.

Kazjuk silitas Marta juukseid.

„Miks sa nutad, Martakene?“

„Ma ei saa seda öelda, Kazjuk. Ma ei või sinu juurde jääda.“

Ta tõmbas oma pea Kazjuki rinnalt ära, sidus ruttu põllepaelad lahti ja riputas põlle tagasi endisele kohale, ise ikka veel vaikselt nuuksudes.

„Solvasin ma sind millegagi, Marta?“

„Sina, mind? Aga mitte põrmugi. Mul on väga kahju, et ma sinust ja sellest kodusest toast pean loobuma,“ ütles Marta maha vaadates.

„Aga miks, Martakene?“

Marta tõstis pea ja otsis sõnu. Siis ütles tasa:

„Kazjuk, kui siin elaks keegi teine, mitte sina, kui siin elaks Mitka, kes oli mulle nagu vend . . . Ei, ei!“

Marta raputas ägedalt pead ja tal oli äkki väga kiire.

„Palun, Kazjuk, saada mind Marfa juurde, ma ei oska veel Moskvas liikuda. Ja ära ole mulle pahane, et ma sinna jään.“

Kazjuki näole ilmus salapärane naeratus, mis Martat üllatas.

„Ei, Marta, kuidas võiksin sulle pahane olla. Minu soov oli sulle kodu pakkuda, aga tegin vea, jätsin sinu kui täiskasvanud iseseisva inimese oma kalkulatsioonist välja.“

Kui nad Marfa elukohale hakkasid lähenema, lausus Marta mõtlikult:

„Ma ütlen sulle ausalt, et Marfa juures elades edeneb õppimine mul kindlasti palju paremini.“

„Ma ei kahtle selles, Marta,“ ütles Kazjuk tõsiselt, siis vaikis hetke. „Ma arvan, et ka mina töötan ilma sinuta palju viljakamalt. Ebamugav kaasüüriline ei inspireeri.“

Marta naeratas, Kazjuki näos ei liikunud ükski kurd. Ta ei rääkinud enam, isegi käed pani ta selja taha, nagu kõnniks mööda tuba ja arutleks mõnda tähtsat probleemi.

„Head aega, Kazjuk," ütles Marta, kui nad pärale olid jõudnud, ja ulatas käe.

Kazjuk ärkas nagu unest.

„Ela ka sina, Marta, hästi. Ja kui sa tunned, et tahad minuga jagada muresid ja rõõme, tunned, et meie koos jõuaksime kaugemale kui kumbki omaette ... ootan!"

Marta vaatas veel tükk aega kiiresti eemalduvale Kazjukile järele. Südames hakkas midagi valjusti helisema. Tuli millegipärast meelde Kullimaja, siis apteek, mille ees ta seisis, opodeldoki pudel surutud vastu rinda, ja haledasti nuttis.

Laual seisis kimp astreid nagu eelmiselgi sügisel. Aken oli lahti ja kardinad hõljusid nõrgalt. Kirjutuslaua taga istus heledapäine noor naine ja koostas telegrammi teksti.

„Aita, Kazjuk! Ma ei ole elus ühtki telegrammi saatnud. Tuleb liiga pikk. Vaata!"

Kazjuk pani ajalehe käest ja astus Marta selja taha, et üle õla teksti uurida.

„Nii! Õige ... „Üliõpilast Marta Metsa ei ole enam. Juba kaks nädalat olen Marta Zelenskaja, arstiteaduse teisel kursusel ja kõige õnnelikum inimene maailmas. Uut kursust alustasin uues kodus, oma isiklikus kodus. Kazjuk on tubli, töötab ja õpib hästi, ja ma olen temale väga uhke." — Viimased kaks lauset võid vabalt maha tõmmata. See ei puutu enam tädi Bertasse ja telegramm tuleb odavam."

„Aga kuule, Kazjuk, ma pean ju ometi kuidagimoodi selgitama ... Hea küll, tõmbame need laused maha." Marta vaatas Kazjukile silma. „Kuid et ma kõige õnnelikum inimene maailmas olen, see peab tingimata jääma."

Kazjuk võttis Marta käest sulepea ja parandas telegrammi.

„Kui see tingimata peab jääma, siis olgu täpsemalt: „ja meie oleme väga õnnelikud"."

SISUKORD

Sündmusrikas päev 7
„Villa Maroko“ 18
Esimene teenistus 30
Isa 38
Koolitee 43
Esimene kübar. Tädi Anna 52
Jõululaupäev 64
Supelranda 74
Tädi Anna kihlused 82
Esimene lein 92
Sõjahäired 103
Sõda läheneb 112
Hüvasti, Kullimaja! 121
Riia—Moskva 132
Kõige noorem 140
Uue elu algus Volga ääres 147
Jälle koolis 157
Uuendused. Vestlus kooliõega 168
Vangid ja haavatud 174
Ode 181
Saarik. Senka ja Ljonka 190
Kooliaasta lõpp. Saladuslik ülesanne 206
Suurlaadal 221
Arusaamatus. Miša Petrov 229
Koolipidu. Tuisk 238
Isake Abrossim. Uusaasta 249
Ajutine voorimees 269
Raske kaotus 282
Sõber Kullimajast 295
Hooaeg turbarabas. Ootamatu pidu 306
Pikaajaline haigus 315
Retk mööda Suvalovot. Ikka edasi! 325
Kolja Žuk 343
Vanad sõbrad 355
Viimane hüvastijätt 376
Niidid rebenevad 387
Sõit ellu 395

Рянгель Эллинор Густавовна
МАРТА ИЗ КУЛЛИМАЯ
На эстонском языке
Оформление *Р. Роос*
Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярну маантеэ 10

*

Toimetaja *A. Kerge*
Kunstiline toimetaja *H. Vitsur*
Tehniline toimetaja *L. Uuspõld*
Korrektorid *H. Peel* ja *Ü. Rattur*

Ladumisele antud 5. VI 56. Trükkimisele antud 8. VIII 56. Paber 54 × 84,1/16. Trükipoognaid 25,25. Formaadile 60×92 kohaldatud trükipoognaid 20,7. Arvutuspoognaid 20,84. Trükiarv 14 000. MB-06759. Tellimise nr. 1733. Hans Heidemanni nim. trükikoda, Tartu, Vallikraavi 4

Hind rbl. 7.80

7—3

Rbl. 7.80

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00346110 2